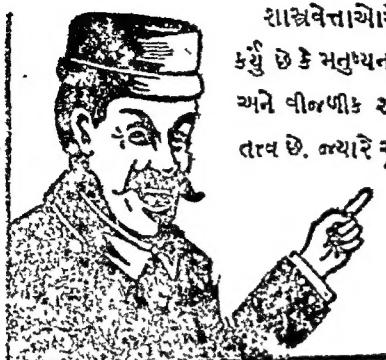

મનુષ્ય માત્રની હંદગીનો પાયો વીજળીક તત્વ ઉપર રહેલો છે.

શાસ્ત્રવેત્તાઓએ શરીરની શોધ ઉપરથી સિદ્ધ કર્યું છે કે મનુષ્યના શરીરમાં વીજળીક શક્તિ રહેલી છે. અને વીજળીક શક્તિ એજ મનુષ્યની હંદગીતું મુખ્ય તત્વ છે. ત્યારે આ વીજળીક શક્તિ ચોક્કસ પ્રમાણમાં શરીરમાંથી ધટી જાય છે ત્યારે અનેક જાતનાં દરદો ઉત્પન્ન થાય છે અને વખતસર તેનો ઇલાજ કરવામાં ન આવે તો મૃતપ્રાય જોવી સ્થિતિ થઈ પડે છે.

પ્રો. જેમ્સ

ઇલેક્ટ્રો-ટોનીક પલ્સ (૨૭૨.૨૬)

(પ્રો. જેમ્સની વીજળીક શક્તિની ગોળીઓ)

શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયાની સહાયથી વીજળીક શક્તિ આમેજ કરીને દરેક માણસ ને દરેક રૂતુમાં માફક આવે તેવી રીતે જનાવવામાં આવેલી છે. આ ગોળીઓ કોઈ પણ કારણથી આવેલી નબળાઈને દુર કરી શરીરમાં સંપૂર્ણ શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે. માનસિક ક્ષીણતાઓ દુર કરવામાં આ ગોળીઓ અન્યબી ભરી અસર કરે છે. કવજતનું ધડપણ, ધાતુની-ક્ષીણતા, પીસાબમાં ધાતુનું જલુ, મગજની ચક્રી; આંખે અંધારાં આવવા, કમરમાં અથવા હાથપગમાં કળતર થવી, વીગેરે રોગો ઉપર આ ગોળીઓ હેરત પમાડે તેવી અસર કરે છે, મંદ પડેલી પાચન શક્તિને તેજ કરે છે.

તેના સંખ્યાબંધ વાપરનારાઓ તરફથી મળેલા સેંકડો

અભિપ્રાયો પૈકી આ એક જ વાંચો:—

લગવતી સહાય મથુર, બી. એ. એડ. એડ. બી. વકીલ મુ. અમરોહાથી લખે છે કે—મહેરબાની કરીને તમારી પ્રો. જેમ્સની વીજળીક શક્તિની ગોળીઓની ત્રણ બાટલી વી. પી. થી મોકલજો. આ ગોળીઓ હું ઘણા વખતથી વાપરું છું અને તે શક્તિ આપનારી સાબીત થઈ છે.

વગર માંગે આવાં સંખ્યાબંધ સરટીફિકેટ મળેલાં છે.

ફક્ત ચાર આનાની ટીકીટ મોકલી ૨ દિવસ ચાલે તેટલી નમુનાની શીશી મંગાવી તમો પોતેજ ખાત્રી કરો.

કી.—૪૦ ગોળીની ૧ શીશીના રૂ ૨-૦-૦, ૨૫ ગોળીની ૧ શીશીના રૂ ૧-૪-૦, વી. પી. ખર્ચ ૧ થી ૩ શીશી સુધીના રૂ ૦-૮-૦ જુદા.

સોલ એજન્ટ:—ધી એન્ડો હન્ડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની,

૨૮૫ મારકેટ પોસ્ટ બોક્સ નંબર ૨૦૮૨ રાંપણ નં. ૨.

“ગુજરાતી” ખંડની જાહેરી ભેટ

અમરેશરી કટારી

અન્યકર્તા:

સ્વ. છગનલાલ અમથારામ બ્રહ્મભટ્ટ

(મહેસાણાવાળા)

પ્રકાશક:

“ગુજરાતી” પ્રેસના માલિકો

સુંબઈ નં. ૧

2959

મનુષ્ય માત્રની જીંદગીના પાથો
વીજળીક તાવ ઉપર રહેલો છે.

શાસ્ત્રવેતાઓએ શરીરની શોધ ઉપરથી સિદ્ધ કર્યું છે કે મનુષ્યના શરીરમાં વીજળીક શક્તિ રહેલી છે. અને વીજળીક શક્તિ એજ મનુષ્યની જીંદગીનું મુખ્ય તાવ છે. જ્યારે આ વીજળીક શક્તિ ચોક્કસ પ્રમાણમાં શરીરમાંથી ઘટી જાય છે ત્યારે અનેક જાતનાં દરદો ઉત્પન્ન થાય છે અને વખતસર તેનો ધલાજ કરવામાં ન આવે તો મૃતપ્રાય જોવી સ્થિતિ થઈ પડે છે.

પ્રો. જેમ્સ

ઇલેક્ટ્રો-ટોનીક પદર્સ (રજીસ્ટર્ડ)

(પ્રો. જેમ્સની વીજળીક શક્તિની ગોળીઓ)

શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયાની સહાયથી વીજળીક શક્તિ આમેજ કરીને દરેક માણસ ને દરેક રૂતમાં માફક આવે તેવી રીતે બનાવવામાં આવેલી છે. આ ગોળીઓ કોઈ પણ કારણથી આવેલી નબળાઈને દુર કરી શરીરમાં સંપૂર્ણ શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે. માનસિક ક્ષીણતાઓ દુર કરવામાં આ ગોળીઓ અન્યથા બરી અસર કરે છે. કવજતનું ઘડપણ, ધાતુની-ક્ષીણતા, પીસાબમાં ધાતુનું જલુ, મગજની ચક્રી; આંખે અંધારા આવવા, કમરમાં અથવા હાથપગમાં કળતર થવી, વીગેરે રોગો ઉપર આ ગોળીઓ હેરત પમાડે તેવી અસર કરે છે, મંદ પડેલી પાચન શક્તિને તેજ કરે છે.

તેના સંખ્યાબંધ વાપરનારાઓ તરફથી મળેલા સંકેદો

અભિપ્રાયો પૈકી આ એક જ વાંચો:—

લગ્નવતી સહાય મથુર, બી. એ. એલ. એલ. બી. વકીલ મુ. અમરોહાથી લખે છે કે—મહેરબાની કરીને તમારી પ્રો. જેમ્સની વીજળીક શક્તિની ગોળીઓની ત્રણ બાટલી વી. પી. થી મોકલજો. આ ગોળીઓ હું ઘણા વખતથી વાપરું છું અને તે શક્તિ આપવાની સાબીત થઈ છે.

વગર માંગે આવાં સંખ્યાબંધ સરટીફિકેટ મળેલાં છે.

ફક્ત ચાર આનાની ટીકીટ મોકલી ૨ દિવસ ચાલે તેટલી નમુનાની શીશી મંગાવી તમે પોતેજ ખાત્રી કરો.

કી.—૪૦ ગોળીની ૧ શીશીના રૂ ૨-૦-૦, ૨૫ ગોળીની ૧ શીશીના રૂ ૧-૪-૦, વી. પી. ખર્ચ ૧ થી ૩ શીશી સુધીના રૂ ૦-૮-૦ જુદા.

સોલ એજન્ટ:—ધી એંગ્લો ઇન્ડિઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની,

૨૮૫ મારકેટ પોસ્ટ બોક્ષ નંબર ૨૦૮૨ રાંધણ નં. ૨.

“ગુજરાતી” પત્રની ૪૭ મી લેટ

અમરેશરી કટારી

અન્યકર્તા:

સ્વ. છગનલાલ અમથારામ બ્રહ્મભટ્ટ
(મહેસાણાવાળા)

પ્રકાશક:

“ગુજરાતી” પ્રેસના માલીકો

અંબાઈ નં. ૧

2959

૨૮૫

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:—

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

સાસુન બિલ્ડિંગ, એલ્ફિન્સ્ટોન સર્કલ,
ફોર્ટ, મુંબઈ નં. ૧.

—:૦:—

નોટીસ: આ પુસ્તક છાપવાછપાવવાના, એના ઉપરથી નાટક કે સીનેમા બનાવવાના કે દેખાડવાના, કે એમાંના કોઈ ભાગનો કોઈ પણ પ્રકારે ઉપયોગ કરવા વગેરે સર્વ પ્રકારના તમામ હક્કો રાજશાસનાનુસાર પ્રકાશકોએ સ્વાધીન રાખેલા છે.

—:૦:—

Printed at and Published by Natverlal Itcharam
Desai at “The Gujarati” Printing Press.
Sassoon Buildings, Elphinstone Circle,
Fort, Bombay No. 1.

પ્રસ્તાવના

“ગુજરાતી” પત્રની આ ૪૭ મી વાર્ષિક ઐતિહાસિક વાર્તાની ભેટ છે. આ ભેટના પુસ્તકમાં ત્રણ નાની મોટી વીરરસની વાર્તાઓ છે, અને તે ત્રણે ભાટચારણોના મુખે વારંવાર સંભળાતો એક ઐતિહાસિક, અમર અને લોકસાહિત્યમાં મશહૂર, દુહો, જે ત્રણે વાર્તાના આરંભમાં અમે મૂકેલો છે, તેમાં દર્શાવેલી હકીકતના સત્ય ઇતિહાસ રૂપ છે. આ ત્રણે વાર્તાઓના લેખક એક અક્ષભટ્ટ સ્વર્ગસ્થ કવિ છગનલાલ અમથારામ મહેસાણાવાળા છે. “ગુજરાતી”ના આદ્યત્રી, અમારા પૂજ્ય પિતાશ્રીને ભાટચારણોને મોઢીથી કથાવાર્તાઓ સંભળવાનો ભારે શોખ હતો, અને મારી જાણ પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૯૧૦ માં ખેરાળુ અને રૂપાળ ગામના બે અક્ષભટ્ટ કવિઓ શિવલાલ અને કવિ દામોદર મુંબઈ આવેલા ત્યારે તેમની વાર્તા કહેવાની શૈલીથી મુગ્ધ થયા હતા. તે પછી આ કવિની વાર્તાની બેઠકા મુંબઈના ધણા શ્રીમંતોને ત્યાં થઈ હતી, અને એક વાર તો કવિને ઉત્તેજન આપવા માટે ધોખીતળાવ આગળના ફરામજી કાવસજી ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં એક જાહેર મેળાવડો પણ કરવામાં આવ્યો હતો. આ વખતથી ભાટચારણો સાથે મને પણ કેટલોક પ્રસંગ પડ્યો હતો. તે પછી મહેસાણાના કવિ છગનલાલ મુંબઈમાં આવેલા, ત્યારે તેમની સાથે વાતચિત થયેલી કે, ભાટચારણો વગેરે કથાનકો ને વાર્તાઓ મોઢીથી કરે છે, તેવી રીતે જો લખી આપે તો જનતા અને તેમને પોતાને પણ ધણો લાભ થાય. તેમણે જણાવ્યું કે, ‘જેને વાર્તા કહેવાની ટેવ છે તેઓ લખી નહિ શકે, અને જેઓ લખી શકે તેવા હોય છે તે કદી શક્તા નથી. વળી ભાટચારણોની વાર્તામાં ભાષાની શુદ્ધશુદ્ધિનું કંઈ ઠેકાણું હોતું નથી, અને કાવ્યાદિ ગુજરાતી ભાષામાં હોતી નથી, પણ મારવાડી, ડોંગરી, હિન્દી કે વ્રજભાષામાં હોય છે, જેની લખાવટ ને ઉચ્ચારણમાં પણ ધણો ફરક હોય છે, તેથી તેઓ બોલે છે તેવું લખી લેવું તો અશક્ય છે. વાર્તાનો કહેવાનો તોર જૂદો અને લખવાની ઢગ પણ જૂદી હોય છે; જે કેટલીક વાર કહેવામાં

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:—

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,
સામુન બિલ્ડિંગ, એલ્ફિન્સ્ટોન સર્કલ,
કોટ, મુંબઈ નં. ૧.

—:૦:—

નોટીસ: આ પુસ્તક છાપવાછપાવવાના, એના ઉપરથી નાટક કે સીનેમા બનાવવાના કે દેખાડવાના, કે એમાંના કોઈ ભાગનો કોઈ પણ પ્રકારે ઉપયોગ કરવા વગેરે સર્વ પ્રકારના તમામ હકો રાજશાસનાનુસાર પ્રકાશકોએ સ્વાધીન રાખેલા છે.

—:૦:—

Printed at and Published by Natverlal Itcharam
Desai at “The Gujarati” Printing Press.
Sassoon Buildings, Elphinstone Circle,
Fort, Bombay No. 1.

પ્રસ્તાવના

—૨૨૨૨૨૨—

“ગુજરાતી” પત્રની આ ૪૭ મી વાર્ષિક ઐતિહાસિક વાર્તાની ભેટ છે. આ ભેટના પુસ્તકમાં ત્રણ નાની મોટી વીરરસની વાર્તાઓ છે, અને તે ત્રણે ભાટચારણોના મુખે વારંવાર સંભળાતો એક ઐતિહાસિક, અમર અને લોકસાહિત્યમાં મશહૂર, દુહો, જે ત્રણે વાર્તાના આરંભમાં અમે મૂકેલો છે, તેમાં દર્શાવેલી હકીકતના સત્ય ઇતિહાસ રૂપ છે. આ ત્રણે વાર્તાઓના લેખક એક અક્ષભટ્ટ સ્વર્ગસ્થ કવિ છગનલાલ અમયારામ મહેસાણાવાળા છે. “ગુજરાતી”ના આદ્યત્રી, અમારા પૂજ્ય પિતાશ્રીને ભાટચારણોને મોઢીથી કથાવાર્તાઓ સંભળવાનો ભારે શોખ હતો, અને મારી જાણ પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૯૧૦ માં ખેરાળ અને રૂપાળ ગામના ખે અક્ષભટ્ટ કવિઓ શિવલાલ અને કવિ દામોદર મુંબઈ આવેલા ત્યારે તેમની વાર્તા કહેવાની શૈલીથી મુગ્ધ થયા હતા. તે પછી આ કવિની વાર્તાની બેઠકો મુંબઈના ઘણા શ્રીમંતોને ત્યાં થઈ હતી, અને એક વાર તો કવિને ઉત્તેજન આપવા માટે ધોખીતળાવ આગળના ફરામજી કાવસજી ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં એક જાહેર મેળાવડો પણ કરવામાં આવ્યો હતો. આ વખતથી ભાટચારણો સાથે મને પણ કેટલોક પ્રસંગ પડ્યો હતો. તે પછી મહેસાણાના કવિ છગનલાલ મુંબઈમાં આવેલા, ત્યારે તેમની સાથે વાતચિત થયેલી કે, ભાટચારણો વગેરે ક્યાંનકા ને વાર્તાઓ મોઢીથી કરે છે, તેવી રીતે જો લખી આપે તો જનતા અને તેમને પોતાને પણ ઘણો લાભ થાય. તેમણે જણાવ્યું કે, ‘જેને વાર્તા કહેવાની ટેવ છે તેઓ લખી નહિ શકે, અને જેઓ લખી શકે તેવા હોય છે તે કહી શકતા નથી. વળી ભાટચારણોની વાર્તામાં ભાષાની શુદ્ધાશુદ્ધિનું કંઈ ઠેકાણું હોતું નથી, અને કાવ્યાદિ ગુજરાતી ભાષામાં હોતી નથી, પણ મારવાડી, ડોંગરી, હિન્દી કે વ્રજભાષામાં હોય છે, જેની લખાવટ ને ઉચ્ચારણમાં પણ ઘણો ફરક હોય છે, તેથી તેઓ ખોલે છે તેવું લખી લેવું તો અશક્ય છે. વાર્તાનો કહેવાનો તોર જૂદો અને લખવાની ઢગ પણ જૂદી હોય છે; જે કેટલીક વાર કહેવામાં

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:—

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,

સાસુન બિલ્ડીંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ,
કોટ, મુંબઈ નં. ૧.

—:૦:—

નોટીસ: આ પુસ્તક છાપવાછપાવવાના, એના ઉપરથી નાટક કે સીનેમા બનાવવાના કે દેખાડવાના, કે એમાંના કાંઈ લાગનો કાંઈ પણ પ્રકારે ઉપયોગ કરવા વગેરે સર્વ પ્રકારના તમામ હક્કો રાજશાસનાનુસાર પ્રકાશકોએ સ્વાધીન રાખેલા છે.

—:૦:—

Printed at and Published by Natverlal Itcharam
Desai at “The Gujarati” Printing Press.
Sassoon Buildings, Elphinstone Circle,
Fort, Bombay No. 1.

પ્રસ્તાવના

“ગુજરાતી” પત્રની આ ૪૭ મી વાર્ષિક ઐતિહાસિક વાર્તાની ભેટ છે. આ ભેટના પુસ્તકમાં ત્રણ નાની મોટી વીરરસની વાર્તાઓ છે, અને તે ત્રણે ભાટચારણોના મુખે વારંવાર સંભળાતો એક ઐતિહાસિક, અમર અને લોકસાહિત્યમાં મશહૂર, દુહો, જે ત્રણે વાર્તાના આરંભમાં અમે મૂકેલો છે, તેમાં દર્શાવેલી હકીકતના સત્ય ઇતિહાસ રૂપ છે. આ ત્રણે વાર્તાઓના લેખક એક અહમદ સ્વર્ગસ્થ કવિ છગનલાલ અમથારામ મહેસાણાવાળા છે. “ગુજરાતી”ના આદ્યતંત્રી, અમારા પૂજ્ય પિતાશ્રીને ભાટચારણોને મોઢેથી કથાવાર્તાઓ સંભળવાનો ભારે શોખ હતો, અને મારી જણ પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૯૧૦ માં ખેરાળુ અને રૂપાળ ગામના બે અહમદ કવિઓ શિવલાલ અને કવિ દામોદર મુંબઈ આવેલા ત્યારે તેમની વાર્તા કહેવાની શૈલીથી મુગ્ધ થયા હતા. તે પછી આ કવિની વાર્તાની બેઠકા મુંબઈના ધણા શ્રીમંતોને ત્યાં થઈ હતી, અને એક વાર તો કવિને ઉત્તેજન આપવા માટે ધોખીતળાવ આગળના ફરામજી કાવસજી ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં એક જાહેર મેળાવડો પણ કરવામાં આવ્યો હતો. આ વખતથી ભાટચારણો સાથે મને પણ કેટલોક પ્રસંગ પડ્યો હતો. તે પછી મહેસાણાના કવિ છગનલાલ મુંબઈમાં આવેલા, ત્યારે તેમની સાથે વાતચિત થયેલી કે, ભાટચારણો વગેરે કથાનકો ને વાર્તાઓ મોઢેથી કરે છે, તેવી રીતે જો લખી આપે તો જનતા અને તેમને પોતાને પણ ધણો લાભ થાય. તેમણે જણાવ્યું કે, ‘જેને વાર્તા કહેવાની ટેવ છે તેઓ લખી નહિ શકે, અને જેઓ લખી શકે તેવા હોય છે તે કદી શક્તા નથી. વળી ભાટચારણોની વાર્તામાં ભાષાની શુદ્ધાશુદ્ધિનું કંઈ ઠેકાણું હોતું નથી, અને કાવ્યાદિ ગુજરાતી ભાષામાં હોતાં નથી, પણ મારવાડી, ડોંગરી, હિન્દી કે વ્રજભાષામાં હોય છે, જેની લખાવટ ને ઉચ્ચારણમાં પણ ધણો ફરક હોય છે, તેથી તેઓ બોલે છે તેવું લખી લેવું તો અશક્ય છે. વાર્તાનો કહેવાનો તોર જૂદો અને લખવાનો ઢગ પણ જૂદો હોય છે; જે કેટલીક વાર કહેવામાં

શોભે છે તેનો રસારવાદ લખવામાં આવતો નથી, અને ભાટચારણો પોતે કાંઈ પણ દિવસ સિલસિલાબદ્ધ બોલે છે તેવું લખી શકે તેમ નથી. કાંઈ તેમની પાસેથી સાંભળીને અનુસરણ કરીને ઉતારી લે તો જૂદી વાત છે.’ મેં કહ્યું કે, ‘તમે લખવાની ટેવ પાડો તો કેમ?’ તેણે ઉત્તેજન મળે તો પ્રયત્ન કરી જોવાની હા લખી અને ભારતલોકકથા સંગ્રહ માટે ફટલીક નાની મોટી વાર્તાઓ લખી પણ મોકલી હતી. તેઓ મુંબઈમાં હતા ત્યારે જ ઉપલા દુહાની વાર્તાઓ અમને કહી હતી. તે રસમય બનાવી તેની સાથે ઇતિહાસનો મેળ રાખી, આ જ ત્રણ વાર્તાઓ લખવાનું અમે તેમને જણાવેલું, અને તેમણે આ વાર્તાઓ લખવામાં સફળતા મેળવી છે, એટલું વાંચનાર જોઈ શકશે. તેમણે પાત્રોના મુખમાં રાજસ્થાની ભાષાનું સ્વરૂપ જ રહેવા દીધું છે. આ પ્રમાણે તેમણે ભાટચારણોના વહીવંચા અને જૂના ચોપડા, પ્રાચીન કવિતા અને ઉક્તિઓ ઉપરથી પ્રતાપી મહારાણા પ્રતાપની વાર્તા પણ લખી આપી છે, જે “ગુજરાતી” પ્રેસે પ્રકટ કરી છે. તેના કરતાં પણ અમરેશજીની કથારી, તોગાજીની તલવાર અને ઝાલારાણા રાયસિંહજીની હથેલીના બળની એ ત્રણ વાર્તાઓ વિશેષ રસિક છે. તેથી જ અમે આ ત્રણ વાર્તાઓ “ગુજરાતી”ના વાંચનારોએના કરકમળમાં મૂકીએ છીએ, અને આશા રાખીએ છીએ કે તે તેની અન્ય વાર્તાઓ જેવી જ લોકપ્રિય થઈ પડશે. હમણા જૂદા જૂદા લેખકોને હાથે આવી શ્રવણેના પરાક્રમેની વાર્તાઓ વિવિધ પ્રકારે ગુજરાતીમાં જૂદા જૂદા દષ્ટિબિંદુથી લખાય છે, તેમાં આ વાર્તાથી એક સારો ઉમેરો થશે. ભાટચારણો પાસેથી આવી વાર્તાઓ મેળવવાનું કામ અતિ વિકટ છે, તેમાં તોગાજીની તલવારની વાત તો અદ્ભુત અને વીર રસથી છલકાતી છે, અને આર્યત્વ તેમ જ ક્ષાત્રવટ માટે દરેકના મનમાં અત્યંત માન ઉત્પન્ન કરે તેવી છે. અમે આ વાર્તા જ્યારે તેઓના મોંઢેથી સાંભળી સારે ખરે દિગ્મૂઢ થઈ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયા હતા. આ ત્રણ વાર્તાઓ ઐતિહાસિક ખરી બનેલી છે, અને તેનો ઉલ્લેખ કર્નલ ટોડ સાહેબના રાજસ્થાનના ઇતિહાસમાં અને ગેઝેટિયરોમાં, અને જોધપુર રાજના ઇતિહાસમાં મળી આવે છે. તેમ મારવાડી ભાષામાં રચાયેલા ખ્યાલ, લાવણી અને કાવ્ય તથા ઉક્તિઓમાં પણ મળે છે, જેમાંનાં ઘણાં પુટનોટમાં જાપેલાં છે.

અમે વાર્તામાં રાજવી મારવાડી ભાષાનું સ્વરૂપ જેવું અને તેવું રહેવા દીધું છે. મૂળ લેખક ગુજરી જવાથી વાર્તામાં કદાચ કાંઈ સ્થળે

કંઈ અશુદ્ધિ નબરચૂકથી રહી ગઈ હોય તો તે સુસ વાંચકાએ સુધારી લેવી. અત્રે એક બાબત ઉપર વાંચનારાઓનું ધ્યાન ખેંચવા જેવું છે. ગુજરાતનો પ્રદેશ આજે અંગ્રેજી રાજ્યમાં જેટલો મર્યાદિત થઈ ગયો છે તેટલો જૂના વખતમાં નહતો, અને તેનો રજપૂતાના સાથે સંબંધ જૂનો અને ગાઢો ખરો; અને હાલની હિન્દુ ગુજરાતી પ્રજા, શ્રીકૃષ્ણના યાદવોની અને તેની સાથે આવેલા સૌરસેનીઓની વંશજ છે, એવું લાગે છે. શ્રીકૃષ્ણની પૂજા અને તેની હૃદયીય અથવા રાસાદિ લીલા અને ગાયનો હિન્દની કાષ્ઠ પણ પ્રજામાં નથી તે ગુજરાતી સ્ત્રીઓનાં ગોડી અને ગુર્જરી રાગમાં અને તેની સગી ગરબી—ગરબામાં અવતરેલાં છે. તેમજ વ્રજભાષા અને ગુજરાતીને જેવો સંબંધ છે તેવો તેમજ વ્રજભાષા અથવા હિન્દી ભાષાનો એક પ્રકાર મારવાડી ભાષા સાથે પણ ધણો છે. પણ ગુજરાતી પ્રજાનું જોર પડી ભાંગતાં તેઓનું માન પેશ્વાઈના ઉદયકાળમાં ધટ્યું અને તેજ સમયે પેશ્વા પ્રખ્યાત દુહો પ્રચલિત થયો. એમાં જે ભાષા-દર્શક શબ્દો છે તે ભાષાના ગુણદોષનું નિરૂપણ એકલું કરનારા નથી, પણ તે તે પ્રજાના વીરતા-શૌર્યને દર્શાવનારા છે. તે દુહો આ પ્રમાણે છે.

“અયો તયેકા સોળાડી આના, અઠે કંઠેકા ખાર;
ધકડૂન તિકડૂન આઠ આના, શું શા આના ચાર.”

છેલ્લા ચરણમાં કાષ્ઠ ‘શું શા પૈસા ચાર’ એવો વળી અતિ કનિષ્ઠતા દર્શાવનારો પ્રયોગ કરે છે. આમાં ચાર જાતની પ્રજાઓની શૂરવીરતાનું ગુણકથન છે; ભાષાની એકલી કીંમત આંકી નથી, એવું માઈ માનવું છે. પેશ્વાઈના ઉદયકાળમાં ઉત્તર હિન્દુસ્તાનના હિન્દુસ્તાની તરીકે ઓળખાતા લોક સૌથી વિશેષ જોરાવર ગણાતા; અને તેનાથી ઉતરતા રાજપૂતાનાના મારવાડી—મેવાડી લોકો ગણાતા, મરાઠા લોક તેનાથી ઉતરતા; અને ગુજરાતની લાંબા કાળની સુસ્તાનશાહી, દિલ્લીની પાદશાહી તથા પૂનાની પેશ્વાઈની વચ્ચે દબાઈ ગયેલી ગુજરાતી પ્રજા તેથી ઉતરતી ગણાઈ; આવો મર્મ દર્શાવનારો આ શ્લોક છે. એ શિવાય ભાષા સંબંધમાં પણ આ શ્લોક લાગુ પાડી શકાય તેમ છે, એમાં ના નથી. અને મહાકવિ પ્રેમાનંદે વડોદરામાં ગાયકવાડી દાખલ થતાં જ નાટકો રચી તેનો સમર્થ જવાબ આપ્યો છે. પણ માઈ કથન એ છે કે ગુજરાતીને મારવાડી સાથે, મરાઠી કરતાં વિશેષ સંબંધ છે; એટલે ગુજરાતી ભાષાની કીંમત મરાઠી કરતાં ઓછી આંકવી ન જોઈએ. અમે આ વાર્તામાં મારવાડી ભાષા એટલા માટે કાયમ રાખી છે કે તે ગુજરાતી વાંચનારને મરાઠી કરતાં વધારે સહેલાઈથી સમજી શકાય તેવી છે, તે બતાવવા.

શોભે છે તેનો રસાસ્વાદ લખવામાં આવતો નથી, અને ભાટચારણો પોતે કાંઈ પણ દિવસ સિલસિલાબદ્ધ બોલે છે તેવું લખી શકે તેમ નથી. કાંઈ તેમની પાસેથી સાંભળીને અનુસરણ કરીને ઉતારી લે તો બૂદી વાત છે.’ મેં કહ્યું કે, ‘તમે લખવાની ટેવ પાડો તો કેમ?’ તેણે ઉત્તેજન મળે તો પ્રયત્ન કરી જોવાની હા લક્ષી અને ભારતલોકકથા સંગ્રહ માટે ટૂટલીક નાની મોટી વાર્તાઓ લખી પણ મોકલી હતી. તેઓ મુંબઈમાં હતા ત્યારે જ ઉપલા દુહાની વાર્તાઓ અમને કહી હતી. તે રસમય ખનાવી તેની સાથે ઇતિહાસનો મેળ રાખી, આ જ ત્રણ વાર્તાઓ લખવાનું અમે તેમને જણાવેલું, અને તેમણે આ વાર્તાઓ લખવામાં સફળતા મેળવી છે, એટલું વાંચનાર જોઈ શકશે. તેમણે પાત્રોના મુખમાં રાજસ્થાની ભાષાનું સ્વરૂપ જ રહેવા દીધું છે. આ પ્રમાણે તેમણે ભાટચારણોના વહીવંચા અને જૂના ચોપડા, પ્રાચીન કવિતા અને ઉક્તિઓ ઉપરથી પ્રતાપી મહારાણા પ્રતાપની વાર્તા પણ લખી આપી છે, જે “ગુજરાતી” પ્રેસે પ્રકટ કરી છે. તેના કરતાં પણ અમરેશજીની કથારી, તોગાજીની તલવાર અને ઝાલારાણા રાયસિંહજીની હથેલીના બળની એ ત્રણ વાર્તાઓ વિશેષ રસિક છે. તેથી જ અમે આ ત્રણ વાર્તાઓ “ગુજરાતી”ના વાંચનારોના કરકમળમાં મૂકીએ છીએ, અને આશા રાખીએ છીએ કે તે તેની અન્ય વાર્તાઓ જેવી જ લોકપ્રિય થઈ પડશે. હમણા જૂદા જૂદા લેખકોને હાથે આવી ચરવીરોનાં પરાક્રમોની વાર્તાઓ વિવિધ પ્રકારે ગુજરાતીમાં જૂદા જૂદા દૃષ્ટિબિદુથી લખાય છે, તેમાં આ વાર્તાથી એક સારો ઉમેરો થશે. ભાટચારણો પાસેથી આવી વાર્તાઓ મેળવવાનું કામ અતિ વિકટ છે, તેમાં તોગાજીની તલવારની વાત તો અદ્ભુત અને વીર રસથી છલકાતી છે, અને આર્યત્વ તેમ જ ક્ષાત્રવટ માટે દરેકના મનમાં અત્યંત માન ઉત્પન્ન કરે તેવી છે. અમે આ વાર્તા જ્યારે તેઓના મોંઢેથી સાંભળી ત્યારે ખરે દિલ્લૂદ થઈ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયા હતા. આ ત્રણ વાર્તાઓ ઐતિહાસિક ખરી બનેલી છે, અને તેનો ઉલ્લેખ કર્નલ ટોડ સાહેબના રાજસ્થાનના ઇતિહાસમાં અને ગેઝેટિયરોમાં, અને જોધપુર રાજના ઇતિહાસમાં મળી આવે છે. તેમ મારવાડી ભાષામાં રચાયેલા ખ્યાલ, લાવણી અને કાવ્ય તથા ઉક્તિઓમાં પણ મળે છે, જેમાંનાં લખાણ પુટનોટમાં જાપેલાં છે.

અમે વાર્તામાં રાજવી મારવાડી ભાષાનું સ્વરૂપ જેવું અને તેવું રહેવા દીધું છે. મૂળ લેખક ગુજરી જવાથી વાર્તામાં કદાચ કાંઈ સ્થળે

કંઈ અશુદ્ધિ નજરચૂકથી રહી ગઈ હોય તો તે સુન વાંચકાએ સુધારી લેવી. અત્રે એક બાબત ઉપર વાંચનારાઓનું ધ્યાન ખેંચવા જેવું છે. ગુજરાતનો પ્રદેશ આજે અંગ્રેજી રાજ્યમાં જેટલો મર્યાદિત થઈ ગયો છે તેટલો જૂના વખતમાં નહતો, અને તેનો રજપૂતાના સાથે સંબંધ જૂનો અને ગાઢો ખરો; અને હાલની હિન્દુ ગુજરાતી પ્રજા, શ્રીકૃષ્ણના યાદવોની, અને તેની સાથે આવેલા સૌરસેનીઓની વંશજ છે, એવું લાગે છે. શ્રીકૃષ્ણની પૂજા અને તેની હૃદયીય અથવા રાસાદિ લીલા અને ગાયનો હિન્દની કોઈ પણ પ્રજામાં નથી તે ગુજરાતી સ્ત્રીઓના ગોડી અને ગુર્જરી રાગમાં અને તેની સગી ગરબી—ગરબામાં અવતરેલાં છે. તેમજ વ્રજભાષા અને ગુજરાતીને જેવો સંબંધ છે તેવો તેમજ વ્રજભાષા અથવા હિન્દી ભાષાનો એક પ્રકાર મારવાડી ભાષા સાથે પણ ધણો છે. પણ ગુજરાતી પ્રજાનું જોર પડી ભાંગતાં તેઓનું માન પેશ્વાઈના ઉદયકાળમાં ધટ્યું અને તે જ સમયે પેલો પ્રખ્યાત દુહો પ્રચલિત થયો. એમાં જે ભાષા-દર્શક શબ્દો છે તે ભાષાના ગુણદોષનું નિરૂપણ એકલું કરનારા નથી, પણ તે તે પ્રજાના વીરતા-શૌર્યને દર્શાવનારા છે. તે દુહો આ પ્રમાણે છે.

“અખે તખેકા સોળાડી આના, અઠે કઠેકા ચાર;

છકડૂન તિકડૂન આઠ આના, શું શા આના ચાર.”

છેલ્લા ચરણમાં કાષ્ઠ ‘શું શા પૈસા ચાર’ એવો વળી અતિ કનિષ્ઠતા દર્શાવનારો પ્રયોગ કરે છે. આમાં ચાર જાતની પ્રજાઓની શૂરવીરતાનું ગુણકથન છે; ભાષાની એકલી કીમત આંકી નથી, એવું માફ માનવું છે. પેશ્વાઈના ઉદયકાળમાં ઉત્તર હિન્દુસ્તાનના હિન્દુસ્તાની તરીકે ઓળખાતા લોક સૌથી વિશેષ જોરાવર ગણાતા; અને તેનાથી ઉતરતા રાજપૂતાનાના મારવાડી—મેવાડી લોકો ગણાતા, મરાઠા લોક તેનાથી ઉતરતા; અને ગુજરાતની લાંબા કાળની સુલ્તાનશાહી, દિલ્લીની પાદશાહી તથા પૂનાની પેશ્વાઈની વચ્ચે દબાઈ ગયેલી ગુજરાતી પ્રજા તેથી ઉતરતી ગણાઈ; આવો મર્મ દર્શાવનારો આ શ્લોક છે. એ શિવાય ભાષા સંબંધમાં અપૂર્ણ આ શ્લોક લાગુ પાડી શકાય તેમ છે, એમાં ના નથી. અને મહાકવિ પ્રેમાનંદે વડોદરામાં ગાયકવાડી દાખલ થતાં જ નાટકો રચી તેનો સમર્થ જવાબ આપ્યો છે. પણ માફ કયન એ છે કે ગુજરાતીને મારવાડી સાથે, મરાઠી કરતાં વિશેષ સંબંધ છે; એટલે ગુજરાતી ભાષાની કીમત મરાઠી કરતાં ઓછી આંકવી ન જોઈએ. અમે આ વાર્તામાં મારવાડી ભાષા એટલા માટે કાયમ રાખી છે કે તે ગુજરાતી વાંચનારને મરાઠી કરતાં વધારે સહેલાઈથી સમજી શકાય તેવી છે, તે બતાવવા.

શોભે છે તેનો રસાસ્વાદ લખવામાં આવતો નથી, અને ભાટચારણો પોતે કાંઈ પણ દિવસ સિલસિલાખંદ બોલે છે તેવું લખી શકે તેમ નથી. કાંઈ તેમની પાસેથી સાંભળીને અનુસરણ કરીને ઉતારી લે તો જૂદી વાત છે.’ મેં કહ્યું કે, ‘તમે લખવાની ટેવ પાડો તો કેમ?’ તેણે ઉત્તેજન મળે તો પ્રયત્ન કરી જોવાની હા બધી અને ભારતલોકકથા સંગ્રહ માટે કેટલીક નાની મોટી વાર્તાઓ લખી પણ મોકલી હતી. તેઓ મુંબઈમાં હતા ત્યારેજ ઉપલા દુહાની વાર્તાઓ અમને કહી હતી. તે રસમય બનાવી તેની સાથે ઇતિહાસનો મેળ રાખી, આ જ ત્રણ વાર્તાઓ લખવાનું અમે તેમને જણાવેલું, અને તેમણે આ વાર્તાઓ લખવામાં સફળતા મેળવી છે, એટલું વાંચનાર જોઈ શકશે. તેમણે પાત્રોના મુખમાં રાજસ્થાની ભાષાનું સ્વરૂપ જ રહેવા દીધું છે. આ પ્રમાણે તેમણે ભાટચારણોના વહીવંચા અને જૂના ચોંપડા, પ્રાચીન કવિતા અને ઉક્તિઓ ઉપરથી પ્રતાપી મહારાણા પ્રતાપની વાર્તા પણ લખી આપી છે, જે “ગુજરાતી” પ્રેસે પ્રકટ કરી છે. તેના કરતાં પણ અમરેશજીની કથારી, તોગાજીની તલવાર અને ઝાલારાણા રાયસિંહજીની હથેલીના બળની એ ત્રણ વાર્તાઓ વિશેષ રસિક છે. તેથી જ અમે આ ત્રણ વાર્તાઓ “ગુજરાતી”ના વાંચનારોના કરકમળમાં મૂકીએ છીએ, અને આશા રાખીએ છીએ કે તે તેની અન્ય વાર્તાઓ જેવી જ લોકપ્રિય થઈ પડશે. હમણા જૂદા જૂદા લેખકોને હાથે આવી શ્વરવીરોનાં પરાક્રમોની વાર્તાઓ વિવિધ પ્રકારે ગુજરાતીમાં જૂદા જૂદા દૃષ્ટિબિંદુથી લખાય છે, તેમાં આ વાર્તાથી એક સારો ઉમેરો થશે. ભાટચારણો પાસેથી આવી વાર્તાઓ મેળવવાનું કામ અતિ વિકટ છે, તેમાં તોગાજીની તલવારની વાત તો અદ્ભુત અને વીર રસથી છલકાતી છે, અને આર્યત્વ તેમ જ ક્ષાત્રવટ માટે દરેકનાં મનમાં અત્યંત માન ઉત્પન્ન કરે તેવી છે. અમે આ વાર્તા જ્યારે તેઓના મોંઢેથી સાંભળી ત્યારે ખરે દિશ્મૂઢ થઈ આશ્ચર્યમાં અરકાવ થઈ ગયા હતા. આ ત્રણ વાર્તાઓ ઐતિહાસિક ખરી બનેલી છે, અને તેનો ઉલ્લેખ કર્નલ ટોડ સાહેબના રાજસ્થાનના ઇતિહાસમાં અને ગેઝેટિયરોમાં, અને જોધપુર રાજના ઇતિહાસમાં મળી આવે છે. તેમ મારવાડી ભાષામાં રચાયેલા ખ્યાલ, લાવણી અને કાવ્ય તથા ઉક્તિઓમાં પણ મળે છે, જેમાંનાં ઘણાં પુટનોટમાં જાપેલાં છે.

અમે વાર્તામાં રાજવી મારવાડી ભાષાનું સ્વરૂપ જેવું અને તેવું રહેવા દીધું છે. મૂળ લેખક ગુજરી જવાથી વાર્તામાં કદાચ કાંઈ સ્થળે

કંઈ અશુદ્ધિ નજરચૂકથી રહી ગઈ હોય તો તે સુસ્ર વાંચકાએ સુધારી લેવી. અત્રે એક બાબત ઉપર વાંચનારાઓનું ધ્યાન ખેંચવા જેવું છે. ગુજરાતનો પ્રદેશ આજે અંગ્રેજી રાજ્યમાં જેટલો મર્યાદિત થઈ ગયો છે તેટલો જૂના વખતમાં નહતો, અને તેનો રજપૂતાના સાથે સંબંધ જૂનો અને ગાઢો ખરો; અને હાલની હિન્દુ ગુજરાતી પ્રજા, શ્રીકૃષ્ણના યાદવોની અને તેની સાથે આવેલા સૌરસેનીઓની વંશજ છે, એવું લાગે છે. શ્રીકૃષ્ણની પૂજા અને તેની હૃદયીય અથવા રાસાદિ લીલા અને ગાયનો હિન્દની કોઈ પણ પ્રજામાં નથી તે ગુજરાતી સ્ત્રીઓના ગોડી અને ગુર્જરી રાગમાં અને તેની સગી ગરબી—ગરબામાં અવતરેલાં છે. તેમજ વ્રજભાષા અને ગુજરાતીને જેવો સંબંધ છે તેવો તેમજ વ્રજભાષા અથવા હિન્દી ભાષાનો એક પ્રકાર મારવાડી ભાષા સાથે પણ ધણો છે. પણ ગુજરાતી પ્રજાનું જોર પડી લાંગતારી તેઓનું માન પેશ્વાઈના ઉદયકાળમાં ધટ્યું અને તેજ સમયે પેલો પ્રખ્યાત દુહો અચ્ચિત થયો. એમાં જે ભાષા-દર્શક શબ્દો છે તે ભાષાના ગુણદોષનું નિરૂપણ એકલું કરનારા નથી, પણ તે તે પ્રજાના વીરતા—શૌર્યને દર્શાવનારા છે. તે દુહો આ પ્રમાણે છે.

“અમે તમેકા સોળાહી આના, અઠે કઠેકા ખાર;

ધકડૂન તિકડૂન આઠ આના, શું શા આના ચાર.”

છેલ્લા ચરણમાં કાષ્ઠ ‘શું શા પૈસા ચાર’ એવો વળી અતિ કનિષ્ઠતા દર્શાવનારો પ્રયોગ કરે છે. આમાં ચાર જાતની પ્રજાઓની શૂરવીરતાનું ગુણકથન છે; ભાષાની એકલી કીમત આંકી નથી, એવું માફ માનવું છે. પેશ્વાઈના ઉદયકાળમાં ઉત્તર હિન્દુસ્તાનના હિન્દુસ્તાની તરીકે ઓળખાતા લોક સૌથી વિશેષ જોરાવર ગણાતા; અને તેનાથી ઉતરતા રાજપૂતાનાના મારવાડી—મેવાડી લોકો ગણાતા, મરાઠા લોક તેનાથી ઉતરતા; અને ગુજરાતની લાખા કાળની સુસ્તાનશાહી, દિલ્લીની પાદશાહી તથા પૂનાની પેશ્વાઈની વચ્ચે દબાઈ ગયેલી ગુજરાતી પ્રજા તેથી ઉતરતી ગણાઈ; આવો મર્મ દર્શાવનારો આ શ્લોક છે. એ શિવાય ભાષા સંબંધમાં અણુ આ શ્લોક લાગુ પાડી શકાય તેમ છે, એમાં ના નથી. અને મહાકવિ પ્રેમાનંદે વડોદરામાં ગાયકવાડી દાખલ થતાં જ નાટકો રચી તેનો સમર્થ જવાબ આપ્યો છે. પણ માફ કથન એ છે કે ગુજરાતીને મારવાડી સાથે, મરાઠી કરતાં વિશેષ સંબંધ છે; એટલે ગુજરાતી ભાષાની કીમત મરાઠી કરતાં ઓછી આંકવી ન જોઈએ. અમે આ વાર્તામાં મારવાડી ભાષા એટલા માટે કાયમ રાખી છે કે તે ગુજરાતી વાંચનારને મરાઠી કરતાં વધારે સહેલાઈથી સમજી શકાય તેવી છે, તે બતાવવા.

આજે મ. ગાંધીજીના યુગમાં તો ગુજરાતી લોકો હિન્દની કાષ્ઠ પણ પ્રજા કરતાં ઉતરતા નથી, એ સિદ્ધ કરવાની હાલના રાજકીય વાતાવરણમાં જરૂર જણાતી નથી. ગુજરાતી ભાષા પણ જોરદાર બની છે. જો કે હાલમાં રાજપૂતાનાની પ્રજા અને રાજની મનોવૃત્તિમાં મોટું પરિવર્તન થઈ ગયું છે. પ્રાચીન વીરતા અને સાહસ એઓમાં રહેલાં જણાતાં નથી. રાજમહારાજઓ વિલાયતી વિલાસમાં માહલી રહ્યા છે, અને તેમની પ્રજા નિઃસત્વશાળી બનતી જાય છે.

કમનસીબની વાત એટલી છે કે આ વાર્તાના લેખક શ્રી. કવિ હગનલાલ અમથારામ બ્રહ્મભટ્ટ આજે તેમનાં પુસ્તકો છપાયલાં જોવાને જીવતા નથી. તેઓશ્રી ૧૯૨૪માં શ્રીવ્યંકટેશ્વરજી થયા. તેઓ પોતાનો પરિશ્રમ લોકો આગળ વખણાવો જોવાને ભાગ્યશાળી નહિ થયા. એ ઇશ્વરની લીલાની વાત છે. તેઓ ધર્મે શ્રીરામાનુજ ભગવાનના સંપ્રદાયના સુસ્ત વૈજણવ હતા. તેમના મરણ વખતે “ગુજરાતી” પત્રમાં લેવાયલી નોંધ અન્યત્ર પ્રકટ કરી છે. તેમનું લખેલું “પ્રતાપી પ્રતાપ”નું પુસ્તક આવું જ રસમય છે. તેઓએ ‘ગુજરાતી’ પત્રને નાની મોટી શૂરવીરોનાં પરાક્રમેની ધણી રોમાંચક વાતો લખી આપી છે, જે અમે અમારા વાંચનારાઓને પ્રસંગ આવ્યે અર્પણ કરીશું. આજે તો એ જ પ્રાર્થના અમારા હૃદયમાં છે કે તેમનો પવિત્ર જીવાત્મા જ્યાં હોય ત્યાં, આ તેમની યશઃકાયાને જીવંત રાખનાર બે અમર ફળોનો પરિપાક જોઈને સંતોષ પામો.

સંવત્ ૧૯૮૭
શ્રી દત્તજયંતિ
“ગુજરાતી” પત્રની
આજીસ.
મુંબઈ.

નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેશાઈ

કવિ છગનલાલ અમથારામ-મહેસાણાના વતની કવિ છગનલાલ અમથારામ આશરે ચારેક માસની ખીમારી લોગવી-તા ૦ ૨૬-૫-૨૪ સોમવારના રોજ કૈલાસવાસી થયા છે. આ સમાચાર જાણી તેમના મિત્રમંડળમાં ઘણી દિલગીરી ફેલાઈ છે. કવિ છગનલાલનું જ્ઞાન વહેવારું તેમ વિશાળ હતું જ. તેઓ કવિતા બનાવવામાં ઘણા ઉમંગી હતા. તેમણે કેટલાક ગ્રંથો પણ લખેલા છે ને ‘શુજરાતી’ પત્રમાં પણ તેઓ ઘણી વખત લેખો લખતા હતાં. તેના દિવાળીના અંકમાં સારા લેખો આવેલા છે. તેમણે મહેસાણામાં સારી કીર્તિ મેળવી હતી. વ્રજભાષાના તેઓ સારા કવિ હતા. મારવાડી અને ચારણી ભાષા પણ સારી જાણતા. કવિ કેશવદાસની કૃતિઓ, રસિકપ્રિયા અને કવિપ્રિયા તેઓ સારી સમજતા અને સમજાવી શકતા. સામાન્ય રીતે ભાટ લોકો કથાવાર્તા મોંઢેથી કહીને શ્રોતાઓનું દિલરંજન સારી રીતે કરી શકે છે, પણ તેઓમાં લખવાની શક્તિ નહિ હોવાથી ચિરસ્થાયી કંઈ સાહિત્યપ્રવૃત્તિ કે ઇતિહાસનું આલેખન કરી શકતા નથી. સદ્ગત છગનલાલનામાં લેખક તરીકેનો ગુણ સારો હતો, તેઓએ ઘણાં રાજરજવાડાં-ઓનો ઇતિહાસ લેખો કર્યા હતા, પણ આશ્રયના અસાથે તેમની આ સાહિત્યસામગ્રી પ્રસિદ્ધિમાં આવી શકી નહોતી. તેઓ સાદું શુજરાતી લખી શકતા. તેમના અકાળ મરણથી બ્રહ્મસદ્ગતિને ખોટ પડી છે. તેઓ પોતાની પાછળ એક વિધવા તથા ત્રણ દીકરા મૂકી ગયા છે. પરમાત્મા તેમના આત્માને શાંતિ આપો.

(‘શુજરાતી’નો તા. ૧ લી જુન સને ૧૯૨૪નો અંક.)

“ગુજરાતી” પત્રે આપેલી ભેટો

	નામ	ધ. સન.	કિંમત.
અ.	પુનર્વિવાહ શાસ્ત્રસંમત છે.	(૧૮૮૬)	મળતી નથી
બ.	ગૃહધર્મ... ..	(૧૮૮૬)	મળતી નથી
૧	રાસેલાસ અથવા એબિસિનિયાનો રાજપુત્ર ...	(૧૮૮૬)	મળતી નથી
•	(દીનાર્બસ અથવા ઉત્તર રાસેલાસ)... ..	૦-૧૦-૦	
૨	હિન્દ અને ખ્રિસ્તિયા (રાજભક્તિવિડંબણ-એક ભાણ) (૧૮૮૭)	૩- ૦-૦	
૩	ગંગાગોવિંદસિંહ અથવા વૉરન હેસ્ટિંગ્સનો જમણો હાથ (૧૮૮૮)	૧- ૮-૦	
૪	મહારાણીનું જીવનચરિત્ર	(૧૮૮૮)	૧- ૮-૦
૫	સવિતા સુંદરી અથવા ઘેરડાં વરનો ફોતો ...	(૧૮૮૯)	૦- ૪-૦
૬	ટીપુ સુલ્તાન અથવા શ્રીરંગપટ્ટણનો ઘેરો (પ્રથમ ભાગ) (૧૮૯૦)	મળતી નથી	
૭	દિલ્લીપર હલ્લો અથવા ભરતખંડના પરવશપણાનો પ્રારંભ (૧૮૯૫)	૨- ૦-૦	
૮	અરાહમી સદીનું હિન્દુસ્તાન અથવા સૂર્યનો અસ્ત અને ચન્દ્રનો ઉદય	(૧૮૯૬)	૨- ૦-૦
૯	ઔરંગઝેબ અને રાજપૂતો	(૧૮૯૭)	૨- ૦-૦
૧૦	શાહજહાં અને લીખારી અથવા ઘગ્લાંડના રાજવંશનો એક અદ્ભુત ઇતિહાસ... ..	(૧૮૯૮)	૧- ૮-૦
૧૧	હેસ્ટિંગ્સની સોદી અથવા પ્લાસીના યુદ્ધ પછીનું બંગાળ (૧૮૯૯)	૨- ૦-૦	
૧૨	પાણીપતનું યુદ્ધ અથવા નાના ફક્રનવીસ ...	(૧૯૦૦)	૨- ૦-૦
✓ ૧૩	બેગમ સાહેબ અથવા અયોધ્યાનું પતન ...	(૧૯૦૧)	મળતી નથી
✓ ૧૪	નૂરજહાન અથવા સૌન્દર્યવિજય	(૧૯૦૨)	મળતી નથી
✓ ૧૫	બાજરાવ બકુળ અથવા પેશ્વાઈનો ઉદયકાળ ...	(૧૯૦૩)	મળતી નથી
૧૬	રૂપનગરની રાજકુંવરી અથવા મહારાણા રાજસિંહ (૧૯૦૪)	મળતી નથી	
✓ ૧૭	ઈન્દુકુમારી અથવા બંગાળમાં મરેકાન્દિ દોડ ...	(૧૯૦૪)	મળતી નથી
✓ ૧૮	પ્લાસીનું યુદ્ધ અથવા લૉર્ડ ક્લાઈવનું કપટતંત્ર ...	(૧૯૦૫)	મળતી નથી
✓ ૧૯	શિવાજીનો વાઘનખ અથવા અફઝલખાનનું ખૂન... ..	(૧૯૦૬)	૦-૧૨-૦
✓ ૨૦	હળદીધાટનું યુદ્ધ અથવા અકબરનો પરાજય ...	(૧૯૦૬)	૦-૧૨-૦
✓ ૨૧	નંદનવનનો નાચ અથવા આ તે રામની અયોધ્યા! (૧૯૦૭)	૩- ૦-૦	
✓ ૨૨	પેશ્વાઈની પડતીનો પ્રસ્તાવ અથવા લાલણ વેરાગણ (૧૯૦૮)	મળતી નથી	
✓ ૨૩	ઔરંગઝેબનો ઉદય અથવા આ તે મહાન મોગલા (૧૯૦૯)	૨- ૦-૦	
✓ ૨૪	પદ્મિની અથવા ભસ્મીભૂત ચિત્તોડ	(૧૯૧૦)	મળતી નથી
✓ ૨૫	કલ્પેઆમ અથવા દિલ્લીનો ડગમગતો રાજમુકુટ ...	(૧૯૧૧)	૨- ૦-૦

“ગુજરાતી” પત્રે આપેલી ભેટો

	નામ	ક્ર. સં.	કિંમત
૨૬	પુરાતન દિલ્હી (૪૦ ચિત્રો)...	(૧૯૧૧)	૨-૦-૦
૨૭	ચુંબનમીમાંસા ...	(૧૯૧૧)	મળતી નથી
૨૮	ભદ્રકાળી અથવા પાવાગઢનો પ્રસંગ ...	(૧૯૧૨)	૨-૦-૦
૨૯	જગન્નાથની મૂર્તિ અથવા ભારતનું અવિષ્ય ...	(૧૯૧૩)	૨-૦-૦
૩૦	હસ્તીર હઠ અથવા રણથંભોરનો ઘેરો ...	(૧૯૧૪)	મળતી નથી
૩૧	ભુજબળથી ભાગ્યપરીક્ષા ...	(૧૯૧૫)	૨-૦-૦
૩૨	પાટણની પ્રભુતા ...	(૧૯૧૬)	૨-૦-૦
૩૩	ચાલુક્યનંદિની અથવા અમ્ય અને સુંદરી ...	(૧૯૧૭)	મળતી નથી
૩૪	અનંગભદ્રા અથવા વલ્લભીપુરનો વિનાશ ...	(૧૯૧૮)	૩-૦-૦
૩૫	રૌનક મહેલની રાજખટપટ અથવા ...		
	બ્રાહ્મણી વંશના વિશ્વસનો પ્રારંભ ...	(૧૯૧૯)	૩-૦-૦
૩૬	બાદશાહ બાબર અથવા નૂરે ઇસલામ ...	(૧૯૨૦)	૩-૦-૦
૩૭	અક્બરની હસ્તીર અથવા ચિત્તોડનો પુનરુદ્ધાર ...	(૧૯૨૧)	૩-૦-૦
૩૮	કચ્છનો કાર્તિકેય અથવા નડેજ વીર ખેંગાર ...	(૧૯૨૨)	૩-૦-૦
૩૯	અનારકલી અથવા અપરાધી અકબર ...	(૧૯૨૩)	૩-૦-૦
૪૦	મહારાણી મયણદેવી અથવા ગુજરાતની માતા ...	(૧૯૨૪)	૪-૮-૦
૪૧	પરાધીન ગુજરાત અથવા ચાવડા વંશનો ઉદય ...	(૧૯૨૫)	૩-૦-૦
૪૨	નાના સાહેબ અથવા સ્વધર્મ માટે પ્રાણાર્પણ ...	(૧૯૨૬)	૩-૦-૦
૪૩	સુરીદે રાણદાસ અથવા મલખારનો મોપલા અત્યાચાર ...	(૧૯૨૭)	૩-૦-૦
૪૪	સિતમગર સુલતાન અથવા તલ્લીક અને કુરાન ...	(૧૯૨૮)	૩-૦-૦
૪૫	કચ્છનો કેસરી અથવા ધોધા અને અનેસર ...	(૧૯૨૯)	૩-૦-૦
૪૬	અમરગઢના અથવા સુધુસિ અને જાગરણ ...	(૧૯૩૦)	૩-૦-૦
૪૭	અમરચરી કઠારી ...	(૧૯૩૧)	૧-૮-૦
૪૮	તોઝારી તલ્લીક અને રાયસિહજીરી હથેલી ...	(૧૯૩૧)	૧-૮-૦

અનુક્રમણિકા

૩-૨-૧૯૭૭

અકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧)	અમરસિંહનો પરિચય ...	૧
૨)	પીંજરા સલાબતની બહેન ...	૩
૩)	‘નકીબ’ સલાબતખાન ...	૬
૪)	લગ્ન માટે રત્ન ...	૯
૫)	બુંદી તરફ પ્રયાણ ...	૧૩
૬)	અમરસિંહની જાન... ...	૧૪
૭)	અમરાસિંહની કઠારીતું લગ્ન ...	૧૭
૮)	પ્રેમમાં ફસાયા ...	૨૦
૯)	ચાડીખોર સલાબતખાન ...	૨૫
૧૦)	શાહજહાંનનું ફરમાન ...	૨૯
૧૧)	અમરસિંહનો દરબાર ...	૩૩
૧૨)	વીરની વિદાય ...	૪૦
૧૩)	અમરસિંહની આગ્રા તરફ ફર્ય ...	૪૬
૧૪)	ચાડી ખાવાનું ફળ ...	૫૦
૧૫)	હૂરમ અને અમરસિંહ ...	૫૫
૧૬)	અમરસિંહને પકડવાને ખીડું ...	૬૦
૧૭)	અર્જુન ગૌડની દગલબાજી ...	૬૨
૧૮)	રાઠોડો અને ગૌડોનું યુદ્ધ ...	૬૮
૧૯)	વીર બલ્લભ ચાંપાવત ...	૭૦
૨૦)	હાડી રાણી સતી થયાં ...	૭૪
૨૧)	રામસિંહનો નિશ્ચય... ...	૮૨
૨૨)	અર્જુન ગૌડનું અપમાન ...	૮૬
૨૩)	રામસિંહની આગ્રાપર સ્વારી... ...	૯૦
૨૪)	બાદશાહનો પ્રપંચ ...	૯૨
૨૫)	સમાધાન ...	૯૭
૨૬)	રામસિંહને તામ્રપત્રની લેટ ...	૧૦૧
૨૭)	જસવંતસિંહના ક્રોધનું સાંત્વન ...	૧૦૭
૨૮)	ઉપસંહાર... ...	૧૧૧

પરિશિષ્ટ

૧)	રાજ અમરસિંહ સંબંધમાં ટોડફૂત રાજસ્થાનમાં ઉલ્લેખ ...	૧
૨)	રામસિંહ સંબંધમાં કર્નલ ટોડફૂત રાજસ્થાનમાં ઉલ્લેખ ...	૬
૩)	વાર્તાને લગતા ઐતિહાસિક વર્ષોની યાદિ ...	૭

કવિશ્રી જગનનાથ અમથારામ બ્રહ્મભટ્ટ

પ્રતાપી પ્રતાપ

કર્નલ ટોડ સાહેબે રાજસ્થાનના ઇતિહાસમાં પ્રતાપનો ઇતિહાસ આપેલો છે. પણ તે સંપૂર્ણ નથી. તેની અસ્તવ્યસ્ત હકીકતો ઘણી વાર મળે છે. મેવાડના ટેકીલા મહારાણા પ્રતાપે શાહનશાહ અકબરને અત્યંત કષ્ટે પણ નમતું નહિ આપ્યું, અને ક્ષાત્રવટ સાચવી રાખી, તેનું ભાટચારણોના ચોપડામાંથી જોતું મળે છે તેનું સર્વ વૃત્તાંત એકઠું કરી એક સરખા સિલસિલાબદ્ધ ગદ્યમાં લખી લેખક મનોહર રીતે આ વાર્તા રચી છે. તે રસિક અને વાંચકલાયક છે.

કિંમત. રૂ. ૨-૦-૦. ટ. ખ. જુદું.

મળવાનું ઠેકાણું—ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

સાસુન બદલીંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ,

કાટ, મુંબઈ નં. ૧

સવિતા સુંદરી

આ વાર્તા પણ સ્વ. ઈન્દુરામ સૂર્યરામ દેસાઈની રચેલી છે. તેમાં હિન્દુ સંસારની એક ખરાબ રૂઢિતું (કુળવાનને કન્યાઓ પરણાવવાની રૂઢિતું) આળેલુણ હાસ્યજનક ચિત્ર છે. તેમ કન્યા પરણવા જતા કુળવાન ધરડા વરનો થયેલો દેસ્તો વાંચવા લાયક છે. રમુજ અને ઉપદેશવાળી વાર્તા છે. કિંમત રૂ. ૦-૪-૦.

દીપુ મુલતાન

ભાગ ૧ લો. (કર્તા: ઈન્દુરામ સૂર્યરામ દેસાઈ) પુસ્તકમાં મહિસુરના છેલ્લા મુસલમાન રાજા દીપુના રાજકારણોનો ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો છે. એમાં અંગ્રેજ લેખકોએ દીપુને જેવો કૂર અને ખરાબ રાજકર્તા ચીતર્યો છે તેવો ચીતરવામાં આવ્યો નથી. વાર્તા ચિત્તાકર્ષક છે. નવી.

ધાસીરામ કોટવાલ

જુની પેશ્વાઈના સ્વરાજ્યમાં કોટવાલની કેવી સત્તા ચાલતી અને લોકોને કેમ રંજકવામાં આવતા હતા, અને લુચ્ચાઈ દોંગાઈ કેવાં કરવામાં આવતાં તેનું આખેલુ સત્ય હકીકતોવાળું સંપૂર્ણ ચિત્ર આવે છે. અંતે ધાસીરામના કેવા હાલ હવાલ થાય છે તે દર્શાવેલું છે. અન્ય ઘણો યોગદાયક છે. પુસ્તક વાંચવા લઈને ખેસો તો પૂર્ણ કર્યા વગર રહેશો નહીં.

કોમત રૂ. ૦-૮-૦

“ગુજરાતી” પત્ર સાથે ભેટ તરીકે અપાયેલી

ઐતિહાસિક નવલકથાઓ

હિંદ અને બ્રિટાનિયા

અને રાજ્યભક્તિ વિડંબણ

(એકાંકી અને એક પાત્રી નાટક.)

કર્તા:- *વિશ્વરામ સુ-દેશાઈ*

(૧૮૮૫)-(કર્તા:-ધંધારામ સૂર્યરામ દેશાઈ-ગ્રામાણિક ૪ થી આદિત્તિ-સચિત્ર અને કર્તાના હસ્તાક્ષરના નમુના સહિત) આ પુસ્તકમાં હિન્દ દેવી અને બ્રિટાનિયા દેવી સાથે હિમાલયના શિખર ઉપર થયેલો રાજકીય અદ્ભુત કલ્પિત સંવાદ આપેલો છે. એમાં હિન્દની પ્રજાનાં સુખ દુઃખો જોરદાર ભાષામાં અંગ્રેજ સરકારને જણાવેલાં છે. છેવટ લોડ રીપનને મોકલી બ્રિટાનિયા હિન્દનું સમાધાન કરે છે, તે ક્યા છે. લંડન ટાઇમ્સ વગેરે પત્રોએ હોયો અભિપ્રાય આપેલો છે. ઠીક, ઠીકપણ સહિત તૈયાર છે, નવા સુધારા વધારા સાથે. આ ગ્રંથ સાથે સ્વ. ધંધારામે લખેલું એક એકાંકી નાટક, જે રાજ્યભક્તિ વિડંબણને નામે તેજાપેલું છે. આ નાટક અથવા ભાણ રાજકીય દર્શન કરાવે છે. ઘણું સુંદર અને હાર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવું નાટક છે.

કોમત રૂ. ૩-૦-૦

રાસેવાસની કથા

આમાં મિસરના રાજપુત્રની તત્વજ્ઞાનવાળી કથા છે. ડા. જોનસનનો અંગ્રેજ ભાષામાં આ ગ્રંથ ઘણો વખણાયેલો છે. એમાં ઇજીપ્તના પીરામીડો વગેરેનાં સુંદર નજીવાનું વર્ણન છે, અને તે ઉપરથી મનુષ્યને થતો તત્વબોધ આપેલો છે, વાર્તા અદ્ભુત છે.

નથી.

અમરેશરી કટારી

પ્રકરણ પહેલું

અમરસિંહનો પરિચય

હોહો!—“કટારી અમરેશરી, તોંગારી તલવાર;
હાથલરાયાં સંઘરી, દિલ્હીના દરબાર.” (લોકોક્તિ)

મહારાજ અમરસિંહજી જોધપુરના રોકોડ મહારાજા ગજસિંહજીના મોટા-ગાદી વારસ-કુવર હતા. તેમના ઉપર સ્વભાવ અને ઉદ્ધત વર્તનના સંબંધથી મહારાજા ગજસિંહજી, જેઓ ઇ. સ. ૧૬૨૦ માં મારવાડ-જોધપુરની ગાદી ઉપર બેઠા હતા, અને ઇ. સ. ૧૬૩૮ માં મરણ પામ્યા હતા.

* [મારવાડી અને ગુજરાતી બાષાને પ્રાચીન સંબંધ છે. સદ્ગત ઇલાસિયન પંડિત ડૉ. ટેસીટારિએ “પ્રાચીન ગુજરાતી” બાષાને “પશ્ચિમ રાજસ્થાની” બાષા તરીકે જાળખાવી છે, તે વાળખી છે. સંસ્કૃતમાંથી અપભ્રંશ થઈને બનેલી છ પ્રાકૃત બાષામાંની એક શૌરસેનીનો પ્રજાબાષા, મારવાડી બાષા, અને ગુજરાતી બાષા એ વંશવેલો છે, અને તે મત વાસ્તવિક લાગે છે. કારણ કે શ્રીકૃષ્ણ યાદવોને લઈને શૌરસેનીનો પ્રજાભૂમિ છોડી દ્વારકા આવ્યા, તે સાથે બાષા પણ લાવેલા જ. સદ્ગત ગુજરાતી પંડિત ડૉ. હરિલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ પણ ગુજરાતીને શૌરસેનીનો અપર અવતાર માનતા (જુઓ તેમનો ૧૮૯૦ માં આસ્ત્રિયામાં મળેલી પ્રાચ્ય પરિષદમાં વાંચેલો નિબંધ) આ બાષાઓનો સંબંધ સૂચવનાર અવશેષો હજી ધૃષ્ટી વિભક્તિમાં સચવાયલા મળી આવે છે. ગુજરાતી બાષામાં ધૃષ્ટી વિભક્તિનો જે પ્રત્યય નો, ની, તું, તારી છે, તે પહેલા એ વગેરે હતા, અને તે પહેલા અર, અથવા રો, રી વગેરે હતા. હજી બંગાલીમાં છઠ્ઠીનો પ્રત્યય રો, રી વગેરે છે. મહારાષ્ટ્રીમાં આ વગેરે ચાહુ છે. ગુજરાતીએ નરસિંહ મહેતા અને બાલણ પછી ‘નો’ વગેરે (કારક) વિભક્તિ પ્રત્યયો લીધા છે. આ વાર્તાના નામમાં “અમરેશરી” શબ્દ વાપર્યો છે તેમાં રી પ્રત્યય ની ને સ્થાને છે. આ નામનો અર્થ “અમરસિંહજીની કટારી” એવો થાય છે. પ્રાચીન દુહાના પહેલા અંશ ઉપરથી વાર્તાનું નામ રાખ્યું છે, માટે “અમરેશરી કટારી” એવું નામ મૂક્યું છે. મહાવરાથી મારવાડી બાષા સમજવા અડચણ નહિ આવે, તે માટે અમે વાર્તામાં સંવાદોમાં રાજપૂત પાત્રોના મોંઢામાં તેઓ બોલતા અને હજી પણ બોલે છે એવી જ બાષા રાખી છે.

સંપાદક ગુજરાતી,]

તેમણે કુંવર અમરસિંહજીને ઇ. સ. ૧૬૩૪ માં દેશવટો* આપ્યો હતો. જ્યારે તેઓ સવારમાં જાગત થયા ત્યારે વરદી મળી કે, મહારાજ સાહેબ તરફથી તેમને દેશવટો આપવામાં આવ્યો છે; તેથી તેઓ દાતણ કરી, નાહી, પોતાના નિલ નિયમથી પરવારી, ત્વરિત પોતાના માટે મોકલવામાં આવેલો કાળો પોશાક ધારણ કર્યો, અને નીચે આવી પોતાના માટે મોકલવામાં આવેલા કાળા ઘોડા ઉપર આરૂઢ થઈ, પોતાની સાથે કોઈ પણ માણસને ન લેતાં એકલા જ ચાલી નિકળ્યા. તેઓ તે જ ઘોડા અને તે જ પોશાકમાં જોધપુરથી નિકળી પરભાયા દિલ્હીશ્વર શાહજાનશાહ શાહજહાનના દરબારમાં ગયા. તેઓ પોતાના પિતાના નામથી પ્રખ્યાત જ હતા, તેથી દિલ્હીશ્વરે તેમને દરબારમાં બોલાવી ૩૦૦૦ ઘોડેસ્વારની સરદારી આપી અને તે ઉપરાંત નાગોરનો કિલ્લો જળીરમાં આપ્યો અને “રાવ”નો ઇલકાબ આપવામાં આવ્યો. આવી રીતે સાન મેળવી નાગોરના રાવ અમરસિંહ આદેશાહ શાહજહાનના દરબારમાં રહેવા લાગ્યા. તેઓ આદેશાહની સેવામાં તેના તાબેદાર ખાંડયા રાજ તરીકે રહેતા હતા, તે પછી હમેશા પોતાના સ્વભાવને અનુસરી સ્વતંત્ર રીતનું વર્તન રાખતા હતા. પોતાના સ્વભાવને વશ થઈ તેઓ કોઈ કોઈ વખતે ખુદ આદેશાહનું પણ અપમાન કરી બેસતા હતા. તેમને ક્ષાત્રવટનું અત્યંત અભિમાન હતું, તેથી આદેશાહ ક્ષત્રિયોની હલકાશ થાય તેવો કંઈ પણ વાદવિવાદ કરતો, તે પછી આપણી વાર્તાના નાયક રાવ અમરસિંહ તેને મુંખ તોડ જવાખ તુરત જ આપતા હતા. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે, રાવ અમરસિંહ આદેશાહની ઇતરાજીનો ભોગ થઈ પડ્યા હતા. જો કે આનું પરિણામ શું આવ્યું તે જાણવા વાંચકો કિસ્કું રહે એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ ઉતાવળ ન કરતાં એક એક પ્રકરણ વાંચવાથી રાવ અમરસિંહને માટે અને ખુદ આદેશાહના માટે શું પરિણામ આવ્યું તે પણ આખર જાણાશે.

* ક્ષત્રિયોમાં એવો વહીવટ છે કે જો “દેશવટો” આપવામાં આવે, તેના માટે તેના મુકામ ઉપર દેશવટો આપનાર તરફથી કાળો ઘોડો અને કાળા કપડાં મોકલવામાં આવે છે. દેશવટાના માટે કંઈ હુકમ લખીને આપવામાં આવતો નથી કે કોઈની મારફત મોકલેથી પણ સંભળાવવામાં આવતો નથી. પરંતુ કાળો ઘોડો અને કાળા કપડાં ઉપરથી જ જોને દેશવટો આપવામાં આવે છે તે માણસ પોતાને દેશવટો આપવામાં આવ્યાનું સમજી મોકલવામાં આવેલાં કપડાં પહેરી, ઘોડા ઉપર બસી બાસતો થાય છે; તે દેશમાં રહેતો નથી.

પ્રકરણ બીજું

પીંબરા સલાખતની બહેન

દેહાદા-વિધિ જન ફરી વિધિમાં, કરે ન રંચ વિચાર;
પસ્તાતા પૂરા પછી, જ્યારે બને ખુવાર.

આ પછી આ વાર્તાનો સમય ઇ. સ. ૧૬૪૪ પછીનો છે. તે અરસામાં દિલ્હીના પ્રભાવશાળી સિંહાસનને શાહાનશાહ શાહજહાંન શોભાવતો હતો. મુસલમાન આદશાહેના તે સમયમાં ઘણા દુર્ગુણો પૈકી એક એવો પણ દુર્ગુણ હતો કે, તેઓ કોઈ પણ સ્વરૂપવતી સુંદરી ઉપર મોહિત થતા, તે પછી તેની રાજપુત્રી અથવા છેવટ જખરદસ્તીથી પણ તેવી સુંદરીને પોતાના જનાનામાં લાવી પડદાયત, રખાયત અથવા નિહા પડાવી દૂરમ બનાવી દેતા હતા, અને આવી રીતે ગમે તે કામની, ગમે તેટલી સ્ત્રીઓને જનાનામાં દાખલ કરી મૌજ શૌખ કરતા હતા. અર્થાત્ કે તેઓ જેટલા દરજ્જે રાજકુશળ હતા તેટલા જ દરજ્જે 'કામકુશળ' પણ હતા. આ તેમની કામકુશળતાનું પરિણામ એ આવતું કે, તેમની આવી દૂરમે તથા રખાયતોના સગાઓ રાજ્યમાં અસાચાર કરતા હતા, અને ખાન ઉમરાવો ઉપર પણ પોતાની સત્તા જમાવતા હતા.

આપણી આ વાર્તા પણ તેવા જ એક પ્રસંગ ઉપરથી ઉદ્ભવ થવા પામી છે. આદશાહ શાહજહાંનની સવારી એક દિવસ નગરમાં ફરવા નિકળી હતી, અને તે ફરતા ફરતા એક ગલીમાં આવી કે જે ગલીના મુખ્ય રસ્તા ઉપર એક પીંબરાનું ઘર હતું. આ ઘરમાંની એક છોકરી ઇન્દની અપ્સરાને લાજિજત કરતી હતી, કામદેવની સ્ત્રી રતિને પણ શરમાવી નાંખતી હતી. તે છોકરી આદશાહની સવારી જોવા સાર પોતાના ઘરના મેડાની બારીએ આવી ઉભી રહી. આદશાહની સવારી ઘર આગળ આવી, અને આદશાહની દષ્ટિ બારી ઉપર પડી અને બારીમાં ઉભેલી પીંબરાની છોકરીને તેણે જોઈ. જોતાંની સાથે જ આદશાહના મગજ ઉપર વિજળીની માફક અસર થઈ. તેને અસારે એમ જ લાગ થયું કે, 'આ તે મેં કોઈ અપ્સરા જોઈ, કે કોઈ નાગકન્યા જોઈ કે કોઈ દેવકન્યા જોઈ!!! શું આ ભૂમિ ઉપરની સ્ત્રી છે?' આમ વિચારમાં તે વિચારમાં સવારી આગળ નિકળી ગઈ અને રાજમહેલમાં પણ પહોંચી ગઈ. આદશાહ મહેલમાં આવ્યો, પરંતુ તેનું હૃદય તો પેલી પીંબરાની છોકરીના પાસે જ રહ્યું હતું. આદશાહ વિધિધ બની ગયો અને તેને પોતાનું રાજકાજ કરવાનું કે પોતાના સરદારો સાથે બેસવાનું પણ પસંદ પડવા લાગ્યું નહીં. તેની દશા તો એવી થઈ કે:

દોહા:-મો મન લગ્ગાં તો મનાં, તો મન મો મન લગ્ગ;

હુણુ વળગ્ગાં પાણીયે, પાણીય હુણુ વળગ્ગ.

આદશાહ શાહજહાંન માત્ર તે પીંજરાની છોકરીના સ્વરૂપનું જ રાત્રિ દિવસ વર્ણન કરવા લાગ્યો. તેને તેની અનેક સ્વરૂપવાળી હૂરમે પણ રાક્ષસીસમાન કુરૂપી દેખાવા લાગી. તે તો માત્ર પીંજરાની છોકરીના જ ગુણુ ગાવા લાગ્યો અને તેના જ નામની માળા ફેરવવા લાગ્યો. આદશાહની આવી દશા થઇ ચારે તેના દરબારીઓને આદશાહની આ દશા જોઇ ચિન્તા થવા લાગી. આદશાહની આ દશા શા કારણથી થઇ તે કારણુ જાણવાની ઉત્કંઠા સરદારોને થઇ આવી. તેમણે આદશાહના એક હજુરીઆની મારફત કારણુ જાણ્યું. તપાસ કરાવતાં માલુમ પડ્યું કે જે છોકરી ઉપર આદશાહ આશક થયેલ છે, તે પીંજરાની છોકરી, સલાબત નામના તેના ભાઇના હવાલામાં છે. તેમણે પીંજરા સલાબતને બોલાવ્યો અને તેની બહેનને લાવી આદશાહની પડદાયત બનાવી રાખવી, એવો દરબારીઓએ નિશ્ચય કર્યો. સલાબત પણ કંઇ મૂર્ખ ન હોતો કે જે આ અનાયાસ પ્રાપ્ત થયેલો સમય ચૂકે. તેણે પણ તુરત જ આદશાહની મામણીનો સ્વીકાર કર્યો, અને તેની બહેનને આદશાહના જનાનખાનામાં મોકલી. આદશાહે પણ આ સલાબતની બહેનને પોતાની પડદાયત બનાવી રાખી. જ્યારે આદશાહે તેને જોઇ હતી ચારે તેની જે દશા થઇ તે તો આપણે ઉપર વર્ણન કરી ચુક્યા જ છીએ. પણ જ્યારે પ્રત્યક્ષ તે તેના કંબળમાં આવી એટલે તો:

નિરખિ નવોઠો નારીકો, શાહ લયો અતિ લીન;

જેસે અંબુજમેં અલી, રહત સદા તલ્લીન.

આદશાહ તો ચોવીસે કલાક પોતાની નવીન પ્રિયતમાના મોહ-પાશમાં બંધાઇ, તેની પાસે જ રહેવા લાગ્યો. તેણે તો રાજનાં જરૂરી કામમાંથી પણ પોતાનું મન અંધ કર્યું; રાજકાજ પણ મંત્રીઓની માર્ફત જ ચાલવા લાગ્યું. તેમ થાય એ સ્વાભાવિક જ હતું, કારણુ કે આદશાહને અનેક હૂરમે હતી, તેમ રખાયતોનો પણ પાર નહેતો, પરંતુ તે તમામનો કરતાં આ સલાબતની બહેન એટલી સ્વરૂપવતી હતી કે, તેના સ્વરૂપનું વર્ણન કરતાં કાંઈ વિદ્વાન કવિની કૈષિની પણ ચાલી શકે નહીં.*

* દોહા:-અંબુજ મુખ અંબુજ નયન, અંબુજ ફૂલ કઠોર;

ઝીવા રંખ શી શોભતી, કામી જન મન ચોર.

૧

દંત સુદાડિમ કી કલી, મીરિસ લિફ લગાય;

મનો કમલમેં લગ રહી, યંકિત અલીકી આય.

૨

આવી રીતે આદશાહની પશુ પોતાની નવોઢા પ્રિયતમામાં જ્યારે બરાબર-એટલે જેમ ચંદ્રમાં ચક્રોર, જળમાં મીન અને કમળમાં ભ્રમર લુપ્ધ થઈ પોતાનું ભાન બૂલી જાય છે તેમ-દશા થઈ, અને જ્યારે આદશાહને પોતાના પ્રેમમાં લીન થયેલાં જ્યેષ્ઠ પોતાના ભાઈ સલાખતને ન્યાય કરવા સાડ તે ચતુર પીંજરાની છોકરીએ પોતાની પ્રેમરૂપી જળ વિશેષ રીતે પ્રસારવા માંડી.

છેવટ આદશાહની પાસે તેણે માગણી કરી કે, “ખુદાવિંદ દીન દિલ્હી-કે વાલદા! પરવર દિગાર! મેરે પર ખુદાવિંદકી બરાબર મહરબાની હૈ, લેકિન મેરે ભાઈ સલાખતખાનકે પર ખુદાવિંદકી કુછ નિગાહ નહીં હુઈ, તો ખુદાવિંદ ઇસકે ખાસ્તેબી કુછ ઇન્તજમ હોના ચાહિયે.”

આદશાહ તો આ છોકરીની પાસે આંધળો જ-પ્રેમાંધ-બની ગયો હતો. અને તે પોતાની પ્રિયતમાને ખુશ રાખવા તમામ પ્રકારની વ્યવસ્થા રાખતો હતો. તેણે પોતાની પ્રિયતમાને ખુશ કરવા કહ્યું કે, “અમ નાજનીન, ઇસ તરહસે નારાજ હોનેકા ક્યા કારણ હૈ? મેં તુમારે ભાઈકે ખાસ્તે નાકરીકે બિચારમેં હી થા, ઓર જબ તુમારીબી તુમારે ભાઈકે લિયે અરજ હૈ, તો મેં કલ તુમારે ભાઈકા કચહરી કરકે, બડા ‘નકીબ’ બનાઉંગા. ઓર બડે બડે ખાન ઉમરાવબી ઇસલીકી મહર-બાનીસે મેરેકા મીલ શકેંગે.” આવી રીતે પોતાના ભાઈના માટે ખુદ આદશાહની આજ્ઞા થવાથી તે પીંજરાની છોકરીને કટલો આનંદ થયો હશે, તેના વિચાર વાંચકોએ જ કરી લેવો.

તે જ દિવસે સાંજે આદશાહે આ પીંજરાની છોકરી સાથે, કાશને બોલાવીને કુરાને શરીફના ફરમાનોને અનુસરીને નિક્કા કર્યા, અને “આદશાહનો સાળો પીંજરો” એ કહેવત ચલાવી, જે અત્યારે પણ વાર્તાકારો પોતાની વાર્તામાં પ્રસંગોપાત્ત કહે છે, અને લોક કહેતી તરીકે પ્રસિદ્ધ થઈ પડી. અર્થાત્ આદશાહે પીંજરાની છોકરી સાથે નિક્કા કરી તેને હરમ બનાવી દીધી.

ભાલ સુ બાબ્ય વિશાલ હૈ, મનો ચંદ્રકી રેખ;

કરે અંધકરે સુ ક્ય, નાગ લલિત કર લેખ. ૩

નાણી સુ કુણક વિશાલ હૈ, જંધ રંગકે ચંબ;

પુદુમી દેખી પરી સર્માં, ભરી કામકે દંબ. ૪

કામ કલામેં પ્રવિન અતિ, ગતિ જલ મંદ વિચાર;

સખ શાહતકો શાહ લખિ, જો મતિમંદ જંવાર. ૫

શાહકે નૈન ચકોર બે, નીરખિ ખ્યારિ સુખ ચંદ;

સકલ સુખ સુખ ચંદમેં, રાજકાજ સુખ મંદ. ૬

બાદશાહે ખીજ દિવસે સવારમાં દરબાર ભરવાનું ફરમાવ્યું, અને તમામ ખાન ઉમરાવોને અને શેઠ શાહુકારોને કચેરીમાં આમંત્ર્ય. દરબાર થયો ત્યારે બાદશાહને વરદી પહોંચાડવામાં આવી અને બાદશાહ દરબારમાં આવ્યો. આવીને તેણે ખીજ કંઠ પણ વાતચિત્ કર્યા શિવાય આવતાની સાથે જ ફરમાવ્યું કે, “આજકા દરબાર ધસ સિથે ક્રિયા ગયા હૈકી, મેરા સાલા સલાખતખાનકો મેં બડા “નકીબ” બનાતાહું. સખી ખાન ઉમરાવોંકો ચાહિએકી, ધનકો અપનો હમારે તરફ હોનેવાલા સખ કામકાજ ધનકે મારફત કરવાયા જાય; અગર ધસમેં કીસિકે તરફસેં કુછ હરકત સિયા જાયગા તો મેરી ખંફ-ગીકા ભોગ હોના પડેગા,” આમ કહી બાદશાહે તુરત જ દરબાર બરખાસ્ત કરવાની આજ્ઞા ફરમાવી. તેનું શરીર દરબારમાં હતું પણ મન તો પોતાની નવી દૂરમ પાસે જ ભ્રમણ કરી રહ્યું હતું, તેથી પોતે ધણો વખત દરબારમાં રોકાઈ શકે તે અસંભવિત જ હતું.

બાદશાહ દરબાર બરખાસ્ત કરી જનાનખાનામાં ગયો એટલે સહુ ખાન ઉમરાવો પણ પોતપોતાના મુકામે જવા ચાલ્યા. રસ્તામાં બાદશાહે એક ખીજરાને “નકીબ” બનાવ્યો તે સંબંધી વાતો થવા લાગી. સહુ કોઈ બાદશાહના આ વર્તનથી નારાજ થયા હતા, એમ એક ખીજ સાથેની વાતચિત ઉપરથી જણાયું. તેમાં તેમનો કંઠ જ ઉપાય ન હોતો, કારણ તેઓ તેમની સ્વતંત્રતા ગુમાવી બેઠા હતા. બાદશાહના ગેરબ્યાન જખી કૃત્ય કે હુકમને તાબે થયા શિવાય અન્ય ઉપાય જ નથી, એમ માની તેઓ મૌન રહ્યા. બાદશાહતોમાં ખાન ઉમરાવોની આવી, દયાબનક સ્થિતિ ભોગવવા કરતાં એક સાધારણ માણસ તરીકે સુખી રહેવું તે શું બોલું!!!

અકરણ ત્રીજું

‘નકીબ’ સલાખતખાન

હોદ્દા:-નીચ મેળવી મહત્પદ, જરૂરી ફાટી જાય;
તુમ્હ તળાવોમાં કદી, જળ નહિ અધિક સમાય.

આપણને ખાન ઉમરાવોની સ્થિતિનું દિગ્દર્શન કરવાની જરૂર જણાય છે. આ સ્થળે તેમની સ્થિતિનું દિગ્દર્શન જે કરાવવામાં આવે તો તે અસ્થાને નહીં જ ગણાય. મહારાજ અમરસિંહજી પણ ઉમરાવો પૈકીના એક હતા, અને તેમના સંબંધની આ વાર્તા હોવાથી ઉમરાવો અને સાથે સાથે ખાનોની સ્થિતિનું પણ સાધારણ વર્ણન કરવાનું ઉચિત ધાર્યું છે.

આદશાહતમાં મુસલમાન નવાબોને “ખાન”ની સંજ્ઞાથી અને હિન્દુ રાજાઓને “રાવ” અને “ઉમરાવ”ની સંજ્ઞાથી ઓળખવામાં આવતા હતા. આદશાહના દરબારમાં આવા તમામ ખાન અને ઉમરાવોને રેશમનાં લટકતાં પુદાં પકડી ઉભા રહેવું પડતું હતું; માત્ર જેમને ખાસ કૃપાથી બેઠકનું માન મળતું હતું, તેઓ જ બેસી શકતા હતા. વળી આ આદશાહતમાં સીતેર ખાન અને બહેતેર ઉમરાવોની ગણતરી હતી.* તેઓ આદશાહતની ઢાલ અને સ્તંભ-રૂપ મનાતા હતા. આવા તમામ ખાન ઉમરાવોને આદશાહની નિયમિત નોકરી કરવી પડતી હતી, અને તેઓને પોતાની નોકરીની મુદત દરમ્યાન તેમને પોતાનું ખર્ચ બોગવવું પડતું હતું. આ મુદત દરમ્યાન તેમનાં રાજ્યો, તેમના મંત્રીઓ અથવા તેમના કુટુંબીઓના હવાલે રહેતાં હતાં. કાંઈ પણ ખાન કે ઉમરાવને પોતાની નોકરીના સમય દરમ્યાન આદશાહ તરફથી બહારની નોકરી સોંપવામાં આવતી, તો તેમની અવેજીમાં તેમના તરફથી તેમના કુટુંબના કાંઈ માણસને નોકરી ઉપર નિયત કરવા પડતા હતા; અર્થાત્ તેવા સમયમાં તેમની પાસેથી બેવડી નોકરી લેવામાં આવતી હતી. વળી નોકરી શિવાયના ખાન ઉમરાવને પણ જ્યારે આદશાહને યોગ્ય લાગે ત્યારે નોકરી બતાવવામાં આવતી હતી. આવા ખાન ઉમરાવો ઉપર આદશાહનો બરોસો પણ પૂર્ણ હતો; તે એટલા ઉપરથી દેખાય છે કે ખાનો તો આદશાહની ખતના તેથી તેમને તો સુખાગીરી આપવામાં આવે, પણ ઉમરાવો-હિન્દુ-ને પણ સુખાગીરીઓ આપવામાં આવતી હતી. આ પ્રમાણે હોવાથી સાધારણતઃ આદશાહતમાં એક એવા પ્રકારનું અંધેર પણ હતું કે કાંઈ ખાન-ઉમરાવના મરણ બાદ તેની વારસાઈ મેળવવામાં ખાસ કરીને આવા સુખા સાહેબોની મરણનેજ અગત્યતા આપવામાં આવતી હતી. જેના તરફથી સુખા સાહેબોના ચરણે સારી બેટ પહોંચતી, તેઓ જ આવી પસંદગીમાં ઉત્તીર્ણ થઈ શકતા હતા. સુખા સાહેબની કાંઈ ખાન-ઉમરાવ ઉપર ઇતરાજ થતી હતી તો તેમને પદચ્યુત કરવામાં

* એક વખતે શાહજહાંને પોતાના દરબારમાં પૂછ્યું કે, “આદશાહતમાં ખાનો નરતો ઉમરાવોની સંખ્યા બેની વધારે કેમ ગણાય છે?”

તેનો જવાબ અંતર્વેદ જવાબના સુખા મીર ખાનખાને જોવો આપ્યો કે “ગરિબ પરવર, હિન્દુઓ મુસલમાનો કરતાં બે કામ જ્યાદા કરી શકે છે અને તેથી તેમની સંખ્યા બેની વધારેની રાખવામાં આવી છે અને તે બે કામ એ કે, તેમનું ઘડ શિર કપાયા બાદ લડે છે, અને તેમની સ્ત્રીઓ સતીઓ થાય છે.”

પણ નજીવાં કારણો બતાવી સુખા સાહેબો આચક્રા ખાતા નહોતા. સુખા સાહેબની મહેરબાની મેળવનાર ખાન, ઉમરાવ પોતાની પ્રજા ઉપર છયોક જીલમ ગુજારે તો પણ તેમનું નામ કોઈ લઈ શકતું નહોતું; પછી ભલે તેઓ પ્રજાનાં ધરખાર લૂંટે, ઇજ્જત લૂંટે કે કોઈનાં માણસ મારે; તેમને પૂછે તેમને પરમાત્મા પૂછે—એવો તેમનો હિસાબ અને ન્યાય હતો. તેથી તમામ ખાન, ઉમરાવો, સુખા સાહેબોને પોતાના ઇષ્ટ દેવ સમાન માનતા હતા. તેમના માટે અનેક પ્રકારની સામગ્રીઓ મોકલવામાં આવતી હતી. તેમનો મુકામ પોતાના રાજમાં થાય સારે તમામ પ્રકારનું ખર્ચ તેઓ ભોગવતા હતા, અને જતી વખતે ઉલટ રાજ્યના પ્રમાણમાં સુખા સાહેબોનાં ચરણોમાં ભેટેા મુકવામાં આવતી હતી. આ ઉપરાંત ખાન, ઉમરાવોને આદેશાહના “નકીબો”ની પણ મહેરબાની મેળવવી પડતી હતી, જેથી તેમનો કંઈ ગુન્હો હોય તો છેક આદેશાહ સૂધી પહોંચે નહીં.

આપણા આ પ્રકરણના નાયક પીંજરાજા સલાબતખાનને જ્યારે આદેશાહના ફરમાનથી સીતેર ખાન અને બહોતેર ઉમરાવો ઉપર સત્તા પ્રાપ્ત થઈ એટલે “ઓછું પાત્ર ને અધિકું લણ્યો, વઢકણી વહુએ દિકરો જણ્યો” એ ન્યાય અનુસાર, મૂળ જાતના હતા પીંજરા અને પછી આદેશાહના સાળા બન્યા, અને પોતાની બહેનના પ્રતાપે આદેશાહની મહેરબાની મેળવી “નકીબ” બનવા લાગ્યશાળી બન્યા, તેથી “મકંડ ને વળી મદિરા પીયે, અખા એથી સહુ દેા ખીયે” એમ થયું. આ સાહેબ તો ફાટવા લાગ્યા, કારણ કે શ્રીમાન્ તુલસીદાસજીએ કહ્યું છે કે “અસ કોઉ જનમેઉ જગમાહિં, પ્રભુતા પાઈ જહિં મદ નાહિં” એને અનુસરી મહાન્ જ્ઞાની મુનિઓને પણ જ્યારે અભિમાન થયું છે, સારે પછી સલાબતખાન જેવા એક તુરજ પીંજરાને આટલી બધી મોટાઈ મળવાથી અભિમાન થાય તેમાં શી નવાઈ? તેઓ તો એટલા બધા મસ્ત બની ગયા કે, પોતાના કાર્ય પ્રસંગે ખાન ઉમરાવોને પોતાના મુકામ ઉપર આવવાનું ફરમાવવા લાગ્યા. ખાન ઉમરાવો પણ તેમના મુકામ ઉપર વિનંતિઓ કરવા લાગ્યા. હજીજરો અને લાખખો રૂપિયાની રૂસ્વતો પણ આપવા લાગ્યા. આવી રીતે લૂગલંગ તમામ ખાનો અને ઉમરાવો સલાબતખાનને તાબે થયા; તેનો માન મર્તબો સાચવવા લાગ્યા. પરંતુ આપણી વાર્તાના નાયક નાગોરાધીશ રોહોડ મહારાજ અમરસિંહજી તેને પીંજરો માની સલામ સરખી પણ કરતા નહોતા. બદકે કોઈ વખતે તેની મુલાકાતે પણ જતા નહોતા. આથી સલાબતખાન મહારાજ અમરસિંહજી ઉપર દુશ્મનાવટ રાખવા લાગ્યો. પ્રસંગોપાત્ત આદેશાહના પણ

કાન લાંબેરતો હતો. મહાન કવિ સદ્ગત ગંગા-ગંગાપ્રસાદજી-ના “નદી નહીં હોત કહું નીચકો બઢાયેસે” એ શબ્દોના પરિણામનો સ્વાદ આખવાનો શાહજહાનના માટે પ્રસંગ ઉભો થયો, તેના બી તેણે પોતે સલાખતને “નદીબ” બનાવી રાખ્યા, અને જેનાં કડવાં ફળો આખવાને માટે ખુદ બાદશાહ તથા સલાખત બાખવાનું બન્યાં!!!

પ્રકરણ ચોથું

લક્ષ્મી માટે રજા

દોહા:-સાંઈ તોસો બીનતી, ચે દુઈ ભેળા રકબ;

જીવ રખે તો લાજ રખ; લજ બીન જીવ ન રકબ.

અમરસિદજી સ્વભાવે મળતાવડા-શાંત પણ દુશ્મનો પ્રત્યે અત્યંત ક્રોધિત હતા. પ્રસંગ પડે કાળના સમાન બની જતા હતા. પ્રલક્ષ વીર-રસની મૂર્તિનું ભાન કરાવતા હતા. તેમનાં મનમાં ક્ષાત્રવટનું અને પોતાના રાઠોડ વંશનું પૂર્ણ અભિમાન હતું. તેથી સલાખત જેવા એક પીંગરા ઉપર તેમનો સાધારણતઃ તિરસ્કાર હતો. કટલોક સમય તો શાંતતાપૂર્વક ચાલ્યું, પરંતુ આખરે તેમને એક મહાન સંકટ આવી પહોંચ્યું.

મહારાજ અમરસિદજી બ્યારે આગરા-દિલ્હી દરબાર-માં હતા, સારે બુદ્ધી મહારાજ હાડા વંશાવંતસ મહારાજ જનસાલે પોતાની કુંવરીનાં લક્ષ્મી અમરસિદજી સાથે કરવા સારૂ નિશ્ચિત કરી હાથેવાળે પરણવા આવવા સારૂ વિનંતિ કરી, લક્ષ્મીપત્રિકા આગરા મોકલાવી. અમરસિદજીને આ પત્રિકા મળવાથી મનમાં ભારી ચિંતા થઈ આવી. તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, “રજવાડોરો હમજો કામકાજ વો પીંગરો સલાખત કરેહે, અર મોરે સલાખતસું આછી નહીં હે, જીજીસું રજ લેવણમે મોતે ઝાઝો કષ્ટ બહેશી. પરંતુ લક્ષ્મી ખાસ્તે ગયા બીજી ચાલે કાય નહીં. ખેર જે હોયસો હોય. મેં બીયને ખુદ બાદશાહસો અરજ કરશો; અર મોરી રજરા ખાસ્તે બંદોખસ્ત કર લેશો; પરંતુ વો પીંગરાને તો બીયને કહેજો કાય નહ.”

આમ વિચાર કરી તેઓ સલાખતની દરમ્યાનગીરી શિવાય બાદશાહને જઈને મળ્યા, બુદ્ધીમાં પોતાનું લક્ષ્મી હોવાથી જવાનું જણાવી રજની માંગણી કરી. બાદશાહે અમરસિદજીની હકિકત સાંભળી કેંઈક મન સાથે વિચાર કરી કહ્યું કે, “તુમારી રજકે ખાસ્તે તુમ જાકે સલાખતકો મિલો, વો તુમારી અરજ હમકો પેશ કરેગા, શીર દેખા બીયગા.”

અમરસિદજીએ બાદશાહનું કહેલું સાંભળી જવાબ આપ્યો કે, “ખુદાવિદકો માલુમ હૈ કી મેરે ઔર સલાખતકો અચ્છી નહિં હૈ,

ઔર વો મેરે તરફ અદાવતબી રખતા હૈ, ઇસકે લિયે ઇસકે પાસ મેં નહીં જાઉંગા. ખુદાવિંદ ખુદ મેરી રજા કે લિયે ઇન્તજામ ફરમાવેં.”

બાદશાહે પોતાના સાળાનું અપમાન થતું જાણી કહ્યું કે, ‘હમારેસેં ઇસ તરફ તહુમરી રજા કે લિયે ઇન્તજામ નહીં હો સકતા હૈ. તુમકો જાકે સલામત ખાનકો મિલનાહી પડેગા, ઔર શીર રજા કે લિયે ઇન્તજામ કીયા જાયગા.”

અમરસિંહે સામો જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે, ‘ખુદાવિંદ, અગર આપસેં રજાકા ઇન્તજામ નહિં હો સકેગા તો મેં મેરે આપસેં કર લુંગા, ઔર આજ સામકો યહાસેં જાઉંગા.”

બાદશાહ અમરસિંહજીના કહેવાનો ભાવાર્થ સમજી શક્યો નહીં, તેથી તેણે પૂછ્યું કે “તુમ તુમારે આપસે રજાકા ઇન્તજામ કિસ તરફ કર સકતે હો ?”

“મેરે રજાકી કુછ જરૂરત નહિ હૈ, ખુદ ખુદાવિંદકો અરજ કી હૈ ઔર આજ સામકો યહાસેં ઇંદીકી રાહ લી જાયગી, શીરસેં દેખા જાયગા.”

કપાળમાં વાગે તેવાં અમરસિંહજીનાં વચનો સાંભળી બાદશાહ મન સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો કે, એક તો અમરસિંહ ઉદ્ધત છે, વળી ઇંદીવાળાઓથી સગપણના સંબંધથી જોડાશે, તેથી ઇંદી તેના પક્ષે રહેશે. જોધપુર પણ તેના પક્ષમાં રહેશે. આવી રીતે આ ત્રણ રાજ્યો એક થાય અને બીજા પણ રાજપૂતો તેમના પક્ષમાં જળવાનો સંભવ છે. તેથી ભવિષ્યમાં બાદશાહતને પણ ધક્કો લાગવા સરખું થાય, માટે અલ્લાહે તો રજા આપવી અને આગળ ઉપર જોઈ લેવાશે. આમ વિચાર કરી કહેવા લાગ્યો કે “જય તુમકો સાદી કરનેમેં કિતની રજાકી જરૂરત હૈ ?”

“ખુદાવિંદ, મેરેકા કમમેં કમ એક માસકી રજાકી જરૂરત હૈ.”

“તુમ ઇતની રજાકો કયા કરોગે ? યહાસેં ઇંદી જાકે સાદી કરકે તુમારી રાનીકો લેકરકે યહા ચલે આઓ; ઇસમેં મહીને ભરકી લંબી રજા નહિં મીલ સકતી હૈ. અગર જો તુમકો રજાકી જરૂરત હૈ તો સિર્ફ સાત રોજકી રજા મીલેગી.”

અમરસિંહે જાણ્યું કે નકામો કલેશ કરવા કરતાં ઇંદી જઈ તુરત પાછા ફરવામાં સાત દિવસ પણ ઠીક જ છે. આ બાદશાહ, જેણે એક વખત સાત દિવસ કહ્યા છે તે હવે વધારે રજા આપશે પણ નહિં, એથી એમણે બાદશાહને કહ્યું કે—“જૈસી ખુદાવિંદકી મરજી.”

આમ કહી પોતે રજા માગી વિદાય થયા અને આલ્યા એટલે પુનઃ બાદશાહે તેમને બોલાવ્યા અને કહ્યું કે “અમરસિંહ, દેખો તુમકો

મેં સાત રોજકી રજા દેતા હું, ઉસકે ઉપર એક રોજલી જ્યાદા હોગા તો આદશાહી ફરમાનકે મુવાફિક હરજ્યાદા રોજકે લિયે એક* એક લાખ રૂપયા જુર્માના લીયા જાયગા."

"હુજુર મેં શાહી ફરમાનકો જાનતા હું ઓર મેરેકો સાત રોજકે ઉપર કાઠ ઓર મુદત હોગા તો મેરા જુર્માના હોગા યે મેરેકો દેના હોગા, યહ ખાતસેલી મેં ખરાખર વાકિફહું."

"જળ જઓ, લેકિન શાહી ફરમાનકો ખરાખર યાદ રખના."

આદશાહનો હુકમ થવાથી અમરસિંહજી પોતાના મુકામ ઉપર આવ્યા.

X X X X

આપણે આ સ્થળે જુંદીના મહારાવની પણ જોળખ કરવાની જરૂર છે.

દિલ્હીના છેલ્લા હિન્દુ આદશાહ મહાન પ્રતાપી પૃથ્વીરાજ ચોહાણના વંશના આ જુંદીના રાજઓ-ચહુઆણ-છે અને ચહુવાણોની અનેક ચોત્રીસ-શાખાઓ પૈકી આ જુંદીના રાજઓ હાડા શાખાના છે. આ "હાડા" શાખાને માટે એવી વાર્તા ચાલે છે કે રાવ "છત્રશાલજી" ઇ. સ. ૧૦૨૫ માં સમ્પત થવાયો. તેના હાડકાં તમામ જુદા થઈ ગયાં હતાં, તેથી તેની કુળદેવીએ આવી, હાડકાં ભેગાં કરી, અમૃત છાંટી તેને ખરાખર સાવચેત કર્યો. તેથી તેના વંશજો "હાડા" નામથી જોળખાયા. રાવ છત્રશાલજી પણ તે જ વંશમાં ઉત્પન્ન થયા હતા. તેઓ દિલ્હીની આદશાહતમાં સારો હોદ્દો ધરાવતા હતા. આદશાહ શાહ-જહાંન તેમને એક દિલ્હીના સાચા ખેરખાં અને સપેહ-સાહાર માનતો હતો. તેઓ આદશાહની આજ્ઞાથી વડા શાહજહા "દારા"ના હસ્કરની આગેવાની લઈ ઓરંગઝેબ સામે લડવા ગયા હતા. ધોળ-પુરની લડાઈમાં ઇ. સ. ૧૬૫૮ માં તેઓ તથા તેમના કુવર ભરતસિંહ લડતાં મરણ પામ્યા હતા. ત્યાર બાદ તેમના કુવર રાવ છત્રશાલજી ઇ. સ. ૧૬૫૮ માં જુંદીના ગાદીપતિ થયા.†

* આદશાહી ફરમાન એવું હતું કે, વારાવારો સરદાર પોતાની રજાની મુદત દરમિયાન ગેરહાજર રહે તો પછી તે જટલા દિવસ ગેરહાજર રહે, તે દરેક દિવસના એક લાખ રૂપિયા દંડ લેવાનો સમ્પત હુકમ હતો. તેથી રજાના દિવસો ઉપરાંત એક દિવસ પણ વધુ રોકાવા કોઈની પણ હિમ્મત ચાલી શકતી ન હોતી. તે જ આદશાહી ફરમાનનું અલ્પાર આદશાહે અમરસિંહજીને સ્મરણ કરાવ્યું.

† રાવજી "છત્રશાલજી"ના માટે મહા કવિ "ભૂષણ" કહે છે કે,

ઔર વો મેરે તરફ અદાવતબી રખતા હૈ, ઇસકે લિયે ઇસકે પાસ મેં નહીં જાઉંગા. ખુદાવિંદ ખુદ મેરી રજા કે લિયે ઇન્તજામ ફરમાવેં.”

બાદશાહે પોતાના સાળાનું અપમાન થતું જાણી કહ્યું કે, ‘હમારેસે ઇસ તરફ તુમારી રજા કે લિયે ઇન્તજામ નહીં હો સકતા હૈ. તુમકો જાકે સલામતખાનકા મિલનાહી પડેગા, ઔર શીર રજા કે લિયે ઇન્તજામ કીયા જાયગા.”

અમરસિંહે સામો જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે, ‘ખુદાવિંદ, અગર આપસે રજાકા ઇન્તજામ નહિં હો સકેગા તો મેં મેરે આપસે કર લુંગા, ઔર આજ સામકો યહાંસે જાઉંગા.”

બાદશાહ અમરસિંહજીનાં કહેવાનો બાવાર્થ સમજી શક્યો નહીં, તેથી તેણે પૂછ્યું કે “તુમ તુમારે આપસે રજાકા ઇન્તજામ કિસ તરફ કર સકતે હો?”

“મેરે રજાકી કુછ જરૂરત નહિં હૈ, ખુદા ખુદાવિંદકો અરજ કી હૈ ઔર આજ સામકો યહાંસે ઇંદીકી રાહ લી જાયગી, શીરસે દેખા જાયગા.”

કપાળમાં વાગે તેવાં અમરસિંહજીનાં વચનો સાંભળી બાદશાહ મન સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો કે, એક તો અમરસિંહ ઉદ્ધત છે, વળી ઇંદીવાળાઓથી સગપણના સંબંધથી જોડાશે, તેથી ઇંદી તેના પક્ષે રહેશે. જોધપુર પણ તેના પક્ષમાં રહેશે. આવી રીતે આ ત્રણ રાજ્યો એક થાય અને ખીજા પણ રાજપૂતો તેમના પક્ષમાં જળવાનો સંભવ છે. તેથી ભવિષ્યમાં બાદશાહતને પણ ધક્કો લાગવા સરખું થાય, માટે અત્યારે તો રજા આપવી અને આગળ ઉપર જોઇ લેવાશે. આમ વિચાર કરી કહેવા લાગ્યો કે “જય તુમકો સાદી કરનેમેં કિતની રજાકી જરૂરત હૈ?”

“ખુદાવિંદ, મેરેકો કમમેં કમ એક માસકી રજાકી જરૂરત હૈ.”

“તુમ ઇતની રજાકો કયા કરોગે? યહાંસે ઇંદી જાકે સાદી કરકે તુમારી રાનીકા લેકરકે યહાં ચલે આઓ; ઇસમેં મહીને બરકી લંખી રજા નહિં મીલ સકતી હૈ. અગર જો તુમકો રજાકી જરૂરત હૈ તો સિદ્દ સાત રોજકી રજા મીલેગી.”

અમરસિંહે જાણ્યું કે તકામો કલેશ કરવા કરતાં ઇંદી જઇ તુરત પાછા ફરવામાં સાત દિવસ પણ ઠીકજ છે. આ બાદશાહ, જેણે એક વખત સાત દિવસ કહ્યા છે તે હવે વધારે રજા આપશે પણ નહિં, એથી એમણે બાદશાહને કહ્યું કે—“જૈસી ખુદાવિંદકી મરજી.”

આમ કહી પોતે રજા માગી વિદાય થયા અને ચાલ્યા એટલે પુત્ર બાદશાહે તેમને બોલાવ્યા અને કહ્યું કે “અમરસિંહ, દેખો તુમકો

મેં સાત રોજકી રજા દેતા હું, હિસ્સે ઉપર એક રોજલી જ્યાંદા હોગા તો આદશાહી ફરમાનકે મુવાફિક હરજ્યાંદા રોજકે લિયે એક* એક લાખ રૂપિયા જુર્માના લીયા જાયગા.”

“હુજુર મેં શાહી ફરમાનકો જાનતા હું, ઓર મેરેકો સાત રોજકે ઉપર કોઇ ઓર મુદત હોગા તો મેરા જુર્માના હોગા યે મેરેકો દેના હોગા, યહ બાતસંભી મેં બરાબર વાકિફહું.”

“જબ જાઓ, લેકિન શાહી ફરમાનકો બરાબર યાદ રખના.”

આદશાહનો હુકમ થવાથી અમરસિંહજી પોતાના મુકામ ઉપર આવ્યા.

X X X X

આપણે આ સ્થળે બુંદીના મહારાવની પણ જોળખ કરવાની જરૂર છે.

દિલ્હીના છેલ્લા હિન્દુ આદશાહ મહાન પ્રતાપી પૃથ્વીરાજ ચોહાણના વંશના આ બુંદીના રાજાઓ—ચહુઆણ—છે અને ચહુવાણોની અનેક ઓરીસ—શાખાઓ પૈકી આ બુંદીના રાજાઓ હાડા શાખાના છે. આ “હાડા” શાખાને માટે એવી વાર્તા ચાલે છે કે રાવ “ઇસ્તખાલ” ઇ. સ. ૧૦૨૫ માં સમ્પત થવાયો. તેનાં હાડકાં તમામ જુદાં થઇ ગયાં હતાં, તેથી તેની કુળદેવીએ આવી, હાડકાં ભેગાં કરી, અમૃત છાંટી તેને બરાબર સાવચેત કર્યો. તેથી તેના વંશને “હાડા” નામથી જોળખાયા. રાવ “ઇસ્તખાલજી” પણ તે જ વંશમાં ઉત્પન્ન થયા હતા. તેઓ દિલ્હીની આદશાહતમાં સારો હોદ્દો ધરાવતા હતા. આદશાહ શાહ જહાંન તેમને એક દિલ્હીના સાચા ખેરખાં અને સપેદ—સાલાર માનતો હતો. તેઓ આદશાહની આગાથી વડા શાહજહાં “દારા”ના લશ્કરની આગેવાની લઇ ઔરંગઝેબ સામે લડવા ગયા હતા. ધોળપુરની લડાઇમાં ઇ. સ. ૧૬૫૮ માં તેઓ તથા તેમના કુવર ભરતસિંહ લડતાં મરણ પામ્યા હતા. ત્યાર બાદ તેમના કુવર રાવ “ઇસ્તખાલજી” ઇ. સ. ૧૬૫૮ માં બુંદીના ગાદીપતિ થયા.†

* આદશાહી ફરમાન એકું હતું કે, વારાવાળો સરદાર પોતાની રજાની મુદત દરમિયાન ગેરહાજર રહે તો પછી તે જેટલા દિવસ ગેરહાજર રહે, તે દરેક દિવસના એક લાખ રૂપિયા દંડ લેવાનો સમ્પત હુકમ હતો. તેથી રજાના દિવસો ઉપરાંત એક દિવસ પણ વધુ રોકાવા કોઇની પણ હિમ્મત ચાલી શકતી ન હોતી. તે જ આદશાહી ફરમાનનું અલ્પરિ આદશાહે અમરસિંહજીને સ્મરણ કરાવ્યું. † રાવજી “ઇસ્તખાલજી”ના માટે મહા કવિ “ભૂષણ” કહે છે કે,

આ છત્રશાલજીની વીરતાથી શાહજહાંન વાકિફ હોવાથી જ તેણે અમરસિંહજીને પોતાની મરજી વિરુદ્ધ રજા આપી હતી. કારણુ તે જાણતો હતો કે આ રાહોડો અને હાડાઓથી વિરોધ કરવામાં બાદશાહતને ફાયદો નથી જ.

દોહા:-ઈક હાડા બૂંદી^૧ ધની, મરદ મહેવા વાલ;
સાલત નૌરંગજેખડો, ચે દોનો છત્રશાલ.
વૈ દેખૌ છતાપતા, ચે દેખૌ રજતશાલ;
વૈ દિલ્હીકી ઢાલચે દિલ્હી ઢાહન વાલ.

કવિત:-ચલે ચન્દ્રખાન^૨ ધનખાન ઓ કુહુક^૩ ખાન,

ચલત કમાન ધૂમ આસમાન છવે રહૌ;
ચલી જમડાઢે^૪ બાઢવારે^૫ તરવારે^૬ જહાં,
લોહ આંચ જેઠકે તરનિ માન વૈ રહૌ;
અંસે સમે ફૌજે^૭ ખિયલાઈ છત્રસાલસિંહ,
અરિકે ચલાયે પાંચ ખીર રસ ચૈ રહૌ;
હય ચક્ષે-હાથી ચલે સંગ છોડી સાથી ચલે,
એશી ચલાચલીમે^૮ અચલ હાડો હવે રહૌ.
દારો શાહિ નૌરંગ જુરે હૈ દોહ દિલી દલ,
એકે મયે બાજ એકે ગયે રૂધિ ચાલ મૈ;
બાજ કર કોબી દગાબાજ કરિ રાખા જેહિ,
દૈસે હુ પ્રકાર માન ખચત ન કાલ મૈ;
હાથીતૈ^૯ જતરિ હાડો લડયો લોહ લંગર લૈ,
એતી લાજ કામે^{૧૦} જેતી લાજ છત્રસાલ મૈ;
તન તરવારિન મૈ મન પરમેશર મૈ,
માન સ્વામિ-કારજ મૈ માથો હરમાલ મૈ.

૧ આ બુંદીપતિ હાડો છત્રશાલ દિલ્હીના ઢાલરૂપ હોઈ, ઔરંગજેબને હુમેશાં હૃદયમાં કાંટાની માફક સાલ્યા કરતા હતા. કારણુ ઔરંગજેબની અનીતિ-મય રાજ્યપ્રાપ્તિની ઇચ્છાને તેઓ ધિક્કારતા હોઈ ઔરંગજેબની સામે લડવા પણ કેટલીક વખતે ગયા હતા, અને છેવટ ઘોળપુરની લડાઈમાં બાદશાહત તરફથી લડતાં તેઓ માર્યા ગયા હતા.

૨ આ ખીજ છત્રશાલજી પણ તે જ અરસામાં “મહોબા” બુંદેલખંડમાં રાજ્ય કરતા હોઈ પોતાની સ્વતંત્રતા માટે બાદશાહ ઔરંગજેબથી સતત લડતા જ રહ્યા હતા. અને તેથી તેઓ પણ ઔરંગજેબના-હૃદયમાં કાંટાની માફક સાલતા હતા. આ છત્રશાલના પિતાનું નામ “અમ્પતિરાય” હતું. તેઓ પણ પોતાની સ્વતંત્રતાને આહનાર હતા.

૩ અર્ધચન્દ્રખાણ. (૪) અન્ધારામાં ચાલવાવાળાં બાણ. (૫) તોપ. (૬) કટાર.

પ્રકરણ પાંચમું

બુંદી તરફ પ્રયાણ

સોરઠા:—આતંક હર અધિકાય, અમરસિંહ નરનાયરા,
થહ્યો બુંદી આય, બ્યાહન રાણી હાડીયું.

અમરસિંહજી બાદશાહની રજા લઈ, પોતાના મુકામ ઉપર આવ્યા અને આવીને પોતાના સરદારોને આજ્ઞા કરી કે, “હરદારો, અપણે હથળારિ બુંદી જવણીદે, ધણુ બાસ્તે આપ હથળા તૈયાર હો જાઓ, ચોર અબાર આપણુ અઠેકું પ્રયાણ કરને જાશો, ધણુમેં દાધ બાતરી આજસ કરવાસે કામ નહિ હે; કયુંકી બાદશાહને મોંને સાત દીનારી રજા દીહે, જીણુયું જો અબાર આપણુ અઠેકોં નિકળ જાય નહિ તો શીર સાત રોજમેં અઠે પહોંચ સકે કાય નહિ.”

સરદારોએ પણ રહ્યો. ઉત્તર આપ્યો કે, “અત્રદાતાર, જીણુ રીતસું હજીરી આજ્ઞા વહે, ધણુ રીતસું હમ હથળા તૈયાર હો.”

પોતાના સરદારોનો જવાબ મળવાથી અમરસિંહજીએ આજ્ઞા ફરમાવી કે, “જહાં આપ હથળા અપણા અપણા મનજોરે આજ્ઞા ફરમાય હો કી જે ઘોડા હાથી તૈયાર કરદે, ચોર લક્ષ્મી હથળા જશીર-આત વસ્તુઓ લેવારે બાસ્તે આજ્ઞા કરદો, અર સાંજરે સમે અઠે ફરબાર કરને કયુંબા પ્રાણી કરને રાતવધપર અઠેસું નિકળ જાય.”

અમરસિંહજીની આજ્ઞા થવાથી તમામ સરદારોએ પોતપોતાના માણસોને પોતાના વાહનો તૈયાર કરવાની તથા જશીરિયાત વસ્તુઓ સાથે લઈ લેવાની આજ્ઞા ફરમાવી. અમરસિંહજીના માણસોએ પણ લક્ષ્મી જશીરિયાત તમામ વસ્તુઓ એકત્ર કરી અને હાથી ઘોડા વિગેરે વાહનો તૈયાર કરવા લાગ્યા. ખીજી બાજુ દરબારની તૈયારીઓ થવા લાગી. આશરે સાંજના પાંચ વાગ્યાના સુમારમાં દરબાર થયો. તેમાં તમામ રાહોડા આવ્યા, અને કયુંબા ઘોડાવા લાગ્યા. કયુંબા એવા તૈયાર થયા કે, જાણે રાહના ઘરની રાખ હોય કે લાગેલા જુતા છાપરાનું ચુવરામણ હોય. એવા જાડા અને રંગદાર તૈયાર કરી ગરણીમાં ગાળી દરબારમાં ફેરવવામાં આવ્યા. કયુંબા પીવાથી રાજપૂતોમાં જુદાજ પ્રકારનું ચૈતન્ય આવ્યું. કારણ દાધ કવિએ કહ્યું છે કે,

અમલીયા કથમાલીયા, શેણાં હદા શેણ;

વૃન્વણી ધડી ન આવહ, (મુને) કીકાં લાગે નેણ.

અમલ-કયુંબો-લેવાથી રાજપૂતોનાં નેત્રોની શીકાશ મટી ગઈ. તેમનામાં નવીન પ્રકારનો જુરસો આવવા લાગ્યો, કારણ અરીસાનું

નામ અમલ પણ છે અને તેથી તે રાજપૂતોમાં નવીન પ્રકારનું અમલ જુરસો-ઉત્પન્ન કરે એ સ્વાભાવિકજ છે. કસુબા થઈ રહ્યા પછી ખાર-લંજણા અને હુકા આવ્યા. અમરસિંહજીએ તથા તેમના સરદારોએ તેને પણ ન્યાય આપ્યો. આ દરમ્યાન સવારી તૈયાર હોવાના સમાચાર આવ્યા, અને દારૂડા પણ આવ્યા. રાજપૂતોએ દારૂને ઇન્સાફ આપ્યા બાદ દરખાસ્ત ખરખાસ્ત કરવામાં આવ્યો. સાતસો રાઠોડોને સાથે લઈ વીરવર અમરસિંહજી ઊંઘી જવા સાફ તૈયાર થઈ રસ્તે પડ્યા, આ વખતે અમરસિંહજી જાણે મૃત્યુલોકના ઇન્દ્ર હોય અને આ તેમના સરદારો જાણે દેવતાઓ હોયની, એવા શોભતા હતા. તેઓએ તમામ પ્રકારના હથિયારો સજી લીધા હતાં, તેથી જોનાર માણસને એવો ભાસ થતો હતો કે, રાઠોડો કહે છે કે “અમે કાળથી પણ કરતા નથી.” તે તેમનાં વચનો સત્ય કરવા સાફજ આજ તેમણે ચડાઈ કરી હોયની. આના રણધીર અડગ નિશ્ચયવાળા વીર રાઠોડોના ચાલવાથી કેમ જાણે પૃથ્વી કંપાયમાન થવા લાગી, શેષનાગનું ફણ પણ ધ્રુજવા લાગ્યું, અને કચ્છપની પીઠ કસમસવા લાગી, દિગ્ગજો ઘોર ચિત્કાર કરવા લાગ્યા અને આકાશમાં દેવતાઓ સવારી જોવા સ્થિત થયા. તેઓ પણ રાઠોડોની સવારી આગળ પોતાની સવારીઓ તુચ્છ માનવા લાગ્યા. રાઠોડો દારૂમાં આનંદિત થઈ રસ્તો ઝપાટાબંધ કાપવા લાગ્યા. રાત્રિ દિવસનો સતત પ્રવાસ કરી તેઓ ઊંઘીની નબદીક આવી પહોંચ્યા. ઊંઘીથી પાંચેક માર્ગલ દૂર રહ્યા એટલે મહારાજ અમરસિંહજીએ પોતે જાન લખતે આવ્યાના સમાચાર દૂત મારફત ઊંઘી અધિપતિ મહારાવજી શ્રીછત્રશાલજી હાડાને કહેવડાવ્યા અને પોતે ત્યાં કેમ જમાવી સામૈયામાં જવાની તૈયારીઓ કરવા લાગ્યા.

પ્રકરણ છઠું

અમરસિંહની જાન

દોહા:-છત્રશાલ અમરેશરી, સ્વારી સોહ અનૂપ;

નોજ આસાતે લજવદર, સકલ સુર સુરભૂષ.

અહિ હાડા વંશાવતંસ મહારાવજી શ્રીછત્રશાલજી પોતાના સરદારો સાથે મહારાજ અમરસિંહજીના આવવાની રાહ જોતા જ બેઠા હતા અને સામૈયાની સવારીનો બંદોબસ્ત કરવાના વિચારમાં નિમગ્ન થયેલા હતા, તેટલામાં દૂતે આવી જાનના આવવાના સમાચાર આપ્યા. સમાચાર મળવાથી મહારાવ છત્રશાલજીએ પોતાની સવારી સામયો માટે

તૈયાર કરી અને સામેયા સાડ પોતાના સરદારો-પટાવતો-અમલદારો સાથે ચાલ્યા.

અહીં રાઠોડોએ પણ ખખ્ખરો ઉતારી શણગાર ધારણ કર્યા અને પોતાના મહારાજા-વરરાજા-અમરસિંહજીને એવા સુંદર રીતે શણગાર્યા કે, જોનાર વ્યક્તિના મન ઉપર સ્વાભાવિક એવી અસર થતી હતી કે આ તો શું મૃત્યુલોકનો ધન્દ જ છે! અને તેમની સાથેના રાઠોડ સરદારો તે દેવતાઓ છે!!! એવી રીતે મહાન તેજસ્વી રાઠોડોની સવારી શોભા આપતી હતી. મહારાજા અમરસિંહજીએ સાદીનનો પાયજામો, ઉપર કિમતી જરીનો ચુગો અને શિર ઉપર બારે કિંમતનું મેહેકર બાંધી લીધું હતું. મેહેકર ઉપર શિરપેચ નાખ્યો હતો, અને કલગી ચઢાવી હતી. કમ્મરે ચુગા ઉપર કમ્મરપટ્ટો ચડાવ્યો હતો. કમ્મર-પટ્ટામાં સોનાના હાથા-મૂઠવાળી તક્રવાર વારણું લપ્પ રહી હતી. જમૈયો, કટાર, છરા, બંદુક વિગેરે હથિયારો પણ ધારણ કર્યા હતાં. અને પોતે એક હસ્તી કે જેના ઉપર સુવર્ણની અંખાડી કસી લેવામાં આવી હતી, તેના પર વિરાજમાન થયા. હાથીને જરીની ઝૂલો નાખવામાં આવી હતી. અંખાડી હુદાના આકારની ખુદ્દી હોવાથી શિર ઉપર સુંદર કિનખાખનું છત્ર ધારણ કરવામાં આવ્યું હતું. છત્રને ફરતી નિલમ-માણિક-મોતીની ઝાલરો આવેલી હતી. વળી અમરસિંહજીએ કંઠમાં હીરા મોતીના ગંદા પહેરી લીધા હતા; હાથમાં સુવર્ણની અંદર નંગ જડેલી પોંચીઓ પહેરી લીધી હતી; પગમાં સોનાનો તોડો તથા બેડી પહેર્યા હતા. મહારાજા અમરસિંહજી હાથી ઉપર બિરાજ્યા, એટલે અંખાડીના પછાડીના ભાગમાં બે સરદારો નજરાવળ-ચૌહાવર-કરવા સાડ બેઠા, અને અંખાડીની બે બાજુએ બે પગથીઓ હતી તેના ઉપર બે રાઠોડો સોનાના હાથાવાળા ચમ્મર લપ્પ ઉભા હતા. અંખાડીના અગાડીના ભાગમાં ચાંદીના હાથાવાળા અંકુશ લપ્પ મહાવત બેઠો હતો. હાથીની આગળ સોનાની છડીઓવાળા ચાર ચોખ્ખદારો સુંદર પાણીદાર ઘોડાઓ ઉપર સવાર થઈ નેકીના સુંદર, લાંબા સુરથી પોકાર કરી રહ્યા હતા. સર્વ રાઠોડ સરદારો પોતપોતાના અનુક્રમે પોતાના રસાલા સાથે સવારીમાં શોભી રહ્યા હતા. અંખાડી પછાડી રાઠોડ સરદારો પોતપોતાના રસાલા સાથે ચાલતા હતા, અને વચ્ચે મહારાજા અમરસિંહજીનો હાથી હતો. સવારીમાં અનેક પ્રકારના સુંદર સુરથી વાદ્યો તથા ડંકા વાગી રહ્યા હતા. મસાલનો પણ બંદોબસ્ત કરી લેવામાં આવ્યો હતો. સન્ધ્યાસમયે મસાલો પ્રગટ કરવામાં આવી ત્યારે તો જરી, સોનું, અને નંગો ઉપર તેનો પ્રકાશ પડવાથી સવારીની

શોભામાં અધિક વૃદ્ધિ થઈ. સવારી ચાલતાં મહારાજની પાછળ બેઠેલા સરદારો સોના, રૂપાનાં નાણાં તથા સોના રૂપાનાં ફૂલો પોતાના મહારાજ વરરાજા, અમરસિંહજી ઉપર ન્યૌછાવર કરી એ બાજુ ફેંકતા હતા, જેની લૂંટ સારૂ હજારો લિશ્તુકાની દોડધામ થતી હતી. તે વખતનો દેખાવ એવો સુંદર હતો કે જાણે આકાશમાંથી સોનારૂપાની વૃષ્ટિ ધન્ધ કરતો હોય, અને તેને ગ્રહિત કરવા સારૂ આ લિશ્તુકરૂપી દોડકાંઓની કુદમકુદા થતી ન હોય ! મહારાજ અમરસિંહજી તથા તેમના સરદારોના હાથીઓ એવા દેખાતા હતા કે જાણે પૃથ્વી ઉપર વાદળ આવીને ચાલતાં ન હોય ! આવી રીતે બન્ને બાજુએ હજારો મનુષ્યો આ વરરાજાની તથા હાડો રાવ છત્રશાહની સવારીઓનું દશ્ય જોવા સારૂ એકત્ર થયું હતું.*

સાંમૈયું કરવાને માટે પોતાનું સૈન્ય, સરદારો, પટાવતો, અમલદારો અને ભાયાતો સાથે ઘુંદી અધિપતિ હાડાવંશાવંતસ મહારાવજી શ્રીછત્રશાહજીની સવારી સહામે આવે છે, તે તરફ પણ આપણે આપણું લક્ષ્ય યોગ્યું જોઈએ. તેમની સવારી પણ એવી સરસ હતી કે, જે વખતે આકાશમાં દેવતાઓ પણ તે બન્ને સવારીઓ જોવા સારૂ આવ્યા હતા. તો પછી આપણે પણ તેનો લાભ શા માટે ન લેવો ? કારણ દેવતાઓ પણ આ સવારીઓના દશ્યથી પોતાની સવારીઓને તુચ્છ સમજવા લાગ્યા. આવી સુંદર સવારીનું દશ્ય આપણે પણ અવશ્ય જોવું જ જોઈએ.†

* તે સમયનું સવારીનું દશ્ય એવું હતું કે,

પદ્ધતી હંદ:—

ચઢી સ્વારિ કુલહુકા સમય સાંઝ, ગજધન ધ્રુવ શોભિત તે નેહિમાંઝ;
મનૌ મેધગર્જ હુંદુલી અવાજ, પચરંગીપટા ધનુ મેધ સાજ.
દાદુર ધ્રુવિ નેશી પુકાર, ન્યૌછાવર ઘુંદ ધન હો અપાર;
દાદુર ધ્રુવ નૃત્ય લિશ્તુક કરંત, કરિ દોડધામ ધન કર ધરત.
નૃપ છત્ર કેર ચમકાર હોત, મનૌ બિજન્ટુ છટા ધન ઘટા બહોત;
ધસ મસત સવારિ મગમેં જત, કચ્છપ-ભૂ-અહિ ડગમગ હુલાત.
સ્વારિ વારાંગન કરત નાચ, જનુ ધન્દ્ર પાસ અપ્સરા રાચ;
ધણ બિધ ચઢી સ્વારિ અમર ભૂપ, કર લજત સંકલ ભૂ-સૂર-ભૂપ.

† રાવજી છત્રશાહજીએ પોતાની સવારી એવી રીતે ગોઠવી હતી કે:—

કવિત:—

પ્રથમ પયાદે સાદે, બંદે તેગ ધારી ચલેં, નિરખિ લલિત હોત, સેન અમરેશકો.
અન્ધ મળ રથનકી, લહાર એક એક પાછે, હેનહીકો દેખ આભા, લાગત ન લેશકો.
ઐરાવત ધન્દ્રસમ, શોભે ભૂપ છત્રશાહ, નીજ પ્રભાહુતેં મંદ, દાખત દીનેશકો.

ધીમે ધીમે બન્ને સવારીઓ સામે સામે ચાલી આવે છે, ચોપ-
દારોના પુકારો થયા કરે છે. વારાંગનાઓના નાચ થાય છે, વરરાજ
મહારાજ અમરસિંહજીના ઉપર સોના રૂપાના ન્યૌંછાપર થાય છે.
બન્ને સવારીઓમાંના ઘોડા અને હાથીઓના ગોઠવાના તથા સવારી
જોવા માટે એકઠાં થયેલા હજારો મનુષ્યોની ગોઠવાણી થઈ રહી છે.
એ રીતે ભારી કોલાહલ થઈ રહ્યો છે. સવારીમાં ફાંફડા રાજપૂતો
પોતાના પાણીદાર ઘોડાઓને નૃત્ય કરાવી પ્રેક્ષકોને પોતાની અશ્વ
ઉપર ચઢવાની ચતુરાઈ તથા પોતાના ઘોડાનું પાણી દર્શાવે છે. આવી
રીતે સહુના મનમાં આનંદ ઝાઈ રહ્યો છે. ધીમી ચાલથી બન્ને સવા-
રીઓ નિયત કરેલા સ્થાન આગળ એકત્ર થઈ બન્ને સરદારો એક
બીજાને મળ્યા. બન્ને સવારીઓ એકત્ર થઈ નગર તરફ વળી, અને
નગર બહાર જનને સાંઝે તંબુની ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી, ત્યાં
જનને ઊતારો આપવામાં આવ્યો. સસરા જમાઈના હાથીઓ ભેત
કરવામાં આવ્યા એટલે બન્ને પક્ષના અન્ય હાથીઓ પણ ભેત થયા
અને હાથીઓ અને ઘોડાઓ ઉપરથી સરદારો તથા બન્ને રાજાઓ
ઉતર્યા અને તેમના રાખવામાં આવેલી ગિળાયતોમાં જઈને બેઠા. વરરાજ
સાંઝે તથા રાવજી સાંઝે સરસ સુવર્ણગય નાનાં નાનાં સિંહાસનો રાખ-
વામાં આવ્યા હતા, તેના ઉપર તેઓ પણ બેઠા. કસુંબા ખાણી અને
સાકરનાં પાણી પાવાનાં કાર્ય શરૂ થયાં, અને તે કાર્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યું
એટલે રાવજીની સવારી નગર તરફ ચાલી અને જનના સરદારો પોતાના
માટે નિયત કરવામાં આવેલા તંબુઓમાં ગયા. મહારાજ અમરસિંહજીના
માટે જનની ઊવણીના મધ્ય ભાગમાં એક સુશોભિત બંગલો હતો,
તેમાં તેમના સુકામની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલી હોવાથી તેઓ ત્યાં
પધાર્યા. નગરનાં લોકો પોતપોતાનાં ગૃહ તરફ જવા નગર તરફ વળ્યાં.
આ રીતે સામેયાનું કાર્ય નિર્વિઘ્નતાથી આનંદમય પૂર્ણ થયું.

પ્રકરણ સાતમું

અમરસિંહની કટારીનું લગ્ન

હોદ્દા:-રતનકુવ સુધી કહ અમર, જાણું ન બ્યાહન કાજ; ।

લેઈ કટારી માહરી, કરો લગનનો સાજ.

એસે સંજ અતુરંગ, રાત ચઢ્યો છત્રચાલ, સામની કરખે કાજ, ભૂપ અમરેશકો.
દીપન પ્રકાશ ઓ, પ્રકાશ અહે સન્નકોઈ, દીપતિ દિપાયમાન, નરિતકે બેલાકો.
કરે ચોપદાર સુ. પુકાર અતિ આનંદ તે, વંશ અવતંસ હાડા, બૂપ અલબેલાકો.
વારાંગન નૃત્યત હે, હુંદુલી ધૂધાર હોત, સામનો સમાયો ભૂપ, અગ્ર અલબેલાકો.
હય હણણાટ બજ, ઘંટ ઘણણાટ જાત, અતી અણણાટ હોત, માનસદે મેલાકો.

અમરસિંહજી પોતાના બંગલામાં આવ્યા અને કપડાં ઉતારી આરામ લે છે, તે અરસામાં એક પેહેરાવાળા સિપાઈએ આવીને વરદી આપી કે:—“અનદાતાર, રાવજી સાહેબરા અઠૈસું એક દાસી આપે છે. કાંઈ આસા છે?”

“છાણ દાસીને અઠૈ આવળુદે.”

“જો હુકમ અનદાતારજી.”

આ માણસ ગયો અને એક દાસી અંદર આવી, તેણે હાથ જોડી પ્રણામ કર્યા, એટલે અમરસિંહજીએ તેને પૂછ્યું કે:—“થારો નામ કાંઈ છે? ઔર અપ્પાર અઠૈ કીણ કારણુરા ખાસ્તે આપ છે?”

“અનદાતાર, મોરો નામ રતનકુંવર છે, ઔર રાવજી શ્રીજીન શાલજી અપણા હથળા હરદારોરા સાથ તોરણુરા પાસ આપને બરાબ્રા હૈં; ઔર મોને અઠૈ મોરી આપજીશાને આપોરા ડેરા દેખવારે ખાસ્તે, અર આપોતે બોલાવવારા ખાસ્તે અઠૈ ભેજ છે, તો કૃપા કરને હજુર પધારે.”

“રતનકુંવર, થારી આપજીશાને જાતે બોલદેકી મોને બાદશાહને સાત દીનોરી રજ દીયોડી છે. છણ ખાસ્તે મેં હાથેવાળાસું પરણુવારે ખાસ્તે આપ સકું કાય નહિ. જીણસેં થું મોરી યા કટારી લેજ ઔર મોરી કટારીસું થારી આપજીશો લમ કરાને અઠૈ ભેજ દે. મેં સવારમેં અઠૈસું મોરા ડેરો ઉઠાયને જાશો, અર એક દીન નાગોરમેં રોકાયને આગરા જાશો; છણ ખાસ્તે મેં હાથેવાળાસું પરણુવારા ખાસ્તે આપ સકું કાય નહીં.”

‘અનદાતાર, આપ અઠૈ પધાર્યા હૌ, અર હાથેવાળાસું પરણુવારા ખાસ્તે પધારો નહીં, તો દુનિયારા લોક મોરા અનદાતાર રાવજીરો કેડી ખાત કરશી? જીણુરો મોરા અનદાતારજીરે બિચાર કરણા ચાહિળે.”

“રતનકુંવર, મેં કાંઈ તકરારરા કારણુસું આતો નહિ, થુંતો નહિ હૈ; મોરે રૂકવારો સમય નહિ છે. અર જો મેં હાથેવાળાસું લગન કરવારા ખાસ્તે આપું ઔર થારી આપરા પાસ રૂક જાવું તો મોને નુકસાન બૈ જય; જીણુસું મેં નહીં આતો. તું જાયને થારી આપને હુંણાય દે કે, બાદશાહરી સખ્તાપ છે, ઔર રજરા ઉપર એક દીન જો બપોદા બૈ જય તો રોજરા એક લાખ રૂપયા દંડરા લેવારો બાદશાહરો હુકમ હૈ; જીણસેં મેં હાથેવાળાસું લગનરા ખાસ્તે આપ સકું કાય નહિ, ઔર મોરી કટારી થોને હું હું તો થું છણુસું લગન કરાયને થારી આપને અઠૈ લેઆ.”

“અનદાતારજી, આપ લગનરા ખાસ્તે પધારો ને જણુ બખત લગન બૈ જય અણુ બખત મેં મોરી આપજીને લેને તુરત અઠૈ આશો.

શીર સખારમેં આપણુ અઠીસું આગરા તરફ રવાના હો જાય, અઠે આપોને રોકવારો કાંઈ જરૂર હે નહીં.”

“રતનકુંવર, ઇશુતરો આગ્રહ કરવારી કાંઈ જરૂરત હે? મોરી કટારીમેં અર મોરેમેં કાંઈ તકાવત હે? મોરી કટારી આઈ જહાંઈ મોરા આવણુરા બરાબર હે. ઇશુ બાતમેં થારે કિણી બાતરો અંદેશો લાવણો નહિ, અર થારી બાઇજીસું યા હવળી હકિકત જાય ને સુણાય હે; અર કટારીસું લગન કરાયને અઠે લેઆ.”

દાસીએ પોતાના તમામ પ્રયાસ નિર્રથક ગયા જાણી અને રાજા એકના એ ન થયા, તેથી અમરસિંહજીની કટારી સાથે લગ્ન કરાવ્યા શિવાય છૂટકો નથી એમ માની અમરસિંહજીનું કહેવું કબુલ કર્યું, એટલે કેટલાક રોડોડ સરદારો સાથે સવારીના રૂપમાં કટારી અમરસિંહજીએ લગ્ન સાર મોકલાવી.

સવારી તોરણ પાસે જ્યાં મહારાવ જત્રશાલજી પોતાના હાડા સરદારો સાથે એઠા હતા ત્યાં આવી પહોંચી. દાસીએ જઈને પોતાની બાઈને બજાર આપી. તેઓ નારાજ તો થયાં પરંતુ તેનો કંઈ ઉપાય જ નહોતો. કટારીની સાથે લગ્ન કરવા પોતે તૈયાર થયાં. વિદ્વાન બ્રાહ્મણોએ કટારીની* સાથે હાડીરાણીનાં લગ્ન કરાવ્યાં અને મહારાવ જત્રશાલજી તરફથી પોતાની પુત્રીને સારો દાયજો—હાથી, ઘોડા, રથ, વસ્ત્ર, આભૂષણ, કેટલાક દાસ, દાસીઓ અને જગીર-વિગેરે આપવામાં આવ્યો અને તુરંત તેમને મહારાજ અમરસિંહજીના મુકામ ઉપર મોકલ્યાં.

પ્રાતઃ યત્ના મહારાવ જત્રશાલજી પોતાના મુખ્ય મુખ્ય સરદારો સાથે જનને વળાવવા ગયા. સવારમાં જનના માણસો વહેલાં જાગ્રત થઈ, રનાન સન્ધ્યા વિગેરે પોતાના નિલ નિયમથી પરવાયાં હતા. રાવજીના આવ્યા બાદ કસુંબા થયા. કસુંબા થઈ રહ્યા બાદ જનને પોતાનો મુકામ કુચ કર્યો. રાવજી કેટલાક દૂર સુધી જનને પહોંચાડવા ગયા, અને અમરસિંહજીએ બહુ આગ્રહથી તેમને પાછા વાળ્યા. સારે તેઓ પાછા વળ્યા, અને જન નાગોરના રસ્તે પડી.

* જે લગ્ન હથીઆરની સાથે કરવામાં આવે છે તેને “ખાડુ” કહેવામાં આવે છે. અર્થાત્ પરણનાર વ્યક્તિ જાતે પરણવા ન જતાં પોતાનું હથીઆર મોકલે છે, તેની સાથે કન્યાનું લગ્ન કરવામાં આવ્યાથી તે લગ્ન પરણનાર વ્યક્તિ સાથે જ થયાનું માનવામાં આવે છે. જ્યાં પરણનાર વ્યક્તિ જાતે જ પરણવા જાય છે, અને પોતે જાતે જ પાણે છે તો તેને “હાથેવાળો”નું લગ્ન કહેવામાં આવે છે. આ વહીવટ અલગ પલ્લ પ્રચલિત ન છે. મહારાજ અમરસિંહજી હાથેવાળે પરણવા ગયા હતા, પરંતુ રોકાઈ જવાનું થાય તો બાદશાહની કૃતગ્રહ જહોરી લેવી પડે તેથી “હાથેવાળો” ન પરણતાં “ખાડુ” મોકલ્યું હતું.

પ્રકરણ આઠમું

પ્રેમમાં ફસાયા

દોહા:-જની પ્રેમ કાઠિ કરે, પ્રેમ માણુ કર પાત;

કમલ પ્રેમ ફસિયેા જમર, બયેા પ્રાણુકેા ધાત.

હરિગીત:-નારી તણા વિશ્વાસથી, રહિઆ નરે જે પ્રેમમાં;

કહો કુશળ કોણે મેળવી? રહી પ્રેમ કરે નેમમાં.

દેડ મજલ કુચ કરતા મહારાજ અમરસિંહજી નાગોર આવી પહોંચ્યા. નાગોરની પ્રજાએ પોતાના રાજના લગ્નની ખુશાલીથી રાજનું સામયું કર્યું. આખા નગરમાં રોશની કરાવી, રૈયતને આનંદનો પાર રહ્યો નહીં. અમરસિંહજી પણ પોતાનાં રાણી સાથે રાજમહેલમાં પધાર્યા. રાજમહેલને પણ આજ અનેક રીતથી શણગારવામાં આવ્યો હતો. રાત્રે તમામ સરદારોને બેલાવી દરબાર કરવામાં આવ્યો. નગરના શેઠ શાહુકારોને પણ દરબારમાં આમંત્રણો હોવાથી આવ્યા હતા. આ સરદારો અને નગરજનો વચ્ચે અમરસિંહજી ધન્દ્રસમાન શોભતા હોઈ, અમરસિંહજીને દરબાર ધન્દ્રના દેવદરબારનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કરાવતો હતો. મહારાજ પોતે સુવર્ણના સુંદર નકસીદાર સિંહાસન ઉપર બિરાજ્યા હતા. સોનાની છડીઓવાળા ચોખ્ખાંરો વચ્ચે ફરતા હતા. મહારાજ ઉપર સોનાના હાથાવાળા ચમરનાં ઝપાટા ચર્મ રહ્યા હતા. મહારાજાએ કસુંબા પાણી શરૂ કરવા આજ્ઞા ફરમાવી અને તે પ્રમાણે કસુંબા ફર્યા. કસુંબાનું કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ જેમને અપતો હતો તેમને માટે દારૂ આવ્યો, અને રાજાને પ્રથમ સોનાના પવાલામાં દારૂ ભરી આપવામાં આવ્યો. ચાર બાદ તમામ સરદારોએ પણ ચડપોચડપ ખાલીઓ ઉઠાવવા માંડી. સરદારોએ મહારાજને આગ્રહપૂર્વક ઉપરાઉપર બે ત્રણ પવાલા દારૂ આપ્યા. મહારાજ પણ ખુશાલીમાં અને પોતાના સરદારોના આગ્રહથી ના પાડી શક્યા નહીં. તેમણે પણ તેને સ્વીકાર્યો. દારૂ થઈ રહ્યા બાદ ખારલંજણામાં મીઠામંચો આવી અને ઉપર હુક્કા આવ્યા. હુક્કા ફરવા લાગ્યા અને રાજપૂતોને અંશીણુ તથા દારૂના નિશા આવવા લાગ્યા એટલે વારાંગનાઓને બેલાવવામાં આવી અને નાચ શરૂ થયો. રસબીના રાજપૂતો નિશામાં ચકચૂર બની તેના આનંદ લેવા લાગ્યા. વાહવાહના ઉદ્દગારો કહાડી તથા વચ્ચે વચ્ચે તાલ આપી પોતાનું તત્ સંબંધી તાન પણ જણાવવા લાગ્યા. આવી રીતે આ કાર્ય પણ પૂર્ણ થયું એટલે મહારાજાએ સરદારોના માટે જમવા સારૂ ટાટ લાવવા આજ્ઞા ફરમાવી અને પોતે જનાનામાં જમવા ગયા. નગરના શેઠશાહુકારો પોતપોતાના ઘર તરફ આદ્યા.

જનાનામાં રાણીજી તરફથી ખાનગી રીતે એવો બંદોબસ્ત કરી રાખવામાં આવ્યો હતો કે, મહારાજા પધારે એટલે તેમને દાંરનો પુષ્કળ નિશો કરાવવો, જેથી તેઓ આગ્રા જવાની વાત જ વિસરી જાય અને તે નિશો કેટલોક વખત સુધી ચાલુ રાખવો કે જેથી આગ્રા જવાનું કાવ્યમને માટે વિસરી જાય. આમ કરવાનું કારણ એવું હતું કે, રાણીજીને એમ યોક્કસ હેશત હતી કે, જો મહારાજાને નિશો કરવવામાં નહિ આવે તો, તો તેઓ સવારમાં જરૂર આગ્રા ચાલ્યા જશે. વળી તેઓ એમ પણ જાણતા હતા કે, સવારમાં મહારાજા આગ્રા જવા નિશ્ચયે નહીં એટલે સરદારો મહારાજાને લઈ જવા પ્રયત્નો કરશે; માટે તેમણે તેનો પણ આગળથી જ બંદોબસ્ત કરી રાખ્યો હતો કે કાંઈના પણ સમાચાર આવે તો રાણીને ખાનગીમાં પ્રથમ જણાવવા; તે શિવાય કાંઈપણ પ્રકારનું જરૂરી રાજ્ય પ્રકરણીય કામ હોય તો તે પણ કાંઈએ મહારાજાને પરભારે જણાવવું નહીં. આવી રીતનો તમામ સંકત આગળથી જ કરી રાખવામાં આવ્યો હતો.

અમરસિંહજીના લાગ્યના અસ્તની અર્ધિથી જ શરૂઆત થાય છે અને તે કાર્યમાં તેમના પ્રિયરાણી જ કારણભૂત થયાં. તેમણે મહારાજાને માટે બાદશાહે કરેલો હુકમ જાણતાં છતાં તે તરફ દુર્લક્ષ આપી, માત્ર પોતાની પ્રેમચેષ્ટા પૂર્ણ કરવા સાથે પોતાની સ્ત્રીચરિત્રરૂપી જાળને પ્રસરાવી રાખી, અને આપણામાં જે “સ્ત્રીની બુદ્ધિ પાનીએ” એ કહેતી ચાલુ છે તેને સત્ય કરી પોતાના પ્રાણસમાન પતિના દિત્તદિતનો વિચાર કર્યો નહીં, તેમ જ લવિષ્યમાં જે થવા કાળ હોય છે તે હરેક ઉપાયે થયા કરે છે, એ હકિકત પણ સત્ય જ કરી. કારણ કે જે અમરસિંહજી રાણીના પ્રેમમાં કદાચ હું ફસાઈશ તો વખતસર આગ્રા જઈ શકીશ નહીં એમ જાણી ‘હાથેવાળા લસ’-બુંદી ગયા છતાં-કરવા સાડે ગયા નહીં, તે જ અમરસિંહ આ રાણીની પ્રેમજાળમાં ફસાયા અને પરિણામે પોતાનો પ્રિય પ્રાણ ગુમાવ્યો. અને રાણીએ પણ પોતાના માટે વિધવા થવાનું દુઃખ બેઠારી લીધું અને છેવટે સતી થયાં. અહીં, પ્રેમની જાળ કેવી કઠિન હોય છે. પ્રેમ તારી બલિદારી ચોર જ છે !

અમરસિંહજી રાણીના આ બધા પ્રપંચથી અજાત હતા. તેથી તેઓ દરબારમાંથી ઉઠીને જનાનામાં આવ્યા, એટલે રાણીએ પોતાનો શુદ્ધ અને સાથે સાથે કૃત્રિમ પ્રેમ એકત્ર કરી બહુજ હાવભાવ બતાવ્યા; કારણ કહ્યું છે કે:—

ધૂતા હોય સલક્ષણા, વેરયા હોય સલગ્ન;

ખારા ખાણી નિર્મળા, એતી બાત અખગ્ન.

તેવીજ રીતે રાણીએ પોતાના વીર પતિ ઉપર બાદશાહ નારાજ થશે તેનો વિચાર કર્યા શિવાય મહારાજને પ્રેમધિ બનાવ્યા. મહારાજ પણ રાણીના હાવભાવ બેઈ પોતાના ઉપર આવવાની આકતનો ખ્યાલ પણ મગજમાંથી ચુકી ગયા. જ્યારે રાણીને લાગ્યું કે હવે મહારાજ ઉપર મારી પ્રેમજાળ પૂર્ણ પથરાઈ ચુકી છે, એટલે તેણે મહારાજને માટે ટાટ લાવવા દાસીને આજ્ઞા કરી. તે મુજબ ટાટ આવ્યો. મહારાજએ રાણીજીને માટે પણ ટાટ મંગાવ્યો અને આમહ-પૂર્વક પોતાની સાથે જમવા બેસાડ્યા. રાણીના સંકેત મુજબ દાસી રતનકુંવર દાંડના સીસા લઈ હાજર થઈ અને તેણે સોનાના પવાલામાં દાંડ ભરી રાણી પાસે રજુ કર્યો. તે રાણીજીએ લઈને મહારાજ આગળ રજુ કર્યો, એટલે અમરસિંહજીએ રાણીને કહ્યું કે, “હાડીજી! ચેં ચેં કાંઈ કરવારા બાસ્તે મોંને દાંડ દોહો? મોંને એક બખત દરબારમેં સરદારોને દાંડ દીયો હૈ, શીર અઠે ચેં ઘો હો તો બઢ જશી, ઓર સવારમેં મોરે આગ્રા જણો હૈ, જીજીસું ચેં મોંને દાંડ મત દો. જો રજારે ઉપર દીન હો જોંય તો બાદશાહ બકા હો જશી, ઇજી બાસ્તે અબાર રહજો દો.”

રાજાનું કહેવું સાંભળી રાણીએ કહ્યું કે, “અનદાતાર, દરબારમેં આપોને દાંડ લિયો, ઓર મોરે હાથસું દાંડ લેવારે બાસ્તે ના પાડો હો, ચે કાંઈ બાત હૈ? મોરેસું મોરા અનદાતારજીકો કાંઈ ગુન્હો તો હુવો કાંઈ નહીં? શીર અંતરી અકૃપારો કાંઈ કારણ હૈ? જો મોરે ઉપર અકૃપા નહીં હૈ તો મોરા અનદાતારજી મોરા હાથસું દાંડ લેશેજ. કાંઈ મેં માનશો કે હજુરરી મોરે ઉપર અકૃપા નહીં હૈ.”

અમરસિંહજી રાણીની જાળમાં સપડાયા અને તેમને એમ લાગ્યું કે, રાણીને મેં તેના હાથથી દાંડ ન લીધો તેથી માફ લાગ્યું, માટે લાવ થોડો લઉં. એમ વિચાર કરી રાણીના હાથમાંથી પ્યાલો લઈને ગટગટાવી ગયા. એટલે રાણીજીએ બીજો પ્યાલો દાસી પાસેથી લીધો અને તે પણ રાજા પાસે ધર્યો. અમરસિંહજી તો દરબારમાં સરદારો સાથે બેત્રણ પ્યાલા ચડાવીને આવ્યા હતા, અને ઉપરાંત રાણીજીએ એક પ્યાલો આપ્યો તે પણ પીધો હતો; તેથી નિશામાં ચક્રચુર થયલા હતા, જાન ઝોઈ બેઠા હતા. દાંડના નિશાથી, મગજ અસ્વસ્થ બની ગયું હતું. એવી સ્થિતિમાં પુનઃ રાણીએ બીજો પ્યાલો આપ્યો તે પણ બેલાન અવસ્થામાં ઉઠાવી ગયા. પછી તો કહેવુંજ શું?—અને તેથી પોતાને સવારમાં આગ્રા જવું તે પણ ચૂકી ગયા. બાદશાહની દહેશતનું પણ જાન રહ્યું નહીં, પરંતુ માત્ર જેમ ચન્દમાં ચક્રોર, અને કમળમાં બ્રમર લીન થઈને બેસી રહે

૭, તેમ મહારાજ અમરસિંહજી પણ માત્ર હાડી રાણીના પ્રેમમાં લુપ્ત થઈ રહ્યા.

હાડીજી પૂર્ણ યુવાવસ્થામાં આવેલા હતાં. વળી તેઓ જ્ઞાતયૌવના હતાં, તેથી પોતાને યુવાવસ્થાની પીડાની માહિતી પણ હતી. વળી તેમનું સ્વરૂપ એવું હતું કે, તેમના કશપાશ કાળી નાગણીને પણ લજ્જિત કરતા હતા. તેઓનું મુખચન્દ્ર આકાશમાં રહેલ ચન્દ્રને લજ્જિત કરતું હતું. તેમની ભૂકુટીઓ ધનુષને લજ્જવતી હતી. તેમનાં નેત્રાનો માર એક વાર પુરૂષના ધનુષ ઉપર ચડેલા બાણના મારથી વિશેષ તીક્ષ્ણ હતો. તેમના દાંતો દાડિમની કળીઓને પણ શરમાવતા હતા. તેમના અધરામૃત અગાડી દેવલોકનું અમૃત તુચ્છ સમાન લાગતું હતું. તેમનો કંઠપ્રદેશ સારા શંખના કરતાં પણ સુંદર અને એટલો બધો સુકુમાર હતો કે જેથી કંઠમાં પાણી ઉતારવામાં આવે તે પણ સામો માણસ જેઠ શકતો હતો. તેમની બન્ને કુચો કમળની કંઠણ કળીઓના સમાન હતાં. તેમનું પેટ પીંપળાના પાન સમાન સુકુમાર હતું. તેમની નાલિ એક ભવ્ય ઉંડા કુણડની સમાન શોભતી હતી. તેમની કમ્બર એટલી બધી પાતળી તીક્ષ્ણ હતી કે જેનાથી શરમ પામી સિંહો જંગલમાં જ વસ્તા હતા. વળી તેમની જાંઘો કળાના કુમળા ગરબદાર ચાલલાઓને શરમાવી નાંખતી હતી. અને તેમની એડી રક્તવર્ણી એટલી સુકુમાર હતી કે સાધારણતઃ મખમલના બિછાના ઉપર ચાલતાં પણ તેમાં છાલા પડતાં હતાં. તેમની ચાલથી તો મદકરતા હાથીઓ પણ લજ્જિત થતા હતા, અર્થાત્ અતિમંદ ચાલથી ચાલનાર હતાં. અને તેમના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણની સમાન સુંદર હતો. આ હાડી રાણીની સુંદરતાનું યથાર્થ રીતે વર્ણન તો કાઈ સારો કવિ પણ લાગ્યે જ કરી શકે.*

* જતાં સાધારણ રીતે વર્ણન કરતાં પણ આપણે જાણાવવું જ જોઈએ કે તેમનું સ્વરૂપ એવું હતું કે:-

કવિતઃ—અંબુજ વદન વારી, શોભાકે સદન વારી;
નામવેણુ વારી, સુરતીય માન હારી હે.
ખંજનસે નેન વારી, તિચ્છન કટાચ્છ વારી;
ભગ્યે ભાલ વારી, સુખકારી દુઃખ હારી હે.
હકસે હરોળ વારી, તાલી ભગ્ય કુણડ વારી;
શેર લંક વારી, રંભ ધંભ નંધ વારી હે.
ગજસમ ચાલ વારી, એડી સુકુમાર વારી;
મોઢે પતિ ભારી દેખી, નીલનીલ નારી હે.

આવી દેવકન્યા, નાગકન્યા અને ધન્વલોકની રંભાદિક અમર-
રાઓને તથા કામદેવની સ્ત્રી રતિને પણ લલ્લિજત કરનારી પોતાની
પ્રિયતમાના પ્રેમમાં અમરસિંહ-દાર્શનો હૃદયાર નિશો ન હોય છતાં
પણ-ફસાયો અને પોતાના શિર ઉપર આગ્રા નહીં જવાથી આવનાર
સંકટ વાદળને વિસરી જાય તો તેમાં શું નવાઇની વાત કહેવાય ?

એક તો રાણી સ્વાભાવિક જ સુંદર હતાં અને વળી પતિને રાક્ષ-
રાખવા સાર પોતાના કુદરતી હાવ ભાવો ઉપરાંત કૃત્રિમ હાવ ભાવોની
મદદ મેળવી હતી. તેથી રાણીના પ્રેમમાં અમરસિંહ આગ્રા જવાનું
ખિલકૂલ ભાન ભૂલી ગયા. કહ્યું છે કે “શૃંગાર શાણી નવોઢા તરુણી,
પ્રાપ્ત થઇ ના તો, ગઇ ઇંદગાની” તેને અનુસરીને અમરસિંહ પણ પોતાને
શૃંગાર શાણી નવોઢા તરુણી પ્રાપ્ત થવાથી પોતાની ઇંદગીનું સાર્થક જ
જાણે કરતા ન હોય, એમ હાડીછનાં પ્રેમનો પૂર્ણપણે સ્વાદ લેવા
લાગ્યા. રાણી પણ પોતાના વીર પતિના પ્રેમમાં એવી રીતે બંધાયી
કે, જે પ્રેમના વશમાં પતિ ઉપર બાદશાહ નારાજ થશે, અને તેનાં
ફજો પતિને ભોગવવાં પડશે, તેનું પણ ભાન ભૂલી જ ગયાં.

આવી રીતે પતિપ્રિયાએ અસ્પર્શના પ્રેમમાં ને પ્રેમમાં છ-
સાત દિવસ આનંદમય વ્યતીત કર્યાં. આ સાત દિવસમાં રાણીએ

અન્દ્રાચણાં:-અન્દ્રખડનશી બામ કે નૈનાં ખંજનસે;

નાગજી વેણુ લલામ (કે) કુચ દો કંજસે.

પેટલે અલહલ પાત (કે) નાલી કૂપ હૈ;

(હરહાં) સિધ સમાન હૈ લંકા(યું)રૂપ અનૂપ હૈ.

બવ્ય ભરી હૈ જંગ (કે) માનો રંભશી;

લસન જોડી લલામ (કે) કામકે હંભશી.

સર્વાંગ સુંદર વેશ (યું) લેશ ન જોડ હૈ;

(હરહાં) હાડીકે સમ જેશ ન દેશમેં જોડ હૈ.

રંભાણી મદ ચોર, ધડી રૂપ ચોર તે;

રતી અતી કરે મંદ, ગતી ગજ જોર તે.

દુન્દુણી બન્ધ નિતમ્બ, સવારી કામકી;

(હરહાં) પતી ફિરાવે, માલ પ્રિયાકે નામકી.

દોહા:-ધ્યારિ મુખકો પેખીકે, પાત મન રહ્યો લુભાય;

જ્યું પંકજકે પાતમેં, રહિયો ભ્રમર ફસાય.

નિરખિ ધ્યાર મુખ ચંદકો, પતિ ચકોર ભૌ લીન;

ખીલે કમલ જ્યું દેખીકે, પંકિત ફસત અલીન.

ધ્યારિ મુખકો પેખીકે, પતિ બયો રસ લીન;

બરે સરોવર દેખીકે, હોત લીન જ્યું મીન. (લોકધ્યા)

અમરસિંહજીને નિશાથી મુક્ત થવા દીધા નહોતા; તેમ બહારના વાતા-
વરણનું બિલકૂલ જ્ઞાન થવા દીધું નહોતું. દરમ્યાન સરદારોએ પણ પો-
તાના માલિકને ચેતાવવા સાર અનેક અયતનો કર્યા, પણ તે તમામ હાડી
રાણીના સખત બંદોબસ્ત આગળ વ્યર્થ ગયા, અને તેથી તેઓ પણ
નિરાશ થઈ ખેસી રહ્યા.

ભવિષ્યમાં જે થવાનું હોય તે થયાજ કરે છે અને નિમ્ન જણાવેલી
આમતોનો અધિકાર વિધિએ પોતાના કબજામાં રાખેલ હોવાથી મનુષ્યનું
ડહાપણ કે મુક્તિ અમુક્ત કંઈજ તેમાં ચાલી શકતી નથી.

હોહા:-સુનહુ બરત બાવી પ્રખલ, બિલખિ કહેઉ મુનિ નાથ;
લાલ હાની જીવન મરન, જશ અપજશ વિધિ હાય.

અમરસિંહજીને માટે પણ ભવિષ્યમાં અનિષ્ટ પરિણામ નિશ્ચિત
થયલું હોવાથી, રાજા રાણીની બુદ્ધિ બહાર મારી મધ અને સરદારોના
ઉપાયો વ્યર્થ ગયા.

પ્રકરણ નવમું ચાહીખોર સલાખતખાન

હોહા:-હવે બેઠે નાં લહે, ગુણુ ખીતુ બકપન કોય;
બેઠયો દેવલ શિખર પર, વાયસ ગરડ ન હોય. ૧
ધન જોખન અર ઠાકરી, તા ઉપર અવિવેક;
થહ ચાર લેખા હુઆં, અનરથ કરે અનેક. ૨
રોળ બિગાડે રાજને, મોલ બિગાડે માલ;
રાને: રાને: સરદારરી, ચુગલ બિગાડે ચાલ. ૩

અમરસિંહજી હાડી રાણીને લઈને નાગોર આવ્યા. વિષયભોગમાં
અને દારૂમાં પોતાને મગેલી રજા ઉપરાંત સાત દિવસ વધુ વ્યતીત
કર્યા. આ સમાચાર અમરસિંહજીની ગેરહાજરીનો લાલ લઈ સલા-
ખતે આદેશાહને જાહેર કર્યા.

તેણે આદેશાહ પાસે જઈ કુનિશ કરી જણાવ્યું કે, “ખુદાવિંદ, દીન
દિલ્હી કે વાલીદ, આલી જહાં, વો નાગોરકા રાજા અમરસિંહ રાઠોડ, ખુદા-
વિંદસે સાત રોજકી રજા મંજુર કરાકે ગયા હૈ, શીર અબી તકબી આયા
નહી હૈ. ઇસકે લીયે આદેશાહી ફરમાનકે મુવાફિકે ઊસકા જુમાના હોના
ચાહિએ. અગર ઊસકા કુછ કીયા નહીં જાયગા તો ઔર બિમરાવ લોગબી
આદેશાહી ફરમાનકો નહીં માનેગે; ઇસસે મેરી અરજ હૈ કી ઊસકે ખારતે
કુછ હોના ચાહિએ, કી જીસસે આગે કબી ઔસા હોને ન પાવે.”

૪ ચૌવનં ધનસંપત્તિઃ પ્રમુત્વમવિવેકિતા ।

૫ એકમપ્યનર્થાય કિમુ યત્ર ચતુષ્ટયમ્ ॥

બાદશાહે પણ પોતાના સાળાનું કહેવું સાંભળી વિચાર કરીને કહ્યું કે, “અલી તક વો અમરસિંહ નહીં આયા હૈ?”

સલાખતે જવાબ આપ્યો કે, “નહીં ખુદાવિંદ.”

બાદશાહે કહ્યું: “અચ્છા કલ તુમ દરબાર કરો ઔર દરબારમેં ઊસકા ખુલાસા કીયા જાયગા.”

બાદશાહનો હુકમ થવાથી સલાખત રજા લઈને ખુશ થતો આવ્યો ગયો, અને બીજે દિવસે સવારમાં આઠ વાગે દરબાર ભરાવવાનાં આમંત્રણો “બડા નકીબજી”એ મોકલાવ્યાં. તે માટે દરબારને બરાબર શણગારવામાં આવ્યો. નોકરીવાળા તમામ ખાન, ઉમરાવો હાજર થયા અને તેમાં બેઠકનું માન ધરાવનાર પોતપોતાના આસને બેઠા અને અન્ય ખાન, ઉમરાવો બાદશાહી દરબારમાં રાખવામાં આવેલાં રેશમી લટકતાં પુર્દાં પકડી ઉભા રહ્યા. વિદ્વાન્ કવિઓ પણ રાજસભામાં આવી પોતપોતાના નિયત રથાને આવી બેસી ગયા. વારાંગનાઓ સભાની વચ્ચે બેસી પોતાનાં વાદ્યોના સુરો મેળવવા લાગી. આ બધું કાર્ય પૂર્ણ થયું અને દરબાર બરાબર ભરાયાની જ્યારે “બડા નકીબ”ની ખાત્રી થઈ ત્યારે તે બાદશાહ પાસે વરદી આપવા આવ્યા. બાદશાહ પણ પોતાનાં વસ્ત્રાભૂષણ અને આયુધો સજી તૈયાર થઈને જ બેઠો હતો, અને જ્યારે વરદી મળી એટલે તુરત જનાનાની અને દરબાર ગૃહની વચ્ચેની બારીમાંથી બાદશાહ દરબારમાં આવ્યો. બાદશાહ આવ્યો, એટલે તમામ દરબારીઓએ ઉભા થઈ તેને માન આપ્યું અને બાદશાહના બેઠા પછી સહુ સહુની જગા ઉપર સ્થિત થઈ ગયા. બાદ “બડા નકીબ” અનુક્રમે ખાન, ઉમરાવોની સલામો લેવડાવવા માંડી. તે કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ વિદ્વાન્ કવિઓએ બાદશાહને આશીર્વાદાત્મક અને પ્રશંસાત્મક કાવ્યો પોતાના આસનો* ઉપર બેઠાં બેઠાં કહી સંભ-

* કવિઓનો સાધારણ રીતે જ એવો નિયમ છે કે, ચંદાય તેવા મોટા રાજા અથવા બાદશાહના સમક્ષ તેઓ ઉભા રહીને કવિતા કોઈ પણ કાળે બોલતા જ નથી. કદાચ દરબારમાં રાજા આવી ગયા પછી તેમનું આવહું યાય છે, તો તેઓ આશીર્વાદાત્મક કવિતા દરબાર ગૃહમાં પેસતાં જ બોલે છે. પણ પછીની કવિતા તો તેમને જ્યારે આસન બતાવવામાં આવે છે ત્યારે પોતાના આસન ઉપર બેઠક લીધા પછી જ બોલે છે અને દરેક કાવ્ય ઉલટાવી બે વખત બોલવાનો તેમનો વહીવટ હોય છે. કેટલાક વિદ્વાન્ કવિઓને રાજ તરફથી તાજમનું માન મળે છે, અને તે એકવડી કે બેવડી હોય છે. એકવડી તાજમ એટલે કવિ દરબારમાં આવે એટલે રાજા પોતાના આસનેથી ઉભો થઈ માન આપે છે, અને બેવડી તાજમવાળાને આવતાં જતાં બે વખત તેનું માન આપવામાં આવે છે.

जाव्या. आदशाह सांखणी जहु ज असम थयो. पछी वारांगताना नाय मुजर गायन विगेर थप रखा आद दरबारनु शरआतनुं कार्य पूरुं थयुं. शरआतनुं दरबारनुं कार्य पूरुं थया आद, आदशाह सदायतने उद्देशीने पूछयुं; “सदायतपान, आज के दरबारमें सभी पान, उमराव आये हैं, या काछ आकीनी है?”

सदायते हाथ जेडीने आदशाहने अरज करता जलुंयुं के, “जुदाविद, दीनदिल्लीके वालीद, सभी हजर हैं लेकिन नागोरके राव अमरसिद्ध सिद्ध नहीं आये हैं.”

“लला, सभ आये हैं शीर वो कायकुं नहीं आया है?” आदशाह पोतानी ते संघी अज्ञानता दर्शावता पूछयुं.

सदायते कहुं; “जुदाविद, वो हजरके पाससे रज ले करके सादीके आस्ते गये हैं.”

आदशाह पुनः सदायतने पूछयुं; “शीर तुमसे कुछ तलाश की गछ है की नहीं की? वो आआमे आया नी है या नहीं? उसकी रजकी मुदत तो हो गछ है. और रजके उपर औरनी छ सात रज हो गये हैं.”

सदायते जवाब आधो; “छ हां जुदाविद, तलाशनी की गछ है और पेश हुवा है की वो सात रजकी रजके उपर और सात रज हुये तल्ली नी आआमे अनीतक आये नहीं हैं.”

आदशाह सदायतनुं कहेवुं सांखणी गुरसे थप कहुं; “मैंने उसको रज देती अपत कछा नी तो था की, रज के उपर काछ रज न्यादा होगा तो हरन्यादा रजके लीये ओक लाभ इपया जुर्माना देना होगा; उसनेनी तो मेरा कछना सुनकर शाही दरबारका उसको मालुम है ऐसा कछा था, ऐसी तो मेरे और उसको पातयीतनी हुपथी. शीर वो नहीं आया तो, अलपता उसको उसकी नसिहत होनी आदिजे. वो हरहमेश अपना उदत स्वभाव रपता है, भससे भसकेनी मालुम होना आदिजेकी आदशाही दरमानके ताये नहीं होनेसे कैसे इल भीकते हैं? भससे में दरमाना हुं की अमरसिद्धो छतने रज रज के उपर न्यादा हुये हां, भतने हररजके लीये ओक लाभ इपये जुर्माना कीया जाता है.” वणी विशेषमां तेजे सदायतने पूछयुं; “सदायतपान, उसको कितने रज न्यादा हुवे हैं.”

सदायते जवाब आधो; “जुदाविद, रजके उपर सात रज और न्यादा हुवे हैं.”

“જળ ઉસકે સાત રોજકે સાત લાખ રૂપયે જુમાંના ઔર દો લાખ રૂપયે તુમારી પધડીકે મીલકે નૌ લાખ રૂપયે જુમાંના ફરમાયા જતા હૈ. ઔર જો નૌ લાખ દેનેમેં ઇન્કાર કરૈગા તૌ નાગોર ખાલસા ક્રિયા જાયગા. અબી ઉસકે ઉપર મેરે નામસેં રક્ષા લીખકે ઉસકો યહાં યુલાઓ. ઉસકો અભિમાન હુવા હૈ. ઇસસેં જળ વો યહાંપર આયખા ઉસકા અભિમાન તોડકે મેં ઉસકો ઠિકાને પર લા રકખુંગા.”

જ્યારે ખુદ આદશાહનો હુકમ મળ્યો એટલે, “મોસાળમાં જમતું અને મા પીરસનાર”ની માફક સલાબતખાન કેમ વાર લગાડે કે બાકી રાખે? “લાઈના છાણ્યામાં કંઈ બહેન બાકી રાખે?” એમ સલાબતે પણ આદશાહના હુકમનો ત્વરિત જ અમલ કર્યો અને રક્ષા લખીને એક સિપાઈને નાગોર મોકલવાનો હુકમ કર્યો અને કહ્યું કે, “દેખો મીયાં, ખુદાવિંદ આદશાહ સલામતકા હુકમ હુવા હૈ, ઇસસેં મેં યે રક્ષા તુમકો દેતા હું. યે રક્ષા તુમ નાગોર જા કરકે નાગોર કે સરદાર અમરસિંહ રાઠોડ કો દે કરકે ઉસકો તુરતાતુરત યુલા લાઓ.”

સિપાઈએ પણ ‘જો હુકમ સરકાર’ એમ કહી તુરત જ જવાની તૈયારી કરી.

આદશાહે દરબાર બરખાસ્ત કરવા આજ્ઞા ફરમાવવાથી “બડા નકીબે” દરબાર બરખાસ્ત કરાવ્યો. દરબાર બરખાસ્ત થવાથી આદશાહ જનાનાંમાં ગયો અને અન્ય ખાન, ઉમરાવો પોતપોતાનાં મુકામો તરફ ચાલ્યા. રસ્તામાં સરદારો આદશાહના હુકમથી નારાજ થયલા અંદર અંદર વાતો કરતા ચાલ્યા કે, “આદશાહે નાગોર જેવા મહાન રાઠોડ રાજ્યની સાથે માત્ર એક નીચ પીંજરાના કહેવાથી આવો ખોટો હુકમ કરી દુશ્મનાવટ બાંધવામાં સાફ કંઈ નહીં. આ દુશ્મનાવટનું પરિણામ સાફ નહીં આવે.” વળી કોઈએ કહ્યું કે, “કુસંગા સંગદોષેણ કાષ્ઠઘંટ વિટંબણા” એ કહેતી મુજબ આદશાહ પણ પીંજરડીના પ્રેમપાશમાં ફસાયો છે, તેથી પીંજરાના ચઢાવવા રૂપી કુસંગાસંગ તેને થયલો છે, અને તેથી તેને કાષ્ઠઘંટની વિટંબણા ભોગવવાની છે, તેથી તેને સદ્-બુદ્ધિ ક્યાંથી આવે?

વળી એક સરદારે કહ્યું: “આ આદશાહના હુકમની અમરસિંહજીને ખબર પડશે એટલે તેનો ક્રોધાગ્નિ અજવલિત થશે; જરૂર તે આગરા ઉપર ધસારો કરશે, માટે આપણે પણ ગુપ્ત રીતે આપણાં સૈન્ય એકત્ર કરી-તૈયાર કરી-રાખવાં. કદાચ આપણે અમરસિંહને મદદ પણ કરવી પડે. આ તો આજે અમરસિંહજીનો વારો છે અને કાલે આપણા પૈદા પણ કોઈનો વારો આવે, અને જો આદશાહ ફાવશે

તો તે જરૂર બીજાના ઉપર પણ આવો પ્રસંગ લાવતા વિચાર કરશે નહીં. માટે અલારે તો બાણે આપણે બાણતા જ નથી, એવો દેખાવ કરી ખાનગી રીતે બધી તૈયારી કરી રાખવી, એ આપણા માટે કહા-પણુ ભરેલું છે. પ્રસંગ પડે અમરસિહજી કહે તો તેમના સૈન્ય સાથે આપણાં સૈન્ય પણ સામિલ કરી દેવાં અને બાદશાહના સામા થઈ જવામાં વિલંબ ન લગાડવો.” આ સરદારનું કહેવું સહુને ઠીક લાગ્યું અને તેથી તે મુજબનો નિશ્ચય કરી સહુ પોતપોતાના મુકામ ઉપર જવા છુટા પડ્યા.

પ્રકરણ દશમું

શાહજહાનનું ફરમાન

સોરઠા:—“હુત્તર કરો હજાર, શ્યાણુપ ચતુરાશ સહિત;
હેત કપટ બિવહાર, રહૈ ન છાને “રાણ્યા.”

બાદશાહનો હલકારો—પેગામી દડમજલ કુચ કરતો નાગોર આવી પહોંચ્યો. આવીને રાજમહેલના પેહેરાવાળાને શાહી પેગામ આપ્યો અને સાથે તેણે તે પેગામ ખુદ મહારાજ સાહેબને આપવા પણ જણાવ્યું. પેહેરાવાળાએ રોકો રાજમહેલમાં દાસીની મારફત પહોંચાડ્યો; દાસીએ કરેલા બંદાબસ્ત પ્રમાણે રાણીને આપ્યો.

હલકારાએ બાદશાહનો રોકો આપ્યો તે સાથે એવા પણ સમાચાર તેણે કહાવ્યા હતા કે, “રાજકો એસા ભી ખોલો કી અગર તુમ આગ્રા નહીં ચલોગે તો નાગોર આવસા કીયા જયગા, એસા શાહી ફરમાન હૈ.” આ રોકો આપતાની સાથે દાસીએ હલકારાનો સંદેશો પણ રાણીને કહ્યો અને રોકો અને સંદેશો સાંભળી રાણીના અંગમાં નિશો સત્વર નાસી ગયો. દાડના નિશાનો સાધારણતઃ એવો ઉતાર મનાય છે કે, નિશાવાળા માણસને કાઢપણુ પ્રકારની સોફ-ધારતી થવાથી અથવા માર પડવાથી તે નિશો તુરત જ નાસી જાય છે. હાડી રાણીને પણ સોફ પડવાથી તેમ જ થયું. હવે તેને પોતાના કૃત્યથી પતિ ઉપર આવેલા સંકટોનું ભાન થયું. તે પોતાના મન સાથે અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્ક કરવા લાગી. તેના મનમાં રોકો અને હલકારાનો સંદેશ પણ રાજને પહોંચાડવો કે નહિ તે સંબંધી અનેક વિચારો આવવા લાગ્યા. હા, ના ની તકરારનો અંત એણે એવી રીતે આણ્યો કે, “બાદશાહરો રોકો તો રાજાને દેણો ચાહીજે. જો મેં આ રોકો હજુરરા આગે રણુ કરશી નહીં, ઔર મહારાજને ઇણુ બાબતમે અજાત રખશી તો, ઇણુ બાબત

મહારાજના ઉપર જો કષ્ટરો આદળ આપ રહ્યો હૈ, ધણુસું ખી બહતે કાંઈ ભારી સંકટ આશી.”

રાણીની દશા તો “સાપ છહુંદર જેવી” થઈ રહી. રાજાને સમાચાર પહોંચે અને કદાચ રાજા ગુસ્સે થાય, અને સમાચાર ન આપે તો અનિષ્ટ પરિણામની દહેશત હતી. દહેશતમાં ને દહેશતમાં

“માનો રતુ ખસંત મેં, ખીલિ રહી લતા લલીત;
તાપર ગ્રીષ્મ તાપશી, રાણી લાઈ ખચીત.”

આવી રીતે રાણીની દશા થઈ. રાણી જેમ કાંઈ પાપી માણસ પોતાનાં કરેલાં પાપોનાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરતો હોય, અને તે વખતે પોતાનાં પાપોને યાદ કરીને મનમાં ખિન્ન થતો હોય, તેમ એકાએક ખિન્ન મન થઈ ગયાં. પ્રથમ તેના સુખ ઉપર એવી ગૌરતા છવાઈ રહેલી હતી, તેવી જ શ્યામતા અત્યારે તેના મુખમંડળ ઉપર દેખાતી હતી.

“બાલ બદન ઝીસો બન્યો, ન્યું અંધુજ સુકમાર;
છાંઈ એસી શ્યામતા, માનો પયો તુખાર.”

તેને અત્યારે કંઈ જ સુઝવા લાગ્યું નહીં. તેને દિશાઓ પણ ભયંકર દર્શાવા લાગી. કાંઈ પણ પ્રિય વસ્તુ ઉપરનો તેનો પ્રેમ કે મોહ હવે તેના મનમાં બિલકૂલ રહ્યો નહીં.

તે તો તેના મન સાથે વિચાર જ કરવા લાગી કે, “અરે મોંને મોરે સુખરૂપ વૃક્ષકો મેરે હાથસું કુહાડો મારતે નાશ કર દીયો ? અરે જો મોંને હજુરને નિશામેં ચુર કરને આગ્રા પધારતા રોક રાખ્યા નહીં હોતા તો યે મેરો સુખ અતરા ટુંકા સમયમેં નાશ નહીં હોતા. અરે મોંને યા કાંઈ સુઝ આયો, જીણુસું મોંને હજુરને આગ્રા જવણુ નહીં દીયા ? મોરાં કિયોડાં કમોંકો ફળ મોંને હાલ મિલ ગયો ! અર સપણારા સુખરો જીણુ તરોશું નાશ હો જાય હૈ, ધણુ તરોશું મોરા સાચા સુખોરો નાશ બૈગૌ. અર, મહારાજ મોરા પ્રેમમેં ફસ જવણુરી દહેશતસું મોરી સાથ જુંદી આપ પધાર્યા જહાંઈ હાથેવાળાસું લગનરા ખાસ્તે પધાર્યા નહીં; અર શીર નાગોરમેં આયને મોરી પ્રેમજળમાં કીં કારણુરે ખાસ્તે ફસગે ? અર મોરી ભાગ્યદશા મોરેસું વાંકી વૈ ગઈ, ઔર મોંને સુખરા ખાસ્તે આરંબ્યો હુવો મોરો સધજો કાજે મોરા દુખરા રૂપમેં શીરગૌ.”

આમ પોતાના મન સાથે અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્ક કરી બાદશાહને રોકો લઈ હિમ્મત રાખી મહારાજ સમક્ષ હાડીજી ગયાં, અને નિશામાં ચક્રચુર થઈ પડેલા પોતાના પ્રાણુપતિને બાદશાહને રોકો આપવા

સાર, હાથમાં રૂકો રાખી હાથ ભેડી, થરથરતા ગદ્ગદ કંઠથી કહેવા લાગ્યા કે, “અનદાતારણ, યે બાદશાહકો રૂકો લેને હલકારો આયો હે.”

બાદશાહનો “રૂકો” અને “હલકારો” એ શબ્દોએ રાજાનો મગજ ઉપર ચોર પ્રકારની અસર કરી, અને એકાએક તેના (પણ) નિશો કર્યા પલાયનમઃ કરી ગયો, તેની કોઇને કંઇજ ખબર પડી નહીં. રાજા તુરત નિશાથી મુક્ત થઇ સ્વસ્થ બની રહ્યો, અને રાણીના હાથમાંથી રૂકો લઇ વાંચ્યો. વાંચતાંની સાથે જોમ “સુતેલા સાપના પુંછડા ઉપર પગ આવવાથી તે જોમ કોપાયમાન થાય” તેમ અમરસિંહ પણ એકાએક કોપના આવેશમાં આવી ગયો. જાણે રૌદ્ર કે વીરરસ પોતે જ એકો ન હોય! એવો રાજા બની ગયો અને ધડી ભર તેજો જાણે કંઈ મહાન વિચાર સાગરમાં ડુબકીઓ ખાતા હોય તેમ શાંત થઇ રહ્યો.

રાણીને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યા કે, “રાણી, યે થારા અર મારા કાંઈરા હિતાહિતરો બિચાર કિયા કાય નહીં. મેં જીજીરા બાસ્તે થારી સાથમેં હાથેવાળાસું લગ્ન કરવારે બાસ્તે આયો નહીં, અર થારો આગ્રહ હો જહાંઈ દારરા બાસ્તે થોંને ના કહ દીની હી, પરંતુ થારો અતિ આગ્રહ દેખતે મેં થારી જાળમેં ફસજો, અર થારો અર મારો સુખ નખટ હોઇ ગો. ખર, જો હોવજોડી હી સો હોયગી, અબાર ધણુ બાબતરો શોક કરવાસું કાય લાલ નહેયું નહીં. દારીને બોલ દે, મોરે કપડે અઠે લાય દે.”

રાણી તો અમરસિંહજીનો ઠપકો સંલિખી સ્તબ્ધ બની ગયા હતાં. તેજો કંઈજ જવાબ આપી શક્યાં નહીં; માત્ર નીચું જોઇ દારીને રાજાનાં કપડાં લઇ આવવા આજ્ઞા કરી. દારી પણ રાણીજીની આજ્ઞા મુજબ મહારાજાનાં કપડાં લઇ આવી, અને મહારાજાએ પોતાનાં કપડાં પરિધાન કર્યાં. જનાનખાનામાંથી બહાર નિકળ્યા અને એક પોતાના ખાનગી ચોરડામાં આવ્યા. આવીને એક નોકરની મારફત બાદશાહના હલકારાને બોલાવરાવ્યો. હલકારે આવી મહારાજાને સલામ કરી, અમરસિંહે જગા બતાવી લાંબેક લીધી, એટલે અમરસિંહજીએ હલકારાને પૂછ્યું કે, “મીયાં, યે બીચમેં ખુદા ચૌર કુરાનેશરીફ સમજીને મેરેયું સલ બાત કહદે હી, મેં મુદત હોવજો પર નહીં આયો યે બાત બાદશાહને કીણુ તરોસું માલુમ પડગી?”

હલકારાએ જવાબ આપ્યો કે, “હજુર, સલામતને આપ મુદત બીતે પર બી નહીં આયે હો એથી યુગલી બાદશાહકો ખાઇ. જીસસે બાદશાહને શાહી દરમાનકે મુવાફિક સાત જયાદા રોજ કે-રોજ કે

એક લાખ રૂપયાકે હિસાબસે 'સાત લાખ રૂપયે' જીર્માના કીયા, ઔર દો લાખ રૂપયે "નકીબ" સલાખતકી પધડીકે. યે સખ મીલકે નૌ લાખ રૂપયે જીર્માના કર્મીયા હૈ, ઔર બાદશાહ સલામતને ઐસા બી ફરમાયે હૈકી, જો આપ નૌ લાખ રૂપયે નહીં દોગે તો "નાગોર" ખાલસા કીયા જાયગા. હજુર યે સખ કામ વો કમજત પીંજરા સલાખતકા હૈ. કેઇ ખાન, ઉમરાવ સલામત બાદશાહકે ધસ કર્માનસેં નાખુશબી હુવે હૈ લેકિન વો લોગ કયા કર સકતે હૈં? ઇનકી જીન્દગી ઔર ઇનકા રાજબી તો ખુદ બાદશાહ ઔર બાદશાહકો વાહવાહ કરને વાલે અફસ-રૌંકી રહમ પર તો હૈઇ. શીર વો લોગ કેસે બાદશાહકે સામને આખિ બી ખુલ સકેં? હજુરકો જલ્દિસેં આગ્રા બોલાલાનેકાબી તો વો પીંજરા સલાખતને કર્મીયા હૈ, ઔર આગ્રામેંબી સ્વાયદ વો હરામી આપસેં કુછ દગલબાજી કરેગા ઐસી મેરેકો દહશતબી હૈ. ઇસસેં હજુરકો મેરી ચહબી અરજ હૈ કી હજુર અપને સરંજમકે સાથ આગરાકો ચલેં." સલાખતે સહુની સાથે પ્રથમથી જ પોતાની હકુમતના પ્રતાપથી દુશ્મનાવટનાં બી વાવી રાખ્યા હતાં, અને તેથી આ મીયાં-હલકારા-એ પણ પોતાની સાથે સલાખતે વાવેલાં વૃક્ષોનાં ફળો તેને ચખાડવાનો આ પ્રસંગ સારો છે, એમ વિચાર કરી બળતામાં ઘી હોમી રવાહા કર્યું.

હલકારાનાં વચનો સાંભળીને:—

દોહા:—જમિ પાવક પ્રજલિત મહિં, પરી જી ધૃતકી ધાર;

રૌદ્ર રૂપ અમરેશ મદ, બઢીજી જવાલ અપાર. ૧

ભૂકુદી બેંક ફરકન લગી, લગી ફરકકન મુઝ;

કંપ ભયો નીજ અંગમેં, ગિનત શાહકો તુઝ. ૨

સુન પેગામી કહ અમર, તોહું આગરો શહર;

પ્રથમ સલાખત મારેકે, કરિ હૌં અતિશય કહર. ૩

શાહ ખિલોના જૈ રહૌ, એક પિંજરી હાથ;

પૂર ફસાયો પાશમેં, રોઠોડાં સમરાય. ૪

ચલિહૌં સજી નીજ સેનકો, નગર આગરે માંચ;

ડગમગાઈ દિલ્લી તખત, તોડી આગરો ત્યાંચ. ૫

કોઘમાં ને કોઘમાં આ પ્રમાણેનાં વચનો હલકારાને કહી પોતાના ચોખદારને બોલાવી આગ્રા ફરમાવી કે: "ચોખદાર, અખ્બાર દરબારરા ખાસ્તે સધળા સરદારોને વરદી દિરાયદે, અર નગમેં ડુંડી પીટાયદે." બાદશાહના હલકારાને ફરમાવ્યું કે: "મીયાં, તુમબી આજ દરબારમેં આવજી." ચોખદારને આગ્રા ફરમાવી કે, "ધીણ મીયારો સરભારા ખાસ્તે બંદોબસ્ત કરાય દે."

ચોખદાર અને હલકારો રાજગા થવાથી ચાલ્યા ગયા. અમર-
સિંહ પોતે સ્નાન સંખ્યા કરવા ગયા. સ્નાન સંખ્યાદિ પોતાના
નિલ કમોથી પરવારી તૈયાર થઈને દરબાર બરાયાતી વરદી મળવાની
રાહ જોતા બેઠા.

સરદારોને પણ દરબારના સમાચાર મળવાથી, આજે સાત આઠ
દિવસે પોતાના માલિકનાં દર્શનનો અનાયાસ લાભ મળવાનો હોવાથી,
આનંદિત થઈ દરબારમાં જવા તૈયાર થયા, અને એક પછી એક
દરબારમાં આવી પોતપોતાનાં આસનો ઉપર બિરાજી ગયા.

પ્રકરણ અગીઆરમું

અમરસિંહનો દરબાર

હોહો:-સુણી વચન અમરેશનાં, કુપિત થયા રોહોડ;

હંડ દેઈશું ચાહને, કરી માણની હોડ.

અમરસિંહ જોઈ જોઈ વિચાર કરે છે, એટલામાં ચોખદારે
આવી વરદી આપી કે, “અત્રદાતાર, હધળા હરદાર દરબારમેં આવગા
હૈ. હુજુરરી કાઈ આગા હૈ?”

મહારાજએ તેને ફરમાવ્યું કે, “સવારીનાં વાળં વગડાય દો, મેં
આવો હો.”

ચોખદારે પણ તુરત પોતાના માલિકના હુકમનો અમલ કર્યો,
અને કાપરને પણ શર રહડે એવાં વીરરસમય વાઘો વાગવા લાગ્યાં.
આ વીરરસમય ધ્વનિથી રાજા અમરનો દરબાર જે એક ધડી પડેલાં
શાંત હતો તે દરબારમાં એકાએક કાલાહલ થઈ ગયો, અને સરદારો
અને અન્ય રાજપૂતોના હાથ મૂછો ઉપર અને તલવારો ઉપર ફરવા
લાગ્યા. તેમનાં ફવાડા ખડા થઈ ગયા, અને તેઓ પોતાના માલિકના
દરબારમાં પ્રધારવાની રાહ જોવા લાગ્યા.

અહીં હુન્હુભીના અવાજે થયા અને ચોખદારે આવી વરદી આપી,
એટલે વીર અમરસિંહ અલારે તો સાક્ષાત રીંદ્ર રસના અવતાર રૂપ અમર-
સિંહ પોતાની બેઠક ઉપરથી ઉઠ્યો, અને તુરત ચોખદારે નેકી પુકારી.
નેકીનો પુકાર સાંભળી નીચે ઉભેલા સવારીના માણસોએ તથા પોતાના
રાજાનાં દર્શન કરવા આવેલા નગરજનોએ “મહારાજ અમરસિંહરી
જય” એમ ગગનને પણ ભેદી નાંખે તેવો પ્રચંડ અવાજ કર્યો. તે
અવાજની સાથે જ રસ્તાની બન્ને બાજુ ઉભેલા લોકોએ તે અવાજને
બંધ પડવા ન દેતાં, તુરત જ સાંધો અને એવી રીતે છેક દરબારના

સ્થાન સૂધી તે અવાજ એક સરખો જ પહોંચી ગયો, અને રાજ આવે છે તે સમાચાર દરબારમાં જણાવ્યા. જે દરબારમાં ધડી પેઢેલાં અશાંતિ વ્યાપ્ત થઈ રહી હતી તે જ દરબારમાં પુનઃ શાંતિ વ્યાપ્તિ ગઈ, અને સહુ કોઈ મહારાજને પધારવાની રાહ જોવા લાગ્યા. અમરસિંહ પણ

“મહ લાને ગજ ચાલતે, ચલ્યો ભૂપ અમરેશ;
ડગ ડગ કર સુચ્છન ધરે, ધરે ન શંકા લેશ.”

આવી રીતે રૌદ્ર અને વીર રસમાં રંગાયલો, અને જેના મનમાં માત્ર ત્વરિત આગ્રા પહોંચી બાદશાહને સલામત જેવા નીચ માણસની સલાહ અને ચાડીથી સરદારને હેરાન કરવાથી શું પરિણામ આવે છે, તે દર્શાવવાના જ વિચારો ધ્રુમી રહ્યા છે, એવો રાજ અમરસિંહ પોતાને માટે તૈયાર રાખવામાં આવેલો હાથી, જેને સુવર્ણનો હુદો કસવામાં આવ્યો હતો, તે હાથી ઉપર બિરાજ્યા. શિર ઉપર સુવર્ણનું અંદર નંગો જડેલું છત્ર ધારણ કરવામાં આવ્યું. હુદામાં મહારાજની પછાડી જે રાજપૂતો ખુલ્લી તલવારો ધારણ કરી બેઠા. હુદાના અને બાજુનાં પગધારીઓ ઉપર એક એક ખુલ્લી તલવારવાળો રાજપૂત અને એક સુવર્ણનાં હાથાવાળો ચમરવાળો એમ બે બે માણસો ઉભા હતા. બ્યારે હાથીને ઉઠાડવાની મહાવતને આગ્રા થઈ તે વખતે પુનઃ લોકોએ “મહારાજ અમરેશરી જય”નો* ગગનમંડળને ભેદીને બંધે દેવ લોકોને તે ધ્વનિ સંભળાવવાનો તેમનો ઉદ્દેશ ન હોય. એવો પ્રચંડ ધ્વનિ કર્યો. રાજ અમરની સવારી દરબાર તરફ ચાલી. રસ્તાની બન્ને બાજુએ ઉભેલા લોકો તથા રસ્તાની બન્ને બાજુનાં મકાનો તથા દુકાનદારો તરફથી તથા મકાનો અને દુકાનોની ઉપરનાં માળેથી સુહાગણી સ્ત્રીઓએ પુષ્પની તથા સુવર્ણ અને રૌપ્ય પુષ્પની વૃષ્ટિ પોતાના રાજ ઉપર કરવા

* પ્રથમના રાજાઓ ઉપર પ્રજાનો કેટલો બધો હાર્દિક પ્રેમ હતો તે આથી જણાઈ આવે છે, અને તે પ્રેમ-રાજ પોતાની પ્રજાના સ્વમાનનું અને સ્વતંત્રતાનું કેવી રીતે રક્ષણ કરતો હશે ત્યારે-પ્રજાને ઉત્પત્ત થતો, હશે, તેનો પણ ખ્યાલ થઈ શકે તેમ છે. વળી પ્રથમના સમયમાં અત્યારે રાજા જાંડા ઘોડા ઉપર બેસીને કિંવા મોટરમાં કે ટાંગામાં બેસીને દિવસમાં દશ દશ વખત નગરમાં રખડતા ફરતા નહોતા, પરંતુ માત્ર અમુક કારણ પ્રસંગે જ રાજમહેલમાંથી પ્રજાને દર્શન આપવા પધારતા હોવાથી, લોકોને પણ રાજાનાં દર્શનની ઉઠંઠા વિશેષ રીતે રહે એ સ્વાભાવિક જ હતું, અને મહારાજ અમરસિંહ જેવા પ્રજાપાલક અને વીર રાજાનાં દર્શન કરવા સાડ વધારે ઉત્સુક અને અધીર બને તેમાં શું નવાઈ? વળી રાજાને દેવતા સમાન-માનતી આવેલી હિન્દુ પ્રજા પોતાના દેવાંશી રાજાનાં દર્શન વખતે સુવર્ણ-પુષ્પ વૃષ્ટિ કરે એ પણ સ્વાભાવિક જ છે.

સાંડી. રાજા અમરની સવારી નગરજતાનો સત્કાર સ્વીકારતી નગરમાં ફરતા ફરતા જે સ્થળે દરબાર ભરવામાં આવ્યો હતો તે મકાન પાસે આવી, અને બહાર ઉભેલા લોકોએ “મહારાજા અમરની જય” નો પુનઃ ધ્વનિ કર્યો. દરબારમાં હાજર હતા તે તમામ સરદારો અને અન્ય રાજપૂતો નીચે ઉતરી પોતાના રાજાની સહાયા આવ્યા. તેઓ આવીને બંને બાજુ પોતપોતાના અનુક્રમે દ્વારબંધ ઉભા રહ્યા. રાજાની સવારી આવી પહોંચી, હાથીને બેત કરવામાં આવ્યો; રાજા હાથી ઉપરથી નીચે ઉતર્યા અને ચમ્મરોના ઝપાટા અને ચોખદારોના લલકાર વચ્ચે રાજા સરદારોની દ્વારમાં પેઠા, અને સરદારોની સલામો સ્વીકારતા સ્વીકારતા દરબારમાં આધ્યા. જેમ જેમ સરદારોની સલામો થઈ રહેતી હતી, તેમ તેમ બંને બાજુના સરદારો રાજાની ઢેડે ઢેડે ચાલતા હતા. આ વખતે રાજા અમર ગરૂડપક્ષીના સમાન અને તેની બંને બાજુની સરદારોની દ્વારો તથા અન્ય રાજપૂતોની દ્વારો તેની પાંખોના સમાન શોભા આપતી હતી. આવી રીતે રાજા અમરસિંહ દરબારમાં આવી પોતાના સિંહાસને બિરાજ્યા એટલે સરદારો પણ પોતપોતાના આસનો પર બેઠા.

રાજાએ ચોખદારને આજ્ઞા કરાવી કે, “નિચું ખડા હુવા હથળા આદમીયાને કરમાય દો કે છાણાને દરબારમે આવણો વૈ અણારિ ખાસ્તે રજા હૈ.”

રાજાની આજ્ઞાનો તુરત ચોખદારે અમલ કર્યો. દરબાર ચિકાર ભરાઈ ગયો, જેથી એક કાંકરી પણ બે છુટી નાંખવામાં આવે તો તેને ભૂસ્પર્શ કરવાનો પણ ભાગ્યે જ અવસર પ્રાપ્ત થઈ શકે, અર્થાત્ દરબારમાં પુષ્કળ માણસો આવી ગયા. દરબારગૃહ મનુષ્યોથી ખીચે-ખીચે ભરાઈ ગયું. માણસોના ભરાયા બાદ સરદારોની ક્રમવાર સલામો થવા લાગી. સરદારો સલામો કરી કરીને પોતાના રાજા ઉપર ન્યૌ-છાવર કરી ચોખદારને નાણાં આપવા લાગ્યા. ચોખદારે પણ ખુશ થતા પોતાના ખીરસાં અને રૂમાલો ભરવા લાગ્યા.* દરેક સરદાર પોતપોતાના ઉત્પન્નના પ્રમાણમાં રાજાના ચરણે નજર-બેટ-કરવા લાગ્યા. એ રીતે રાજાના ચરણોમાં ઘડીકમાં એક મોટો નાણાનો તથા દાગીનાઓનો ઢગલો થઈ ગયો. આ કાર્ય પણ પૂર્ણ થઈ ગયું.

* (૧ ન્યૌછાવર-નછરાવલ-ની રકમ ચોખદાર-હજુરીઆ વિગેરેનો અસલના સમયથી લેવાનો હક હોય છે; અને અત્રાપ્તિ પણ તે રકમ તેમને જ આપવામાં આવે છે.)

જ્યારે સલામીનું કાર્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યું, એટલે મહારાજા અમર-
સિંહજીએ સિંહના સમાન અને પ્રલય કાળના વર્ષાદની ગર્જનાના
સમાન ઘોર ગર્જના કરી પોતાના સરદારો અને અન્ય હાજર રહેલા
રાજપૂતોને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યા: “હરદારો, આપ હવળા જાણો
હો કી મેનિ આદશાહને લગનરા ખાસ્તે સાત રોજરી રજા દી હી,
જીણુ રજરા ઉપર મેનિ સાત રોજ ઝાઝા વહે ગયા હૈ ! ઇણુ ખાતરી
ચાડી વૈ પીંજરા સલાખતને આદશાહરા આગૈ ખાઈ, જીણસું આદશાહને
મોરો સાત લાખ રૂપયા જીર્માનો કીયો હૈ, ઔર દો લાખ રૂપયા
વો ચાડીયા પીંજરાની પાધડીરા દંડ કીયોડા હૈ. ઇણુ રીતસું નૌ લાખ
રૂપયા મોરા આદશાહને દંડ કીયોડા હૈ. અર જો દંડરી રકમ મેં નાં
દઈ તો યે નાગોરરો પદો ખાલસા કરવારો હુકમ બી કીયોડા હૈ.
ઔર રૂકો લેને અઠૈ યે”—(હલકારાને ખતાવતાં)—“હલકારાને ભેજ્યો
કાડો હૈ સાત રોજરી ગેરહાજરીરો સાત લાખ રૂપયા જીર્માનો તો
આદશાહ-શાહી ફરમાન હૈ, ઇણુ રીતસું કર સકૈ હૈ, પર વો
પીંજરાની પાધડીરા દો ખાલ રૂપયા દેવારો હુકમ કીયો હૈ, વૈ
મોશું સહૌ જય કો નહીં. જીણસું મોરો ખિયાર તો યું હૈ કી આદ-
શાહસું લડતે આદશાહસું દિખાવણો ચાહિજૈ કી, રાઠોડોશું એક
પીંજરાને આદશાહ પધડી કણુ રીતસું દિરાય સકૈ હૈ, ઔર આપ
હવળારા કાંઈ ખિયાર ઇણુ ખાખતમેં હૈ વો જાણુવારી મોરી ઇચ્છા હૈ,
તો આપ હવળાં ખિયાર કરને મોને જવાખ દો. આપણુ હવળા
નાગોરરા અંગહો, અર આપરા જીઝૌરા બળશું મોને નાગોરરા ખાસ્તે
કાંઈ રીતરી ડર હૈ પણ કાય નહિ. આપણો દંડ હુવો જહાં જોધાણુ
નાથરો દંડ હુવો યુંજ સમજણો ચાહિજૈ. ઔર વો દંડ આપણુ
દૈને કલંક ઉઠાવૈ વો કણુ રીતસું બાણુશકે ? અણુ ખાતરો પણ આપ
હવળા ખિયાર કર દેજો. આપ જાણો હો કે જો નાગોરરી ઇજત ગઈ
તો આપરી અલગ હૈ કાય નહિ, ઔર નાગોરરી ઇજત રહેવે
જહાં આપણુ સધળારી ભેગી જ રહેવૈ હૈ. ઇણુ હવળી ખાતરો આપ
ખિયાર કરને મોને જણાયદો.” અમરસિંહજીએ પોતાના વિચારો અને
સાથે સાથે પોતાના સરદારોને કર્તવ્યનું પણ સહજ બાન કરાવ્યું.

સરદારો અને અન્ય રાજપૂતો આદશાહનો હલકારો આવ્યાની
હકિકતથી પ્રથમથી જ વાકેફ હતા. તેઓ પણ પોતાના રાજાને શું
વિચાર છે તે જાણવાની ઉત્કંઠા રાખી બેસી રહ્યા હતા. તેમણે પોતાના
રાજાના વિચારો જાણ્યા એટલે તેઓ પોતાના વિચારો રાજાને જણાવતા
કહેવા લાગ્યા કે:—

होला:- सुनत जैन अमरेश्वर, कहैं सकल राहोड;
 “लडवाँ-भरशो-भारशो, सुन छत्री धिरमोड. १
 हुकम पेणी प्रथीनाथरो, यहैं सकल सिरदार;
 शोह शालको टावरों, धरि हर हुकम तुरदार. २
 यामे कंधं निवारये, करन कछो मदारान;
 स्वामि आआ पर करै, भिल राहोडां आन.” ३

आ उत्साही वयन सांझणी:-

अमरसिंह नर नाथरो, सुख सरदारों जैन;
 करर करर करन लण्यो, सुभप्रह दक्षिण नैन. ४
 पुरत अमर नरनाथने, गरजन क्रिय समरतय;
 करि लुक्की अति कोधमय, नमस्तु दिन्डो डत्य. ५
 पाछे नोर हरद्वारो, अर नमरद मताप;
 रक्त नैन करि कोध तै, अमर नृपति कह व्याप. ६

कोधान्वित अमरसिंह गर्जना करी:-

कवित:- “सुनो सरदारों आप, जन जैन मनमें लौ;
 आगे भाही हर ताके, रुप दरशाई में.
 मारी सुगलान औ, पकान औ सैदानन के;
 भारी तुरकानन के, लीरमें अमाई में.
 दिव्दीपति शाहजहाँ, पक्षमें पछारि हैलौ;
 हूरभके हिय डाहाकार भरताई में.
 आन करी आगरामे, उल्ला अक उल्ला साथ;
 आगराशी आगरारो, पक्षमें जनाई में. १
 आन १ अहु आगरायें, पक्ष ना विलंब करै;
 जनी नरसिंह, सलाणतके गिहाई गौ.
 रूढाय करभाके हेत, जान हमराव आवै;
 लावरके जान धन, पकरि पछाई गौ.
 आन पाछे रूढाई सत्य, सर्व सरदारनधी;
 भडे भडे भीरनके, गर्वनको गाइ गौ.
 आन शाहजहाँनके, पकाई नीज तात पास;
 नातो नीज तात पास, मानहौ पकाईगौ.” २

आ प्रभाणु कही:-

होला:- करर करर करकी दियो, दृष्टमणु अंग सुकन;
 अमरसिंह नरनाथरो, आनंद हृषिको भव. ६

अमरसिंह आगण यलाव्यु:- “हरद्वारों, आपरा नोरधु ये नागोररो
 राज नील शकै है, और नागोररा राज आपोरा थका हौ, ये आप

१ आन सभ्द नयां नयां वपरायो छे त्यां त्यां प्रसंगादुसार “आजना
 दिवरो” तथा “आ प्रसंगे” जेम् जुदा अर्थो समजवा.

જ્યારે સત્તાગીતું કાર્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યું, એટલે મહારાજ અમર-
સિંહજીએ સિંહના સમાન અને પ્રથમ કાળના વર્ષાદની ગર્જનાના
સમાન ઘોર ગર્જના કરી પોતાના સરદારો અને અન્ય હાજર રહેલા
રાજપૂતોને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યા: “હરદારો, આપ હવળા બાણો
હો છો મેંતિ બાદશાહને લગનરા બારતે સાત રોજરી રજા દી છી,
જીજી રજનરા ઉપર મેંતિ સાત રોજ ઝાઝા વૃદ્ધે ગયા છે. ધણુ બાતરી
ચાડી વેં પીંજરા સલાખતને બાદશાહરા આગે ખાઈ, જીજીમું બાદશાહને
મોરો સાત લાખ રૂપયા લુમતિ કીયો છે, ઓર દો લાખ રૂપયા
વો ચાડીયા પીંજરાની પાંધરીરા દંડ કીયોડા છે. ધણુ રીતમું નો લાખ
રૂપયા મોરા બાદશાહને દંડ કીયોડા છે. અર જો દંડરી રકમ મેં નાં
દઈ તો યે નાગોરરો પદો ખાલસા કરવારો હુકમ બી કીયોડા છે.
ઓર રક્ષો લેને અઈ યે”-(હલકારાને બતાવતાં)-“હલકારાને ભેજયો
દાડો છે સાત રોજરી ગેરદાજરીરા સાત લાખ રૂપયા લુમતિ તો
બાદશાહ-શાહી કરમાન છે, ધણુ રીતમું કર સદે છે, પર વો
પીંજરાની પાંધરીરા દો ખાલ રૂપયા દેવારો હુકમ કીયો છે, વેં
મોયું સર્લોં બચ દો નહીં. જીજીસોં મોરો બિચાર તો યું છે છો બાદ-
શાહમું લડતે બાદશાહમું દિખાવણો ચાદિજેં છો, રાડોડોંયું એક
પીંજરાને બાદશાહ પધડી કણુ રીતમું દિરાય સદે છે, ઓર આપ
હવળારા કાંઈ બિચાર ધણુ બાખતમેં હું વો જલ્લુવારી મોરી ધરજા છે,
તો આપ હવળોં બિચાર કરને મોંને જવાખ દો. આપણુ હવળા
નાગોરરા અંગદો, અર આપરા બુઝોરા બળયું મોંને નાગોરરા બારતે
દાંઈ રીતરી ડર છે પણુ કોય નહિ. આપણો દંડ દુવો જહાં બેધાંણુ
નાથરો દંડ દુવો યુંજ સમજણો ચાદિજે. ઓર વો દંડ આપણુ
દેને કલંક ઉઠાવેં વો કણુ રીતમું બાણુકે? અણુ બાતરો પણુ આપ
હવળા બિચાર કર દેજો. આપ બાણો દો કે જો નાગોરરી ધંજત ગઈ
તો આપરી અલગ છે કોય નહિ, ઓર નાગોરરી ધંજત રહેવે
જહાં આપણુ સધળાંની ભેગી જ રહેવેં છે. ધણુ હવળી બાતરો આપ
બિચાર કરને મોંને જણાયદો.” અમરસિંહજીએ પોતાના વિચારો અને
સાથે સાથે પોતાના સરદારોને કર્તવ્યનું પણુ સહજ લાન કરાવ્યું.

સરદારો અને અન્ય રાજપૂતો બાદશાહનો હલકારો આવ્યાની
હકિકતથી પ્રથમથી જ વચ્છિ દતા. તેઓ પણ પોતાના રાજનો યું
વિચાર છે તે જાણવાની ઉત્કંઠા રાખી બેસી રહ્યા હતા. તેમણે પોતાના
રાજના વિચારો બણ્યા એટલે તેઓ પોતાના વિચારો રાજને જણાવતા
કહેવા લાગ્યા કે:—

होहा:-सुनत जैन अमरेश्वर, कहें सकल राहोड;
 “लडसो-भरसो-भारसो, सुन छत्री शिरमोड,
 हुकम पेणी प्रथीनाथरो, यहुँ सकल सिरदार;
 शाह साबको टालसो, धरि हर हुकम तुम्हार;
 यामें कांछि भियारय, करन कहौ महारान;
 स्वारि आग्रा पर करे, भिल राहोडां आन.”

१

२

३

आ विसाडी वयन सांलणी:-

अमरसिंह नर नाथरो, सुख सरदारों जैन;
 इरर इरर इरकन लण्यो, सुभप्रद दक्षिण नैन.
 तुरत अमर नरनाथने, गरजन डिय समरथ;
 करि भृकुटी अति कोधमय, जमदह हिन्डौ छत्य.
 पाछे जेर हरदाररो, अर जमरद मताप;
 रक्त नैन करि कोध तै, अमर नृपति कह आप.

४

५

६

कोधान्वित अमरसिंह गज्जना करी:-

कवित:-“सुनो सरदारों आप, जन जैन मनमें भौ;
 आग भाढी हर ताडो, इप हरशाह में.
 भारी मुगलान औ, पठान औ सैदानन को;
 भारी तुरकानन को, लीरमें भ्रमाह में.
 दिखीपति शाहजहाँ, पक्षमें पछारि दैहो;
 हरमके हिय डाहाकार भरताह में.
 आन करी आगरामें, हल्का एक टक्का साथ;
 आगराशी आगराशे, पक्षमें भताह में.
 आन^१ अहुँ आगरापे, पक्ष नां विलंब करी;
 भनी नरसिंह, सलाभतको भिदाइ गौ.
 रूहाय करपाके छेत, भान हमराव आवै;
 लावरको आन ध्व, पछरि पछाइ गौ.
 आन पाछे रूहाई सल, सर्व सरदारनकी;
 भडे भडे भीरनके, गर्वनको गाइ गौ.
 आन शाहजहाँनको, पछाई नीज तात पास;
 नातो नीज तात पास, भानहौ पछाईगौ.”

१

२

आ प्रभावे कही:-

होहा:-इरर इरर इरकी हियो, हृषभाषु अंग मुकन;
 अमरसिंह नरनाहरे, आनंद छपडयो मत्त.

६

अमरसिंह आगण यदाव्यु:-“हरदारों, आपरा जेरशु ये नागोररो
 राज नील शकै छै, और नागोररा राज आपौरा थका ही, ये आप

१ आन शप्पे न्यां न्यां वपनयो छे लां लां प्रसंगानुसार “आनना
 हिवरो” तथा “आ प्रसंगे” अम नुदा अथो सम-या.

જ્યારે સલામીનું કાર્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યું, એટલે મહારાજ અમર-
સિંહજીએ સિદ્ધતા સમાન અને પ્રલય કાળના વર્ષાદની ગર્જનાના
સમાન ધોર ગર્જના કરી પોતાના સરદારો અને અન્ય હાજર રહેલા
રાજપૂતોને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યા: “હરદારો, આપ હવળા જાણો
હો કી મેનિ બાદશાહને લગનરા બાસ્તે સાત રોજરી રજા દી હી,
જીણુ રજારા ઉપર મેનિ સાત રોજ ઝાઝા વહે ગયા હૈ ! ધણુ બાતરી
ચાડી વે પીંજરારા સલાખતને બાદશાહરા આગે ખાઈ, જીણુસું બાદશાહને
મેરો સાત લાખ રૂપયા જીર્મીનો કીયો હૈ, ઓર દો લાખ રૂપયા
વો ચાડીયા પીંજરારી પાધડીરા દંડ કીયોડા હૈ. ધણુ રીતસું નો લાખ
રૂપયા મેરો બાદશાહને દંડ કીયોડા હૈ. અર જો દંડરી રકમ મેં નાં
હજો તો યે નાગોરરો પદો ખાલસા કરવારો દુકમ લી કીયોડા હૈ.
ઓર રૂકો લેને અદૈ યે”-(દલકારાને બતાવતાં-)-“દલકારાને બેઝરો
કોડો હૈ સાત રોજરી ગેરહાજરીરો સાત લાખ રૂપયા જીર્મીનો તો
બાદશાહ-શાહી ફરમાન હૈ, ધણુ રીતસું કર સકે હૈ, પર વો
પીંજરારી પાધડીરા દો ખાલ રૂપયા દેવારો દુકમ કીયો હૈ, વે
મોશું સહો જય કો નહીં. જીણુસેં મેરો બિચાર તો યું હૈ કી બાદ-
શાહસું લડતે બાદશાહસું દિખાવણો ચાહિજે કી, રોકોડોસું એક
પીંજરાને બાદશાહ પધડી કણુ રીતસું દિરાય સકે હૈ, ઓર આપ
હવળારા કાંઈ બિચાર ધણુ બાખતમેં હૈ વો જાણુવારી મેરી ધરજા હૈ,
તો આપ હવળાં બિચાર કરને મોને જવાબ દો. આપણુ હવળા
નાગોરરા અંગદો, અર આપરા ભુઝારા બળસું મોને નાગોરરા બાસ્તે
કાંઈ રીતરી ડર હૈ પણ કાય નહિ. આપણો દંડ હુવો જહાં જોધાંણુ
નાથરો દંડ હુવો યુંજ સમજણો ચાહિજે. ઓર વો દંડ આપણુ
દેને કલંક ઉઠાવે વો કણુ રીતસું બણુસકે ? અણુ બાતરો પણ આપ
હવળા બિચાર કર દેજો. આપ જાણો હો કે જો નાગોરરી ધજત ગઈ
તો આપરી અલગ હૈ કાય નહિ, ઓર નાગોરરી ધજત રહેવે
જહાં આપણુ સધળારી ભેગી જ રહેવે હૈ. ધણુ હવળી બાતોરો આપ
બિચાર કરને મોને જણાયદો.” અમરસિંહજીએ પોતાના વિચારો અને
સાથે સાથે પોતાના સરદારોને કર્તવ્યનું પણ સહજ ભાન કરાવ્યું.

સરદારો અને અન્ય રાજપૂતો બાદશાહનો દલકારો આવ્યાની
હકિકતથી પ્રથમથી જ વાકેફ હતા. તેઓ પણ પોતાના રાજાનો યું
વિચાર છે તે જાણવાની ઉત્કંઠા રાખી બેસી રહ્યા હતા. તેમણે પોતાના
રાજાના વિચારો જાણ્યા એટલે તેઓ પોતાના વિચારો રાજાને જણાવતા
કહેવા લાગ્યા કે:—

દોહા:-સુનત જૈન અમરેશરે, કહે સકલ રાહોડ;

“લડશો-મરશો-મારશો, સુન છત્રી ચિરમોડ. ૧

હુકમ પેળી પ્રધીનાથરો, ચહે સકલ સિરદાર;

ચાહ શાલકો ઠાલશો, ધરિ ઉર હુકમ તુમહાર. ૨

યામે કંઈ બિચાર્યો, કરત કહો મહારાજ;

સ્વારિ આશા પર કહે, મિલ રાહોડાં આજ.” ૩

આ ઉત્સાહી વચન સાંભળી:-

અમરસિંહ નર નાયરો, સુણ સરદારો જૈન;

ફરર ફરર ફરકન લગ્યો, સુખમદ દક્ષિણ નૈન. ૪

તુરત અચર નરનાથને, ગરબન કિય સમરથ;

કરિ બુકુટી અતિ કોથમય, જમદદ દિગડો હત. ૫

પાઈ જોરે હરદારો, અર જમરદ પ્રતાપ;

રક્ત નૈન કરિ કોથ તે, અમર નૃપતિ કહ આપ. ૬

કોથાન્વિત અમરસિંહે ગર્જના કરી:-

કવિત:-“સુનો સરદારો આપ, બન જૈન મનમે ભૌ;

આજ બાહી ઉર તાકો, રૂપ દરચાઈ મેં.

મારી મુગલાન ઓ, પકાન ઓ સૈદાનન કો;

બારી તુરકાનન કો, જીરમે બમાઈ મેં.

દિલ્લીપતિ ચાહજહાં, પલમે પછારિ દેહો;

હુરમકે હિય હાહાકાર બરતાઈ મેં.

આજ કરી આગરામે, હલ્લા એક ઠલ્લા સાય;

આગરાશી આગરાદો, પલમે બનાઈ મેં. ૧

આજરે ચઢું આગરાપે, પલ નાં વિલંબ કરો;

બની નરસિંહ, સલાબતકો બિદારે ગો.

રહાય કરબાકે હેત, બાન હમરાવ આવે;

લાવરકો બાજ છેવ, પકરિ પછારે ગો.

આજ પાછ રહાઈ સત, સર્વ સરદારનકી;

બડે બડે બીરનકે, ગર્વનકો ગાંઝે ગો.

આજ ચાહજહાંનકો, પકાઈ નીજ તાત પાસ;

નાતો નીજ તાત પાસ, માનહૌ પકાઈગો.” ૨

આ પ્રમાણે કહી:-

દોહા:-ફરર ફરર ફરકી દિયો, હજબણ અંગ સુકમ;

અમરસિંહ નરનાહરે, આનંદ હપડયો મત. ૯

અમરસિંહે આગળ ચલાવ્યું:-“હરદારો, આપરા જોરશું ચે નાગોરરો

રાજ નીલ શકે હે, આર નાગોરરા રાજ આપોરા થકા હો, ચે આપ

૧ આજ શબ્દ ન્યાં ન્યાં વપાયો છે ત્યાં ત્યાં પ્રસંગાનુસાર “આજના દિવસે” તથા “આ પ્રસંગે” એમ જુદા અર્થો સમજવા.

જ્યારે સલામીનું કાર્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યું, એટલે મહારાજ અમર-
સિંહજીએ સિંહના સમાન અને પ્રલય કાળના વર્ષાદની ગર્જનાના
સમાન ઘોર ગર્જના કરી પોતાના સરદારો અને અન્ય હાજર રહેલા
રાજપૂતોને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યા: “હરદારો, આપ હુધળા બાણો
હો કી મેનિ બાદશાહને લગનરા બાસ્તે સાત રોજરી રબ દી હી,
જીણુ રબરા ઉપર મેનિ સાત રોજ ઝાઝા વઢે ગયા હે ! ઇણુ બાતરી
ચાડી વૈ પીંજરા સલાખતને બાદશાહરા આગે બાધ, જીણુસું બાદશાહને
મોરો સાત લાખ રૂપયા જીમીનો કીયો હે, ઓર દો લાખ રૂપયા
વો ચાડીયા પીંજરા પાધડીરા દંડ કીયોડા હૈ. ઇણુ રીતસું નૌ લાખ
રૂપયા મોરા બાદશાહને દંડ કીયોડા હૈ. અર જો દંડરી રકમ મેં નાં
દઈ તો યે નાગોરરો પદો બાલસા કરવારો હુકમ લી કીયોડો હે.
ઓર રૂકો લેને અઠૈ યે”-(હલકારાને બતાવતાં)-“હલકારાને ભેજ્યો
કાઠો હે સાત રોજરી ગેરહાજરીરો સાત લાખ રૂપયા જીમીનો તો
બાદશાહ-શાહી ફરમાન હે, ઇણુ રીતસું કર સકૈ હૈ, પર વો
પીંજરા પાધડીરા દો બાલ રૂપયા દેવારો હુકમ કીયો હે, વૈ
મોશું સહૌ બચ કો નહીં. જીણુસોં મોરો બિચાર તો યું હૈ કી બાદ-
શાહસું લડતે બાદશાહસું દિખાવણો ચાહિજે કી, રાઠોડોંશું એક
પીંજરાને બાદશાહ પધડી કણુ રીતસું દિરાય સકૈ હૈ, ઓર આપ
હુધળારા કાંઈ બિચાર ઇણુ બાબતમેં હૈ વો બંણુવારી મોરી ઇચ્છા હૈ,
તો આપ હુધળાં બિચાર કરને મોંને જવાબ દો. આપણુ હુધળા
નાગોરરા અંગહો, અર આપરા ભુઝોરા બળશું મોંને નાગોરરા બાસ્તે
કાંઈ રીતરી ડર હૈ પણ કાય નહિ. આપણો દંડ હુવો જહાં ભેધાંણુ
નાથરો દંડ હુવો યુંજ સમજણો ચાહિજે. ઓર વો દંડ આપણુ
દેને કલંક ઉઠાવે વો કણુ રીતસું બાણુશકે ? અણુ બાતરો પણ આપ
હુધળા બિચાર કર દેજો. આપ બાણો હો કે જો નાગોરરી ઇજત ગઈ
તો આપરી અલગ હૈ કાય નહિ, ઓર નાગોરરી ઇજત રહેવે
જહાં આપણુ સધળાંરી ભેગી જ રહેવે હૈ. ઇણુ હુધળી બાતરો આપ
બિચાર કરને મોંને જણાયદો.” અમરસિંહજીએ પોતાના વિચારો અને
સાથે સાથે પોતાના સરદારોને કર્તવ્યનું પણ સહજ બાન કરાવ્યું.

સરદારો અને અન્ય રાજપૂતો બાદશાહનો હલકારો આવ્યાની
હકિકતથી પ્રથમથી જ વાકેફ હતા. તેઓ પણ પોતાના રાજાનો શું
વિચાર છે તે બાણુવાની ઉત્કંઠા રાખી બેસી રહ્યા હતા. તેમણે પોતાના
રાજાના વિચારો જાણ્યા એટલે તેઓ પોતાના વિચારો રાજાને જણાવતા
કહેવા લાગ્યા કે:—

દોહા:-સુનત જૈન અમરેશરે, કહેં સકલ રાહોડે;
 “લડશો-મરશો-મારશો, સુન છત્રી ચિરમોડ. ૧
 હુકમ પેળી પ્રથીનાથરો, ચઢે સકલ સિરદાર;
 શાહ શાલકો ટાલશો, ધરિ ઉર હુકમ તુમહાર. ૨
 યામેં કંઈ બિચાર્યે, કરન કહો મહારાજ;
 સ્વારિ આગ્રા પર કરે, મિલ રાહોડાં આજ.” ૩

આ ઉત્સાહી વચન સાંભળી:-

અમરસિંહ નર નાયરો, સુણુ સરદારાં જૈન;
 ફરર ફરર ફરકન લગ્યો, સુખપદ દક્ષિણ નૈન. ૪
 તુરત અમર નરનાથને, ગરબન ક્રિય સમરત્ય;
 કરિ બૃહદ્રી અતિ ક્રોધમય, જમહૂઠ દિગ્દૌ હત્ય. ૫
 પાઈ જોર હરદારો, અર જમરદ પ્રતાપ;
 રક્ત નૈન કરિ ક્રોધ તેં, અમર નૃપતિ કહ આપ. ૬

ક્રોધાન્વિત અમરસિંહે ગર્જના કરી:-

કવિત:-“સુનો સરદારોં આપ, બન જૈન મનમેં ભૌ;
 આજ બાઠી ઉર તાકો, રૂપ દરશાઈ મેં.
 મારી મુગલાન ઔ, પકાન ઔ સૈદાનન કો;
 બારી તુરકાનન કો, લીરમેં બ્રમાઈ મેં.
 દિલ્લીપતિ શાહજહાં, પલમેં પછારિ દૈહો;
 હરમકે હિય હાહાકાર બરતાઈ મેં.
 આજ કરી આગરામેં, હલ્લા એક ટલ્લા સાય;
 આગરાશી આગરાશો, પલમેં બનાઈ મેં. ૧
 આજ રૂઢું આમરાપેં, પલ નાં વિલંબ કરેં;
 બની નરસિંધ, સલાબતકો બિદાઈ ગૌ.
 રહાય કરબાકે હેત, ખાન ઉમરાવ આવેં;
 લાવરકો બાજ ઈન્, પકરિ પછાઈ ગૌ.
 આજ પાઈ રહાઈ સલ, સર્વ સરદારનકો;
 બડે બડે ખીરનકે, ગર્વનકો ગાંઝે ગૌ.
 આજ શાહજહાંનકો, પકાઈ નીજ તાત પાસ;
 નાતો નીજ તાત પાસ, પ્રાનહૌ પકાઈગૌ.” ૨

આ પ્રમાણે કહી:-

દોહા:-ફરર ફરર ફરકી દિયો, દખ્ખણુ અંગ સુકત;
 અમરસિંહ નરનાહરે, આનંદ ઉપડયો મત. ૯

અમરસિંહે આગળ ચલાવ્યું:-“હરદારોં, આપરા જોરશું ચે નાગોરરો
 રાજ નીલ શકે હૈ, ઔર નાગોરરા રાજ આપોરા થકા હૌ, ચે આપ

૧ આજ શબ્દ ન્યાં ન્યાં વપરાયો છે ત્યાં ત્યાં પ્રસંગાનુસાર “આજન, દિવસે” તથા “આ પ્રસંગે” એમ ભૂદા અર્થો સમજવા.

જાણો હો. જીજુ રાજરા પાસ આપણા હરદારેરો જોર હૈ નહીં, વો રાજ આક્રતરા બખતમેં અપણો રાજ રખ શકે કાય નહીં. અર જીજુ રાજરા પાસમેં આપોંરા જેડા શુદ્ધ ક્ષત્રી હરદાર હૈ, ઇજુ રાજરા ઉપર આક્રત આય શકે કાય નહીં. યે બાત મેનિં આપ હવજોનિ આપોંરા બિચાર જણાયને દિખાઇ દીહે. ઇજુ બખત મહારાજ જસવંત-સિંહજી અદૈ હૈ કાય* નહીં, ઇજુ બખતમેં બાદશાહ એડો હુકમ કરૈ હૈ, અર જો આપણુ ઇજુ હુકમરા મુજબ દંડ દૈદૈ તો જીજુ બખત મહારાજ જસવંતસિંહજી પધારશે, અણુ બખત અપણોને, જોધપુરને અર રાઠોડોંરા કુળને કલંકિત કરવારો ઇપકો દેશી. અર જો અણુ બખત બાદશાહરો હુકમ કબુલ કરનેં આપણુ ચલશેાં તો બાદશાહ દુસરી બખત ઇજુસું કાય ભારી તોફાન લાયને આપણા શિર પર નાખશે. ઔર જો યું હુવો તો નાગોર દુસરે છોટે છોટે સરદારોરી લારમેં આય જશી, ઔર નાગોરરો માન દૂટ જશી; જો નાગોરરો માન દૂટ ગયો તો શીરનેં આપણા રહણાસું અર ના-રહણાસું નફા તુકશાન કાંઇ હૈ? ઇજુ હવજી બાતોરો બિચાર કરને આપ હવજી એક બાર ઔર બિચાર કરને મેનિં આપોંરા બિચાર જણાય દો.”

અમરસિંહજીનાં વચનો સાંભળીને ફરી સરદારોએ જવાબ આપ્યો કે; “અનઘાતાર, આપ શીર શીરને હમસો કાંઇ પુછો હો? જો આપ હો તો હમ હવજી હો, જો નાગોરરો માન રહ્યો તો હમારો કંઠે જય હૈ, જો નાગોરરો માન ગયો તો હમારો કંઠે અલગ રેવૈ હૈ? ઇજુ બારને હમ હવજોરો બિચાર તો યું હૈ કી, હુજુરરો જો જો ફરમાવણુરો બિચાર વૈ, સો ફરમાય દૈ. હમ હવજી હમારા શિરરા બદલાસું હુજુરરા હુકમ કિઠાવશે, અણુ બાતમેં કાંઇ બાતરો અંદેશો રાખ્યા શિવાય હુજુરને ઠીક લાગે જેડા હુકમ ફરમાય દે. યે હમ હવજી હરદારોરો બિચાર હૈ.”

આવી રીતે પોતાના વીર સરદારોનાં વચનો સાંભળી અમરસિંહજી કહેવા લાગ્યા કે; “હરદારોં જરાં મોરો બિચાર એડો દેકી, બાદશાહને હલકારારી લારમેં મેનિં હાલ જોલાયો હૈ, શીર “ધરમરા કામમેં ઢીલ”

* મહારાજ જસવંતસિંહજીને આ વખતે બાદશાહ તરફથી, લડાઈ પર મોકલવામાં આવ્યા હતા, અને તેથી તેઓ જોધપુર કે આગ્રામાં નહોતા. બાદશાહ જોધપુરની દહેશત રાખતો હતો અને તેથી જો જસવંતસિંહજી બાદશાહના હુકમ વખતે આગ્રામાં હતા તો, આ હુકમ પણ કરી શકત કે કેમ? તે બાબત સંકા છે. વળી જો અમરસિંહજી આવા બાદશાહના હુકમને માન આપે તો પોતાના શઠોદ વંશને કલંક લગાડવાનો તેમને માથે આરોપ આવે તેનો પણ તેમને ખ્યાલ હતો.

કી કારણ થું કરણી ચાહિજે. ઇજા બાસ્તે આપણુ હથળા સરંજવસું તૈયાર હોને આજ સાંઝરાખખત અઠૈસું નિકળ જાય. આપ જાણૌ હૌં કી રાજ-પૂતોરા જનમ મૌજ શૌખરા બાસ્તે હૈ કાય નહીં. રાજપૂતોરા ટાબરોરા શિર ઉપર કાલ રોજંદાં કરતો રૈવૈહે. દુનિયામાં જતરાં પ્રાણી હૈ, ઇજા હથળાંરા બાસ્તે મૌતરૌ એક દિન નહી હૈ; પર ઇજામેં રાજપૂતોરા બાસ્તે તૌ રણભૂમિમેં દુશ્મૌનોરા શિર કાપતાં મરણુ વૈ જાય તૌ વૌ રાજપૂત મરાંણૌ અર કામ આયગો થું કહૌ જાય. અર જે ઘરમેં રહને મૌજશૌખ કરતાં માંદા વૈ ને ચાકરી કરાયને મર જાય તૌ વૌ તૌ રાજપૂતરો મરણુ કહૌ જાય કા નહિ. પણ વૌ તૌ એક કુતારા રીતરો મરણુ કહૌ જાય. ફીર જહાં દુનિયાંરાં હથળાં મનુષ્યારે કે એક દીન મરણુ તૌ હૈ, ફીર રાજપૂત શુદ્ધ ઇજા તરોસું અનાયાસ રણુમેં મરવારૌ મૌકૌ મિલ જાય તૌ અણુ મૌકાને ચુકે કાય નહિ. આપ હથળાને જીજી રીતસું અપણી શુદ્ધ રાજપૂતી મોને દિખાઈ હૈ, ઇજા રીતસું મોરા તૌ વિચાર એડો હૈ કી, આજ સાંઝરા કશુંખા પાણી કરને અઠૈસું આપણુ હથળા આગરા તરફ જાય.”

સરદારોએ પણ પોતાના રાજનાં ચુકાવપયક વચનો સાંભળી જવાખ આપ્યો કે: “હમ હથળા હરદાર હજુરરા હુકમરો તરૌ થું આજ સાંઝરા નિકલવારા બાસ્તે તૈયાર હૌ, હમારો ‘ધરમરા કામમેં લીલ’ કરવારૌ બિચાર હૈ કાય નહિ.”

સરદારોનાં વચનો સાંભળી અમરસિંહજીએ ચોખદારને હુકમ કર્યો કે “નગમેં ફુડી પીટવાયદો કે ચુદ્ધમે ચડવારી જીજી શુદ્ધ રાજ-પૂતરી ઇજા વૈ, ઇજા હથળાંને મોરી લારમેં આજ સાંઝરા ખખત આગરા જવણારે બાસ્તે તૈયાર હોયને નગ્ર બહાર આ જાણૌ. સાંઝરા ખખત આગરા કીઝારા માથે દરવાજા બહાર કશુંખા પાણી બંદોબસ્ત બરાબર કરાય રાખૌ. અઠૈસું કસુંખા લેને ચાલશૌ. અબાર દરબાર બરબાસ્ત કરાય દૌ.”

ચોખદારે દરબાર બરબાસ્ત કરાવ્યો. રાજ પોતાની સવારી સાથે જતાના તરફ ચાલ્યા, અને સરદારો તથા અન્ય રાજપૂતો પોતા-પોતાની તૈયારી કરવાના કાર્ય સાથે પોતાપોતાના મુકામે તરફ ચાલ્યા.

આહા! ધન્ય છે અમરસિંહજીના, ક્ષત્રિયોના સાચા ધર્મ સમજનાર સરદારો કે જેમણે પોતાના સ્વામી સાથેના પોતાનો સેવક-ધર્મ દહતાપૂર્વક ભારતના અન્ય સરદારોને બતાવ્યો! મહારાજા અમરસિંહજીને પણ ધન્ય છે કે જે બાદશાહના એક માંડલિક પટાવત છતાં બાદશાહના અનીતિમય હુકમને તાબે ન થતાં માત્ર પોતાના કુળની મર્યાદા અને પોતાની સ્વતંત્રતા ખાતર સરદારોને બરા રાજ-

હાડીજી:—“અનદાતાર, મેં આપરા રણ આનંદમે લંગ કરવારા
ખાસ્તે એસા કહું કાય નહીં. મેં તો આપોને યાદ દિરાઉં હું કી બાદ-
શાહરે પાસ અતરે સૈન હૈ.”

અમર:—“હાડીજી, થે મોંને યું યાદ દીરાવો હો. કોઈ કવિ
કહેવે હૈ કી,

રાજ રકખે તો ચાર રખ, મત રકખે આલીસ;

વૈ આળીસાં માગણાં, વૈ ચારાં ચાળીસ.*

ધણુરીતસું બાવીસ લાખ બાવીસ જેડા હૈ, ઔર મોરા સરદાર
એક એક એક એક લાખ છસા હાં. હાડીજી, દેખો હાહુલીરાય
હમીરને સંયોગતાસું કહો હૈ કી,

હાહુલીરાય હમીર કહે, સુષુ પંગાની પ્રત;

એક લડે અશી લકખસું, એસા બળીયા સુબદ્.

ઔર “રાણ્યા” નામરો કવિ કહેવે હૈ કી,

હિમત કિમત હોય, હિમત ખીન કિમત નહિ;

કરૈ ન આદર કોય, રદ કાગદ જ્યું “રાણ્યા”.

ધણુરીતસું શુદ્ધ રાજપૂતરા સામને કતરોઈ સૈન્ય બૈ, જરોઈ
કોઈ બાતરી ચિતા હૈ નહિ. થારે ચિતા કરવારી જરૂરત હૈ કાય
નહિ. મેં હથળી બાતરો બિચાર કરને જવો હો. મેં બાદશાહરા
બળરો અર મોરા બળરો બિચાર કર્યા વગર જવો કાય નહિ.”

હાડીજી:—“અનદાતાર, જરાં આપ લલૈ આગરા પધારો, પરંતુ મેં
અઠૈ કિણને સુપતે જવો હો?”

અમર:—રાણી! થે થે કોઈ બાત કરો હો? જો મેં વિજય પાશોં
તો તો ફીરને આયને થેને મળશે, અર જો અઠૈ કામ આય ગો તો
જસવતસિંહ અર રામસિંહ થારો સારી રીતસું માન રખશે. ધણુ
બાતરો થારે કોઈ બિચાર કરવારી અણુ બખત જરૂરત નહીં હૈ.”

હાડીજી:—“અનદાતાર, જરાં આજરી રાત મોરી પાસમેં રહને
સવારગાં સુખસું આગરા પધારો, અતરી મોરી મિનતિ હૈ.”

અમર:—“રાણીજી! અખ મેં રૂક શકું કાય નહીં. હથળો સૈન્ય
તૈયાર હોને અમાર આ જાશે. હથળો હરદાર આ જાશે. હરદારોરા
ધરોં પર અપણી અપણી લુગધયો હૈ, ફીર વો મોરી આજ્ઞા માનને

* અર્થ:—હો રાજ, જો તારે શરવીરો રાખવા હોય તો માત્ર ચાર ખરા શરવીરો
રાખ; પણ આળીસ રાખતો નહિ. જો જો આળીસ માણસ કાયર હશે તો કામની
વખતે બાળી જશે, તેના હપર વિશ્વાસ સુકવો નકામો છે; પણ પેલા ખરા ચાર
શરવીરો આળીસની બરાબર છે.

અપણી લુગધયોરો મોઢ છોડને મોરી લારમે આવવા રાખાસ્તે તૈયાર
હોશી, મેં થારી પાસમેં મોજ શોખરા ખાસ્તે રક જાઉં થે કીણુ
રીતસુ બન શકે થું હૈ?*

રાણી, રાણી! થે બિચાર કરો. ધણુ બખત મોને જક કરવાસુ
કોઈ લાભ હૈ નહિ. થે રહાય જતરી જક કરશે, જરાં હું રક શકું
કાય નહિ.”

હાડીછ:—“અત્રહાતાર! આપ મોરે પાસ રાજા માગેહૈ, પરંતુ
મોરી જીભસુ મેં રજા દે શકું કાય નહીં. રજા દેવારે ખાસ્તે મારી જીભ
અપણો કામ કર શકે કાય નહિ. આપોરે અખાર જવારી જરૂરત બૈ
તો આપ પધારો, મોરી જિન્હાસુ મેં રજા દે શકું કાય નહીં.”

અમર:—“હાડીછ, હાડીછ! અણુ તરોં કાયરતા દીખાવણી વો
થાડા જેડી થુદ હાજાણીરા ખાસ્તે શોખા લરેલો કાજ હૈ નહિ. હાડી

*રાગ-માહાડ

હાડીછ:—રાઠોડોં હરદારદે, રક જાઓ આજરી રાત;

મોરા રંગલીના મહારાજદે, રક જાઓ આજરી રાત—ટક.

રંગલીના મોરા રાજવી, રક આજરી રાત.

મિયા મનાવે પ્રેમસુ, મોરી રાખો અતરી ખાતરે—રકજાઓ.

અમર:—હાડી રાણી ખાત થા મારી, થે મન કરો બિચાર;

કિણુ તરોં હું રકાઉં રાણી, આવે સૈન અખારદે.

હાડીછ:—.....રકજાઓ.

પરધ્યાં લયોદીન આઠ હો રાજવી, યાકો કરો બિચાર;

કીણુ બિધ કાહું બખત મારો, હૈ નહિ એક કુમારદે—રકજાઓ.

અમર:—બખત કાઢવો કાંઈ હૈ, યા મેં ધરને પ્રિતમ ધ્યાન;

યારા પતિવત પુન્યથું દે, પ્રભુ રાખે મોરા માનદે.

હાડીછ:—.....રકજાઓ.

કશુંબા કાહું રાજવીરે, દીયું દારૂડા મોરે હાય;

આજરી રાત આનંદ જિતાવો, પ્રાત જાઓ મયિતાયરે—રકજાઓ.

અમર:—ખહોત દિનાં આનંદ જિતાવો, રાણી યારા સાથ;

કસુંબા દારૂ ખહોત પીયા નીશુ, કોખો દિલ્હી નાયરે.

હાડીછ:—.....રકજાઓ.

છેવટરી યા અરજ મારી, સુણો નણદલ વીર;

આપ પધારો નાયજ આગરા, હોયો ધરેનાં ધીરદે—રકજાઓ.

અમર:—જે કાંઈ કહશે કામ ન આવે, હાડી કરો બિચાર;

હરદાર હયબા મિલને આવે, રત્ન દીયો ઈણુ ખારદે.

હાડીછ:—.....રકજાઓ.

(એક દંતકથામાનું ખીત.)

થેં થારા દીલસું ખિચાર કર દેખકે, થારા પિતા રાવજી છત્રશાલજી શુદ્ધ ક્ષત્રિ હૈ, ઔર થારો પતિ શુદ્ધ રાઠોડ હૈ, ઔર દિલ્લીરા બાદશાહસું ઝખડવા જાય હૈ. ફીર તું ભીરુતા કયું દિખાવૈ હૈ? થારી યા ભીરુતા દેખને મોંને કાંઈ સુએ નહીં.”

પોતાના પતિનાં વચનો સાંભળી હાડીજીનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુ-ઓની અસ્ખલિત ધારાઓ વહેવા લાગી, છતાં ધીરજ રાખી કહેવા લાગ્યા કે, “અન્નદાતાર! મેં શુદ્ધ ક્ષત્રાણી હું. મેં ભીરુ હું કાય નહીં. વીર રાઠોડરી રાણી હું, પર મેં મોરા અન્નદાતારને “પધારો” થું કણતરોંસું કહ શકું? અન્નદાતારરો વિયોગ મોંને રજા દેતા રહે હૈ, જીણસું દાસીરા ઉપર દયા દિખાને આજરી રાત અઠૈ રક જાઓ. પ્રાતઃસમે સુખસે પધારો. મેં ખુશ હોને મોરા અન્નદાતારજી રજા દેશો. મોરી અરજ આજરી રાત રકવારી હૈ, અન્નદાતાર! કૃપા કરને કબુલ કરલો.”

અમર:-“હાડીજી! હવળી તૈયારી હોગઇ હૈ; હવળા હરદાર તૈયાર હો નૈ અપાર આ જશી. ફીર મોંને આજરી રાત થેં રુકવારો કીણ રીતસું આગ્રહ કરો હૈ? મેં થારા પ્રેમરા વશ હોને રજારા ઉપરાંત અતરા દિન થારા પાસ રક ગૌ, જીણસું મોરા ઉપર અતરો અધો કષ્ટ આયો હૈ. ફીર થેં મોંને ઝાણુ બુઝને રોકવારા ખાસ્તે કયું આગ્રહ કરૌ હૈ? થેં રજા દેશાં જરાં મેં આજ જશોં, રજા નહીં દેશોં જરાંઈ આજ જશોં. કાંઈ ઉપાયસું રક શકું નહીં, ફીર રજા કયું ન દેવે?”

હાડીજી:-“અન્નદાતાર! કાંઈ રીતસું આપ રક શકો થું નહીં હૈ; જરાં આપ સુખસું પધારો. લગવાનું એકલીંગજી આપોરો અર આપોરો સરદારાં અર સૈનરો વિજય કરૈ. મોરા અન્નદાતાર દુશ્મનોરા સુખ સ્થાપ કરને વેહેલા વેહેલા પધારૈ.”

હાડીજીએ રાજને રજા આપતાં કુમકુમ અક્ષત પુષ્પથી વધાવ્યા, કંઠમાં સુંદર પુષ્પોની માળાઓ ધારણુ કરાવી. પોતાના પતિને વિજયના આશીર્વાદ આપ્યા. આ સમયે રાણીજીના હૃદયમાં ઉદ્વેગનો તો પાર જ ન હતો, નેત્રોમાં અશ્રુઓ પાણુ વહન જ કરી રહ્યાં હતાં, પરંતુ તે બધાને દબાવી રાખી ધીરજ રાખી પતિને રજા આપી. દારૂનો ખાલો રજી કયોં, અને અમરસિંહજીએ પાણુ પોતાનાં પ્રિય પ્રિયતમાના હાથનો હાંધીને છેલ્લામાં છેલ્લો દારૂનો પવાલો પી લીધો. છેવટમાં છેવટ પોતાનાં નવીન પ્રિયતમાને પોતાની છાતી સરસાં આંખી. યોગ્ય રીતનું આશ્વાસન આપતાં અમરસિંહે જણાવ્યું કે, ‘રાણીજી! મેં વિજયી હોને થોડા સમયમેં થારા પાસ આય જશોં. થેં કાંઈ ખાતરી ચિંતા મત કરો. શ્રી એકલીંગજી આપણી સાલમેં રહશી.” એમ

આશ્વાસન આપી રાણીનાં નેત્રોમાં ચોધારે અશ્રુઓના વહન થવા સાથે રાણીથી હમ્મેશને માટે છુટા પડ્યા.

રાણીના લવિષ્યના વૈધવ્યના લેખ કરી, રાણીનો ઓરડો છોડી રાજગૃહ ચાલ્યા ગયા. જેમ જેમ તેઓ ચાલતા ગયા તેમ તેમ દાસીઓ તરફથી શુકન તરિયે રાજના ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવામાં આવી, એ વખતે જનનાનખાનાને ઊવટનું પવિત્ર કરી મહારાજા અમરસિંહ બહાર આવ્યા. આ વખતે આશરે ચારેક વાગ્યાનો સુમાર થયો હતો. મહારાજાએ પોતાના ખાનગી ઓરડામાં બેઠા અખતર તથા હથિયારો ધારણ કર્યો, અને પોતાના ખાનગી દરબારના ઓરડામાં આવી ચોખદારને લડાઇનાં વાળં વગડાવવા આજ્ઞા કરી. ચોખદારે પણ મહારાજાની આજ્ઞાનો ત્વરિત અમલ કરાવ્યો, અને નપુંસક-કાયર-ને પણ શ્વર ચઢે તેવા સિંધુ નામના રોગમાં વાળં વાગવા લાગ્યાં.

મહારાજાએ પુનઃ ચોખદારને આજ્ઞા ફરમાવી કે “મોરી સવારિરો બંદોબસ્ત અઠેશું કરને હુધળા હરદાર કિલ્લા બહાર આવે જણુ બાબત મોને વરદી દો. અર તપાસ કરાય દેખોડી કિલ્લામાં બહાર બિછાયત કરવાયને કસુંગારો બંદોબસ્ત હોયગો હે કી નહિ.”

ચોખદારે સવારીનો બંદોબસ્ત કરાવ્યો, અને કિલ્લા બહારની બિછાયત તથા કસુંગારો તપાસ કરાવ્યો. સરદારો આવી ગયાની તથા બિછાયત કસુંગારો તથા સવારીનો બંદોબસ્ત ચઢી ગયાની વરદી રાજને ચોખદારે આપી; અટલે રાજાએ વિદાયગીરીની તોપો ફોડવાની આજ્ઞા કરી, અને રાજમહેલના કિલ્લા ઉપરથી મહારાજા અમરસિંહજીના વિદાય થવાની સૂચના કરતી તોપો પુટવા લાગી. રાજા ચોખદારને આજ્ઞા કરી પોતાના દેવમંદિરમાં ગયા અને પોતાના ઇષ્ટદેવને-આખરના પ્રણામ કરીને આવ્યા અને ચાલ્યા. ચોખદારે નેકીનો પોકાર કર્યો, અને નેકીના પોકારની સાથેજ રાજમહેલનાં દાસ દાસીઓ, નીચે સવારી જેવા સાડ આવેલા લોકો અને બંદોબસ્ત સાડ ઉભા રાખવામાં આવેલા પેહરેગીરોએ “મહારાજા અમરરી જય”નો દિશાઓને પણ વિદીર્ણ કરી નાખે તેવો અવાજ કર્યો. તે અવાજ તથા રાજમહેલના કિલ્લાના ઉપરથી ફોડવામાં આવેલી તોપોના અવાજ સાથેજ નગરના કિલ્લા ઉપરની તોપો પણ ફગવા લાગી.

મહારાજા અમરસિંહ આજે દિલ્હીના શાહનશાહ શાહજહાન ઉપર, જેમ એક પ્રાણીરૂપી પોતાના ફાળીયા ઉપર કાળ સવારી કરે, તેમ, કોધયુક્ત ચઢેલા છે. આજે સવારી વિદાય થવાની છે, એ સમાચાર આખા નગરમાં દરબાર વખતેજ ત્વરિત પ્રસરી ગયા હતા.

તોપોતા અવાજોની સાથે જ નગરનાં તમામ બાળ-યુવા-વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરુષો પોતપોતાની અતુકૂળતાવાળાં સ્થળોએ પોતાના દેવાંશી રાજ વીર અમરસિંહનાં દર્શન કરવા સાર નિકળી પડ્યા હતાં. રાજની સવારીના જે રસ્તા પ્રથમથી જ સુકરર કરવામાં આવ્યા હતા, તે રસ્તાની બન્ને બાજુએ મનુષ્યોની પુષ્કળ ગિરદી થઇ રહી હતી. રાજ જે હાથી ઉપર બેઠા હતા, તે હાથીને પણ બખતર ચઢાવવામાં આવ્યું હતું, તેમ જ હાથી ઉપરની અંબાડી પણ જડા લોખંડનાં પત્રાંની ચઢાવવામાં આવી હતી. આજની સવારી અન્ય પ્રકારના મૌજશૌખની નહોતી, પરંતુ રાજ અમર દિલ્હીના બાદશાહ શાહજહાંનથી લડવા જતો હતો.

રાજનો હાથી શ્યામ રંગનો; તેના ઉપર શ્યામ રંગની લોખંડી અંબાડી કસવામાં આવી હતી. રાજએ પણ શ્યામ રંગનું લોખંડનું બખતર ધારણ કરવાથી શ્યામ દેખાતા હતા. સાથેના રાજપૂતો પણ બખતરબંધ હોવાથી અને તેમના ઘોડાઓ ઉપર શ્યામ લોખંડનાં પાખરો નાંખવામાં આવેલાં હોવાથી તમામ શ્યામવર્ણિય દેખાવ થઇ રહ્યો હતો. જોનાર વ્યક્તિને ચમરાજના પ્રબળ સૈન્યનું જોતાંની સાથે જ ભાન થઇ આવતું હતું. વીરસમાં રંગાયલો રાજ અમરસિંહ વિકરાળ રૂપ ધરી ચાલ્યો.

પ્રકરણ તેરમું

અમરસિંહની આગ્રા તરફ કૂચ

હોહો:—“રાજપૂતાંશ દાવડા, સરપોરા ભારા;

રિઝવિયા મોઝાં દીયે, ખીજવીયા ખારા.”

મહારાજ અમરસિંહ જે હાથી ઉપર બેઠા હતા તે હાથીને વિંટ-જાઇને બખતર પાખરવાળા ઘોડેસ્વારો હથિયારબંધ ચાલતા હતા. સ્વારીમાં સહુથી આગળ કેટલાક પાયદળ રાજપૂતો હથિયારબંધ હતા. તેમની પછાડી બખતર પાખરવાળા ઘોડેસ્વારો ખુલ્લી તલવારોથી ચાલતાં હતા. વચ્ચે વચ્ચે ઘોડા અને ઊંટો ઉપર રણવાદ્યો-નોખતો, ડંકા વિગેરે-વાગતાં હતાં. ઘોડાઓની પછાડી મારવાડી ઊંટ-સ્વારો અને તેમના પછી કેટલાક સરદારોના હાથીઓની બખતરોવાળી લહાર હતી. તેના કેડે કેટલાક રથ અને પછી મહારાજ અમરસિંહજીનો હાથી હતો. મહારાજ અમરના હાથી આગળ ઘોડાઓ ઉપર સોનાની છડીઓ-વાળા ચોખદારો લલકારી રહ્યા હતા. મહારાજના હાથીના પછાડી પુનઃ

રથ, હાથી, ઘોડા અને પાયદળની મીસાલ રાખવામાં આવી હતી. આ વખતે રાઠોડ સેનાનીઓમાં ઝોર પ્રકારનો જીરસો અને તેજ વિકસિ રહેલું હતું. તેમની મુખમુદ્રા ઉપરથી એમ જ જણાતું હતું કે તેઓ રણ-ભૂમિમાં મરવામાં જ સર્વ પ્રકારનું સુખ મોનતા હોઈ અન્ય પ્રકારના આનંદથી આગ્રા તરફ જવા તૈયાર થયા છે. જેમ જેમ મહારાજની સવારી આગળ વધતી હતી તેમ તેમ બંને બાજુએ ઉભેલા લોકો જય જયકાર કરતા હતા. તમામ પ્રજાજનોને પણ જાણ પોતાના વીર-રક્ષામાં રંગાયલા રાજાનાં દર્શનથી સ્વર્ગીય સુખ પ્રાપ્ત થતું ન હોય ! એવો લાસ થતો હતો.

આમ નગરજનોને તથા વીર રાઠોડોને પણ આનંદ આપતા ધીમી ચાલથી મહારાજ અમર પોતાની સવારી સાથે નગર બહાર જ્યાં કસુંબાની મીજલસ સાડ બિજાયત કરવામાં આવી હતી, ત્યાં આવી પહોંચ્યા એટલે સૈનિકો અને સરદારો ચડપોચડપ પોતપોતાનાં વાહનો ઉપરથી ઉતરી પડ્યા. સ્થળ ઉપર હાજર રહેલા સૈનિકો તથા સરદારો પણ પોતપોતાની બેઠકથી ઉભા થયા. રાજાના હાથીને માવતે-ખેત ક્યો, અને નિસરણી માંડવામાં આવી. મહારાજ નીચે ઉતર્યો. તમામ સરદારો અને સૈનિકોએ પણ મહારાજનો જય પોકાર્યો. સરદારોના મંડળ વચ્ચે મહારાજ અમરસિંહ-જેમ રાક્ષસોના ઉપર ક્રુપિત થયેલા દેવતાઓનો રાજા પોતાના સરદારો અન્ય દેવો સાથે બપ્તર તથા હથિયારબંધ થઈ ચાલતો હોય તેમ-શોભવા લાગ્યો ! મહારાજ પોતાના માટે રાખવામાં આવેલા સુવર્ણના આસન ઉપર બિરાજ્યા. અન્ય સરદારોએ પણ પોતપોતાની બેઠકો લીધી, અને સહુના બેઠા બાદ કરુણા તૈયાર થવા લાગ્યા. કરુણા તૈયાર થયો એટલે પ્રથમ સૈન્ય સાથેના કવિને આપવામાં આવ્યો.*

કવિએ કરુણા લીધા પછી પ્રથમ મહારાજને અને અન્ય

* કવિએ પણ કરુણા લેતી વેળાએ રાજપૂતોને પ્રોત્સાહિત કરવા સાડ કરુણાનું મહત્ત્વ દર્શાવતાં કહેવા માંડ્યું કે:-

સોરઠો:-અમલીઆ રજપૂતડા, જગમાં અમલ કરંત;

બીન અમલાં રજપૂતડા, ના હક નામ ધરંત.

દોહડા:-અમલશું હધમાતીયા, અમલાંશું કર રાજ;

બીન અમલાં રજપૂતડા, જગ જીવણ કીણ કાજ ?

ચઢે રણાં જખ રાજવી, પ્રથમ અમલરો કાજ;

બીન અમલાં રણ રાજવી, રકખ શકે નહું રાજ.

કરુણા પ્રથમ કવિ-જોડ-આરણ્ય-ને અપાયા બાદજ રાજપૂતો લે છે. તે વહીવટ અત્યારે પણ રાજસ્થાનોમાં ચાલુ છે.

સરદારોને તથા રાજપૂતોને કસુંબા અપાયા, કસુંબા થઈ રહ્યા પછી ઉપર ખારલંબણા—મીઠાઈ—મેવા ફળ વિગેરેને ન્યાય અપાયો. ખારલંબણા થઈ રહ્યા બાદ દારૂ આબ્યા, અને પછી હુક્કા આબ્યા. તેને પણ યોગ્ય ન્યાય અપાયો. આ બધી કસુંબા પાણીના કાર્યની પૂર્ણાહુતિ થઈ રહ્યા બાદ, મહારાજાએ સવારી કૃત્ય કરવાની આજ્ઞા ફરમાવી. સહુ પોતા-પોતાનાં વાહનો ઉપર સ્વાર થઈ ગયા. મહારાજા પણ પોતાના હાથી ઉપર આરૂઢ થયા અને રાજા અમરની સવારી આજ્ઞા તરફ ચાલી.

રાજા અમરસિંહની સવારીમાં આશરે ૫૦૦૦ પાંચ હજાર રાઠોડો ચઢ્યા હતા. મહારાજાએ પણ પોતાના—નાગોર—નગરને જતી વખતે આખરના પ્રણામ કર્યા કે:-

“ઢોલો ચાલ્યા ચાકરી, બિટે કસીયા બાર;
જો જીવશું તો આવશું, ન તો નરવરકોટ જવાર.”

મહારાજા અમર પૂર્ણ ક્રોધના આવેશમાં હોઈ કસુંબા દારૂ થવાથી તેમનામાં સ્વાભાવિક રીતે જ નવીન બળ પ્રાપ્ત થયું. સૈન્યમાંના સરદારો અને અન્ય રાજપૂતોને પણ કસુંબા પાણીથી નવીન ચૈતન્ય પ્રાપ્ત થયું હતું. તે ઉપરાંત સૈન્યમાં સિંધુ વિગેરે ઉશ્કેરણી કરનારા રાજોમાં વાળં વાગતાં હતાં, તેથી રાજપૂતોને વળી વિશેષ આવેશ ઉત્પન્ન થતો હતો.*

અમરસિંહજીના રાઠોડ સૈન્યના ચાલવાથી પૃથ્વી ડોલવા લાગી. શેષનાગ પોતાના ફણો ઉપર પૃથ્વીનો ભાર સહન કરી શક્યા નહીં. અમરસિંહજીને આ રણધેલું પોતાનું સૈન્ય જોઈ અતિશય આનંદ વધવા લાગ્યો. આકાશ, પાતાળ અને પૃથ્વી ઉપર ભારી કાલાહલ થવા લાગ્યો.

* આમ ક્રોધના આવેશમાં આવેલા સૈન્યનું વર્ણન કરતાં કવિ કહે છે કે, પદ્ધરીછંદ:-

“અઢ્યો અમર ભૂપ આગરા કોડ, મનુ લંક ઉપર રઘૂનીર ચોટ;
ફર ફર ફર ભૂકુટી ફરકક, દિગ્ગજન દંત કર કર કરક.
ભૂ બાર સહ ન થર થર થરાટ, પયો શેષ બર ચર ચર ચરાટ;
કન્થળ પીઠ અતિશય કરંત, ઘસ મસત સેન રાઠોર ધસંત.
અંગ બાર ધર્યા બખતર બનાય, નિરખંત સુર અંબરમે આય;
રંસા ઉર આનંદ ધર અપાર, નીજ પતિ આય મન લિન્હ ધાર.
અંબર પતાલ ભૂ બયો શોર, સુનિ ભૂત-પતિ નીજ ધ્યાન છોર;
સુક્યો બીધિ બેદ પડન કાજ, ઈણ રીત અઢ્યો નાગોર રાજ.
ડાકન શાકન આનંદ અપાર, કર ખખર ટ્રિધિર પીવન ધાર;
વાયસ શૃંગાલ અતિ કરત ફૂક, આગરા પરી આરિ ઉર ફૂક.
નૃપ અમર ઉર આનંદ ન માય, નિરખત સેન અતિ અઢત આય;
દડ મજલ કૃત્ય આગરા આય, રહો સૈન સહિત જસવંત પરાય.

શંકર પોતાના ધ્યાનમાંથી મુક્ત થઈ ગયા, અને બ્રહ્મા પણ આ કાલા-
હલથી પોતાનું વેદનું પકન ચુકી ગયા. અમરસિંહો આનંદ માનવા
લાગી. ડાકણો શાકણો રૂધિરના પાન સારૂ હાથોમાં ખમ્પર લઈ
આનંદમાં આવી ગઈ. કાગડા શિયાળ વિગેરે આમિષ આહારી પ્રાણીઓ
પણ આનંદિત થઈ કાલાહલ કરવા લાગ્યાં. આગ્રાની અંદરમાં
દુશ્મનોનાં દીલમાં હાક પડી ગઈ. બાદશાહને અને સલાબતને અનેક
પ્રકારનાં અપશકુનો થવા લાગ્યાં. મૂર્તિઓ અને કબરો ઉપરથી પુષ્પ-
માળાઓ ખસી પડવા લાગી. રાત્રિયર પશુ પક્ષીઓ દિવસે નગરમાં આવી
બોલવા લાગ્યાં અને દિવસયર પક્ષીઓ કાગડા વિગેરે રાત્રે કાલાહલ
કરવા લાગ્યા. આવી રીતનાં ભયંકર અપશકુનો થવા છતાં પણ બાદશાહ
તેથી કંઈ સમજ ઉપર આવ્યો નહીં. તેની તો “વિનાશ કાળે વિપરીત
બુદ્ધિ” જ થઈ ગઈ હતી.

અમરસિંહે આગ્રામાં આવી જસવંતપુરામાં પોતાના સૈન્ય સાથે
મુકામ સ્થિત કર્યો. નગરમાં ખાન-ઉમરાવોને અમરસિંહજી પોતાની
સાથે સૈન્ય લઈને આવ્યા છે એવી ખબર પડી ગઈ. તેમના તરફ
લાગણી ધરાવનાર અને બાદશાહના અનીતિમય હુકમને તિરસ્કારનારા
કેટલાક ખાન-ઉમરાવો તેમને મળવા સારૂ જસવંતપુરામાં આવ્યા અને
બાદશાહની વર્તણુક તથા હુકમ માટે દિલગિરી દર્શાવવા લાગ્યા. વિશેષમાં
એમણે એમ પણ જણાવ્યું કે, અમારી મદદની જરૂર પડે તો અમે
પોતપોતાનાં સાધન સાથે તૈયાર છઈએ, માટે પ્રસંગ પડે તો અમને
આજ્ઞા કરમાવવા મેહેરખાની કરવી. અમરસિંહજીએ ખાન-ઉમરાવોનો
ઉપકાર માનતાં જણાવ્યું કે, ‘તેમને અન્ય સૈન્યની હાલમાં જરૂર નથી.
પરંતુ જે પોતે આ તોફાનમાં કામ આવે અને નાગોર અથવા બેધપુર
તરફ કંઈ તોફાન ચઢાઈ કરવામાં આવે તો તે વખતે તમે સહુ એક સંપે
રહી મદદ કરશો તો હું જ્યાં હોઈશ ત્યાં તમારો ઉપકાર માનીશ.’ સર-
દારોએ તે વખતે મદદમાં રહેવા ખાત્રી આપી પોતપોતાનાં મુકામો તરફ
જવાંરજ માગી વિદાય થયા. તેમના ગયા બાદ અમરસિંહજીએ પોતાના
સરદારોને પોતાના મુકામ ઉપર વિચાર ગોઠવવા સારૂ બોલાવ્યા. સર-
દારો સહુ આવી ગયા એટલે અમરસિંહજીએ તેમને પૂછ્યું કે:

અમર:—“હરદારો, અપણે કણતરોસું બાદશાહરી સાથમે કામ
લેણો સારૂ હૈ? ધણુ બાતરો બિચાર કરને આપોરા બિચાર જણાય દો.”

સરદારો:—“અતદાતાર! હમને પુછવારો કાઈ કારણુ હૈ; જણુ
રીતસું હઝુરને હીક લાગે અણુ રીતસું કામ કરવારા ખાસ્તે હમ હવળા
તયાર હૌ.”

અમર:-“જરાં મોરો મિચાર તો એડૌં હૈ કી થૈં સધળા અઠે તયાર હોનેં રહો, અર ૧૦૦-૨૦૦ ઘોડેસ્વાર છૂટે છૂટે હોનેં કિલામેં રહેં. જલુ બખત વરદી મીલ જય અણુ બખત થૈં હધળા મીલને એક સાથ હલ્લા કરૌ. અર દરવાજરી પાસમેં ૫૦ ઘોડેસ્વાર રહેં, જલુસું એ તુરકડા દરવાજા બંધ કર શકેં નહિ. આપ હધળા દરવાજામેં પૈઠને બાદશાહી સેન ઉપર હલ્લા કરો, અર આગ લગાયને બાદશાહરો મહેલ અર બાદશાહી દફતરખાનાકુ જલાય દો. મેં મોરી લારમેં ચાર સરદારોનેં લેને દરબારમેં જાશૌં.”

સરદાર:-“અનદાતારજીરો ફરમાવણો બહોત આંછો હૈ. હમ હધળા હરદાર તયાર હોને રહશૌં, અર બખત મિલ જય અણુ બખત બાદશાહને રોડોડોસું દુશ્મનાવટ કરનેસું કાઈ ફલ મીલે હૈ વો આછી રીતસું બતાય દેશો.”

અમર:-“ધન્ય હૈ આપ હધળા હરદારોનેં ! આપોરા બળશું તો થૈ મોરા અંગમેં જોર હૈ. આપોરો મોનેં પૂરો ભડંસો હૈ. આપ પધારો, અર ટાટ જીમને શીર પધારો.”

સરદારો ગયા બાદ મહારાજ પણ જમ્યા. સરદારો પણ પોત-પોતાના મુકામ ઉપર ટાટ આવ્યા તે જમ્યા. પછી એક વિશાળ તંબુમાં મહારાજએ તમામ સરદારોને તથા અન્ય રાજપૂતોને બોલાવ્યા. સહુના આવી ગયા બાદ કવિરાજે મહાભારતના કર્ણ પર્વની કથાની શરૂઆત કરી. એ રીતે રાજપૂતોને કવિએ પોતાની કહેવાની શક્તિથી તીર રસમાં રંગી નાખ્યા. એક પ્રહર રાત્રિ બાકી રહી એટલે મહારાજએ કથા બંધ કરાવી અને સહુ રાજપૂતોને થોડી થોડી નિદ્રા લેવા સાફ મોકલ્યા. સહુએ પોતપોતાના મુકામ ઉપર થોડી રાત્રિ નિદ્રામાં બ્યતીત કરી અને મહારાજ પણ થોડો વખત નિદ્રામાં બ્યતીત કરવાનો વિચાર કરી પોતાના બંગલામાં પધાર્યા.

પ્રકરણ ચૌદમું

ચાડી બાવાનું ફળ

દોહા:-તુલસિ જૈસી ભવિતવ્યતા તૈ સેઈ મિલે સહાય;
આપુન જાવૈ તાહી પૈં (કી) તાહી તહોં લૈ જય.

સૂર્ય ઉદય થયા પહેલાં રાજપૂતો જાગૃત થયા, પોતાનાં નિત્ય

નિયમથી પરવાર્યા, અને પોતાના માલિક પાસે હાજર થયા, મહારાજ પણ વહેલા ઉઠી પોતાના નિત્ય નિયમથી પરવારી તૈયાર થઈને જ

મેઠા હતો. સરદારોના આવ્યા બાદ કસ્ટોડિયન નિકળ્યા અને તે કાર્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યું. રાત્રિના સંકેત મુજબ લશ્કરની ગોઠવણ કરવામાં આવી. તમામ સૈન્યને જસવંતપુરમાં વાહનો ઉપર તૈયાર રહેવાની આજ્ઞા કરી. ૫૦ સવારોને દરવાજાની આસપાસ અંદર અને બહાર રહેવા સાર રવાના કર્યા. સૌ સવારોને દરવાજાથી જસવંતપુર સુધી રાખવામાં આવ્યા, અને પચાસ સવારોને દરબારના મુકામથી દરવાજા સુધી છૂટાછૂટા ફરતા રહેવાની સૂચના આપી વિદાય કરવામાં આવ્યા. આ બધું કાર્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યા બાદ પોતાની સાથે માત્ર ચાર સરદારોને લઈ પોતે દરબારમાં જવા સાર નિકળ્યા. મહારાજા દરબારમાં જવા નિકળ્યા તે વખતે શુભ અને અશુભ બે પ્રકારનાં શકુનો થયાં, પરંતુ તે તરફ દુર્લક્ષ આપી તેઓ તો દરબારમાં ચાલ્યા. શુદ્ધ ક્ષત્રિયો લડતાં મરવાનું વધારે પસંદ કરે છે. તેમણે શુભ શકુનથી એમ માન્યું કે લડવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે, અને અશુભથી એમ માન્યું કે લડતાં કદાચ પ્રાણીત થવાશે તો તે પણ ક્ષત્રિયોના માટે તો શુભ શકુન જ છે. આમ નિર્ણય ઉપર આવી તેઓ દરબાર તરફ ચાલ્યા.

દરબારના સમયે દરબારમાં જવા નિકળતાં સલામતને પણ માન શકુન થયાં. તેનાં નેત્રો સત્તાના મદથી ઠેકાણા પર નહોતાં, તેમ જ સત્તાના બળથી પોતાને મારી શકે એમ ઠાણું છે? એમ જ માનતો હતો. તેથી તેણે પણ તે તરફ દુર્લક્ષ કર્યું અને પોતાના પ્રબળ ભાગ્ય-ચક્રની પોતાના મન સાથે પ્રશંસાત્મક વાતચીત કરતાં દરબારમાં ચાલ્યો.

બાદશાહ પણ પોતે દરબારના સમયે હાજર રહેવા સાર તૈયાર જ થઈ રહેલો હતો. દરબાર બરાબર બરાબો એટલે “બડા નકીબે” વરદી આપવાથી દરબારમાં જવા નિકળ્યો અને પોતે આસનેથી ઉઠ્યો એટલે જનાનામાં કાંઈને છોક થઈ. પરંતુ જે દિલ્હીશ્વર પોતાને પરમેશ્વર સમાન માનતો હતો; આખા ભારતવર્ષના હિન્દુ મુસલમાન તમામ રાજાઓના મુગટો જેના ચરણરૂપે આહતા હતા; જેની કૃપા-કટાક્ષ ઉપર રાજા-નવાબોનું જીવન અને રાજ્યસત્તા હતી; મ્હોટા મ્હોટા રાજા નવાબો જેની સેવામાં હસ્તેશ્વર સ્થિત રહેતા હતા; અને માત્ર દિલ્હીશ્વરની કૃપાકટાક્ષને પરમેશ્વરની કૃપાકટાક્ષ સમાન માનવામાં આવતી હતી, તે દિલ્હીશ્વરનાં મનમાં એક છોકથી સહજ પણ શંકા થાય કે તે તેને અપશકુન માની તેથી પોતાનું અહિત થશે, એમ શાનો માને? તેના મનમાં ખુદાની પ્રબળ સત્તાનો પણ તે વખતે ખિયાલ આવ્યો નહીં કે, ખુદાની અકૃપાથી “એક લોખંડના ધડાને એક કાંકરી પણ ફેડી શકે છે” અને તે પરવરદિગારની કૃપાથી “એક

કાચો ધડો ચઢાય તેટલા જિંદગી પડવા છતાં પણ ફૂટતો નથી,” તે તો પોતાની સત્તાની પ્રબળતામાં જ અસ્ત હતો. તેથી અપશકુનનો હિસાબ ગણ્યા શિવાય દરબારમાં આવ્યો.

દરબારમાં બાદશાહના આવ્યા બાદ સલામી વિગેરેનું કાર્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યા બાદ, અમરસિંહજી તરફ મોકલવામાં આવેલા હલકારાએ આવી હાથ જોડી પ્રાર્થના કરતાં બાદશાહને જણાવ્યું કે, “ગરિબ પરવર, દીન દિલ્લી કે વાલીદ, વો નાગોરકે રાજા અમરસિંહ આવે હૈ; ઔર જસવંતપુરામેં મુકામ રકખા હય; ઔર આજકે દરબારમેં હાજિર હોનેકા વો બોલે હૈ.” આ સમાચાર જણાવતાં તેણે અમરસિંહજીની તૈયારીની હકિકતને છુપાવી.

અમરસિંહજી પોતાની આજ્ઞા મુજબ સૈન્યનો બંદોબસ્ત થયો છે કે નહીં, તેની તપાસ કરી, પોતાની ખાત્રી કરી, દરબારમાં આવવા નિકળ્યા. દરબારમાં જતાં જ લાગ્યશાળી (1) સલામત દરબારમાં જવાની નિસરણી ઉપર મળી ગયો. તેણે પોતાનો કૃત્રિમ-બાલ-પ્રેમ બતાવતાં અમરસિંહજી સાથે વાતની શરૂઆત કરી. તેણે જાણે બાદશાહના હુકમમાં પોતાનો હાથ જ નથી એમ બતાવવાનો ડોળ કરતાં, પોતાની નિર્દોષતા વ્યક્ત કરી. પરંતુ અમરસિંહજીને તો પ્રથમથી જ માલુમ હતું કે આ તમામ કૃત્ય તેનું જ છે.

સલામતે વાત પછી વાત કહાડતાં છેવટ પોતાનો નિર્દોષ અભિપ્રાય જણાવતાં અમરસિંહજીને કહ્યું કે, “દેખો અબ જો હુવાસો હુવા. ઇસસેં નારાજ નહીં હોના, ઔર બાદશાહ સલામતકે હુકમ મુવાફિક જુર્માનાકી રકમ દે દેને મેં ભલા હૈ.”

અત્યાર સુધી અમરસિંહ પોતાના ક્રોધને દબાવી રહ્યા હતા, તે તેમનો ક્રોધ જેમ “શાંત થતા અગ્નિને ઘીની મદદ મળવાથી તે જેમ એકાએક પ્રજ્વલિત થાય છે” તેમ અમરસિંહજીના દબાઈ રહેલા ક્રોધને સલામતનાં વચનોરૂપી ધૂતની સહાય મળવાથી તે એકાએક પ્રગટ થયો. તેમણે સલામતને કહ્યું કે, “દેખરે સલામત! રાઠોડાંસું જુર્માના કણુ રીતસું વસુલ કિયો જાવૈ હૈ, વો બાદશાહને માલુમ હૈ કાય નહીં. જસસેં મેં બાદશાહને દિખાયને શીર જુર્માના દેશો. ઇજા રાઠોડોંરી બાબદમેં થારે પડવારી જરૂરત કાય નહીં હૈ. થું દીપકરા ઉપર પતંગ હોને મત પડ.”

આવા મહારાજનાં વચનો સાંભળી સલામત જેવા સત્તામાં અંધ બનેલા પીંજરાને ક્રોધ ચડે એ સ્વાભાવિક હતું. પોતે ક્રોધના

આવેશમાં ને આવેશમાં, કોની સાથે વાતચિત કરે છે તેનું પણ ભાન ભૂલી ગયો. તે પોતાના મિગ્ગલ ઉપર કાચું પણ રાખી શક્યો નહીં. પોતાની વાતચિત લંબાવી “ગૈવાર” શબ્દનો ઉપયોગ કરી અમર-સિંહથી વાતચિત કરવા તેને પોતાની સત્તાના બળથી ધમ્મકા થઈ, અને તેનો ઉપયોગ કરવા સાફ તેમણે “જૈ” નામના પ્રથમ અક્ષરને પોતાના મોઢામાંથી બહાર પાડ્યો, અને તે “જૈ” અક્ષર સાંભળતાં જ—

“હન મુળતે મ ગો કહો, હન કર લઠ કટાર;

“વાર કહન પાયો નહીં, જમધર હો ગઈ પાર.

આમ એકાએક સલાબતનો ભેટો રસ્તામાં જ થઈ ગયો. “પહેલો મારે તે કદી ન હારે” એ સૂત્રને અનુસરીને ગૈવાર શબ્દના વાર એ એ અક્ષરો તો હજી તેના મોંમાં જ હતા અને “જમધર-કટારે જમધર”ની યાત્રા સાફ તેને મોકલાવ્યો. આ સલાબતના મરાયાના સમાચાર ત્વરિત જ આદેશાદને પહોંચાડવામાં આવ્યા અને આદેશાદે વીર અમરને મારવાને માટે હુકમ કર્યો. હિન્દુ સરદારો તો અમરસિંહ સામા તેમને મારવા ન ઉઠ્યા તે ન જ ઉઠ્યા, પરંતુ કેટલાક ખાનો પણ તેમને મારવાના કાર્યમાં જોડાયા નહીં. અમરસિંહરૂપી કાળના કાળીયારૂપી આદેશાદના એકલા તથા અન્ય ખાનો અમરસિંહ ઉપર ધસ્યા. અહિં અમરસિંહે તો પોતાની કટાર તૈયાર રાખી જ હતી. તેનાથી જે જે મુસલમાનો તેમને મારવા આવ્યા હતા, તે તમામનો તેમણે ત્વરિત જ નાશ કર્યો. આવી રીતે જ્યારે “દુશ્મનઘાતિની” અમરસિંહજીની કટારીએ તેમના ઉપર આવેલા મુસલમાનોનો નાશ કર્યો, એટલે અમર-સિંહજીના નામની દરબારમાં ધાક જ પડી ગઈ. કાઠની પણ અમર-સિંહના રહામા આવવા હિમ્મેત ચાલી શકી નહીં. અમરના સામું થવું તે માત્ર પોતાના ઉપર “કાળ”ને આમંત્રણ કરવા સરખું સહુને લાગ્યું. આદેશાદ અમરસિંહને મારવા વખતો વખત હુકમ કરતો ગયો, પરંતુ કાઠ ખાન કે ઉમરાવ પોતાના આસન ઉપરથી હાલ્યા જ નહિ, તે તો જાણે જડ મૂર્તિઓ જ હોયની! એમ આસનોવાળા આસને અને પુદાવાળા પુદા પકડીને જ રિથિત થઈ ગયા.

અમરસિંહે કાઠપણુ નિરપરાધીને નહીં મારતા, માત્ર પોતાના ઉપર આવનારને જ તેમણે માર્યા. જ્યારે કાઠ ખાન-ઉમરાવ રહામા આવ્યા નહિ ત્યારે ખાન-ઉમરાવોને હુકમ કરનાર ખુદ શાહાનશાહ શાહ-જહાંન ઉપર તેઓ ધસ્યા. અમરસિંહને વિકરાળ રૂપ ધરી દરબારમાં આગળ વધતા જોઈ, સર્વ ખાન અને ઉમરાવોને પોતાના માણુ રક્ષાવાની પણુ દેહેશત લાગી. તેમની દશા તો જેમ “અલ્લાહ”ના વખતે “હિરણ્ય-

કશ્યપુ”ને મારવા સાર “નૃસિંહ” ભગવાનના પ્રગટ થવાથી જેવી દશા “રાક્ષસો” ની થઈ હતી તેવી થઈ: અમરસિંહને આગળ વધતા બેઈ તેઓ પણ ચડપોચડપ પોતાનાં આસનો છોડી અને નાસવા લાગ્યા. આ વખતે અમરસિંહનો નિરપાધીઓને મારવાનો બિલકૂલ વિચાર ન હતો માત્ર તેમનું લક્ષ્યિંદુ તો શાહજહાંન ઉપર જ હતું; તેથી તેઓ સરદારો તરફ લક્ષ ન રાખતાં શાહજહાંન તરફ જ ધસ્યા. અમરસિંહને આગળ વધતા બેઈ તે વખતે બાદશાહને પોતાના કાળનાં અલક્ષ દર્શન થવા લાગ્યા, અને તેને પોતાના પ્રાણ રક્ષવાનો ઉપાય શોધવાનો પ્રસંગ ઉભો થયો. તેને કાઈ રીતે પોતાનો પ્રાણ રક્ષાવાનો અન્ય કાઈ ઉપાય જણો નહીં, અને માત્ર જનાનખાનામાં જાય તો જ તેને પોતાના પ્રાણનું રક્ષણ જણાયું. તે જનાનખાનામાં પોતાનો પ્રાણ બચાવવા સાર નાહો, પરંતુ અમરસિંહજી તેના વાંસે જ હતા. તેમણે બાદશાહ ઉપર કટારી નાંખી, જે દરબાર માંહેલા એક પત્થરના થાંભલામાં વાગી—અને કહેવામાં આવે છે કે અદ્યાપિ પણ આગ્રાના દરબારના થાંભલામાં તેનું નિશાન છે. બાદશાહ જનાનખાનામાં પેઠા એટલે અમરસિંહ જનાનખાનામાં ન જતાં જનાનખાનાના દ્વાર અગાડી જ અટકી પડ્યા.*

અમરસિંહે નાસતા બાદશાહ ઉપર પોતાનો કટાર નાંખ્યો, પરંતુ બે હાથવાળા મારનાર સામે હઝાર હાથવાળો રક્ષણ કરનાર હોય ત્યાં બે હાથવાળાનું શું ચાલી શકે? અને બાદશાહના માટે પણ એમ જ થયું. અમરસિંહે તેને મારવા સાર કટાર નાંખ્યો, પરંતુ બાદશાહનું રક્ષણ કરવા સાર અખિલ બ્રહ્માંડોનો માલિક તૈયાર જ હતો. તેમનો કટાર થાંભલામાં વાગ્યો અને બાદશાહ સહીસલામત જનાન-

* પરંતુ તેઓ એવા જ કોપાયમાન બની ગયા હતા કે,

છંદ પદ્ધતી:-

વિકરાળ રૂપ ધર્યો અમરસિંહ, મનો ભક્ત કાળ પ્રગટે નૃસિંહ;
ભૌ હાહાકાર દરબાર માંહ, ચલ્યો અમર જહાં ચાહાનશાહ.
લખી અમર ક્રોધ ભગિય શાહ, જ લુક બેઠ જન્માનમાંહ;
અમર કટારી પીછું ચલાય, જ ચોટ પરી હૈ થંભ માંચ.
પડી શાહ ઉર શંકા અપાર, જનુ આય જનને દેહિ માર;
અમરેશ ત્રાસ પ્રયો નગ્ર માંહ, બગે તુર્ક કોઈ દરબાર નાંહ.
અણુ રીત કરી અમરેશ કાજ, દરબાર બેઠ મનુ મગરાજ;
હરમ સુન્યો જબ સમયાર, શાહુપે બધ ક્રોધિત અપાર.

(લોકકથા)

ખાનામાં પહોંચી ગયો. અમરસિંહજી રાજપૂતોના સાધારણ સ્વભાવ મુજબ, એક તો બાદશાહ પીઠ બતાવીને નહોતો તેથી અને વળી તે બધને જનનાખાનામાં છુપાશે, તેથી તેના વાંસે જનનાનામાં નહીં જતાં, દરબારમાં એક સિંહની માફક પોતાના સામે કોઈ આવે છે કે નહીં તેનું નિરીક્ષણ કરતા બેઠો. તેઓ કેટલોક સમય સુધી દરબારમાં દુશ્મનની રાહ બેઠો બેસી રહ્યા, પરંતુ કોઈપણ દુશ્મન આવ્યો નહીં. બાદશાહે તો ખરા બપોરે તારા બેઠો જનનાનાનો આશ્રય ગ્રહણ કર્યો હતો, એટલે તે તો દરબારમાં અમરસિંહ સામે આવવાની હિમ્મત ક્યાંથી લાવે? પરંતુ અન્ય કોઈને પણ અચાનકે અમરસિંહ રહામાં મોકલવાની હિમ્મત તે કરી શક્યો નહીં. કારણ અન્ય સહુના દરબારમાં બેઠાં જ અમરસિંહ જે બહાદુરી કરી હતી, તેનું સ્મરણ તેના મનમાં જ હતું. રાહોડોની વીરતા જગત પ્રસિદ્ધ જ છે. તે કંઈ અચાનકે અમરસિંહ જ બતાવી એમ નહોતું; તે વખતે તો રાહોડો તેવા જ ઉત્પત્ત થતા હતા.*

આવી રીતે અમરસિંહે માત્ર એક કટારીથી જ આખી બાદશાહીમાં હાહાકાર વરતાવી-શૂન્ય દરબારમાં પોતાની સાથેના સરદારો સામે પોતાના આસન ઉપર તેઓ બિરાજ્યા, અને બાદશાહની કુમરે કોઈ આવે છે કે કેમ? તત્ સંબંધી રાહ બેવા લાગ્યા.

અકરણ પંદરમું

હૂરમ અને અમરસિંહ

હોહો:-નારી અતિ બલ પાયકે, કરત પુરપકો ધાત;

શાહ અમર ચા દુહુનકી, બઈ એકશી બાત.

અમરસિંહની હકિકત આટલેથી અટકાવી, હવે આપણે જનનાખાનામાં બાદશાહ સલામતની શું દશા થઈ તે તરફ લગાર આપણું લક્ષ બેંચીએ. બાદશાહ જનનાખાનામાં પોહોંચે તે પહેલાં જ દારી-

* કવિત:-

ધરી વિકરાળ રૂપ, વીર રસ આયો પનો, કર્યે કટારી કેઈ, જન કાલ કે ગઈ; સારે સારે સીર ઉમરાવનકે બીર હાક, ધાક દરબાર સારે, માંહ જનુ છે ગઈ. ખુદ બાદશાહ બચ, લુક ગૌ જનને માંહ, દેખિ કે કટારી બારી, કસકરને ગઈ; “છગન” લાનંદ ગજસિંધ કે અમરસિંધ, એશી તે કટારી બાલી, શાકો સહુ દે ગઈ. આજકી ન બાત ચહ, આદતે રાહોરનકી, એક બીર લાખનમે, હાક બરતાવ હૈ; સારી બાદશાહી માંહ, સુની નામ રાહોરકો, બીર રતધીરનકો, બીર રંકા બાત હૈ. આજ ગજસિંધજીકે, અમર બગયો રંજ, છનકે પ્રતાપ, બાદશાહ અકુલાત હૈ; ધન્ય માત, ધન્ય તાત, ધન્ય કુલ ધન્ય બાત, ધન્ય અમરેશ જતે, શૂર સકુચાત હૈ.

ઓની માર્કિત સલાખતની બહેન હૂરમને સલાખતના મરાયાના અને અમરસિંહની બહાદુરીના તથા બાદશાહના નાસવાના સમાચાર દાસીઓ માર્કિત પહોંચી જ ગયા હતા. તે બાદશાહને આવતાની સાથે જ અતિશય ક્રોધયુત મુદ્રાથી કહેવા લાગી કે:—“જહાંપનાહ, આપ એક બખત મેરી સાથડી ખાતમેં કહતેથેડી—આપકા સૈન એકડીસ આના હૈ, લેકિન મેરેકા તો પાવ આના બી—માલુમ નહિ હોતા હૈ. ક્યોડી એક રાઠોરને બર દરખારકે બીચમેં બાદશાહકા “બડા નડીખ” મેરા ભાઈ સલાખત ખાનકો ઓર ઓર બી કેઇ મુસલમાન સિપાહ સાલાહોંકા ઓર સિપાહોંકા માર દીયા, ઓર આપ બી જનાનેમેં ઘૂસાબૈઠો હો યે કયા ખાત હૈ?”

શાહ:—“અય ત્રિયા ! તુમ્મારી જલ્લદ ઇસ બખત કામ નહીં આ સકતી હૈ. ક્યોડી બે ઉસ બખત મેં દરખારમેંસેં ભગેં જનાનેમેં નહીં આતા તો વો રંધડ મેરેકા બી માર દેતા. જખ મેં જનાનેમેં આયા તખીતો મેરે પર ખુદાને ખેર ગુબરી, અગર મેં શિવા જનાને કે કોઇ ઓર જગામેં છુપાતા તો વો અમરસિંહ વહાંપર આકરકેં બી મેરેકા જરૂર મારતા. ઇસસેં ઇસ બખત તો તુમ પાક પરવરદિગારકા શુક ગુબરો કે જીસકી નેક મહરબાનીસેં મેં બચ સકાહું.”

હૂરમ:—“હુઝુર ! ઇસમેં શુક ગુબરનેકા કયા હૈ ? વો રાજપૂત લોગ તો ભગે હુવે દુશ્મનકે ઉપર કભી હાથહી નહીં ઉઠાતે હૈ. શીર બી આપ ભગે હો ઓર જનાનેમેં આ કેં છુપ બૈઠો હૈ, તો આપ ઇતને કયું ડરતે હો ? આપ એસા બી કહતેથે ડી આપકી પાસમેં બાઇસ લાખ ફૌજ હૈ. વો મુઝે તો કુછ નહીં દીખ પડતા હૈ. આપને બગેર કારન મેરે ભાઇકા મરવા ડાલા, શીર આપકી બાઇસ લાખ ફૌજ કખ કામમેં આયગી ? ઇસકા બી તો કુછ ખિયાલ કરો. હુઝુર કો મેરા અરજ હૈ ડી મેરા ભાઇકા વેર લેના ચાહિએ.”

શાહ:—“અય નાજનીન ! તેરી યે જીક ઇસ બખત છોડ દે. વો રાઠોર સુનૈગા તો યહાં આકરકેં બી મેરેકા માર દેગા, ઓર દેખ તેરા ભાઇ યુગલીખોર થા ઓર ઇસને અમરસિંહકી યુગલી બાઇ. જીસસેં વો મારા ગયા હૈ ઓર ઉસકા વેર, તુમારા જીક હૈ તો આગે લીયા બચગા. લેકિન અબી તો મેં બચા ઇસસેં તેરે કો ખુશ હોના ચાહિએ.”

હૂરમ:—“હઝરત ! આપને બચકેં કયા ડીયા ? આપને તો બચકેં જનાના ઓઠા, ઓર અબ્વલસેં બઢી હુઇ શાહી ઇન્જતકે ઉપર પાની શીરા દીયા. જખ આપ ભગે શીર ખાન—ઉમરાવજી ભગે, તો શીર આપ-

કા લાજીમ હે કી યે ગેરે જનારે કપડે બી તો પહર લો, ઓર આપ-
કે મરદાને કપડે ઓર આપકી યે તલવાર મેરેકો દે દો. આપસે કુછ
ન હો સકેગા, ઓર મેં ઉસ રાઠોરકા નાગોર ખાલસા કરુંગા, ઓર
ઉસકો પકડકે ઉસકા નાક ફેડકે ઉસમેં નાથ ડાલુંગા, ક્યઉંકી મેરેકે
મેરા લાખકો મરા સુનકે ઉસકા મૌત સહા નહીં જતા હૈ.”

બાદશાહને હુરમનાં વચનો સાંભળી રીસ તો ચઢી, પણ તેને તો
પોતાના શિર ઉપર કાળતું બ્રમણ બાસતું હતું; તેથી ત્વરિત કંઈ જ
કરી શકવાની તેની હિમ્મત ચાલી શકી નહીં, તો પણ હુરમના કોધતું
સાંત્વન કરવા સાર કહેવા લાગ્યો કે:-

“અય હુરમ ! ઇસ અખત તો તુમ મહરબાનીકે ખાતિર ચુપ હો
કરકે રહો. મેં કલ ફજરમેં દરબાર કરકે ખીડા શીરાકે ઉસ રંગડકો
પકડા લુંગા, ઓર મેં કસમસેં કહતા હુંકી જહાં તક મેં ઉસ રંગડકો
ન પકડાઉંગા વહાં તક મેરેકો ખાના ખાના હરામ હૈ.”

હુરમ:-“હુજુર ! આપ ચર્દાઈ છુપે રહો, સિર્ફ મેરેકો તહમારી
તલવાર દે દો. મેં ઉસ રંગડસેં લડુંગા, આપસે કુછ બી હો નહીં સકેગા.”

આમ બાદશાહનો તિરસ્કાર કરી રીસમા ને રીસમા જે બારી-
એથી બાદશાહ જનાનખાનામાં ગયો હતો, તે જ બારીએથી તે
દરબારમાં ગઈ. તેના પગનો અવાજ સાંભળી જેમ પાંજરામાં
સપડાયલો સિંહ કોઈ માણસ અથવા જનવરના પગનો અવાજ
સાંભળી એકાએક કોધાવેશમાં આવી તૈયાર થઈ જાય, તેમ અમરસિંહ
પણ ટટાર થયો અને ત્વરિત કટાર સંભાળી, પણ જ્યેં તો સામે
આવનાર વ્યક્તિ પુરૂષ નહીં પણ સ્ત્રી હતી. તેથી પોતાની કટારી
મ્યાન કરી ખેંસી રહ્યા, એટલે પોતાના બાઈના મરણ સમાચાર
સાંભળી, મારનાર ઉપર બળી રહેલી હુરમ આવી, અને મારનારને
જોધને કહેવા લાગી કે:-

“અય અમરસિંહ ! તૈને ઇસ શાહી દરબારમેં આકે દંગલ ક્યું
મચાયા હૈ ? ઓર ખીના કુછ કારણ મેરે બાઈ સલાખતખાનકો
કાપકો માર ડાલા ? ક્યા તું કિસીકી દહશત બી નહીં રખતા હૈ ?
હસસેં અબી ખી તું ઇસ દરબારમેંસેં હટતા નહીં હૈ ? અબી ખી તેરેકો તેરે
જનકી દરકાર હોતો ભગ જા. નહીં તો તેરેકો પકડાયા જાયગા.”

અમર:-“અય બેગમ ! યે ચારો મુ સમાલને ખાલ દેખ તેરા
બાઈ સલાખત ચુગલી ખાણેવાલા; હાં હુણસું મોંને ઉસકો માર દીયો
હૈ. અર બાદશાહ બાગને ચારા શરણમેં આય બૈઠો હુણસું વો જાય

ગયો છે. મેં ડરે કિણસો? થારી બાદશાહીમેં મોરી નજરોમેં ઘાઈ વીર આવે કાય નહીં. શીર બાદશાહરા જૈડા કાયરોસેં ડરનેમેં ઈણુ દરબારમેંસેં ભાગ જાઉં? અર જો બાદશાહરો સઘજો સેન લડવારે બાસ્તે આવે જરાં મેં ભાગું કાય નહીં, તો ઈણુ નામરદોસેં ભાગવારો કાંઈ કારણુ હે? મેં મોરે જાનરી પરવા રાખું કાય નહીં, કયું કી હમ ક્ષત્રિ લોગ જાનનેં પાસ રખને શીરે કાય નહીં, કી જીણુસું ઝગડામેં જીવરા રક્ષણુમેં ચિત્તચોટ જાય. યેં મોને પકડવારો કેવો હો પણ પકડવાવાલો બાદશાહ તો જાનનેં જનાનામેં છુપ બેઠો હે, ઔર થું જનાના, હો કર ને મરદાના કપડાં પહરીનેં અઠે દરબારમેં આવને એક રાજપૂતરા સા-મને ખડી હુઈ હે, અર શરમાય કાય નહીં? થું કીણુ તરોસું મોને પકડ સકે હે? થારે જો કરણો વૈસો કર. મેં તો અઠે પકડવાવાલારો ગેજો દેખને દરબારમેં બેઠો હું. યેં ભગજાં રે ભગજાં. થારાસું બાત કરતાં મોને શરમ આવે હે.”

હુરમ:—“અય અમરસિંહ! તેને મેરા એકાએક ભાઈ સલાબતખાનકો જાનસેં મારા, તેરેકો દયા લી નહિં આપ. તું હિન્દુ હોકરકે ખીના દયા મેરે ભાઇકો મારા, ઇસસેં માલુમ હોતા હે કીતું દયા હીન હિન્દુ હે.”

અમર:—“અય બેગમ! યેં અઠે ખીના મોતસું મરવારા બાસ્તે કયું આપ હૌ? યોનેં લુગાઈ સમજને મેં માંડે કાય નહીં, અર થારો કહણો સુંણનેં સાંખ રહું હું, અર યેં મોરેસું અધિક બાત કીં કરવારા બાસ્તે બોલે હે? દેખ, થારો ભાઇ બાદશાહસું દરદારોરી જુઠી ચુગલી ખાયા કરતો હૌ, જીણુરો ફલ ઇણુકું મીલ ગયો હે. બાદશાહ થારા ભાઇરી ચુગલી હુણને ખોટા હુકમ કરતો હૌ. વો જાનને થારા શર-ણુમેં આયો જરાં અય ગયો હે. જો વો ભાગતો, નહિ તો સલાબતરી ચુગલીયોં સુંણવારા બાસ્તે પધાર જાતો. મેં હિન્દુ હું, યા બાત તો સાચી હે, પણ હિન્દુઓંરો કામ હેકી થારા ભાઇ જેડા જુઠી ચુગલી ખાયને હિન્દુ મુસલમાનોંરો બિચમેં કુસંપ કરાવણાવાલા આદમીયોંને મારને હિન્દુ મુસલમાનોંમેં સંપ બઢાવણો. થારા ભાઇરા જીવણુસું હિન્દુ મુસલમાનોંમેં કુસંપ બઢ જાતો. અર થારા ભાઇરા મરવાસું સંપ વૈશી. જીણુસું યેં પરમેશ્વરરો ઉપકાર માનલે કે થારા ભાઇ જેડો ચુગલીખોર બાદશાહતમેં સું જાવણુસેં, બાદશાહત મજબુત હોશી, અર હિન્દુ મુસલમાન એક બણને કામ કરશી. હમ હિન્દુઓંરો સુભાવ દયારા ભર્યોડા હે, પર વે દયા જો થારા ભાઇ જેડો ચુગલીખોરરા તરફમેં બતાઇ જાય તો ઈશ્વરરો ગુન્હો વે જાય. જીણુસું ચુગલીખોરને જીસી સજા હોણી ચાહિએ ઇસી સજા થારા ભાઇને કરનેમેં હિન્દુ-

ઓરા ધર્મરો રક્ષણ કિયોડો હૈ. દેખ દયા તો કરણી પણ કીણુરા ઉપર ? ગાય, બ્રાહ્મણ, લુગાઇ ઓર ચારા ખાવિંદ જેડા ભાગા હુવા દુશ્મનરા તરફ. ચારા ભાઇ જેડા યુગલીખોરો તરફ દયા કરને તો “દુધ પાય ને સાથ ઉછેરવા” જેડો કામ હો, જીણસું ઉસકો ઠિકાણો કર દીયો હૈ.”

હૂરમ:—“અમરસિંહ ! તું બાદશાહસે ખેર કરકે કિધર રહેગા ? ઇસકાબી તેને કુછ ખિયાલ કીયા હૈ યા નહીં ? મેં તેરા નાગોર ખાલસા કરંગા, ઓર તેરે ધરકે સખ બાદમી લોગોંકા પકડ મંગવાકર કેદમેં ડાલુંગા ઓર તેરેકો તો જાનસે માર દીયા જાયગા. તું બાદશાહકા સરદાર-તૌકર હો કરકે બાદશાહસે નમકહરામ હુવા, ઇસસે તુમેરે હિન્દુઓમેં જીસકો “નરક” લોગ કહતે હો ઉસ “નરક” મેં તું મેરે હાથસે બેજા જાયગા.”

અમર:—“અય ખેગમ ! ચારો બાદશાહ તો જાનાનો સેવૈ હૈ, શીર તું મોંને કાંચ કર સેકે હૈ ? મોંને “નરક” દેવો એ ચારા હાથમેં કહે હૈ ? કયું કી મેં યુગલી ખાણેવાલો હું કાય નહીં, અર ચારો ભાઇ યુગલી ખાણેવાલો હો, ઓર હમારે હિન્દુઓંકે ધર્મ શાસ્ત્રમેં કલો હૈ કી, યુગલી ખાણેવાલો “નરક” મેં જાવૈ હૈ. સો ચારો ભાઈ યુગલી ખાતો હો જીણસું ઇજાને ખાસ્તે “નરક” રા દરવાજા ખુલ ગયા થા જીણમેં મેરે હાથસું ધકેલ દીયો ગયા હૈ, ઓર અઠે જાયને “નરક” રો સુખ ભોગ રહો હૈ.”

હૂરમ:—“અમરસિંહ ! તું મેરા ભાઈકા મારકે ફટ ગયો હૈ, લેકિન થોડે રોજમેં મેં તેરેકો “સ્વર્ગ” “નરક” દિખાઉંગી. કલ ફજરકે દરખાસ્તે તેરેકો પકડનેકી તરફીજ કી જાયગી. તેરેકો પકડે બાદ તેરે ધરકે સખ લોગોંકા પકડ લાકે તેરે દેખતેહી ઉનકે નાકે ફાડકે ઉસમેં નથ ડાલી જાયગી, શીર તેરેકો બરાબર ખ્યાલ હોગા કી “નરક” કિસકો મીલા.”

અમર:—“ચારાસું જો હો સકે સધનો કલ કર દિખાવણો, મેં દેખસો. ખાલી બકબક કરને મેરી રિસ કયું બઢાવૈ હૈ. અખાર થે ચલીજા.”

કપાળમાં વાગે તેવા જવાણો અમરસિંહજી તરફથી મળવાથી અમરસિંહને ડરાવવા આવેલી હૂરમના મનમાં એમ થયું કે ‘હવે આને ધણો સતોવવામાં કાંઈ જ અર્થ નથી. ધણો ચીડાશે તો ભાઈની પાસે બહેનને પણ કદાપિ મોકલી દેશે. અત્યારે તો તેના પાસેથી ચાલ્યા જવું તે જ મારા માટે હિતકારક છે.’ આમ વિચાર કરી નિરાશ થઇ

જે બારીએથી દરબારમાં આવી હતી, તેજ બારીએ થઇને પાછી જનાનખાનામાં આવી ગઇ. અંતઃકરણથી બાદશાહતની બાવીસ લાખ ફૌજથી પણ નહીં ડરનાર વીર અમરસિંહની વીરતા અને દૃઢતાની તે પ્રશંસા કરવા લાગી. બાવીસ લાખ સૈન્યના સ્વામી પોતાના પતિ બાદશાહની કાયરતાને માટે તેને ધિક્કારવા લાગી. પછી અમરસિંહ પણ દરબારમાંથી આદ્યા ગયા.

પ્રકરણ સોળમું અમરસિંહને પકડવાનું બીડું

દોહા:—લાલચના વશમાં પડે, પ્રાણ તણી છે હાણ;
જેમ માછલું જળ રહે, લાલચ ખેલે પ્રાણ.

બાદશાહે હુરમના અગાડી અમરસિંહને પકડવા સારું સોગન લીધા હતા, તે મુજબ બીજે દિવસે સવારમાં દરબાર કર્યો. દરબારમાં સીતેર ખાન અને બોહોતર ઉમરાવો વારાવાળા હાજર થયા. બાદશાહને વરદી મળવાથી તે પણ દરબારમાં આવ્યો. આવીને તેણે અમરસિંહને પકડી લાવવા સારું બીડું ફેરવ્યું. આ બીડું લઇ નવો “નકીબ” બે વખત દરબારમાં ફર્યો, પરંતુ કોઇની પણ અમરસિંહને પકડવા જવાની હિમ્મત આવી શકી નહીં. બીડું કોઇએ ઉઠાવ્યું નહીં. દરબારમાં આવી રીતની અમરસિંહની ધાક પડી ગયલી હોવાથી બાદશાહ અતિશય નાપુશ થયો અને દરબારમાં હાજર રહેલા ખાન-ઉમરાવોને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો કે, “યારો! તુમ સીતેર ખાન ઔર બોહોતર ઉમરાવ ઔર બડે બડે જંગે અફસર ઔર સુબા લોગ બી બેઠે હો, ઔર કલબી તુમ સબ લોગ દરબારમેં હાજર થે. તુમારે હમારે દેખતેહીં વો રાઠોડ અમરસિંહને “બડા નકીબ” સલાખતકો માર ડાલા, ઔર ઔરબી કંઇ આદમીયોંકો ઉસને માર ડાલા. મેં બી જનાનખાનેમેં ભગકેં ધુસતા નહીં તો વો મેરેકો બી માર દેતા, પરંતુ તુમ હમ સબ દેખ રહે, ઔર કુછ કર સકે નહીં. આજબી યે બીડા ફિરાયા ગયા, લેફ્તિન તુમારેમેંસેં કોઇ ઉસકો ઉઠાને કી હિમ્મત કર સકતે નહીં હો, યેબી બડી તાબુબીડી ખાત હૈ. કયા વો રાઠોડ લોગ અફલે હી ખીરતા રખ સકતે હૈ? ઔર તુમારેમેંસેં ભગ ગઇ હૈ? યારો, તુમ લોગ બિચાર કર દેખો કે બાદશાહતમેં તુમારી ગિનતી નહીં હોગી. અલખત બાદશાહતકે સાથ તુમબી ગિને જાએગે. ઈસસેં બાદશાહતકે નામકે ખાતિરબી તૌ તુમારેમેંસેં કોઇ તયાર હો કે બીડા ઉઠાઓ.”

આવી રીતે દરબારીઓને પાણી ચઢાવી તેણે ત્રીજી વખત બીડું ફેરવવા હુકમ કર્યો. “નકીળ” બીડું લાઇ ફરવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, “યે બાદશાહતકે ખાતિર આપ સરદાર લોગ ખિયાલ કરકે બીડા ઉઠાઓ.” ફરતા ફરતા જે જગાએ ગોડ દેશનો રાજા અરજુન ગોડ, જે અમરસિંહજીનો સાથો યતો હતો ત્યાં આવ્યો એટલે તેણે બીડું ઉઠાવ્યું.

બાદશાહે પૂછ્યું કે; “યારો બીડા કિસને ઉઠાયા ?”

નકીએ જવાબ આપ્યો કે; “ખુદાવિદ! ગોડ દેશકા રાજા અરજુન ગોડ, જે અમરસિંહકા સાથો હોતા હૈ ઉસને ઉઠાયા હૈ.”

પોતાનું નામ બાદશાહ આગળ જાહેર થયું એટલે જ્યાં ઉભો હતો ત્યાંથી આગળ આવી બાદશાહને કુરનસ કરી અરજ કરવા લાગ્યો કે; “ખુદાવિદ! બીડા મૈને ઉઠાયા હૈ.”

બાદશાહે તેનું કહેવું સાંભળી, કહ્યું કે; “ગોડ! તુમ ઔર અમર-સિંહ એક જાતકે હો ઔર અમરસિંહકે સાથ તુમારી બેશુ બ્યાહી ગઇ હૈ, શીર તુમારેમે ભરોસા કેસા રહ્યા જાય.”

બાદશાહને પોતાના ઉપર ભરોસો રાખવા માટે શંકા રાખતો જણી તેનો ખુલાસો કરતાં અરજુન ગોડે જણાવ્યું કે, “ખુદાવિદ! રાજપૂતોકો જાત ઔર સગા સંબંધ વહાં તક રહતા હૈ કી, જહાં તક વો લોગ એક દુસરે કે સામને હથિયાર ઉઠાતે નહીં હૈ. જબ હથિયાર ઉઠાતે હૈ તબ બાપ-મેટા, ભાઈ-ભાઈ, સાલા-ખેનૈય વગેરા કોઇ સંબંધકા બિચાર કરનેમે નહિ આતા હૈ. રાજપૂત લોગ માલિકકે કામમે ધરસે દેખતેબી નહિ હૈ.”

બાદશાહે કહ્યું કે; “દેખો, તુમારે ઐસા કહનેસે તુમારે ઉપર ભરોસા રખકે તુમકો એ કામકી સુપર્દ કી જાતી હૈ; લેકિન ખિયાલ રખના કે, અમરસિંહ રોઠોડ હૈ, ઔર રોઠોડ લોગ બાદશાહતકી ઢાલ હૈ. ઇસ ખારતે તુમ ઉસકો ચેતના કરકે પકડના યા મારના. મગર બાદ રખના કી ઉસકો ખીના ચેતના અચેતન પકડા યા મારા જાયગા. તો બાદશાહકી સખત ખફગીકો તુમ ઉઠા લોગૈ; ઔર ઉસકો ચેતના કરકે પકડા યા મારા જાયગા, તો તુમકો પાંચ લાખકા પટ્ટા કીયા જાયગા. ઇસ કામમે તુમકો જીતના અખત લગેગા, વહાંતક તુમારી દરબારમે ઢાંજરી ગિતી જાયગી. જાઓ મૈને જો કહા ઉસકા ખિયાલ કરકે કામ કરના, જીસસે અમરસિંહકો ફસાતે તુમ ફસ ન જાઓ.”

બાદશાહે અરજીન ગૌડને ઉપદેશાત્મક આજ્ઞા કરાવી અને દરબાર બરખાસ્ત કરાવ્યો. પોતે જનાનખાનામાં ચાલ્યો ગયો. સહુ ખાન-ઉમરાવો પણ આ નીચા અરજીન ગૌડને ધિક્કાર આપતા પોતપોતાના મુકામે ગયા. અરજીન ગૌડ પણ પોતાના મુકામ ઉપર ગયો અને અમરસિંહજીને કેવી રીતે પકડવા અથવા તો મારવા તે સંબંધી વિચાર-સાગરમાં ડુબકીઓ ખાવા લાગ્યો.

પ્રકરણ સત્તરમું

અરજીન ગૌડની દગલખાણ

હોહા:—નમે નમેમૈ ફેર હૈ, ખ્હોત નમે નાદાન;
દગલખાણ દૂતા નમે, ચિત્તા ચોર કમાન.

અમરસિંહજીએ પોતાના મુકામ ઉપર દરબારમાંથી આવ્યા બાદ બાદશાહ પોતાને પકડાવવા માટે તેનાથી બનતી બધી તજવીજ કરશે, એમ માની જસવંતપુરામાં ચોકી પેરાને સખ્ત બંદોબસ્ત રાખ્યો, અને પોતાના સરદારોને તૈયાર થઈ રહેવા સૂચના આપી.

અમરસિંહજી પોતે નિરંકુશ થઈ જસવંતપુરામાં રહેવા લાગ્યા. પરંતુ બીજે દિવસે તેમને માલમ પડ્યું કે તેમના સાળા અરજીને, તેમને પકડવા સાર દરબારમાં બીડું ઉઠાવ્યું છે, તેમને પકડવા સાર તો બાદશાહે બંદોબસ્ત કર્યો છે, તેથી તેમણે પણ ચોકીનો સખ્ત બંદોબસ્ત કરાવ્યો.

હવે આપણે બીડાના ઉઠાવનાર અરજીન ગૌડનાં કાળાં કૃત્યો તરફ આપણું લક્ષ્ય ખેંચીએ કે, તેણે અમરસિંહ સાથે કેવી રીતે કામ લીધું.

અરજીન ગૌડ બીડું લઈ પોતાના મુકામે આવ્યો. તે આગળ શું કરવું, તત્ સંબંધી મહાન વિચારસાગરમાં ડુબકીઓ ખાવા લાગ્યો. પ્રલક્ષ અમરસિંહના સામા જઈ તેને પકડી લેવાની કે તેને મારવાની વાત તો તેને આકાશ કુસુમવત જ લાસવા લાગી. તેને બીડું ઉઠાવવાના કૃત્ય બાબદ પણ પસ્તાવો થવા લાગ્યો. તેને તો અમરસિંહને સામા પકડવા જવામાં, અને તેને પકડ્યા કે માર્યા સિવાય બાદશાહ પાસે જવામાં,—એ બંને રીતે જ કાળનાં દર્શન થવા લાગ્યાં. તેને અમરસિંહને પકડવા કે મારવા સંબંધી તો કંઈ જ ઉપાય સૂઝ્યો નહીં, હારે તેણે પોતાના સલાહકારોને બોલાવ્યા અને તેમની સાથે કેટલીક વાટાઘાટ કર્યા બાદ, આ ચંડાળ ચોકડી એવા નિશ્ચય ઉપર આવી કે, દગલખાણ કર્યા સિવાય અમરસિંહને મારવાનો કે પકડવાનો અન્ય કંઈ જ ઉપાય નથી.

આમ નિશ્ચય થવાથી તે રાજપૂતકુળકલંક, અને તેના ગૌડ કુટુંબને હિન્મેશને માટે બેધજન્ય કરનાર અરજુન, તેની સાથે બે ચાર માણસો લઈ અમરસિંહને તેની જાળમાં ફસાવવા સાર જસવંતપુરા તરફ જવા નિકળ્યો. અરજુને જતી વખતે પોતાના મુકામ ઉપર એવો પણ બંદોબસ્ત કરી લીધો કે, તેના મુકામની તમામ ડોહીઓ બંધ કરાવી અને અંદરના ચોગાનના ખુલ્લા ભાગમાં દેખી ન શકાય તેવી રીતે હથિયારબંધ માણસોને રહેવા સૂચના આપી. પ્રથમનો દરવાજો પણ બંધ રાખી માત્ર તેની બારી જ ખુલ્લી રાખવી. દરવાજાના બહાર પણ કેટલાક માણસોએ છુપાઈ રહેવું, અને જરૂર પડેથી એકાએક અંદરના અને બહારના માણસોએ આવી હલ્લો કરી અમરસિંહને મારવા. જો અમરસિંહ મારાશે નહીં તો, દગલખાણ માલુમ પડ્યા પછી તે તેમને તેમના દેહ સૂધી પણ સુખી રહેવા દેશે નહીં, માટે ગમે તે ઉપાય કરી જીવના જોખમે પણ દરેક જણે તેને મારવાની મહેનત કરવી. તેઓ જાણતા જ હતા કે તેને દગલખાણથી મારવાનું કામ જેટલું સહેલું છે, તેટલું જ લય ભરેલું પણ છે. પરંતુ તેને જીવતા પકડવો તે તો બિલકુલ લયંકર છે.

આ રીતનો બંદોબસ્ત કરી પોતાની સાથેના બે ચાર માણસો સાથે અરજુન ગૌડ જસવંતપુરામાં ગયો. ત્યાંના સખ્ત બંદોબસ્ત આગળ તે કાળા કૃસના કરનાર ગૌડની આગળ વધવાની હિમ્મત ચાલી શકી નહીં. તેણે અમરસિંહ પાસે વરદી મોકલાવી કે અરજુન ગૌડ આપને મળવા આવ્યો છે. પહેરાવાળા માણસે જઈને વીર અમરસિંહને વરદી આપી કે, “અન્નદાતાર, અરજુન ગૌડ આપને બહાર ઠેકાં છે, અર હુજુરને મીલવારી ઈચ્છા રાખે છે, ઈર્ષિ આત્મા હૈ?”

અમરસિંહે વિચાર કરીને કહ્યું કે, “જાઓ, બરાબર તપાસ કરને દણુરી પાસસે સવળાં હથિયાર ઉતરાયને અઠે લે આઓ. એક અપ્પો કે છરી કુછ દણુરી પાસ રહણે દેશો નહીં; અર અણુરી સાથમેં જો કોઇ માણસ નહૈં તો અણુરો પાસસે હથિયાર ઉતરાયને ડોહીમે પેઠણે દેશા; અર એકલા અરજુનને અઠે લે આઓ.”

પહેરાવાળાએ જઈને અરજુન ગૌડને સમાચાર કહ્યા. તેણે હથિયાર ઉતારવા બાબદ પોતાના મનમાં ખસ્તાવો તો કરવા જ માંજ્યો, પરંતુ હથિયાર આપ્યા શિવાય તેને તેનું કાર્ય થવાનું અસંભવિત લાગ્યું, તેથી હથિયાર ઉતારી અમરસિંહને મળવા જવા તૈયાર થયો. અમરસિંહ પાસે પહેરાવાળો તેને લઈને આવ્યો. પ્રથમ તો અમરસિંહજી પોતાના સાળા અરજુન ગૌડને બેવડી તાણમ પણ આપતા હતા, પરંતુ આજે

તો તેના દુષ્ટ કૃત્યનો વિચાર કરી એકવડી તાજી પશુ આપી નહીં. અરજીન આળ્યો એટલે તેને પોતાના પાસે બેસવા જગા આપતા હતા, પણ આજે તો સામા બેસી જવા ઇસારો કરવાથી તે લાં બેઠો. અરજીન સાથે વાત કરવા પણ પોતે તેના કૃત્યનો વિચાર કરી નાખી હતા, તેથી તેમણે તો કંઈ જ વાતની શરૂઆત કરી નહીં. જેનાં કાળાં કૃત્યોની કાલિમાથી જેના મુખમંડળ ઉપર આજે રાજતેજ ન હતાં, શ્યામતા છવાઈ રહેલી છે, એવા આ અરજીને પણ કેટલોક વખત મૌનનું અવલંબન કરી છેવટ બોલ્યા શિવાય કાંઈ થવાનું નથી, એમ વિચાર કરી બોલવાની તેણે શરૂઆત કરી:—

અરજીન:—“અમરસિંહજી! મેં આપોરી સાલ્યું હું. અર અખાર મેં આપોને મદદ દેવારી ખાતચીત કરવારા ખાસ્તે છુલાવવા અઠે આયો હું. આપ અઠે શું મોરી લારમેં ચલો, મોરે નૌરેપેં જાયને આપણુ દોનું કીણુ રીતસું કામકાજ કરણો, યા ખાતરો સંકેત કરને, આપણો દોનુરો સૈન્ય બેડને આગરા તોડો. આપ મોરા નૌરાપેં આવો કે જીણસું બાદશાહ મોરેસું વહેમ ખાય નહીં.”

અમર:—“ગૌડ! મેં થારી હઘળી ખાત બાંણું હું. થે બીડો ઉઠાને મોંને પકડવારો બાદશાહરા આગે કચુલ કરને અઠે આયો હે.”

ગૌડ:—“મેં આપસું દગો કરવારા ખાસ્તે બીડો ઉઠાયો કાય નહીં, પર મેં તૌ બીડો અણુ ખાસ્તે ઉઠાયો હૈ કી, કાંઈ દુસરો બીડો ઉઠાયને આપોને તુકશાન ન કર દે, અણુ ખાસ્તે મૈને યા બીડો ઉઠાયો હૈ.”

અમર:—“ગૌડ, ચારા દીલમેં દગો નહીં હૈ અણુ બાખતરી મારા દીલને ખાત્રી પડે કાય નહીં. જીણસું બે ચારા દીલમેં દગો નહીં હૈ તૌ થે બિચમેં કાશી વિશ્વનાથ ઔર શ્રીગંગાજી રાખને સોગન ખાય લે તો મેં થારી સાથ આવશો.”

આવી રીતના સોગન ખાતાં પાપી અરજીનનું પાપી દીલ પણ કંપવા લાગ્યું, પરંતુ તેનો દગલખાજી શિવાય અન્ય ઉપાય નહીં હોવાથી પાપ ઉપર પાપ કરવા પણ તે પાપી તૈયાર થયો. હસ્મેશાં એવો નિયમ છે કે પાપી માણસો પાપના રસ્તે ચક્રા પછી, એક પાપના ઉપર બીજું તેથી પણ ભારે પાપ કરતાં શંકા ખાતા નથી અને એક પછી એક એમ લયંકર પાપોનાં કર્મો કર્યાજ જાય છે—પાપોના પોટલા બાંધે છે. તે જ મુજબ આ ગૌડ પણ પોટલા બાંધવા તૈયાર થયો અને છેવટ તેણે અમરસિંહજીના કહેવા મુજબ સોગન ખાતાં જણાવ્યું કે, “અમરસિંહજી! મેં આપસું કાંઈ ખાતરો દગો કરે તો

ખીચમે શ્રી કાશીપતિ વિશ્વનાથ હૈં ઓર શ્રી પતીત પાવતી ગંગાળ હૈં. આપ મોરા ખાસ્તે કાઠ ખાતરી શંકા મત લાવો.”

અમર:-“ગૌડ! દેખો ચેં ખીચમે તો કાશીપતિ ઓર ગંગાળ રાખો હો, ઓર સામને તો મુંકું જો કાઠ ખાતરો દગો કીયો જય જરો તો મેં થેનેં તુરત ફળ દે દું. અર પર લોગમેં કાશીપતિ ઓર ગંગાળ અપણી જમીનગીરીરા ખાસ્તે દેખશી, જીજીસું ખિચાર કરને કામ કરણો.”

હમ્મેશાં એવો જ નિયમ હોય છે કે થવા કાળ વસ્તુ હરેક ઉપાયે થયા જ કરે છે. તેમાં કાઠપણુ વિદ્વાનનું હકાપણુ, કે પ્રયાસો તમામ ચાલી શકતા જ નથી.

અને તેના માટેજ શ્રીમાન તુલસીદાસજીએ પણ કહ્યું છે કે:-

“તુલસી જૈસી ભવિતવ્યતા, તૈસેધ માલે સહાય;

આપુન જાવે તાહી પૈ, તાહિ તહાં લૈ જય.”

“સુનહુ ભરત બાવી પ્રણલ, ગિલખિ કહેહ મુનિનાથ;

લાલ હાની જીવન મરન, જશ અપજશ ખીમિ હાય.”

જો મુજબ જ આપણી વાર્તાના નાયક વીર અમરસિંહને માટે પણ થયું. ભવિષ્યે તેમને ભુલાવામાં નાખ્યા. તેઓ દગલખાજ અરજીન ગૌડના પાશમાં ફસાયા અને મહાન દગલખાજ અરજીન ગૌડ પાપી પ્રપંચમાં ફાળી શક્યો. તેણે અમરસિંહને કહ્યું કે:-

ગૌડ:-“આપ મોરી લારમેં પધારો, ઓર મોરા નૌરાપૈં જયનેં ખિચાર કરને મોરો. અર આપરો સૈન એકઠો કરને આપણુ, દોનો મીલને આગરા તોડવારો ઉપાય કરો.”

અમરસિંહ જેવા વીર હતા તેવા જ વિશ્વાસુ પણ હતા. અરજીન ગૌડ જેવા વિશ્વાસઘાતીના વિશ્વાસથી તેઓ ફસાયા અને અરજીન ગૌડની સાથે જવા તૈયાર થયા. તે એવા ભરોસાથી ફસાયા કે વચ્ચે કાશીવિશ્વનાથ અને શ્રી ગંગાજીને નાખી આ દુષ્ટ રાજપૂત છર્તા તો દગો નહીં કરે? તે ભરોસાથી તેઓ આ પાપી અરજીન ગૌડની સાથે જવા તૈયાર થયા. તેમણે પોતાનાં રોઠોડો પેઢી કેટલાક સરદારોને સાથે લીધા અને તમામ સૈન્યને જસવંતપુરામાં તૈયાર રહેવા વરદી આપી, અને વરદી મળેથી તુરતજ યોગ્ય રીતે હલ્લો કરવા સૂચનાઓ કરી દીધી.

આ પ્રમાણે સૂચનાઓ અપાયા બાદ તેઓ અરજીન ગૌડના મુકામ ઉપર ગયા. તેઓ ગૌડના મુકામ પાસે આવ્યા ત્યારે અરજીને

પ્રથમથી કરી રાખેલા સંકેત મુજબ દરવાજા બંધ હતા, તેથી અમર-સિંહને તેણે બારીમાંથી અંદર જવા કહ્યું. અમરસિંહને રાજપૂતપણાનું ભારે અભિમાન હતું અને તેથી તેમના મનમાં આવેા વિચાર થઇ આવ્યો કે ‘જો હું પ્રથમ બારીમાં માથું નાખીશ તો માથાને નમાવતું પડશે.’ માટે પ્રથમ તેમણે બારીમાં પોતાના પગ ધાલી પછી અંદર માથું લેવા વિચાર કરી, પ્રથમ પગ બારીમાં ધાલ્યા, અને પ્રથમ પગ બારીમાં ધાલ્યા એટલે તેમનું માથું બહાર રહ્યું. એટલે વિશ્વાસઘાતી અને રાજપૂત કુળકલંક અરજીન ગૌડે આ પ્રસંગનો લાભ લઇ પોતાની તલવારનો ધા અમરસિંહ ઉપર કર્યો. જેવો ધા અમરસિંહ ઉપર પડ્યો કે તુરંતજ તેઓ ચેતી ગયા અને પોતાની “દુશ્મન ધાતક” કટારી કે જે કટારીથી સલાખતને “નરક” યાત્રા કરવા સાથે મોકલ્યો અને જે કટારીથી બાદશાહના અનેક મુસલમાનેને યમપુરીમાં રવાના કીધા, અને જે કટારી ખુદ દિલ્હીપતિ શાહજહાંન ઉપર ચલાવી કે જેના ત્રાસથી તેને નાસીને જનાનખાનું ભોગવતું પડ્યું હતું, તે જ કટારી આ વિશ્વાસઘાતી અને કૃત્રી નિહલ ગોડના પુત્ર અરજીન ગૌડ ઉપર ચલાવી. પ્રથમ ધાથી જ તે દુષ્ટનું નાક પાંપણમાંથી છેલું. અને નાક છેદાવાથી અરજીને પોતાનું મોં એક તરફ ફેરવ્યું અને તે સાથે જ કટારનો ધા પડવાથી તેનો એક બાજુનો કાન કપાયો. અને એક બાજુનો કાન કપાયાથી તેણે બીજી તરફ અનાયાસ તેનું મોં ફેરવ્યું, અને તે સાથે જ ત્રીજી વખતનો કટારનો ધા વીર અમરસિંહે કર્યો અને તેથી તેનો બીજો કાન પણ કપાયો. આવી-રીતે નાક કાન કપાયાથી અરજીનને પોતાના પ્રાણના રક્ષણની દહેશત લાગી અને તે નાહો. અમરસિંહે અન્ય ગૌડો ઉપર પોતાની કટારી ચલાવી અને ગૌડોએ પણ અમરસિંહજી ઉપર તલવારો ચલાવી જ હતી, અને અન્ય રાહોડો તથા ગૌડોમાં તલવારો ચાલવા જ માંડી હતી. એક બાજુ તો ગૌડો અને રાહોડો વચ્ચે તલવારો ચાલી રહી હતી, અને અહીં તો અમરસિંહજી એકલા હતા. તેમના ઉપર ધણા ગૌડોએ તલવારો ચલાવવાથી તેમના શરીરમાંથી લોહીનું ઘુબકળ વહન થઇ ગયું હતું. કટારીથી દેટલાક ગૌડોને યમપુરીમાં મોકલી અંતે પોતે પણ આ લોકને ત્યાગ કરી સુરપુરીમાં ચાલ્યા ગયા.*

૧ હાહા:-અમરસિંહ કરિકે અમર, નામ ગયે સુરગોક;

પતિ લેન અંબર મહી, અપ્સરાન ભૌ થોક. ૧

અમરસિંહ નરનાહને, એક કટારી ચલાય;

અમર અવનિષે નામકર, અમરપુર બસાય. ૨

આવીરીતે મહારાજ અમરસિંહ પોતાના અનેક અરિઓની ઓરતોને રંડાવી અંતે પોતાનાં રાણીને પણ રંડાવી, વીર પુરુષો જે લોકમાં જાય છે તે અમરપુરમાં અમરરાઓને લાગ્યશાળી બનાવવા માટે આદ્યા ગયા.*

સુનત નામ અમરેશદે, દિલ્હી પતિ હર દુક;
 હરમ જનાને થર હરે, પરી નગમેં ઝૂક. ૩
 હું અમરેશ અમર ભયો, મારી મીર ઘણાય;
 સુણી કટારી નામકો, શાહ ન ધીર ધરાય. ૪
 એક અમરકો મારતે, મરગે મીર ઘણાય;
 અમર રાણી રંડાવતાં, રંડી અરી અબલાય. ૫
 અરજીનને બાહી ખર્ગાં, અમર કટારી બેશ;
 કરણ નાકકો લે ગઈ, સહિત ભૂકદિય કેશ. ૬
 નેસે અસિ શિરપર પરી, થરી કટારી હત્ય;
 નાક કાન અરજીનરો, કાઠ દીય સમરત્ય. ૭
 કટારી અમરેશરી, બિજલં હંદાય બેગ;
 કામો એકો કર ગઈ, કરે ન અવરંસ લેગ. ૮
 સૂર કદયતે તિમીરો, નેસે હોત બિનાશ;
 ત્યું કટારી અમરેશરી, બધ અરિયાં કર નાશ. ૯

(પ્રાચીન.)

* આ બાબતનાં જોધપુર મહારાજ માનસિંહજીએ તથા અન્ય કવિઓએ બનાવેલાં કાવ્યો અમો વાંચકને પ્રાચીન કાવ્યતું બાન કરાવવા સારૂ આ નીચે આપીએ છીએ:-

કવિત:-

કાલ કૈસી ખાંડ જમ, દાંઢ કાઢિ કમઘડું, આપ ભયે નાહરકે, રૂપ નરનાહ લં,
 ફેક તૌ હનરી મારે, સેનાકો અતિ સંધારે, છાકે છત્રધારી તેં, સુધારી દિન્દુ રાહ લં.
 લોહકી લહરમેં, કહકયો જું અમરસિંધ, એક એક ધાલી ગયો, સિંગરે સિપાહ લં;
 ઠાલકી પનાહનાં, હોવાલકી પનાહ એક, લૌનકી પનાહ ભયે, આલમ પનાહ લં.
 ખાન ઊમરાવ સખે, તેગદો ગુમાન તજ્યો, દેખે કટારી ગજ, -સિંધકે સખૂતકી;
 તમકયો રાઠોર “રધૂ-નાથ” સોર ઠોરઠોર, તારી ગઈ છૂટ, મહાદેવ અવધૂતકી;
 રાતી દીઠ દેખ ફાટી, છાતી છિત્તિપાલનકી, હા કહી સોહાતી લૈ કે, પાતી જમદૂતકી;
 રિપૂદો પહાર ભૌન, મંડલકો ભેદ ડાર, “અમર” અગરાજ પૈઠો, પૌરિ પુરહૂતકી.
 હક હડી હીથમેં, હરમ ઇન ખાત સુની, ત્રાસ પયોં સારી, પાતશાહીકે અવાસમેં;
 ખાન સુલતાન ધર, દાતુન તિલુકા કરે, સૈયદ વિદારે સુર, મારે એક સાસમેં.
 ભોજ કરે શતેં, સવાહ કિન્હુ ચૈસી આજ, રાજ “શ્રી અમર” બીર તાર્કકે બિલાસમેં;
 અમરો અમરામેં, તમાશે આઈ તાસમેં, નિકારી હુતી ભસમેં, કટારી આમખાસમેં.
 છોરી સિંહવાહન, બવાની દૌરી દેખનકું, વપબ મહેશ છોર, ધાયો એક સાસમેં;
 કરી કિલકારી કાલકરકો કટક નાચ્યો, વીર બક્ષ લૈન લલકત, હરહાસમેં.
 પ્રબલ પ્રતાપી ગજસિંધકે “અમરસિંધ,” “શાહજહાં” આગેધાત, કીનો તે પ્રકાસમેં;

પ્રથમથી કરી રાખેલા સંકેત મુજબ દરવાજા બંધ હતા, તેથી અમર-
સિંહને તેણે બારીમાંથી અંદર જવા કહ્યું. અમરસિંહને રાજપૂતપણાનું
ભારે અભિમાન હતું અને તેથી તેમના મનમાં આવેા વિચાર થઇ
આવ્યો કે ‘જે હું પ્રથમ બારીમાં માથું નાંખીશ તો માથાને નમાવવું
પડશે.’ માટે પ્રથમ તેમણે બારીમાં પોતાના પગ ધાલી પછી અંદર
માથું લેવા વિચાર કરી, પ્રથમ પગ બારીમાં ધાલ્યા, અને પ્રથમ પગ
બારીમાં ધાલ્યા એટલે તેમનું માથું બહાર રહ્યું. એટલે વિશ્વાસઘાતી
અને રાજપૂત કુળકલંક અરજીન ગૌડે આ પ્રસંગનો લાલ લઇ પોતાની
તલવારનો ધા અમરસિંહ ઉપર કર્યો. જેવો ધા અમરસિંહ ઉપર પડ્યો
કે તુરતજ તેઓ એતી ગયા અને પોતાની “દુશ્મન ધાતક” કટારી
કે જે કટારીથી સલાબતને “નરક” યાત્રા કરવા સાફ મોકલ્યો અને
જે કટારીથી બાદશાહના અનેક મુસલમાનોને યમપુરીમાં રવાના કીધા,
અને જે કટારી ખુદ દિલ્હીપતિ શાહજહાંન ઉપર ચલાવી કે જેના
ત્રાસથી તેને નાસીને જનાનખાનું ભોગવવું પડ્યું હતું, તે જ કટારી
આ વિશ્વાસઘાતી અને કૃતઘ્ની નિકલ ગોડના પુત્ર અરજીન ગૌડ ઉપર
ચલાવી. પ્રથમ માથી જ તે દુષ્ટનું નાક પાંપણમાંથી છેદ્યું. અને નાક
છેદાવાથી અરજીને પોતાનું મોં એક તરફ ફેરવ્યું અને તે સાથે જ
કટારનો ધા પડવાથી તેનો એક બાજુનો કાન કપાયો. અને એક
બાજુનો કાન કપાયાથી તેણે બીજી તરફ અનાયાસ તેનું મોં ફેરવ્યું,
અને તે સાથે જ ત્રીજી વખતનો કટારનો ધા વીર અમરસિંહે કર્યો
અને તેથી તેનો બીજો કાન પણ કપાયો. આવી-રીતે નાક કાન કપા-
યાથી અરજીનને પોતાના પ્રાણના રક્ષણની દહેશત લાગી અને તે નાહો.
અમરસિંહે અન્ય ગૌડો ઉપર પોતાની કટારી ચલાવી અને ગૌડોએ
પણ અમરસિંહજી ઉપર તલવારો ચલાવી જ હતી, અને અન્ય રાહોડો
તથા ગૌડોમાં તલવારો ચાલવા જ માંડી હતી. એક બાજુ તો ગૌડો
અને રાહોડો વચ્ચે તલવારો ચાલી રહી હતી, અને અહીં તો અમર-
સિંહજી એકલા હતા. તેમના ઉપર ધણા ગૌડોએ તલવારો ચલાવવાથી
તેમના શરીરમાંથી લોહીનું પુબ્કળ વહન થઇ ગયું હતું. કટારીથી કેટ-
લાક ગૌડોને યમપુરીમાં મોકલી અંતે પોતે પણ આ લોકનો ત્યાગ કરી
સુરપુરીમાં ચાલ્યા ગયા.*

* દાહા:—અમરસિંહ કનિઠે અમર, નામ અર્થ સુરગ્રાહ;

પતિ લેન અંબર મહી, અમરના ભૌ થાક. ૧

અમરસિંહ નરનાહને, એક કટારી ચલાય;

અમર અવનિર્પે નામકર, અમરપુર બસાય. ૨

આવી રીતે મહારાજ અમરસિંહ પોતાના અનેક અરિઓની ઓરતોને રંડાવી અંતે પોતાનાં રાણીને પણ રંડાવી, વીર પુરષો જે લોકમાં જાય છે તે અમરપુરમાં અસરાઓને ભાગ્યશાળી બનાવવા માટે આદ્યા ગયા.*

સુનત નામ અમરેશકા, દિલ્હી પતિ હર હક;
હરમ જનાને યર હરે, પરી નગમેં રૂક. ૩
તું અમરેશ અમર બયો, મારી મીર ઘણાય;
સુણી કટારી નામકો, શાહ ન ધીર ધરાય. ૪
એક અમરકો મારતે, મરગે મીર ઘણાય;
અમર રાણી રંડાવતાં, રંડી અરી અબલાય. ૫
અરબુનને બાહી ખર્ગાં, અમર કટારી ખેરા;
કરણ નાકકો લે ગઈ, સહિત બૃહદ્રિય કેશ. ૬
જેસે અસિ શિરપર પરી, ધરી કટારી હત્ય;
નાક કાન અરબુનરો, કાઠ દીય સમરત્ય. ૭
કટારી અમરેશરી, બિજલં હંદાંય ખેજ;
કામો એડો કર ગઈ, કરે ન અવરાં તેજ. ૮
સૂર હદયતેં તિમીરરો, જેસે હોત બિનારા;
તું કટારી અમરેશરી, બધ અરિયાં કર નારા. ૯

(પ્રાચીન.)

* આ બાબતનાં ભેધપુર મહારાજ માનસિંહજીએ તથા અન્ય કવિઓએ બનાવેલાં કાવ્યો અમે વાંચકોને પ્રાચીન કાવ્યનું જ્ઞાન કરાવવા સાર આ નીચે આપીએ છીએ:-

કવિત:-

કાલ કેસી બાઢ જમ, દાઢ કાઢિ કમધણ, આપ બયે નાહરકે, રૂપ નરનાહ લઢ;
કેક તો હબરી મારે, રોનાકો અતિ સંધારે, છાકે છત્રધારી તેં, સુધારી દિનુ રાહ લઢ.
લોહકી લહરમેં, કહકયો જું અમરસિંધ, એક એક ધાલી ગયો, સિગરે સિપાહ લઢ;
ઢાલકી પનાહનાં, દોવાલકી પનાહ એક, લોનકી પનાહ બયે, આલમ પનાહ લઢ.
ખાન ભમરાવ સંજે, તેગકો ગુમાન તજ્યો, દેખકે કટારી ગજ, સિંધકે સપૂતકી;
તમકયો રાઠોર “રધુ-નાથ” સોર કોરકોર, તારી ગઈ છટ, મહાદેવ અવધૂતકી;
રાત્રી દીઠ દેખ ફાટી, છાતી છિતિપાલનકી, હા કહી સોહાતી લેં કે, પાંતી જમદૂતકી;
રિપૂકો પહાર જોન, મંડલકો લેહ ડાર, “અઝ” મગરાજ પેઠો, પૌરિ પુરહૂતકી.
હક હડી હીલમેં, હરમ ધન બાત સુની, ત્રાસ પર્યો સારી, પાંતશાહીકે અવાસમેં;
ખાન સુલતાન ધર, દાહુન તિલુકા કરે, સૈયદ વિદારે સુર, મારે એક સાસમેં.
ભોજ કરને શતેં, સવાહ કિન્હુ એસી આજ, રાજ “શ્રી અમર” ખીર તારકે બિલાસમેં;
અઝહરી અકાશમેં, તમારો આઈ તાસમેં, નિકારી હુતી જસમેં, કટારી આમખાસમેં.
જોરી સિંહવાહન, ભવાની દોરી દેખનકું, વપખ મહેરા છોર, ધાયો એક સાસમેં;
કરી કિલકારી કાલકરકો કટક નાચ્યો, વીર બક્ષ લેન લલકત, હરહાસમેં.
પ્રબલ પ્રતાપી ગજસિંધકે “અમરસિંધ,” “શાહજહાં” આગેધાવ. કીતો તે પદ્યકે.

શું હાલમાં આપણે મહારાજ અમરસિંહ જેવા વીર પુરુષોનાં દર્શન કરી શકીએ તેમ છે? અમરસિંહ બાદશાહના એક માંડલિક રાજા છતાં પણ ખુદ બાદશાહનો, તેના સાળાને પોતાની પાસેથી બે લાખની પાધડી અપાવવાનો અન્યાય સહન કરી શક્યા નહિ, અને વળી મરતાં મરતાં પણ રાજપૂતકુલકલંક વિશ્વાસઘાતી અરજીન ગૌડને જે સજા થવી જોઈએ તે શિક્ષા પોતે-નાક કાન કાપવાની કરતા ગયા, અને પોતાનું નામ અમર કરતા ગયા. અહા ધન્ય છે, તે રાહોડ વીર અમરસિંહજીને! અત્યારે તે જ રાહોડવંશમાં પણ તેવા વીર પુરુષો ઉત્પન્ન થાય છે કે કેમ? તત્ સંબંધી શંકા જ છે.

અકરણ અઢારમું

રાહોડો અને ગૌડોનું યુદ્ધ

શામ સાંકરે જન કે, રહે અવર ઘર જોય;

સો રાણી ફિરતૌ લિયૌ, કલ રજપૂત ન હોય.

(પ્રાચીન.)

અમરસિંહના મરાયાના સમાચાર રાહોડોમાં પોહોંચ્યા. રાહોડો કાળના સમાન ક્રોધિત થઈ, ગૌડો ઉપર તુટી પડ્યા. “લાલ હાનિ જીવન મરન, જશ અપજશ વિધિ હાથ” એને અનુસરીને તે વખતે રાહોડોને અપયજ પ્રાપ્તિનો મુદ્દાલેખ લખાવ્યો હોવાથી, તેઓએ ગૌડો ઉપર પોતાના એકત્રિત બળથી મારો ચલાવ્યો; પરંતુ જેવી રીતે રાહોડોને તે દિવસના માટે કલંકિત બનવાનું હતું, તેવી જ રીતે અરજીન ગૌડને પણ નાક કાન કાપાવી “નાક કટા” તરિખેની ઓળખથી કેટલોક વખત ઠહાડવાનો બાકી હતો. તેથી જ્યારે રાહોડોનો

અમરેશરી અકાશમે, તમાથે આઈ તા સમૈ, નિકારી રાવ ન સમૈ, કટારી આમખાસમે. કરથે લઈ કટારી, દેખત અનજ સારી, મીરજકે દુઃખ સારી, મેદનીકો દૈ ગઈ! બરચ્યૌ રાહોર રાચો, ભાગે સખ હમરાવ, વિકુલકે સુતકો, થવન કાટ લે ગઈ. ભને “રાજ માન,” ગજસિંધ કે અમરસિંધ, રાજહિ દિલાનહુતે, નીકો સાકો દૈ ગઈ; એકહિ કટારી ચૌર, એકહિ અમરસિંધ, એતે હમરાવનકો, કે તો દુઃખ દૈ ગઈ. શાહકો સલામ કર, માયો હૈ સલાખતખાં, ધીની નાં સદાય ચૌર, ધીયૌ કોર હામરા; કેતેક હાનરી મારે, સેનાકો અતિ સંધારે, ખેલત શિકાર જૈસે, મૂઝનમે ખામરા. ભને “રાજ-માન” ગજસિંધ કે “અમરસિંધ,” રાખી રાજપૂતિતે, નંવલ નર નામરા; યાવરોર લોહ લે, હલાઈ સારી બાદશાહી, હોતી સમશેર તૌ, છિનાઈ લેત આગરા.

૧ અમરસિંહજી સલાખતખાનને મારીને દરબારમાં આવ્યા અને મુસલમાનોનો ધસારો થયો, ત્યારે પ્રથમ તલવાર ચલાવતાં તલવારદૂટી ગઈ હતી, તેથી જ તેમણે પોતાની કટાર ચલાવી હતી.

સખ્ત મારો શરૂ થયો એટલે ગૌડો પણ પોતાના માલિક-નાકકટા-અરજુનનો અચાવ કરવા સાડ છેડાયા અને અરજુન ગૌડે પોતાની ઇચ્છાથી બનાવેલા પોતાના શત્રુ રાઠોડો ઉપર તૂટ્યા. આ વખતે બંને સેનાઓ વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ શરૂ થયું, જેને જોવાને સાડ આકાશમાં દેવતાઓ પોતપોતાનાં વિમાનોમાં બેસીને સ્થિત થયા. તેમણે સંતત માત્ર રાક્ષસોનો મારજ ખાવામાં વખત ગુમાવેલો હોવાથી, આજે તેમણે લડતાં શિખવાનો પ્રસંગ હાથ લાગ્યો છે એમ માન્યું હતું. રાઠોડો અને ગૌડોએ પણ પોતાનું વીરત્વ બતાવવા સાડ બંની શક્તી તમામ પ્રકારની મહેનત અજમાવી. છેવટ રાઠોડોને દોરનાર અન્ય કોઈ સરદાર નહીં મળવાથી, અને ગૌડોનો સખ્ત મારો સહન નહીં થઈ શકવાથી રાઠોડો તેમના રહામા ટકી શક્યા નહીં. તેમને હવે વિજયની અને પોતાના માલિકને મારનારનું વેર લેવાની આશા કરતાં, પોતાના પ્રાણની રક્ષા કરવાના ઉપાયો શોધવાની ક્ષણે ક્ષણે વધુ ને વધુ આવશ્યકતા દેખાવા લાગી. તેમની દશા તો “ધણી વિનાનું ધ્રોળ” એ કહેવત મુજબ માત્ર એક અમરસિંહજી વિના યષ્ટ.*

રાઠોડોએ પોતાનું પરાક્રમ બતાવવામાં કંઈ જ બાકી રાખી નહીં, પરંતુ પોતાના માલિક શિવાય, તેમને નાસી છુટવા શિવાય અન્ય પ્રકારનો કંઈ રસ્તો સ્વર્ગ્યો નહીં તેથી તેઓ નાસવા લાગ્યા.

- * દોહા:-અમરસિંહ અવસાન મુણી, ગે રિસાય રાઠોડ;
મારે કેતે ગૌડ પર, ધણી વિણારે ધ્રોળ. ૧
- અમરસિંહ અવસાનતે, આનંદે નવયો ગૌડ;
અમરસિંહ વીણ રાઠોડાં, ધણી વિણારે ધ્રોળ. ૨
- અમરસિંહ બૈઠેગો અમર, શ્રુતિ નાસા કટ ગૌડ;
રાઠોડ દંગ મચાવિયો, (પણ) ધણી વિણારે ધ્રોળ. ૩
- અમરસિંહરા આશ્રમે, માણ્યો મુખ રાઠોડ;
એહ અમર જતાં ચકાં, ધણી વિણારે ધ્રોળ. ૪
- અમર સુર સરાહતા, પાછ હૂરાં જોડ;
અમર હુધ અમર જતાં, ધણી વિણારે ધ્રોળ. ૫
- અમરસિંહ જતાં ચકાં, રંડચો મઠ નાગોર;
સુના પચ્યા રાઠોડ સહ, ધણી વિણારે ધ્રોળ. ૬
- અમર જગ અમર હુવો, અમર કિય નાગોર;
શાહ ગૌડ મુખ શામ કિય, ધણી વિણારે ધ્રોળ. ૭
- અમર અરી હર હાક પડી, તજી શાહ હૂર શોડ;
મીર-ગૌડ-નામં કરે, ધણી વિણારે ધ્રોળ. ૮

રાઠોડો નાસવા લાગ્યા, હારે અમરસિંહજીની પાસે રહેતા “કિશન” નામના હજમ ખવાસે રાઠોડોને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:—“થેં હધળા નાસવા લાગ્યા, પર હજુરે મરતક લાયા કાય નહીં, થેં અઠ્ઠું જાયને રાણીજીને કાંય જવાબ દેશો? ધણુ બાતરો કાંઈ મિચાર કરૌ હૌ કી લાગૌ હૌ?”

કિશન ખવાસના કહેવાથી રાઠોડોના જાણવામાં આવ્યું કે તેઓના આલિકનું મરતક પણ લાવી શક્યા નથી. તેથી તેમનામાં પુનઃ નવીન જુરસો આવ્યો અને તેઓ ફરીને પોતાના એકત્ર બળથી ગૌડોના ઉપર હુમ્મો કરવાના વિચાર ઉપર આવ્યા, અને ગૌડો ઉપર તૂટી પડ્યા. આ વખતે બાદશાહી ફૌજ ગૌડોની સાલ્તમાં આવી પહોંચી ન હત તો કદાચ ગૌડો, રાઠોડોનો આ વખતનો ધસારો અને એકત્ર મારો સહન કરી શકત નહીં, બલકે રાઠોડોના મારાથી ભવિષ્યમાં ગૌડોને તલવાર પણ પકડવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી પડત. એવો સખ્ત ધસારો રાઠોડો તરફથી થયો હતો, પરન્તુ કહ્યું છે કે:—

સોરઠા:—થાવા કાળ યનાર, ભલે હપાય કરૌ ધણા;

પણ ન કાંય વળનાર, પાશા સહુ અવળા પડે.

બાદશાહી સૈન્યની ઓચિંતી મદદ ગૌડોને મળી અને ગૌડો જ્ઞેરમાં આવીને રાઠોડો ઉપર તૂટી પડ્યા. આ તેમનો શાહી સૈન્ય સાથેનો ઓચિંતો મારો રાઠોડો સહન કરી શક્યા નહિ, અને પોતાના આલિકનું શિર લીધા શિવાય તેઓ નાસવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ઓગણીસમું

વીર બલૂળ આંખાવત*

દોહા:—બલૂ કહે ગોપાળરૌ, ક્ષતિયાં સાય સંદેશ;

પતશાહી ગઠ મોહકર, આવાં છાં અમરેશ.

બલૂળ આંખાવત પૂર્વે અમરસિંહના એક સરદાર હતા.† શુદ્ધ ક્ષત્રીવટની રીતને સારી રીતે જાણતા હતા. તેઓ આપણી વાર્તાના નાયક વીર અમરસિંહજીની પાસે એક સમયે નાગોરમાં રહેતા હતા. અમરસિંહજીને ઘેટાં રાખવાનો શોખ હતો. તે દરબારી મેંઠાં જંગલમાં ચરવા, પીંડાર સાથે જતાં હતાં ત્યારે તેમની ચોકી સાર સાધારણ સર-

* આપણે આ પ્રકરણના નાયક વીર બલૂળની ઓળખ આ સ્થળે કરવાની જરૂર છે. તેઓ કોણ હતા અને ઓચિંતી શા કારણસર તેઓ રાઠોડોની મદદમાં આવ્યા?

† ‘ગોપાળદાસ’ કરીને એક બાગ્યશાળી ક્ષત્રિય થઈ ગયા છે. તે કો પુત્રો જેમ કહેવામાં આવ્યું છે કે ‘નનની

દારથી તાણમવાળા સરદાર સુધીના તમામ સરદારોએ પોતપોતાના વારા મુજબ જલું પડતું હતું. આવી રીતે વારો ફરતા ફરતા બલુનો વારો આવ્યો અને તેમને મેઢાંની રક્ષાએ જવાનું આગલા દિવસે. સાંઝે કહેવડાવવામાં આવ્યું. તેમણે એવો જવાબ આપ્યો કે “વો કામ હરદારનો છે કાય નહીં, અર મેં બાંડે કાય નહીં.”

આ સમાચાર મહારાજને પહોંચાડવામાં આવ્યા. તેઓ તે વખતે તો કંઈ બોલ્યા નહીં. જ્યારે સવારના દરબારમાં બલુ આવ્યા ત્યારે તેમને પુનઃ ચોક્કી સાડ જવાનું કહેવામાં આવ્યું; ત્યારે પણ તેમણે તો આગલા દિવસના જેવો જ જવાબ આપ્યો.

મહારાજએ બેંગમાં કહ્યું કે; “યા મેઢાંની ચોક્કી કરવારો કામ બલુ કરે કાય નહીં. વો તો બાદશાહી ફોજને તોડને બાદશાહી ગઠ મોડશે!”

મહારાજના આ વચનો સાંભળતાં જ બલુ મનમાં સમજ્યા કે, મહારાજએ મારા ઉપર આ કટાક્ષ કરી; માટે હવે અહીં રહેવું નહીં. આમ વિચાર આવવાથી તેઓ હંમેશને માટે નાગેર છોડી ચાલ્યા ગયા. કેટલાક રજવાડાં બિઝનેસ અને ઉદ્યોગ કરતાં કરતાં આખરે તેઓ આગ્રા પોહ્યાં, અને બાદશાહની મુલાકાત મેળવી. શાહી સૈન્યમાં અમલદારના હોદ્દાની નોકરી મેળવી આગ્રામાં રહેવા લાગ્યા. આ પ્રસંગે પણ તેઓ આગ્રામાં જ હતા. તેમણે અમરસિંહજીના મરા-

જણ તો બતાવે, કાં દાતા કાં સૂર; નહિ તો રહેજે વાંઝણી, મત શુમાવિશ નૂર’ એને અનુસરીને શરવીર હત્યાર થયા, કે જેમનાથી તેમના પિતા પ્રસિદ્ધિ યાચ્યા હતા. કહેવામાં આવે છે કે ‘પિતાના નામથી જો પુત્ર ઓળખાય તો તેને પુત્ર માનવો નહીં, પરંતુ પુત્રના નામથી પિતા ઓળખાય તેને જ પુત્ર માનવો.’ આ આંડે પુત્રોએ પોતાનાં કૃત્યોથી પોતાના પિતાને ઓળખાવ્યા હતા. તે સહુમાં વીર ‘બલુ’ અલૌકિક પ્રકારની વીરતા ધરાવનાર હતા. આ ગોપાળદાસજીના આઠ પુત્રોનાં નામ જણાવવા સાડે કાંઈ વિદ્વાને નીચે જણાવેલો એક છંદય કહ્યો છે.

માંડવ ‘રાધવદાસ’^૧ પિતા બુધ જમલ પૈઠો,

‘હાથી’^૨ જંગળ હેત, સેલ બાહ્યું સહેકા;

‘દરિયા’^૩ બાગડ ખેત, સાયસબળાં દળ ભંજે,

‘જેતસિંહ’^૪ અબમેર, દળાં બપલ રણ ગંજે;

આગરે ‘બલુ’^૫ ‘લોપત’^૬ ‘દિલી’^૭ ‘વીઠલ’^૮ બહુભૂમી બરાં,

કુળ માંહી બહા સાધા ક્રિયા, રણ સામત ‘ગોપાલ’ રાં.

ઉપરના છંદયમાં ગોપાળદાસજીના આઠ પુત્રોનાં નામે ઉપરોક્ત તેઓ કયાં કયાં યુદ્ધોમાં કામ આવ્યા હતા તે પણ દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

યાના સમાચાર સાંભળ્યા સારે તેમને અમરસિંહજીનાં બાદશાહી ગદ મોડવાનાં વચનોનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. તુરત જ પોતાના રાજપૂત સૈન્યને ત્વરિત તૈયાર થવાનો હુકમ કર્યો.

સૈન્ય તૈયાર થયું સારે સૈન્યને સાથે લઈને ગૌડોનાં ઉપર હલ્લો કરવા સાર તત્ક્ષણ જ ચઢ્યા. જ્યાં આગળ બાદશાહી સૈન્ય તથા ગૌડોનું સૈન્ય રોડોડો સાથે લડી રહ્યું હતું ત્યાં આવી પોહ્યાંયા તેમને આવતા જોઈ ઓળખી કિશન ખવાસે મહારાજનું શિર ગૌડો તથા બાદશાહી સૈન્યના માણસો લેવા દેતા નથી, એમ સમાચાર આપ્યા. તે સાંભળી અતિશય ક્રોધાયમાન થઈ પોતાના સૈન્ય સાથે બાદશાહી સૈન્યપર તેઓ દૂરી પડ્યા. તેમના આવવાથી નાસતા રોડોડોમાં પણ નવીન પ્રકારનું ચૈતન્ય આવ્યું. તેઓ પણ પોતાનો પગ દઢ કરી વીર “બલૂજ” ની સરદારી નીચે પુનઃ લડવા લાગ્યા. એક ધડી પહેલાં જે રોડોડો નાસતા હતા, તેમણે પોતાને સારો સરદાર મળવાથી લયંકર યુદ્ધ જમાવ્યું; અને ધડીક પહેલાં પોતાને શાહી ફૌજની મદદ મળવાથી જે ગૌડો રોડોડોને નસાડવામાં ફાવ્યા હતા, તે જ ગૌડોની ભાગ્યદશા પલટાઈ, અને તેમને નાસવાનો પ્રસંગ હિમો થયો. બાદશાહી ફૌજ પણ રોડોડોનો અને ચાંપાવતોનો આ સખત મારો સહન કરી શકી નહીં; તેઓ પાછા હટવા લાગ્યા. તે સ્થિતિનો લાભ લઈ “કિશન” ખવાસે અમરસિંહજીનું શબ શોધી કહાડી તેની પાસે પડેલું પોતાના માલિકનું મસ્તક લઈ લીધું અને તે જઈને જસવંતપુરામાં પેઠો.

અહીં યુદ્ધ કરતાં કરતાં આપણા આ પ્રકરણના નાયક વીર “બલૂજ” પણ શાહી સૈન્યના અને ગૌડોના કેટલાક સરદારો અને સિપાહીઓને જમીન ઉપર ચાવત ચન્દ્ર દિવાકર ધૂળ ચાટતા કરી, પોતાની જતુનીના નામને, પોતાની રાજપૂત ક્રોમ, પોતાની ચાંપાવત શાખા અને પોતાની પ્રત્યંક તલવારને દિપાવી અંતે આ ફાની દુનિયાનો ત્યાગ કરી સમરભૂમિમાં હમેશને માટે નિદ્રાવશ થયા અને અમરસિંહજીના કટાક્ષમય વચનો મરતાં મરતાં પણ સલ્ય કર્યો.

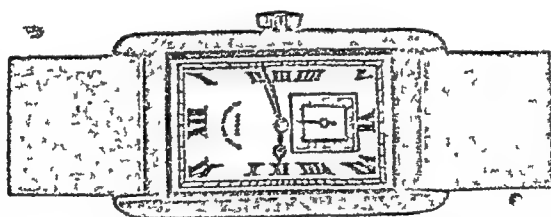
વીર* “બલૂજ” જેવા પોતાના સરદાર પડવાથી ચાંપાવતો અને રોડોડો પણ સ્થિર રહી શક્યા નહીં. તેઓ આખરે નાહા, અને

* આ બહાદુર બલૂજ અમરસિંહજીનું શબ લેવા સાર ગયા હતા, તે દિવસથી કેટલાક દિવસ અગાઉ ઉદયપુરના મહારાણા સાહેબે એક સરસ ઘોડે વેચાણ લીધો હતો, પરંતુ તે ઘોડાના માટે સવાર પણ તેના સમાન જ જોઈએ વિચાર કરતાં ડેવદે મહારાણાજીએ તે ઘોડો બલૂજને લાયક છે, એમ સમજી

તેની ચોકસાઈ
અને સૌન્દર્ય
માટે અદ્વિતીય

“ વેસ્ટ એન્ડ ”

ઘડીઆળોની માફક ન્યુ
સીલીયા ઘડીઆળ માત્ર
મજબૂત નિયમિત ઘડીઆળ
છે એટલું જ નહિ પરંતુ તે
વિવેકી પુરૂષ, સ્ત્રીઓ માટે
સુંદર શણગારરૂપ કાંડાનું ઘડી
આળ છે. બીજી તરેહવાર
ડીઝાઈનો માટે અમારું મફત
મળતું મોટું કેટલોગ જુવો.

ધી ન્યુ સીલીયા

સ્ટેલિંગ સીલ્વર રૂ. ૪૮-૦-૦

૧૮ કેરેટ ગોલ્ડ રૂ. ૧૧૦-૦-૦

વેસ્ટ એન્ડ વોચ કું, મુંબઈ અને કલકત્તા.

West-End Watch Co.
(BOMBAY) CALCUTTA

આદર્શાહીસાબુ

સહેલાઈથી અને
સફાઈથી વાળ કાઢવાં
માટે જગપ્રસિધ્ધ છે
ખાસ્સ એકનો રૂ. ૧
પો. નનકલ માલથી
સાવચેતરહેજો

સી. સી. મહાજન એન્ડ કું. મુંબઈ, ૨

વાળ કાઢવાના

પાવડરની

પસંદગીવાળા માટે

આદર્શાહી

પાવડર

કિં. ખાટલીના રૂ. ૦.૧૦

પો. બુકું.

ઝંડા છાપ

દરજીખુબસી માટે
અકસીર મલમ
મારીની હેન્સીડાળીની
હી. ચાર આના
પોસ્ટર બુકું
સી. સી. મહાજન
એન્ડ કું.
મુંબઈ, ૨

કોઈ પણ જાતના મલમ કે
લોશન વાપર્યાં હોય અને
કંઠાળી ગયા હોય તો આ
અકસીર ઝંડા છાપ મલમ
વાપરી સંતોષ પામે. ઘણા
વાપરીને ખુશી થયા છે.
સર્ટીફિકેટ મોબુક છે.

શુદ્ધ વનસ્પતિમાંથી બનાવેલું

કામલતા હેર ઑઈલ

(રજીસ્ટર્ડ)

કામલતા ઑઈલ, ખરી પડતા વાળને અટકાવી લાંબા વધારે છે,
અને મજબૂતને કંડક આપે છે. શુદ્ધ વનસ્પતિના તેલોમાંથી બનાવેલું છે.
બ્લોઈટ ઑઈલનો ખીલકુલ ભેગ નથી. ફક્ત એક વખત વાપરી ખાતરી કરો.
મોટી ખાટલી કિં. રૂ. ૧) નાની ખાટલી કિં. રૂ. ૦.૧૦ પો. બુકું.

સી. સી. મહાજન એન્ડ કું. મુંબઈ, નં. ૨.

ગોપાવતો પોતાના સ્થળે આવીને ભરાયા, અને રાઠોડો નાસીને જસવંત-પુરામાં ભરાયા.

અહા ધન્ય છે વીર “બલૂચ”ને, કે જેમણે કેટલાક સમય પહેલાં પોતાના માલિકે કટાક્ષમય વચનો કહેલાં તે સત્ય કરવાને ખાતર

તેને આગ્રા મોકલાવી દીધો. અમરસિંહજી બાદશાહનાં સૈન્ય સામે લડવા જવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા, તેજ વખતે આ મહારાણાજીએ મોકલેલ ઘોડો લઈને માણસ આવી પહોંચ્યા. તેણે ઘોડો તેમને સોંપ્યો. બલૂચજી તે માણસને કહ્યું કે ‘નં, મહારાણાને કહેને કે આ ઘોડાનો બદલો હું આપને કાઢી વખત “દેખારી”માં યુદ્ધ થશે તો ત્યાં આપીશ.’ આ પ્રમાણે મહારાણા સાહેબને અરજ કરાવીને પોતે તો ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ અમરસિંહજીનું શબ લેવા સાર ગયા હતા, અને ત્યાંજ તેમનો દેહાન્ત પણ થયો. છતાં પણ ક્ષત્રિયોનાં વચનોની કિમત બહુ જ મોંઘી ગણવામાં આવે છે. તેઓ પોતાની છંદગી કરતાં પણ પોતાનું વચન બહુ જ મોંઘું માનતા હતા. અલ્પારે ક્ષત્રિયો તે પ્રમાણે પોતાનાં વચનોની કિમત સમજે છે કે નહીં તે સંબંધી અમો કંઈ જ જાણતા નથી. પરંતુ પ્રથમના ક્ષત્રિયો તો ‘પ્રાન નહિ પર બચન ત નહિ’ એ સૂત્રને અક્ષરસઃ પાળતા હતા.

બલૂચના સ્વર્ગ સિધાવ્યા બાદ કેટલાક સમયે ‘દેખારી’ના સ્થાન ઉપર લડાઈ ઝામી, ત્યારે બલૂચ પોતાનું વચન પાળવા સાર મહારાણાજીએ તેમના માટે મોકલાવેલા ઘોડા ઉપર સવાર થઈને આવ્યા અને સહુના દેખતાં યવન સેનાનો નાશ કરી નાંખ્યો.

અહા ! જીવતાં તો પોતાનાં વચનો પાળવા ચંદાય તેટલો ઉપાય કરવા ઉદ્ધત હોય, પરંતુ મરણ બાદ પણ વચન પાળવા સાર વીરવર ‘બલૂચ’ આવ્યા અને મહારાણાને મદદ કરી ! ધન્ય છે તેમનાં માતા પિતાને કે જેમના હૃદયે જેમના વીર્યથી આ બહાદુર નર રત્ન ઉત્પન્ન થયું, જેનાથી સમગ્ર ભૂમિ શોભી ઉઠે છે !

આ બલૂચ મહારાણાને સહાય કરવા સાર આવ્યા, તે સમયનું એક પ્રાચીન ગીત આ નીચે આપવામાં આવ્યું છે:—

અહુ આગમ વચન જસાહર આખે, યહુ જાણે ધૂ મેર પ્રમાણ;

મૌને અસ રીઝ મોકલિયો, દેશૂ તસ બદલો દીવાંણ. ૧

જગપર બચન કહે બેધપરો, પિતા બચન નહુ ખતા પરેહ;

દહખારી કાંકળ બ્દે તિણ દિન, ભાડો અસચો લીધ બરેહ. ૨

પ્રમાણે ગોપાલોત ઇસીખર, જણિ ઉદે ગિર દીત જહોં;

આહાડા તસ અસચો અદલો, નરિંદ બલૂ ચૂકસી નહોં. ૩

‘અમર’ સુછળ ગજગાહુ આગરે, રણ ચઢી ધણાં મારસૂં રોદ;

ચઢિયે દળ ધાટી ચીતોડા, સાકર બર લીજે સીસોદ. ૪

બિડ ખુરસાણ રાણદળ બાગા, સમહરે અસુર સાંઝતોં સાર;

ઉભે દળોંહિ નિજર તદ આયો, અસ નીલો કમધજ અસચાર. ૫

ધાટ કુધાટ અહાડા ઘટતોં ઝાટ ખજોં રણ યાટ બલૂ;

નરપુર તણો વચન નિરવાડે, ગસિયાં સુરપુર પછે બલૂ. ૬

પોતાના પ્રિય પ્રાણની આહુતિ આપી। અને પોતાની માતાના નામને યાવત્ ચન્દ્રદિવાકર દિપાવી, અંતે આ લોકનો ત્યાગ કરી, જે લોકમાં વીર પુરુષો જાય છે, તે લોકમાં હમેશને માટે જન્મને વસ્યા। શું અત્યારે એ જ ભારતભૂમિમાં વસતા જનો તેવા વીર શિરોમણિનાં દર્શન કરવા પુનઃ ભાગ્યશાળી બની શકે છે ?

પ્રકરણ વીસમું હાડી રાણી સતી થયાં

દોહા:—રામસિંહ સુણ અમરેરો, ગૌડ કિન અવસાન;
કહે આગરા જયને, ખેલો મૈં ધમસાન. ૧
દોલ બજંતાં હે સખી, પતિ આયો મુંહિ લેણ;
ખાગાં દોલાં હું ચલી, પતિકો ખદલો દેણ. ૨

નૃગોરમાં અમરસિંહના ગયા પછી કંઈ જ સમાચાર આવ્યા નહોતા. હાડી રાણી વિગેરે કુટુંબનાં જનો તથા આત્મ જનો ચિતામાં મગ્ન હતાં, અને તેમ હોય તે સ્વાભાવિક જ છે. અમરસિંહજી આગ્રા જતી વખતે પોતાના રાજ્યની દેખરેખ રાખવાનો ભાર પોતાના ભત્રીજા* રામસિંહને સોંપી ગયા હતા અને આત્મજનોમાં—પુરુષ વર્ગમાં એકલા રામસિંહ જ નાગોરમાં હતા. તેઓ માત્ર ૧૬-૧૭ વર્ષની વયના બાળક હતા, અને રાજના કાજથી પરવારી પોતાની સરખી વયના સોબતીઓ સાથે આનંદ ભોગવતા હતા. આજે પણ તેઓ પોતાના સોબતીઓ

* જોધપુર રાજ્યના ઇતિહાસનું પુસ્તક અમારી સમક્ષ નથી; એટલે આ રામસિંહ નાગોરાધિપતિ મહારાજ અમરસિંહનો ભત્રીજો હતો કે પુત્ર હતો તે ચોક્કસ કહી શકાતું નથી. કર્નલ ટોડે રાજસ્થાનના ઇતિહાસમાં આ રામસિંહને મહારાજ અમરસિંહનો પુત્ર ગણાવ્યો છે. તેનું નામ રામસિંહ નહિ આપતાં રત્નસિંહ આપ્યું છે. રાજસ્થાનનો હિન્દી અનુવાદ કરનાર પંડિત જ્વાળામસાદમિશ્રે તેની ટીકામાં કર્નલ ટોડે આપેલું રત્નસિંહ નામ ખોટું છે, એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે, પણ તે રાયસિંહ છે, એમ ખુલાસો કર્યો છે; પણ સગપણ સંબંધમાં કશો ખુલાસો કર્યો નથી. આ વાર્તા લખનાર બ્રહ્મભટ્ટ છગનલાલ અમથારામે તેને પ્રાપ્ત પ્રાચીન કાવ્યના આધારે રામસિંહને અમરસિંહનો ભત્રીજો ગણાવ્યો છે, તે પણ સંભવિત લાગે છે. કારણ કે જોધાણુનાથ મહારાજ ગજસિંહ, અમરસિંહજીના પિતાને આઠ પુત્રો હતા તેમાં અમરસિંહ પાંચવી કુંવર હતા; પણ તેમને નાવારસ હરાવ્યાથી તેઓ રાજપાટ ત્યાગ કરીને નીકળ્યા અને બાદશાહ સાદ-જહાનની દુગથી નાગોરના અધિપતિ થયા. તે પછી તેના બીજા કોઈ ભાઈના પુત્ર રામસિંહ અમરસિંહજી સાથે રહેવા આવ્યા હોય તો તે અસંભવિત નથી. આમ હોય તો રામસિંહજી અમરસિંહજીના ભત્રીજા થાય.

સાથે આનંદમાં હતા. તેવા સમયમાં “કિશન” ખવાસ અમરસિંહજીનું માથું લઇ, આગરાથી નાસતો કેટલાક દિવસે નાગોર આવી પહોંચેલો. તે આવ્યો અને રામસિંહને વરદી કહેવડાવી કે, જરૂરનું કામ છે, માટે બહાર પધારો. રામસિંહ જાણતા જ હતા કે “કિશન” ખવાસ મહારાજ સાથે નાગોર ગયો છે, તેથી જ્યારે તેમણે તેના આવ્યાના અને જરૂરી કામસર બહાર બોલાવે છે, એમ જાણવાથી તુરત બહાર આવ્યા. આ વખતે તેમને આગ્રાના સમાચાર જાણવા અતિ આતુરતા થઈ આવી, અને બહાર આવી કિશનને સમાચાર પૂછવા લાગ્યા. કિશને પણ રામસિંહને આવતા જોયા એટલે તે પણ વધારે રામસિંહ પોતાની પાસે આવે તેટલો પણ વખત સમાચાર આપવામાં રાહ જોઈ શક્યો નહીં અને તેથી કહેવા લાગ્યો કે: “આપ અઠે બેઠને મોજાં માંણા હો. ને અઠે આગરામેં હજુર કામ આયગા હૈ.”

અથવા કર્નલ ટાડ સાહેબ અને પં. જ્વાળાપ્રસાદ લખે છે. તેમ રામસિંહ અમરસિંહના પુત્ર હોય તો તેઓ અમરસિંહજીની પહેલી વારની સ્ત્રીના પુત્ર હોઈ શકે; જે પણ બનવા જોગ છે. અને અર્જુન ગૌડ અમરસિંહનો સાળો થતો હતો, એમ કહેવામાં આવ્યું છે તે ખોટું નથી. આ અર્જુન ગૌડ નાગોરાધિપતિ મહારાજ અમરસિંહજીનો પહેલી વારની પત્નીનો બાઈ થતો હોવો જોઈએ. તેથી જ અર્જુન ગૌડ અને મહારાજ અમરસિંહજીનો સંબંધ સાળા બનેલીનો જણાય છે. કારણ કે હાઠી રાણીનો બાઈ અર્જુન ગૌડ હોત તો યુદ્ધલાધિપતિ મહારાજ છત્રશાહનો પુત્ર જણાય, અને ક્ષત્રિય વીર છત્રશાહજીનો પુત્ર અમરસિંહજી જેવાને દગો દે નહિ અને પોતાની સગી બહેનને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત કરાવે એ સ્વપ્ને પણ સંભવિત લાગતું નથી. રામસિંહ અમરસિંહજીનો બત્રીજો હોય તો અર્જુન ગૌડ તેના મામા ન થાય, પણ અમરસિંહજીનો પુત્ર હોય તો મામા પણ થાય.

રામસિંહ અને અમરસિંહના સગપણ સંબંધમાં ચોક્કસ ખુલાસો મળતો નથી. અમરસિંહ-હાઠીજીરા (મારવાડી) ખ્યાલમાં પણ રામસિંહને અમરસિંહજીનો બત્રીજો મળે છે. ઇતિહાસ ઉપરથી પુરસ્કાર થતું નથી કે રામસિંહ જસવંતસિંહજી (અમરસિંહજીનો નાનો બાઈ, અમરસિંહ પછી જોધપુરની ગાદીએ બેસનાર)નો પુત્ર હતો. તે ઉપરથી માફે માનવું છે કે જો રામસિંહ અમરસિંહજીનો બત્રીજો પણ હોય તો તે તેના બીજા છ બાઈઓમાંથી કોઈનો પુત્ર હોવો જોઈએ. અમરસિંહજી પછી આ રામસિંહ નાગોરનો રાજા થયો હતો. માફે અનુમાન એવું છે કે ઔરંગઝેબની શિખવણીથી નાગોરના એક રાયસિંહે જસવંતસિંહના મારણ પછી જોધપુર લેવાને માટે ચઢાઈ કરી હતી, તે આ રામસિંહના વંશનો કોઈ બીજો રામસિંહ કે રાયસિંહ હોવો જોઈએ; અને નામના સરખાપણાને લીધે ટાડ સાહેબના રાજસ્થાનમાં કેટલીક અન-એતિહાસિકતા પેસી ગયેલી લાગે છે.

કિશનનાં વચનો સાંભળી જેમ સુતેલા સાપના પૂછડા ઉપર પગ પડવાથી તે જેમ ક્રોધાયમાન થાય, તેમ વીર રામસિંહ એકાએક ક્રોધના આવેશમાં આવી ગયા. કાળના સમાન બની ગયા. તેમનું શરીર એકાએક રક્તવર્ણનું થઈ ગયું. જોનારને એવો ભાસ થઈ આવતો હતો કે આ તો જેને “વીરરસ” કહેવામાં આવે છે તે “વીરરસ” પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ ધારણ કરીને આવ્યો ન હોય ? ? ? તેઓ ક્રોધના આવેશમાં આવી ગયા.*

‘કિશન થે માડને મોને સધળી બાત કહ દે કે કાકાજીને બાદશાહને કણ રીતસું મરવાય નાંખા.’

કિશન:—“કુંવરશા, જણ બખત હજુર બાદશાહરી સલામરા ખાંસ્તે ગયા, અણ બખત સલાખત કુછ ખોલ્યો, જીણસું હજુરને સલાખતને માર દીધો. અણ બાતરી જણ બખત બાદશાહને માલુમ હુઈ, ઈણી બખત બાદશાહને હજુરને મારવારી આજ્ઞા દે દી, ઔર કતરાક મુગલ હજુરરા ઉપર ધસ આયા, પણ હજુરને ઘણાક મુરલા વધેર નાંખા, અર બાદશાહરા ઉપર હજુર ધસગા. જીણસું બાદશાહ દરબાર છોડને જનાનામે પેઠગો. દુસરા દિન બાદશાહને ખીડો શીરાયો, અર વે ખીડો હજુરરા સાળા અરજુન ગોડને ઉઠાયો. અર દગો કરને હજુરને માર દીધા. હજુરને મરતાં મરતાં અરજુનરો નાક અર દોતું કાન કાટ દીધા. અર કેઈ ગોડાને મારને આપ સરગમે પધારગા.”

રામસિંહ:—“કિશન, કાકાજીરો શિર અઠે આયો હૈ કી નહિ?”

કિશન:—“કુંવરશા, હજુરરો શિર મેં લેને અઠે આયો હું.”

રામસિંહ:—“કિશન, થોને ગોડોતાને કણ રીતસું લાવણ દીધો?”

* દોહા:—રામસિંહ રણસિંહને, સુણ્યો અમર અવસાન;
ક્રોધવંત સમકાલ વૈ, કરમે ધરી કૃપાન.

છાંપય:—સુની અમર અવસાન, લાન ભૂલિયો રામસી;
શાંત વૃત્તિ ભઈ નથ, દષ્ટ ભઈ વૃત્તિ તામસી.
કસે દંત કરી ક્રોધ, બોધ મનુ અહૈ ખીરસ;
મનૌ ભીરહિં જઈ કાલ, હાલ તિહિં કરહિં નીજ બસ.

આજરીત ક્રોધ કરિ કેં અલ્યો, હાથીપાસ લેવણ રન;
સુર સકલ અંબર મેં સ્થીત જો, ઘણણ કાજ રામસી કન.
કિશન કહૌ કણ રીતસું, કાકો માર્યા શાહ.

કિશન:— દગો કરીને મારિયા, અર્જુન ભૂપ ગોડાહ.

રામસિંહ:—કિશન આગરા જયને, મેં ખરતાશોં કેર;
ગોડાંરી સળ મારને, લેશોં કાદા વેર.

કિશન:—“હજુરકા કામ આયા પીછા, રોડો આછી રીતસું લડા; પણ જણુ બખત ગોડોતારી સાલમેં શાહી સૈન આયો અણુ બખત રોડો લાગવા લાગ્યા. ઇણુ બખત “બલૂછ” ચાંપાવતને આયને શાદશાહી સેનાસું આપણી લારમેં લડવા માંડયો, છણુમેં “બલૂછ” કામ આયગા; અર ઇણુ બખત મેં હજુરરો શિર ઉઠાયને હૈ આયો.”

રામસિંહ:—“કિશન, ચાંપાવત હરદાર એડો કામો કરેં અણુમેં કાંઈ નવાધરી. ખાત હૈ? કિશન, દેખતો “બલૂછ” કતરા બખતસું અપણુંસું રિસીને ગયા હા? પર હજુરરો અન્ન ખાયો હો ઇણુરો બદલો અપણા છવરા સાટામેં દે દીયો. કિશન, ચોનેં પણ ઝાઝા રંગ હૈ કી સમેં ઝોળખને હજુરરો શિર ઉઠા લાયો. જો તું હજુરરો શિર ઉઠાને નાં લાતો તો “બલૂછરા” કામ આયા પીછું કોઈ રીતસું આ સકતો નહીં.”

કિશન:—“કુંવરશા, હજુરરા પુન્યરા પ્રતાપસું કે કોઈ કહણુ કામ વૈ સકે. જરાં અણુમેં કાંઈ બડો કામ હૈ જો નાં બણુ સકે?”

રામસિંહ:—“કિશન, ચેં મોરી લારમેં ચાલ. આપણુ કાકીજીરી પાસમેં જાયને સધળા સમંચાર જણાય દો.”

કિશને જવા ખુશી ખતાવી, અને કિશનને સાથે લધને રામસિંહ, જ્યાં અમરસિંહનાં નવાં રાણી હાડીજી હતાં લાં આવ્યો. તેણે અથથી ધીત બધા સમાચાર કહી સંભળાવ્યા.

કિશનના મોઢેથી મહારાજના મરાયાના સમાચાર જણી હાડીજી મહા વિલાપ કરવા લાગ્યા. તે કહેવા લાગ્યા કે:—“રામસિંહ, મેં થારા કાકાને ના કહીહી, જરાંઈ મોરો કહણુ માન્યો કાય નહીં ને આપ આગરા પંધાર્યા. હજુર ઠગાય ગા, અર અપણે સગો કે હાથસું દગાસું મરગે. રામસિંહ મોરો દિન કડો આયોકી હજુરરો મોરી સાથે લગન હુવાનેં મહીનો સવા મહીનો તો પૂરો હુવો હૈ, અણુમેં હજુરરો અવસાન હુધગો! હજુરરા મોતરો કારણ મેં હુધ. હજુર મુદતરા ઉપરાંત સાત રોજ મોરી પાસમેં રહેગે. છણુસું એ સધળો કામો બૈ ગૌ, અર હજુર કામ આયગા. રામસિંહ, થારા કાકાજીરો સખ અઠે આયો હૈ કી નહીં?”

રામસિંહ:—“કાકીજી, મોરા કાકાજીરો શિર અઠે આયો હૈ. “બલૂછ” ચાંપાવત રોડોઝોરી સાલમેં લડવારા ખારતે આયા. અર આપ ખૂબ લડને કામ આયગા. અણુ બખત કિશન હજુરરો શિર ઉઠાયને અઠે લગ આયો હૈ.”

હાડીજી:—“રામસિંહ, ધન્ય હૈ “બલૂછ” ને કે છણુને અપણે અઠેસું રિસાયને ગયા હૈ, જરાંઈ અતરી આફત હોરને અંત કામ

કિશનનાં વચનૌ સાંભળી જેમ સુતેલા સાપના પૂછડા ઉપર પગ પડવાથી તે જેમ ક્રોધાયમાન થાય, તેમ વીર રામસિંહ એકાએક ક્રોધના આવેશમાં આવી ગયા. કાળના સમાન બની ગયા. તેમનું શરીર એકાએક રક્તવર્ણનું થઈ ગયું. જોનારને એવો ભાસ થઈ આવતો હતો કે આ તો જેને “વીરરસ” કહેવામાં આવે છે તે “વીરરસ” પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ ધારણ કરીને આવ્યો ન હોય ? ? ? તેઓ ક્રોધના આવેશમાં આવી ગયા.*

‘કિશન થે માંડને મોંને સધળી બાત કહ દે કે કાકાજીને બાદશાહને કણ રીતસું મરવાય નાંખા.’

કિશન:—“કુંવરશા, જણ બખત હજુર બાદશાહરી સલામરા બાંસતે ગયા, અણ બખત સલામત કુંજ બોલ્યો, જણસું હજુરને સલામતને માર દીધો. અણ બાતરી જણ બખત બાદશાહને માલુમ હુઈ, ઈણી બખત બાદશાહને હજુરને મારવારી આજ્ઞા દે દી, ઔર કતરાક મુગલ હજુરરા ઉપર ધસ આયા, પણ હજુરને ધણાક મુસ્લા વધેર નાંખા, અર બાદશાહરા ઉપર હજુર ધસગા. જણસું બાદશાહ દરબાર છોડને જનાનામેં પેઠગો. દુસરા દિન બાદશાહને ખીડા શીરાયો, અર વે ખીડા હજુરરા સાળા અરજુન ગૌડને ઉઠાયો. અર દગો કરને હજુરને માર દીધા. હજુરને મરતાં મરતાં અરજુનરો નાક અર દોનું કાન કાટ દીધા. અર કેઈ ગૌડને મારને આપ સરગમેં પધારગા.”

રામસિંહ:—“કિશન, કાકાજીરો શિર અઠૈ આયો હૈ કી નહિ?”

કિશન:—“કુંવરશા, હજુરરો શિર મેં લેને અઠૈ આયો હું.”

રામસિંહ:—“કિશન, થોંને ગૌડોતાંને કણ રીતસું લાવણુ દીધો?”

* દોહા:—રામસિંહ રણસિંહને, સુણ્યો અમર અવસાન;

ક્રોધવંત સમકાલ વૃદ્ધ, કરમેં ધરી કૃપાન.

છાંપય:—સુની અમર અવસાન, લાન ભૂલિયો રામસી;

શાંત વૃત્તિ લાઈ નષ્ટ, દષ્ટ બઈ વૃત્તિ તામસી.

કરો દંત કરી ક્રોધ, બોધ મનુ અહૈ બીરરસ;

મનૌ ભીરહિ નઈ કાલ, હાલ તિહિ કરહિ નીજ બસ.

અણરીત ક્રોધ કરિ કેં અલ્યૌ, હાડીપાસ લેવણુ રજ;

સુર સકલ અંબર મેં સ્થીત જો, લખણુ કાજ રામસી કન.

કિશન કહૌ કણ રીતસું, કાકો માર્યા શાહ.

કિશન:— દગો કરીને મારિયા, અર્જુન ભૂપ ગૌડાહ.

રામસિંહ:—કિશન આગરા જયને, મેં બરતાશોં કેર;

ગૌડાંરી સબ મારને, લેશોં કાકા વેર.

કિશન:-“હજુર કામ આયા પીછા, રાઠોડ આઠી રીતસું લડા; પણ જણુ બખત ગોડોતારી સાલમેં શાહી સૈન આયો અણુ બખત રાઠોડ લાગવા લાગ્યા. ઇણુ બખત “બલૂછ” ચાંપાવતને આયને શાદશાહી મેનાસું આપણી લારમેં લડવા માંડયો, જીણુમેં “બલૂછ” કામ આયગા; અર ઇણુ બખત મેં હજુરો શિર ઉઠાયને લે આયો.”

રામસિંહ:-“કિશન, ચાંપાવત હરદાર એડો કામો કરેં અણુમેં કાંઈ નવાધરી. ખાત હે? કિશન, દેખતો “બલૂછ” કતરા બખતસું અપણુંસું રિસીને ગયા હા? પર હજુરો અન્ન ખાયો હો ઇણુરો બદલો અપણા જીવરા સાટામેં દે દીયો. કિશન, થોનેં પણ ઝાઝા રંગ હેં કી સમેં ઓળખને હજુરો શિર ઉઠા લાયો. જો તું હજુરો શિર ઉઠાને નાં લાતો તો “બલૂછરા” કામ આયા પીછું કોઈ રીતસું આ સકતો નહીં.”

કિશન:-“કુવરશા, હજુરરા પુન્યરા પ્રતાપસું કે કોઈ કઠણુ કામ વે સકે. જરાં અણુમેં કાંઈ બડો કામ હો જો નાં બણુ સકે?”

રામસિંહ:-“કિશન, ચેં મોરી લારમેં ચાલ. આપણુ કાકીજીરી પાસમેં જાયને સધળા સમંચાર જણાય દો.”

કિશને જવા ખુશી બતાવી, અને કિશનને સાથે લઇને રામસિંહ, જ્યાં અમરસિંહનાં તવાં રાણી હાડીજી હત્યાં લાં આવ્યો. તેણે અથથી ધીત બધા સમાચાર કહી સંભળાવ્યા.

કિશનના મોઢેથી મહારાજના મરાયાના સમાચાર જાણી હાડીજી મહા વિલાપ કરવા લાગ્યા. તે કહેવા લાગ્યા કે:-“રામસિંહ, મેં થારા કાકાને ના કહીહી, જરાંઈ મોરો કહણી માન્યો કાય નહીં નેં આપ આગરાં પધાર્યા. હજુર ઠગાય ગા, અર અપણે સગોં કે હાથસું દગાસું મરગે. રામસિંહ મોરો દિન કેડો આયોકી હજુરો મોરી સાથ લગન હુવાનેં મહીનો સવા મહીનો તો પૂરો હુવો હે, અણુમેં હજુરો અવસાન હુધગો! હજુર મોતરો કારણ મેં હુધ. હજુર મુદતરા ઉપરાંત સાત રોજ મોરી પાસમેં રહગે. જીણુસું એ સધળો કામો બહે ગો, અર હજુર કામ આયગા. રામસિંહ, થારા કાકાજીરો સખ અઠે આયો હેં કી નહીં?”

રામસિંહ:-“કાકીજી, મોરા કાકાજીરો શિર અઠે આયો હે. “બલૂછ” ચાંપાવત રાઠોડોરી સાલમેં લડવારા ખાસ્તે આયા. અર આપ ખૂબ લડને કામ આયગા. અણુ બખત કિશન હજુરો શિર ઉઠાયને અઠે ભગ આયો હે.”

હાડીજી:-“રામસિંહ, ધન્ય હે “બલૂછ” નેં કે જીણુંને અપણે અઠેસું રિસાયનેં ગયાં હેં, જરાંઈ અતરી આફત હોરને અંત કામ

આયગા. ધન્ય હૈ “બલૂજી” રી માતાજીને કે જાણીને “બલૂજી” જેડા વીરને જનમ દીયો. અર “કિશન” ને પણ ઝઝા રંગ હૈ કી, જીણને હજુરે શિર ઉઠાય લીયો. રામસિંહ, અબાર મોરા ખાસ્તે ચિતા તયાર કરાય દે. મેં થારા કાકાજીરી લારમેં સતી હોશો. મોરે થારા કાકાજીસું છોટો પડે હૈ, જીણસું અબાર ચિતા તયાર કરાય દે.”

રામસિંહ:-“કાકીજી, મેં મોરા કાકાજીરો બદલો લેવારા ખાસ્તે આગરા ઉપર ચડશો, જીણસું મેં અઠે પરત આવો અઠે તક આપ મોરી રાહ દેખને રૂક જાઓ. પીછુંસું આપોને ઠીક લાગે જાણુ રીતસું આપ મોને આજ્ઞા કરમાય દો.”

હાડીજી:-“રામસિંહ, બાદશાહસું લડવારા ખાસ્તે જાવજો, ચે થારો કામ નહિ હૈ. થું અણુ બખત ટાખર હૈ, જીણસું થારો ચે કામ હૈ કાય નહીં, અંર મેં થોને રજા દઉં કાય નહીં.*”

રામસિંહ:-“કાકી, આપ કાંઈ કહો હૈ? કાંઈ મેં શુદ્ધ રાજપૂત અર ખીર રાઠોડ નહીં હું? જીણસું આપ ના કરમાવો હૈ? આપ બિચાર કર દેખો મેં શુદ્ધ રાજપૂત અર વીર રાઠોડોરા કુળમેં જન્મ્યો હું. શીર મેં મોરા કાકાજીરો વેર ના હું તો મોરે જનમવારો કાંઈ લાભ હૈ? કાકીજી, આપ મોને છોટાસા ટાખર મતી જાણો. આપ બિચાર કર દેખો કી આગરા ચીણુગારી છોટાશી લાગે હૈ, પરન્તુ બડી બસ્તુ કું જળાવે હૈ, અર રોગ હૈ સો છોટાસા રૂપસું આયને બડાસા શરીરમેં આપજો જોર જમાયને આદમીરો જીવ લેવે હૈ. અણુ રીતસું મેં હું તો છોટો પણ વીર રાઠોડરો બાળક હું. મોરી રગેમેં રાઠોડોરા લોહી બહ રહ્યો હૈ. ઇણુ ખાસ્તે મેં આગરા ઉપર જરૂર ચડખ કરશો, અર બાદશાહને દિખાયદે હોકી રાઠોડોસું વેર કરને કાંઈ ફાયદો મીળે હૈ? કાકીજી, આપ ખુશ હોને મોને રજા દે દો. આપ ના કહશો જરાંઈ મેં તો આગરા ઉપર જરૂર હલ્લા કરશો, શીર આપ કયું રાજી હોને મોને રજા દો નહીં?”

હાડીજીએ જાણ્યું કે હું રામસિંહને ના કહીશ તો પણ તે આગરા ઉપર તો ચડશે જ, તેથી તેમણે રામસિંહને સમજાવતાં કહ્યું કે,

* રામસિંહ:-“કહ કાકીને કરગરી, કરી નીજ નેન કરાલ;
કાકી કાઠું નયને, શાહજહાંરો ચાલ.
રણ ખેતાં રાઠોડસું, કરી કમાયો કોહ;
સો જતાઈ હોં શાહસું, છોડી જીવન છોહ.
રણ ખેતી રજપૂતરી, ખીર ન ભૂલે બાળ;
બારહ બરસાં બાપરો, લહે વેર લંકાળ.”

“ભાઈ, યા કામ કાંઈ સહેલસો હૈ કી જીણું તું મગિ ઇણ બખતમેં
ખીના બિચારું થોને રળ દેદું? ભાઈ, બિચાર કર. યા શામરું
સંગ્રામ હૈ, અર શામરું સંગ્રામ કરવામેં હીતરી બાંત કાય નહીં હૈ,
શીર મેં મેરી જીભરું થોને રળ કી કરને દે સકું?”

રામસિંહે પોતાની કાકીનાં નિરાશા જનક વચનો સાંભળી કહ્યું
કે, “કાકીજી, કાકીજી, આપ બિચાર કરો, જે આણ બખત કાકાજીરો
વેર લીયો જાય નહીં તો, બાદશાહ ફટ જાય, અર રોડોડોંસું શીરને
કુછ કરવારો બિચાર કરશી. જીણુ આરતે આપ મેંની કૃપા કરને આજા
હો. મેં જાયને બાદશાહને દેખો.”

હાડીજીને પણ ખાતરી થઈ કે રામસિંહ કોઈપણ ઉપાયે રોક્યો રહે-
વાનો નથી અને બાદશાહના સાથે લડવા જવાનું છે માટે સારી તૈયારીથી
તેને મોકલવામાં આવે તો જ કામ પાર પડે. તેથી તે કહેવા લાગ્યા કે,
“રામસિંહ, જહાં થારો આગ્રહ હૈ તૌ થે તયાર હોને જાઓ. જગવાન
એકલીંગજી થોને મદદ કરશી, ચારા કાકાજીરો પાધડી*ભાઈ પઠાણ
સરદાર મીરખાંત હૈ, આણને મેં કાગળ લીખુંદું, વૈ ચારી સાલમેં
જરૂર આશી.”

હાડીજીએ પોતાના પતિના પાધડીભાઈ પઠાણ સરદારને નીચેની
મતલબનો પત્ર લખ્યો:—

છાપચ:—પાધડીભાઈ પઠાણ, સાણ રોડોડ અયમ્થો;

કરાણ દગારો કાળ, રાજ ગોડોનેં અમ્થો.

શીરો ખીટો શાહ, કિણું હિમ્મત નહું ધારી;

જહાં ગોડોનેં આય, દગારી બાંત બિચારી.

તિણુદેખો કરી મમ નાયકું, મારી મીલિ નીજ સાયકો;

રામસી અટત હૈ આગરા, અટો દિખાવાણ હાયકો.

સોરઠા:—રામસિંહ રણ બંક, શાહ ઉપર નીજ સેન સજ;

પઠાણ પધારે નિરાંક, સત્ય સગો કર આપરો.

હોહો:—સુખમેં સગા અનેક જહે, દુખમેં ટાલો દેય;

એડો મત જહેસો સગા, સુણ પઠાણ અજેય.

રામસિંહકી સાથમેં, ચઢ દેવરાં સુનણ;

શાહ સુધકો લાવહ, કર ધર કઠિણ દુપાણ.

* રાજપૂતાનામાં પ્રથમ એવો રિવાજ હતો કે, એક ખીજની પાધડી
બદલી, પાધડીભાઈ ચતા હતા, અને તે પાધડીભાઈ પોતાના જીવ સાટે પણ
એક ખીજની સાથ કરતા હતા. તેનું આ પઠાણ સરદારનું પ્રત્યક્ષ જ દ્રષ્ટાંત
પણ છે. હાલ આ રિવાજનું અસ્તિત્વ છે કે કેમ? તે કહી શકાય તેમ નથી.
પરંતુ સાધારણ રીતે હાલ જેવા ધાતકી સમયમાં તેવા રિવાજનું અસ્તિત્વપણું
હોવું તે શંકાર્પદ જ છે.

રાણીજીએ પોતાના પત્ર લઈ હલકારાને પઠાણ સરદાર પાસે મોકલ્યો અને રામસિંહને ચિતા તૈયાર કરાવવાની આજ્ઞા કરી, અને પોતે પ્રિય પતિને મળવા જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યાં.

નગરમાં હાડીજી સતી થાય છે એ વાત ત્વરિત જ પ્રસરી ગઈ હતી, તેથી બાળક યુવા વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરૂષો તમામ પ્રજા પોતાનાં સતી રાણીનાં પ્રથમમાં પ્રથમ અને છેલ્લામાં છેલ્લી વખતનાં દર્શન કરવા સાર રસ્તાની બંને બાજુએ હાજર થઈ ગયાં.

હાડીજીએ, પોતાના શરના વાળ ઘીથી લથ્થ બંધ કરી છુટા મુકી દીધા. કપાળમાં કેસરની આડ કરી લીધી, અને સાક્ષાત્ ચંડીનું સ્વરૂપ ધારણ કરી હાથમાં નાળિયર લઈ તૈયાર થયાં. રામસિંહે પણ સતી દેવીના માટે સવારી તૈયાર કરાવી. પૂજ્ય કાકીજીના પાસે આવી મસ્તક નમાવી વિનય કર્યો કે “માતાજી, સવારિ તૈયાર હૈ, પધારો” રાણીજી ઉભાં થયાં, અને રાજ્ય પુરોહિતે આવી રામસિંહ પાસે દેવીની પૂજા કરાવી. રામસિંહે દેવીની ડોકમાં સૂઝવિત પુષ્પોની સુંદર માળાઓ પહેરાવી, એટલે સતી દેવી ચાલ્યાં. લોકોના “સતી માતાજીરી જય”ના મહાન ઘોષ વચ્ચે પોતે નીચે ઉતરી અને તૈયાર રાખેલા હાથી ઉપર પ્રાણપતિનું પવિત્ર મસ્તક જોળામાં લઈ ગિરાજ્યાં. રામસિંહ સતી દેવીના હાથીની અંબાડીમાં પછાડીના લાગમાં ચમ્મર કરવા બેઠા. મહાન પ્રતાપી હાડી રાણી જાણે પ્રિયપતિને પોતે-પ્રેમમાં ફસાવ્યા હતા તેનો બદલો આપવા ચાલ્યાં ન હોય ! એમ વાહિત્રોના મહાન અવાજ, લોકોના જયજય-કારના અવાજ, અને હાથી ઘોડા વિગેરે સવારીના જનવરોના અવાજ વચ્ચે સતી થવા ચાલ્યાં. પવિત્ર મહારાણીનાં આજ પ્રથમ અને છેલ્લા દર્શનથી એક બાજુ લોકોના હૃદયમાં આનંદના ઉભરા ઉભરાવા લાગ્યા; બીજી બાજુ પોતાનાં આર્વા પવિત્ર દેવી આજ પતિના વાસે સતી થાય છે, તે સ્મરણથી આંખોમાં ચોધાર અશ્રુઓ વહેવા લાગ્યાં. લોકો મહારાણીના જયજયકારના ઘોષ કરી હાડીજી ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિઓ કરવા લાગ્યા. આખા નગરમાં મહારાજા અમરસિંહજીના અવસાનથી, અને હાડી રાણીના સતી થવાના સમાચારથી તમામ સ્થળે કંઈક જ વ્યાસ થઈ રહી હતી. આ વખતની લોકોની સ્થિતિ જોઈ એમ ભાન થતું હતું કે, જેને “કંઈ રસ” કહેવામાં આવે છે, તે કંઈ રસ જાણે નાગોરની પ્રજા ઉપર કોપાયમાન થઈ નાગોરના કિલ્લા ઉપર પોતાનું પ્રાપ્ત્ય દર્શાવવા સાર સવારી કરી ન હોય ! સ્થળે સ્થળે શોકનાં ચિન્હો દેખાતાં હતાં. તમામ સ્થળે બાળક-યુવાન અને વૃદ્ધ સ્ત્રી-પુરૂષો રૂદન કરી રહ્યાં હતાં. અરે માણસો તો શું પણ રાણીજીનાં પાળેલાં

પશુ પક્ષીઓ પણ પોકાર કરી રહ્યાં હતાં. તેઓ રાણીજી રાજમહેલમાંથી નિકળ્યાં એટલે પોકાર કરવા લાગ્યાં. તેમનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુઓની ધારાઓ વહન કરવા લાગી. તેમણે ખોરાક પણ બંધ કર્યાં, અને જાણે રાજમહેલનાં દાસદાસીઓ અને પશુ પક્ષીઓએ રાણીજીનાં સતી થવાના શોકમાં ઉપવાસ આદર્યા હોય નહીં !

આવી રીતે શોકના દેખાવગય રાણીજીની સવારી શોકમાં ગરકાવ થયેલી નગરમાં ફરી, રમશાનજૂમિ ઉપર આવી પહોંચી એટલે હાડીજી હાથી ઉપરથી ઉતર્યાં, અને ચંદનની ચિતા તૈયાર રાખવામાં આવી હતી ત્યાં આવ્યાં. ચિતામાં અનેક પ્રકારનાં મુગંધિ પદાર્થો વચ્ચે ગોઠવી રાખવામાં આવ્યા હતા, અને અંદર પુષ્કળ ઘી નાંખવામાં આવ્યું હતું; અર્થાત્ તમામ ચંદનના ટુકડા ધીમાં તરખોળ કરી ગોઠવવામાં આવ્યા હતા. ચિતા ઉપર ચડવા સારૂ ચંદનના કાઠની નિસરણી રાખવામાં આવી હતી, તેના ઉપર થઇને હાડીજી ચિતા ઉપર ચઢ્યાં, એટલે રામસિંહે હાડીજીની પુનઃ પૂજા કરી, અને હાથ જોડી પ્રાર્થના કરી કે “માતા, મોરા ઉપર કૃપા કરને મોને કાંઈ આજ્ઞા ફરમાય હો.”

હાડીજીએ કહ્યું કે, “રામસિંધ ધેં ચારા મનસું જો બિચાર ક્રિયો હૈ અણુ રીતસું આગરા ઉપર ચડાઈ કરણી. ચારો જોગ માયા ભલો કરશી. અર બાદશાહરા અર ગોડોતારા ઉપર ચારો વિજય હોશી. રામસિંધ, અજ ચિતા પરગટ કરાય હો, મોરે મોરાં પતિસું છોટો પડે હો.”

રામસિંહે પણ પોતાનાં પવિત્ર કાકીજીની આજ્ઞા થવાથી તુરત ચિતા પ્રગટ કરી, અને લોકોનાં જય જયકારનાં ઘોષ, વાદ્યોનાં ધોર-રવ તથા અખીલ ગુલાલ તથા ચિતા સળગવાથી ધુમાડાનાં અંધકાર સાથે જ ચિતામાંથી જ્વાળાઓ આકાશ સાથે વાર્તાઓ કરવા લાગી. રામસિંહની આજ્ઞાથી ચિતા એવી સરસ રીતે ગોઠવવામાં આવી હતી કે તેને જોઈ જોનારને સ્વર્ગમાં જવાં મોટેની સીઢી જાણે ગોઠવવામાં આવી હોય તેવું લાગ કરાવતી હતી. તેમાં વળી આ ધુમાડો અને અગ્નિની જ્વાળાઓ થવાથી તો લોકોનાં મનમાં એમ જ થયું કે રાણીજી તો અગ્નિની પ્રથમ જ્વાળાની સાથે જ સ્વર્ગમાં પ્રિયપતિને જઈ મળ્યાં.

સવારી પરત નગર તરફ વળી. નગરમાં સ્થળે સ્થળે શોક જ દર્શાતો હતો. લોકો પ્રિય રાજા રાણીની સ્થળે સ્થળે પ્રશંસા કરતાં કરતાં રૂદનો કરતાં દેખાતાં હતાં. જેમ જેમ પોતાનાં મુકામો આવતાં ગયાં તેમ તેમ શોકમય પોતપોતાના મુકામે ગયાં.

રામસિંહે પણ આજની રાત્રિ શોકમય વ્યતીત કરવાનો વિચાર કરીને સવારમાં દરબાર ભરવાની વરદી સરદારોને કહેવડાવી. નગરમાં

કુડી પીટાવી, લોકોને પણ ખબર આપવા કહેવડાવ્યું. તે રાત્રિ તેણે પણ શોકમય, અને આત્રા ઉપર સવારી કરવાના વિચારમાં જ વ્યતીત કરી.

પ્રકરણ એકવીસમું

રામસિંહનો આત્રા ઉપર ચડાઈ કરવાનો નિશ્ચય

ખીર બાળક રોડોડરો, બનગૌ ખીચ જ્યું કાળ;

મનૌ દેખીકે મૃગન કા, કુધિત જ્યું મૃગપતિ બાળ.

મૃત્યુ ઉદયની સાથે જ કુમાર રામસિંહની આજ્ઞા મુજબ દરબારનાં વાદિત્રો વાગવા લાગ્યાં. સરદારો અને નગરના અન્ય રાજપૂતો પણ આજે દરબારમાં વહેલા જવાનું હોવાથી વહેલા ઉઠી પોતાનાં નિલકર્મથી પરવારી દરબાર તરફ આવવા લાગ્યા. દરબારમાં એક પછી એક માણસોનો જમાવ થવા લાગ્યો.

કુમાર રામસિંહ પણ આજે વહેલા ઉઠી નિત્ય નિયમથી પરવારી તૈયાર થયા હતા, અને દરબારમાં જવાની વરદી મળવાની રાહ જોઈ બેઠા હતા. એટલામાં દરબારમાં તમામ સરદારો અને અન્ય રાજપૂતો આવી ગયાના સમાચાર મળ્યા એટલે પોતે ઉઠ્યા, અને દેવમંદિરમાં જઈ પોતાના ધૃષ્ટદેવને પ્રણામ કરી પોતે દરબારમાં આવવા નિકળ્યા. નીચે પોતાના માટે તૈયાર રખાવેલા અશ્વ ઉપર સ્વાર થઈ પોતાના સાથે બીજા કેટલાક પોતાના અંગત સવારો લઈ દરબારમાં જવા નિકળ્યા. નગરજનોના જયજયકારના અવાજ વચ્ચે દરબારમાં આવી પહોંચ્યા. દરબારમાં આવ્યા એટલે તમામ લોકોએ ઉભા થઈ માન આપ્યું. પોતે પોતાના આસને બિરાજ્યા. કસુંબા પાણી થવા લાગ્યા, ખારલંજણાં થઈ રહ્યાં; હોકા આવ્યા અને હોકા ચાલુ થયા એટલે સરદારોને અને અન્ય રાજપૂતોને અશીષુ ઉગવા લાગ્યા, અને અશીષુ ઉગ્યા એટલે કુમારે સરદારોને અને અન્ય રાજપૂતોને ઉદ્દેશીને કહેવા માંડ્યું કે: “સરદારો, થોં હવળા નંણોહો કી મોરા કાકાજી આગરામેં કામ આયગા હૈ, અર નીચ ગૌડાંતાંને દગલબાજીસું ધણનેં માર દીયા હૈ. બાદશાહને એક પીંજરારી ચુગલીસું એડો અનર્થ કિયૌ હૈ. અબ હુયગૌ સો હુયગૌ, પર અમાર આગે કાંઈ કરણો, યા બાત મેં આપ હવળાસું પુછું હું, તો આપ બિચાર કરને મોનેં જણાયદો.”

સરદારો તો આ રામસિંહનાં વચનો સાંભળી કેટલોક વખત તો સ્તબ્ધ જ રહ્યા પછી વિચાર કરીને કહેવા લાગ્યા કે: “કુંવરશા આપ-

જોને અપ્પ બાદશાહનું લડવાયે તો જય મળ સકે કાંઈ નહિ, જીજ્ઞાસુ બારે અમારો બિચાર તો એટો હૈ કી અબાર તો આપણે કાંઈ કરણો નહીં. આગરા જાયને દાવ દેખને ગોડોતરિ વેર લેવારો બિચાર રખણો ચાહિજે, બાદશાહનું લડવારો અમારો બિચાર કાંઈ નહીં.”

રામસિંહે પોતાના સરદારોનાં આવાં વચનો સાંભળ્યાં હારે તો તેના કોષનો અને શોકનો પાર રહ્યો નહીં અને કોષમાં ને કોષમાં તે સધળા સરદારોને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો કે: “હરદારો, આપ હુલળા મોરા કાકાજીરી લારમેં બેઠાવાળા હો, જીજ્ઞાસુ આપ હુલળા મોરા પૂજનિક હો. પરંતુ મોને આપોરાં વેણુ હુલ્લને શોક હોવૈ હૈ કી આપ મહારાજરી લારમેં બેઠવાવાળા હો શીર આપોરા અંગોમેં અતરી કાયરતા કઠેહું આયગી? મહારાજરા તો એક રૂવાડામેં કાયરતાહી કાંઈ નહીં.”

* આપોને રાજપૂતોરા લક્ષણોરા કુલ જ્ઞાન હૈ? અર જો નહિ હૈ તો મેં આપોને હુણાહું આપ ઈણુ ખાતરો બિચાર કરને શીરનું મોને જવાબ દો.”

છાપચઃ—યેહ બિરદ રજપૂત, પ્રથમ મુખ જૂંક ન ખોલૈ;

યેહ બિરદ રજપૂત, પરત્રિય કાંઈ ન ખોલૈ.

યેહ બિરદ રજપૂત, આય ખાંટ કર જોરૈ;

યેહ બિરદ રજપૂત, એક લાખોં બિચ આરૈ.

જમરાણુ પાંચ પાછો ધરૈ, દેખિ મતી અવધૂતરો;

કરતાર હાય દીધી કરદ, યેહ બિરદ રજપૂતરો.

ગીત:—બરમોં દસ તણો ખાપરે બદલે, રાજ કરને રહે રજપૂત;

દેશ બિદેશ આકરી દોડે, ધજવડ હથો કહાડે ધૂત.

સેલ જંધૂક તીર, ખગ સાધન, ખસ ચઢણો, રમણો આખેટ;

ઇતરી ખાત, હાયજ દિખાવૈ, નર નરનાહ, કહાવૈ નેટ.

જળ બળ દાવ, ધાવ કામત છત, દરસે જુધ વેળા, જમ દૂત;

કિરમર જલી રહે, નિત કાનેં, રાંત તદિ માનેં રજપૂત.

રાજસાળ યોશાળ તણી રખ, સમને ચિત લાવૈ સરસ;

બાંતિ બાંતિ તરબિતિ હુવે લડ, રીતિ ખ્યાંતિ રંગરામેં દસ.

ખાયક સાંચ સામઘમ બરતૈ, ઋધિ ખરચૈ દ્રઢ કાઈ રહે;

સો રજપૂત સહી સરસાતા, લાખોં હિ ખાતોં સુનસ લહે.

કોઈ કવિને ચું પાણુ કહ્યો હૈ કી:—

“હિમ્મત અપાર તાકી કિમ્મત અપાર હોત;

હિમ્મત ગયે તેં શીર કિમ્મત કહાં રહી?”

હિમ્મતનું કિસોઈ ભારી કામ જો નરાંઈ જો સકે. ઈણુ બારે “ઠાકુર”

કવિને કહ્યો હૈ કી:—

કવિત:—રામલ જો પીરમેં, ચરિરમેં ન રાખે લેહ;

અન્તર કપટ કહ્યુ, હોય તો ઉધરિ જત.

આપ હવળા ઇણુ ખાતોરો શીરને માંને જવાળ દો ? કાંઈ આપ ક્ષત્રિ કોય નહીં ? આપરા મનમે શું હિસ્મત ભગ ગઈ હૈ ? આપ રણમે જવાસું પગ ક્યું પાછા ધરો હો ? ક્ષત્રિયોરા ખાસ્તે વાણી-યારી તરો ધરાં બેઠા બેઠા મૌજ શૌખરો કઠે લખ્યો હૈ ? રાજપૂતોરે ધરમે માંદા હોયને મરવાસું રણમે દુસ્મનશું લઢતે મરણો યે વધુ પ્રશંસારો કામ હૈ. આપ-ખાદશાહશું કાંઈ કરવારા ખાસ્તે ડરો હો ? આપરે એક શિર અર દો હાથ હૈ, અર. ખાદશાહને દોયાર શિર અર ચાર આઠ હાથ હૈ ? રણમે વિજય મિળણોકી ભાગણો યા મરણો ઇણુરો આધાર કુછ બળરા ઉપર હૈ કોય નહીં; યે તો ભગવાન એક-લીંગજીરી મરજીરી ખાત હૈ, અર વેા જીણને વિજય દેવો ધારે ઇણને દેવે હૈ. શીર ઓછો બળ વઢે કી વધારે બળ વઢે.”

આ પ્રમાણે દરખારમાં જે વખતે વાતચિત થઈ રહી હતી તેજ અરસામાં હાડીજીએ પઠાણુ સરદાર તરફ મોકલેલો દૂત આવી પહોંચ્યો અને તેણે સમાચાર કહ્યા કે “હજુર, પઠાણુ સરદાર આજ અપણા ખાર હઝાર સરંમમ લેને આપોરી લારમે આવવા નિકળશી, અર આપોરી બહુત પ્રશંસા કી અર કહ્યો હૈકી મેં મોરા જીવેરા સાટે કુંવર-શારી લારમે રહને લડશો. આપ તૈયાર વઢેને પધારો.”

રામસિંહનાં શિખામણનાં વચનો અને પઠાણુ સરદાર તરફથી દૂતે સંદેશો કહ્યો, તે સાંભળી સરદારોની અને અન્ય રાજપૂતોની કાયરતા નાશી જ ગઈ. તેમની ગયલી હિસ્મતે પુનઃ તેમનાં મનોમાં આવી વાસ કર્યો. તેમના શરીરમાં પીરરસનો ભાવ દેખાવા લાગ્યો. તેઓએ

અસો કાઠ કાને જાંતે, ખીના જન્મ મંત્રનતે,
સાંપહુકો જહર, ઉતારે તો ઉતારિ જત.
“કાકુર” કહત ચામેં, કઠિન ન માનો કછુ;
હિસ્મત કિયે તૈ કોન, કાજના સુધરિ જત.
ચારિ જને ચારિહી, દિશાતે ચારિ કોને ગહિ;
મેરકો હિલાયકે ઉખારે તો ઉખરિ જત.

સોરઠા:—હિસ્મત કિસ્મત હોય, હિસ્મત બિન કિસ્મત નહીં;

કરે ન આદર કોય, રદ કાગદ જ્યું “રાજ્યા”.

દોહા:—સખ જગ રિપુહોં એક હોં, કથ હોં અર અસહાય;

એસી રાંકા સિંહકે, સપને હૂ નહિં ભાય;

કલો પરઘે આપરાં, શીખ દિયે ચારોંહ;

બધે ન ઉમ્મર કાયરાં, ઘટે ન જુઝારોંહ.

મન બિચારી જીવડા, કાયર કિય દોડેહ;

મરશી કોઠે લોહ કે, બખરશી ચોડેહ.

કુમારને જવાબ આપ્યો કે “કુંવરશા, હમ હથળા હરદાર ઓર રાજપૂત આપરી લારમે આગરા આવવારા ખાસ્તે તૈયાર હો. અર હમારો બિચાર ઐડો હુકી આજ સન્ધ્યા સમય અઠસું નિકળ જાય.”

રામસિંહે તેમને વળતો જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે, “હરદારો, આપોરી અર હમારી ઇજ્જત એકડી હૈ, જીણસું આપ ઈણ તરોસું રાજરા ખાસ્તે રણમે શુઠો અણમે કાંઈ બડી બાત હૈ? આપોરી મદદસું સઘળો આગરા હલાય દૈહો, અર બાદશાહને માલુમ દૈશોંકી રોઠોડાંસું વેર કરને કાંઈ મીળયો?”*

આપ હથળા આગરા આયને ઐડો કાજ કરો કી જીણસું બાદશાહરી આંખ ખુલ જાય અર સ્વર્ગ-મૃત્યુ અર પાતાળમે આપરા જશુ હૈ જાય.† હરદારો, આપોરો બિચાર હૈ, વો મોંને ઠીક લાગે હૈ. આજ સન્ધ્યારા સમયરા આપણુ અઠે હુ નિકળ જાય. આપ તયાર હૈને પધારો.

રામસિંહે દરબાર ખરખાસ્ત કરાવતી વખતે કહ્યું કે, “કાકાજી

* મેં આપ સઘળોરી સહાયસું એડો કામ કરશોં કી.

કવિતા:—આજ ચલું સાય લઘ, સઘળે રોઠોડનરો,
ધીર બલખીર બની, શાહ સુધી લાઈ મેં;
આજ ચઢી સારી બાદશાહીકે કે મીરનકો,
મારી અરિ નારીનકો, બિધવા બનાઈ મેં.
ધરી બિકરાળ રૂપ, કાલકે સમાન આજ,
સારી બાદશાહી હાહાકાર ખરતાઈ મેં;
આજ ચઢી આગરાંપે, સકલ હિલાઈ રાજ,
કાજ કરે અદ્ભૂત ઔ, દિલ્લીકો ડગાઉમેં.

છંદપદ્ય:—આજ કરે રણ રંગ, જંગ શાહકો જતાઈ;
મારું મુગલ પઠાણુ, બાણુ(તેં) બીરતા બતાઈ.
ગોડાંતી ધમસાંણુ, કરી હળ ખરાં ફિરાઈ;
શાહ સાલમેં મીર, લડે યમ લોક પઠાઈ.
બળ પાય સકળ રોઠોડરો, હાહાકાર ખરતાઈ હો;
આગરા ગોડાંતી દોહું દળ, કરી છિત્ત બિત્ત બગાઈ હો.

† છંદપદ્ય:—બાણી કેશરિ બીર, ધીરર ધરિ લડો રોઠોડ;
પકડી પછાડહુ મીર, બીર મારો સહુ ગોડો.
રંડી અમરરી નાર, નાર બહુ અહિરી રંડે;
જહાં રોઠોડાં રંગ, જંગ જાણુ જગ મંડે.

અણુરીત કાજ કરી આગરા, નામ કરો જગમેં અમર;
જસ ગાય કવિ તિહુ લોકમેં, હર પતિ પાવે અંખર.

છણુ બખત આગરા પધાર્યા ધણુ બખત છણુ બગાપર કસુંબા હુવા હડા અઠૈ કસુંબારૌ બદોખસ્ત કરાણો.”

દરબાર બરખાસ્ત થયો. સહુ સરદારો અને અન્ય રાજપૂતો પોતપોતાનાં સ્થળે ગયા, અને કુંવર રાજમહેલમાં ગયા.

પ્રકરણ બાવીસમું

અરજીન ગૌડનું અપમાન

દગલબાજ કરવા યજ્ઞી, કદિ ન થાય કલ્યાણ;

જતૈ કરિને જોષ લ્યો, જો ચાહો તે લહાણ.

અરજીન ગૌડ પોતાનાં નાક કાન વીર અમરસિંહજી પાસે કપાવી સાંજના દરબાર વખતે બાદશાહ પાસેથી ધનામ મેળવવા-સાર દરબારમાં જવા તૈયાર થયો. તે ચાલવાનો વિચાર કરીને ઉઠ્યો કે કાષ્ટએ છીંક આધી, એટલે પાછો નીચે બેઠો અને પાણી મંગાવી પી લીધું, અને પુનઃ ચાલ્યો. પોતાના રહેવાના મકાનના દરવાજા પાસે આવ્યો એટલે બિલાડી આડી ઉતરી; વળી પાછો તે બેઠો અને થોડી વારે લાલચમાં ને લાલચમાં ઉઠીને ચાલ્યો. પોતાના વાડા-કમ્પાઉંડના દરવાજા પાસે આવ્યો એટલે કુતરાએ કાન કર્યા. આમ ઉપરા ઉપર તેને દરબારમાં જતાં ત્રણ વખત અપશકુન કરાવી કુદરતે તેને દરબારમાં જવા ના પાડી; છતાં પણ જેનું મન લાલચમાં ફસાયેલું છે, જેનું મન વિશ્વાસ-ધાત કરવાથી દૂષિત થયેલું છે, અને જેણે વીર અમરસિંહજી સાથે સંધિ કરતાં વચ્ચે શંકર ભગવાનને રાખ્યા હતા, અને વીર અમરસિંહજી સાથે દગો કરી શ્રીશંકર ભગવાનનો મહાન્ અપરાધ કરેલો છે, તેને તે અપરાધનું ફળ ચાખવાનું બાકી છે. પાપી અરજીન ગૌડ પોતાની સાથે બે ચાર માણસો લઈ અપશકુનને નહીં ગણતર દરબારમાં જવા ચાલ્યો.

સવારમાં અરજીન ગૌડે દગો કરી અમરસિંહને માર્યાના અને મરતાં મરતાં પણ વીર અમરસિંહે તે વિશ્વાસધાતીને નાક કાન કાપવાની શિક્ષા કરવાના સમાચાર નગરમાં ફરી વળ્યા જ હતા. લોકો આ નાક કટા ભાગ્યશાળીનાં દર્શન કરવા ઉત્સુક બની રહ્યા હતા. અને એવી ઉત્સુકતામાં આ ભાગ્યવાન બખર વચ્ચે થઈ રસ્તો હોવાથી દરબારમાં જવા નીકળ્યા. એણે નાક અને કાન ઉપર પાટા બાંધેલા હતા. તેથી પોતાની જ્ઞાતિ અને સગા બનેલીના દ્રોહી અરજીન ગૌડને લોકો અતુ-માનથી ત્વરિત ઓળખી ગયા. એક બીજાની વાત ઉપરથી તેની બખરમાં થઈ પસાર થવાની વાત તેના આગળ ને અગાળ બખરમાં

ત્વરિત બહેર થતી ગંધ, અને રસ્તાની બંને બાજુ આ દુષ્ટ કર્મ કરનાર અરજીનને એવા સાર પુષ્કળ માણસ એકન થયું. તેઓ એક બીજાને ઇસારાથી આ પાપીની ઓળખ કરાવતા હતા, પરંતુ કોઈ પણ માણસ તેનું નામ લેવું નહોતું. કારણ કે લોકો બાણતા હતા કે આ ઘોર પાતકીનું નામ લેવાથી કદાચ આપણે પણ પાપી બની જઈશું! જે કે અમારે પણ આવા પાપીનું નામ લેવું ન જોઈએ, તેમજ અમારા વાંચકો પાસે પણ તેનું નામ વંચાવવું લેવડાવવું ન જ જોઈએ, પરંતુ કાર્યવશાત્ તેનું નામ નિરૂપાયે લેવું લેવડાવું પડે છે. આ પાપી રસ્તા વટાવી આગળ જતો ગયો તેમ તેમ લોકો તેની હેકારી કરવામાં પણ પાછા પડતા નહોતા. પાપી ગૌડ તેના માટેની આ લોક લાગણી જોઈ લજવાતો પણ હતો, પરંતુ લોકોમાં ફસાયલા તે પાપીની શુદ્ધિ બેહેર મારી ગયલી હોવાથી દરબારમાં જવાના પોતાના વિચારને અડગ વળગી રહ્યો. છેવટ લોકોની હેકારી હકા મશ્કરી વચ્ચે આ પાપીની મૂર્તિ રાજમહેલ પાસે આવી પહોંચી.

આ પાપી આગળ દરબારમાં જવા આવ્યો. એટલે તુરત જ પેહેરાવાળાએ તેને અટકાવ્યો, તેથી ગુસ્સે થઈ કહેવા લાગ્યો કે: “મીયાં, મેરેકો પહેચાનો તો સહી. મેં ગૌડેશકા રાજ અરજીન ગૌડહું ઔર દરબારમેંસે બીડા ઉઠાકે અમરસિંહ રાહોડકા મારને ગયા થા. ઔર ઉસકો મારકે બાદશાહ સલામતસે હુકમકે મુવાશિક ધનામ લેનેકા જતા હું.”

પેહેરાવાળાએ તેને જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે: “મેં આપકો બરાબર જાનતા હું, લેકિન આપકે ચે નાક કાન કટ ગયલે હું, ઇસ્સે મેં આપકો દરબારમેં જાને નહીં હુગા. કયા આપકો માલુમ નહીં હૈકી નાક કટે આદમીકો દરબારમેં જાને દેનેકી શાહી સના હૈ?”

અરજીન ગૌડ કહેવા લાગ્યો કે: “મીયાં, નાક કટે આદમીકો દરબારમેં જાને દેનેકી શાહી સના હૈ. વો મેં બરાબર જાનતા હું, લેકિન મેરે નાક કાન તો કોઈ ખુરે કામમેં કટે નહીં હૈ. મેં ચે મેરે નાક કાન તો મેં અમરસિંહકો મારનેકો ગયા થા. ઉસમેં મેરેબી નાક કાન ઉસને કાટ દીયે હૈ.”

પેહેરાવાળાએ સામો જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે: “વો બાત તો હીક હૈ, લેકિન આપને ઉસમેં કુછ ખીરતા કરકે અમરસિંહકો નહીં મારા હૈ. ઉસકો તો તુમને દગલબાજસે મારા હૈ. શીર તુમ ધનામ કાયકા લેનેકા જાતે હો? લગ જાઓ, લગ જાઓ. તુમકો એશી બહા-દુરી કરનેસે શરમબી નહીં આતી હૈ?”

અરજીન ગૌડ આ પેહેરાવાળાનાં તિરસ્કાર યુક્ત વચનોથી ક્રુધિત થઈ કહેવા લાગ્યો કે: “મીયાં, તુમકો ઉસકી જી કરનેસેં કયા ફાયદા હૈ? તુમ તુમારા કામ કરો. જાઓ બાદશાહ સલામતકો જાકેં વરદી દો, ઔર સલામતકા જો ફરમાન હોવે વો મેરેકો માલુમ કરો.”

પેહેરાવાળાએ અરજીન ગૌડને પેહેરા આગળ અટકાવ્યો અને એક બીજા સિપાઈને બોલાવી હકિકત સમજાવી વરદી કહેવા મોકલ્યો. સિપાઈએ જાહેર નવા “નકીબ”ને જાહેર કર્યું. “નકીબે” હાથ જોડી બાદશાહને અરજ કરી કે: “ખુદાવિંદ દીન દિલ્લીકે ખાવિંદ, નીચું વો અરજીન ગૌડ આયા હૈ, લેકિન અમરસિંહને ઉસકે નાક કાન કાટે હૈ, ઇસસેં ઉસકો રેરવાલેને અટકાયા હૈ, તૌ ઉસકે લિયે ખુદાવિંદકા કયા ફરમાન હૈ?”

બાદશાહ:—“નકીબ, ઉસ પેહેરવાલેને ઉસ હરામીકો અટકાયા વો ખરાબર હૈ, ઔર ઐસે હરામીકો દરબારમેં લાના વોબી રાસ્ત નહીં હૈ, લેકિન ઉસકો યહાં ખુલવાકે યે સબ ખાન ઉમરાવેકો ઉસકો ખ્યાલ દેના ચાહિયે. ઇસસેં ઇસ પાપીકો દરબારમેં લાનેકી જરૂરત હૈ. ખાસ્તે પેહેરવાલેકો બોલો કી ઉસકો આને દો.”

નકીબ:—“જો હુકમ ખુદાવિંદ.”

નકીબે બાદશાહનો હુકમ સિપાઈને કહી સંભળાવ્યો અને સિપાઈએ નીચે આવી અરજીનને દરબારમાં જવાનું જણાવ્યું. તે તેની સાથેનાં માણસો સાથે દરબારમાં ગયો અને બાદશાહને કુરનસ કરી.

બાદશાહે તેને કહ્યું કે, “અય ગૌડ, તુમકો નાક કાન કટવાકે દરબારમેં આતે કુછ શરમ નહીં આઈ? ઔર નાક કટે આદમીકો દરબારમેં આનેકી શાહી મના હૈ વો તુમકો માલુમ નહીં હૈ? કી જીસસેં તુમ દરબારમેં આયે હૌ?”

અરજીન:—“ખુદાવિંદ, શાહી ફરમાનકે મુવાફિક મેં અમરસિંહકો મારકે, પટા લેનેકો આયાહું. શીર ઉસમેં શરમ કાયકી?”

બાદશાહ:—“અય ગૌડ, તૈનેં શાહી ફરમાનકા અપમાન કીયા હૈ. ઉસકાબી તો તેરેકો કુછ ખ્યાલ હોતા થા. તેરેકો ફરમાયા ગયા થા કી અમરસિંહકો ચેતના કરાકેં મારના યા પકડના, શીર તૈનેં દગા કરકેં ઉસકો કયું મારા? ઔર ઐસે ખીરકો દગેસેં મારકેં શીરબી તું પટા લેનેકો યહાં આયા હૈ? નમકહરામ તેરે જૈસે હરામીકો કુછબી દેના રાસ્ત નહીં હૈ.”

અરજીન:—“ખુદાવિંદ સલામતને મેરેકો પાંચ લાખકા પટા દેનેકો ફરમાયા થા; શીર મેં સલામતસેં યે કયા સુનતાહું?”

आदशाहुः—“अय कभयभूत, तुं जे सुनता है वो अरायर है. तेरे जैसे नतिद्रोही और सगे अनेछका दगासें मारनेवाले हरामीका पटा दे करके, आदशाहुतका कलंकित करना मैं नहीं चाहता. कभयभूत, तेरेका जो धंस हरामी कामकी सज्ज होनी चाहिये वो तो मरते मरतेभी वीर अमरसिंह बन गया है. धंससें ज्यादा सज्ज में तेरेका क्या करूं ? मैं तेरेका भरवा डालता, लेकिन तेरे जैसे नाक कटेका अन्धा रथनेसें तेरी सुरत देखके और काँध तेरे जैसा काम नहीं करेगा; धंससें तेरेका मारना मैं रास्त नहीं मानताहूँ.”

अरजुनः—“भुदविंद, कुछ प्रियाल किया नय की मैं शाही इरमानसें भेरे सगे अनेछका मारनेसें भेधजुत हुवाहूँ; शीरजी भुदविंद पटा देनेका धन्कार होते हैं; ये क्या आत है ?”

आदशाहुः—“कभयभूत, यलाम यहाँसें. शाही इरमानका अपमान करके शीरजी ज्यादा निक्र करताहै ? यलाम जल्द, नहीं तो तेरा राजकी छीन लीया नयगा. तेरे जैसे पापीका मु देखनेसें भी पापी होना पड़ता है. नकीय, धंस कभयभूतका यहाँसें हटाओ.”

नकीयः—“अरजुन, यले नयो; धनाम मिल गया. अय ज्यादा निक्र करके क्या दायदा उठाने मांगते हो ? तुमका होनेवाला दायदा तो अमरसिंह दे करके गया है, शीर यहाँ क्या देने आये हो ? यलो, यले नयो जल्द.”

आम कही अरजुननो हाथ पकड़ी नकीये तेने अहार कहाउयो, ओटले आदशाहु अन्य आन उमरावोने उदेशीने कहेवा मांडयुं कः “अय आन और उमराव, आप देजो. ये अरजुन गौड़ने कैसा नीय काम किया है. उसका मैंने आप सभके सुनते भीडा उठाते समय अरायर कहा था की अमरसिंहका येतना करके मारना; शीर उसहरामीने दगा करके उसका मारा. अगर जो अमरसिंहने उसके नाक डान नहीं काटे होते तो मैं जरूर उसका नाक डान काटनेका हुकम इरमाता. जैसे हरामी काम करनेवाले आदमीका जना भी तो रास्त नहीं है ? उस कभयभूतने राजपूत हो के, राजपूत और अपना सगा अनेछका दगासें मारा, उसका दरबारमें खाना वोभी रास्त नहीं था. लेकिन तुम सभका उसका ये नतिज दिखवाने के आस्ते मैंने दरबारमें बुलाया था. आप सभने उसके हाल अपनी आपोंसें देखे हैं, और सुने हैं. धंससें मैं ऐसी आशा रखताहूँ की आपमेंसें काँध कभी ऐसा अदकाम मत करे.”

આદશાહે પોતાનું બાળણ ખતમ કરી દરબાર બરખાસ્ત કર્યો, અને પોતે જનાનખાનામાં ગયો. આકીના ખાન ઉમરાવો અરજીન ગૌડની નિંદા કરતા અને તિરસ્કાર આપતા તથા આદશાહના ન્યાયની પ્રશંસા કરતા પોતપોતાનાં સ્થળે ગયા.

આવા જ્ઞાતિ અને દેશદ્રોહી રાજપૂત કુલકલંકને ધિક્કાર છે, જેણે અમરસિંહ જેવા વીરને દગલખાણ કરી પછાડીથી ઘા કરી ઘાત કર્યો. પરંતુ વીર અમરસિંહે મરતાં મરતાં પણ પોતાની વીરતા પૂર્ણ-પણે દર્શાવી, તે દુષ્ટના નાક કાન પોતાની કંટારીથી કાપ્યાં; અને જે સજા આવા કૃતદ્વનીને થવી જોઈએ તે સજા કરી. વળી આદશાહના ન્યાયની પણ પ્રશંસા થવા લાગી કે, જેણે આ નીચને પટો ન આપતાં તિરસ્કારી કહાડ્યો. આમ નગરમાં લોકો અરજીનને ધિક્કારવા લાગ્યા, અને વીર અમરસિંહની તથા આદશાહની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

પ્રકરણ તેવીસમું

રામસિંહની આગરા ઉપર સવારી

હોહા:-રામસિંહ રણમત જો, મહડયો આગરા ખંક;

માનો મૃગનકે ભુથ પે, અલ મૃગરાજ નિ:શંક.

પરંપરા સંજના પાંચ વાગ્યાના સુમારમાં જે સ્થળે મહારાજ અમરસિંહ આગરા જતાં કસુંબો પીવા બેઠા હતા, તે જ જગ્યાએ રામસિંહે બિછાયત કરાવી હતી. હાં તમામ રાઠોડો એકઠા થયા, એટલે રામસિંહ પણ હાં આવ્યા. રામસિંહના આવ્યા બાદ કસુંબા શરૂ થયા. તમામ રાઠોડોએ કસુંબા લીધા, અને કસુંબા લેવાથી તેમના મોં ઉપર વીરરસનો ચમકાર દર્શાવા લાગ્યો. કારણ તેનું નામ “અમલ” છે અને અમલ લેવાથી તે લેનારના શરીરમાં અમલ આણે છે, અને તે જ મુજબ રાઠોડોના શરીરમાં પણ નવીન અમલ તૌર-જેર આવ્યો. અમલ કસુંબા થઈ રહ્યા પછી હોકા ફરવા લાગ્યા અને હોકા પીને તૈયાર થયા એટલે કુંવરે સવારી કુચ ફરવાની આજ્ઞા ફરમાવી. તમામ રાઠોડો પોતપોતાનાં વાહનોપર સવાર થઈ ગયા. વાઘો વાગવા લાગ્યાં, અને કુંવર રામસિંહનું રાઠોડ સૈન્ય આગ્રાના પંથે પહોંચ્યું.

જે વખતે કોઈના આવેશમાં આવેલા રાઠોડોનું સૈન્ય ચાલવા લાગ્યું, તે વખતે શેષનાગનું ફણ કસકવા લાગ્યું, ફૂર્મની પણ ઠસક છુટી ગઈ. વળી દિગ્ગજેના મનમાં પણ શંકા થવા લાગી કે, આ રામસિંહ આટલું બધું

સૈન્ય લઈ ચઢ્યો છે, તે અંમને તો કંઈ નડશે નહીં? દેવોનાં રાજા ઇન્દ્રના મનમાં પણ પોતાના રાજ્યની રક્ષા સાર ચિંતા થવા લાગી, અને અપ્સરાઓ કુંવર રામસિંહ લડાઈ સાર ચઢ્યો છે તેથી તેમને પતિઓ મળશે એમ આનંદમાં લીન થઈ આકાશમાં પોતપોતાનાં વિમાનોમાં આવી સ્થિત થઈ. શંકર પણ પોતાને વીર પુરુષોના મુરડાની માળાઓ ખનાવવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થવાથી આનંદમય થઈ રામસિંહનું સૈન્ય જોવા આવ્યા, અને સૈન્યની રચના જોઈને ખુશ થઈ નાચવા લાગ્યા. માંસનું ભક્ષણ કરવા તથા શિરનું પાન કરવાના ધરાદાથી ડાકિણીઓ અને ભૂત પ્રેતો પણ આવ્યા, અને પોતાના પ્રભુ, ભગવાન શંકરના આનંદમાં ભાગ લઈ નાચવા લાગ્યા. વીર રામસિંહને પ્રયાણ વખતે સારાં શકુનો થયા, અને તેથી રાહોડો ખુશ થતાં ત્વરિત રસ્તો કાપવા લાગ્યા. રસ્તામાં જેમ જેમ ક્ષત્રિયોની જગાઓ આવતી હતી, તેમ તેમ તે તે સ્થળના ક્ષત્રિયો રામસિંહના સૈન્યમાં શામિલ થતા હતા. કારણુ સહુ કોઈ બાદશાહના વર્તનથી કંટાળેલા હતા, અને તેથી રામસિંહ જેવા વીર સરદારની સરદારી નીચે તેઓ આનંદથી લડવા બેઠાતા હતા. માત્ર ક્ષત્રિયો દાવ મળવાના અભાવે જ એમી રહેતા હતા, પરંતુ બ્યારે અનાયાસ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો ત્યારે તે પોતાનું ધૈર્ય કાયમ રાખી શકે એ અસંભવિત જ હતું.

રસ્તામાં જતાં તેમને પઠાણ સરદાર, મીર મીયાં પણ પોતાના બાર હજાર પઠાણો સાથે મળ્યા. રામસિંહ સાથે જુદા જુદા સ્થળેથી એકત્ર થયેલા એક લાખ રાજપૂતો ચડ્યા, અને બાર હજાર પઠાણો, એ રીતે એક લાખ ને બાર હજાર સૈન્ય સાથે રામસિંહ આગરા ચઢ્યો.*

* તે વખતની સવારીની શોભા એવી હતી કે:-

છંદ

ગળ્ગડી લાર સાર ધાર એક સાથ અલ્લિયં, હચકી હાર ભાત ભાત ભત લાર બલ્લિયં,
સુખીર ધીર ભીર દેખ બાન સાન ટલ્લિયં, ચડ્યો રાહાર સૈન ભાર શેષ ભૂવ હલ્લિયં.
ભૂકુટી કોપ તે ભરી, ફરફર ફરફિયં, સુરામ રામ રૂપ ધાર આગરા અરકિયં
દિશાન દન્તિ કેર દન્ત કરે કરે કકિયં, કરાલ કાલસે અરિન કેર દીલ દકિયં.
રોહાર મુચ્છ તાવ દેત ઘોર વાલ ગર્જિત, મનો અકાશ ઇન્દ્રરાજ મેધસાન સર્જિત,
અલંત અશ્વ ગર્જ રજ્જ ઉદ્ધ અર્ક વિસર્જિત, પ્રભાવ અંતક અતિય નીજ પ્રભાવ વર્જિત.
કરંત હ્રક હ્રક અશ્વ ગર્જ બાર બારયં, કાયર ડરંત પરંત લર એરંત ધીરન ધાયં,
સુધ્યાન છોડ ધૂનદી લંગે કરન બિચારયં, બીધિ હરંત જેદકો સુચુકિયે ઉપારયં.

છંદ-મૌકિતકદામ—

ચંદંત સુરામ હૈ આગરા બંક, મનો મૃગેષ બીન બાગરા રાંક;
ધરાધર ભાર ન ધરમ ધમક, બલે ભલકે અમકાર અમક.

એમ ધસમસ કરતાં રામસિંહની સવારી આગરા ચાલી. આ હકિકતની બાદશાહને ખબર પડી એટલે તેના મનમાં આગરાના રક્ષણને માટે ભારે ચિંતા થઈ પડી, કારણ કે બાદશાહ સારી પેઠે જાણતો હતો કે રાઠોડોના સામે આગરાનું સૈન્ય બિલકુલ ટકી શકે તેમ નથી. નકારમાં હજારો ને લાખો માણસોને પક્ષનાં મરાવી નાખવાં તે અર્થ વગરનું છે, માટે કોઈપણ રીતે નિકાલ થાય તો કરી નાખવો. પુનઃ તેના મનમાં બીજો વિચાર થયો કે પઠાણ સરદારને કોઈપણ ઉપાયે મેળવી લઈ તેની માર્ગત રામસિંહને નાસીપાસ કરી પાછો કહાડવો. આમ વિચાર કરી પોતાના એક દૂતને તમામ હકિકતથી વાકેફ કરી પઠાણ તરફ પત્ર લખી મોકલવાનો વિચાર કર્યો, અને માણસ મોકલ્યો.

પ્રકરણ એવીસમું

બાદશાહનો પ્રખંધ

દોહા:-કરી મિત્રતા જહિંસૌ, તાહિં દગાકર જાય;
વાહી પઠાણ ન માનિહૌ, નિમકહરામી સોય.

બાદશાહે પઠાણ સરદાર ઉપર પત્ર લખી દૂતની સાથે મોકલ્યો તે પત્રમાં નીચેના મતલબની હકિકત જણાવી હતી.

“પઠાણ સરદાર મીરખાન,

‘શાહાનશાહ શાહજહાંન તુમકો ફરમાન કરતા હૈ કી તુમ પાક ‘મુસલમાન હૌ, ઔર શિર્ક બારતે બાદશાહતકે ઔર બારતે દીનકે તુમકો લાન્નિમ હૈ કી, હરબખ્ત બાદશાહતકી તરફમેં રહના ચાહિએ. હમારે

હરી ગજકી અતિ લારહલંત, રથલકી ખીર સુલાર ચલંત,
મગં ખીચ ખીર સુઆય મલંક, સેના નિરખંત અરીય જલંત.
સુરંકર લીર અકાશ અપાર, હૂરં ભઈ આય અકાશમેં લાર,
શ્રૃંગાલ રૂ વાયસ સ્વાન ન પાર, બયે સ્થિત શિવ સમાધિ બિસાર.
સહૈ નહીં બાર સહરસ ફણીશ, ડરત પરત દિશાનકે ધરા,
દિગર્જન ભાર સહૈ કર ચીસ, કહ્યે કસૈ પીઠ દંતન પીસ.

છંપય:-રામસિંહ રણ બંક, શંક ખીણ ચડયો આગરા,

મનો કરકે કોધ, મૃગનયે ચલ્યો બાગરા.

સજ સેન ચતુરંગ, અંગ આનંદન પારં,

સંગ ચડે રાઠોડ, લેડ સહ કોડ અપારં.

અણૂરીત ચડયો રાઠોડ જળ, શેષશિષ કસકન લગ્યો,

ચૂકિયો પહન બીધિ બેદરો, શંભુ ધ્યાનતૈ ડગમગ્યો. (પ્રાચીન)

‘सुननेमें आया है की, तुम नागौरके सरदार अमरसिंहके लतीने राम-
सिंहके साथमें आरा हजर पठानोंके लेकरके आयेहो, ये आत अच्छी
नहीं है. और तुम हो बीतौ आदशाहतके सरदार, शीरबी तुम आद-
शाहतके सामने हाथ उठानेका तयार हुआ है, येभी अडी ताजुभीकी
आत है। इससे आदशाहको तुमारे आस्ते शंका हो रही है. और जे
हो गुजरी इसमें कुछ तुमको या हमको पौड़ करनेकी इस अफत जरूरत
नहीं है. लेकिन आस्ते आदशाहतके और दीनके तुम रामसिंहको समझाके
पीछा लौटा दो; अगर वो पीछा लौटनेके आस्ते छनकार होवै तौ
‘तुम इसका साथ छोडके आदशाहतके तरफसे लडनेका शामिल हो जाओ.
अगर तुम आदशाहके साथमें शामिल हो जाओगे तौ तुमारा ये
‘गुनाह आदशाह सलामत माफ करेगा, और तुमको तुमारे पदमें अढती
‘दी जायगी. अगर जे तुम इस शाही इरमानका छनकार करोगे तौ
‘तुम आदशाहकी सभत अड़गी उठा लोगे.”

आ मतलबनो पत्र हूतने आपता साथे साथे तेने अम पणु
कहेवामा आव्यु के “हेजो, इस इच्छेसे कुछ हो सके नहीं तौ तुम
औरभी कुछ तरकीबसे निकाल करनेकी आत भी करना, और हो
सके वहां तक निकाल करके आना.”

हूते “जे हुकम, खुदाविह” जे मुजबब जवाब आपी आलती पंडकी.

हूत आगराथी थोडे हर जयां रामसिंहनी छावणीमा पठाण
सरदारनो तंशु हतो लां आव्यो, अने सीपाछ साथे तेना आववानी
वरदी कहेवजायी.

पठाण सरदारै सीपाछने आज्ञा करी के “उसका आने हो.”

सीपाछ अहार गयो अने आगरावाणा हूतने लभने पोताना
सरदार पासे आव्यो. तेजे आवीने सरदारने कुरनस करी अने
पठाणे अतावेला आसन उपर गेहके लीधा आद आदशाहनी
इच्छा पठाण सरदारने आप्यो. तेजे इच्छा वांच्यो, अने आद-
शाह पोताने धमकी आपवानो तथा डोडवानो अयास इच्छामां
क्यों छे, अथी अतिशय कोधायमान थयो, अने हूतने कहेवा लाग्यो
के; “अय भीया, क्या आदशाह मुअको उराने मांगते ह्य ? क्या में
और मुसलमानोंके सुवादिह उरपोक या लालचसे ईस जानेवाला हुं ?
आदशाह अपनी दिल्लीकी झूठ लेकरके मेरे सामने लडनेका आर्थेगे
तौली में लडनेका तयार हुं. ये तौ दिल्लीका आदशाह है, लेकिन
स्यात सारी जहाँके आदशाहोंका लेकरकेभी आयगा तौली में

બાદશાહસેં ડરતા નહીં હું. કયોંકી મેં બરાબર જાનતા હું કી, હરેક આદ-
મીકા એક રોજ મરનાહી હે. ચહાય આપ બડા જંગ જીતનેવાલા હો
અગર તૌ ડરપોક હો, કોઈ ભી બચ નહીં સકતા હે. જખખી એક
રોજ મરના હે તૌ ફીર શુરવીરોંકા લાજીમ હેકી જંગકા દાવ કેભી
ન ચૂકના; ફીરસેં એસા મોકા મીલા યા નહીં. જંગમેં લડતે હુએ
ગરે શુરવીરોંકા યહાસેં ભી બઢકેં સુખ આગે મીલતે હે. ફીર જંગકે
મેં કેસેં મેં કયું પલટ જાઉં ? ઔર ડંભી કયું ? અગર જંગમેં મરા
તો ઇસસેં બઢકેં સુખ મીલેગા, ઔર જંગમેં જીતા રહા ઔર જંગ
જીતા તૌ મેરી ઇજ્જત બઢેગા, ઇસસેંભી મેં ડરતા નહીં હું, ઔર
બાદશાહકી તરફદારીભી કર નહીં સકતા હું. બાદશાહકે દીલમેં એસા
ભી હેકી પટેકી લાલચસેં મેરેકૌ ફસાના; લેકિન મેરે પાસ જો પટાહે
ઇસસેં બઢકેં મેરેકા જરૂરત નહીં હે. ઔર જો હે વો કોઇભી ખાલસા
મેરે જીતે કર નહીં સકતા હે.”

“અગર જો બાદશાહ યે સમજના ચાહતે હેકી, મેં યે રાજપૂતકી
મદદમેં કયું આયા હું, તૌ તુમ બાદશાહસેં પેશ કરોકી યે તૌ રામસિંહ
લડતેકા આયા હે, ઔર મેં ઇસકી તરફદારી કરકેં આયા હું; લેકિન
વો નહીં ચઢ આતા તૌ મેં અપને આપ ચઢકેં આતા. કયુંકી અમરસિંહ
મેરા “પધડીભાઇ” થા, ઔર ઇસકો મારનેવાલે ઔર મરવાનેવાલેકી
શુધ જરૂરસેં મેરે લેતી ચાહિએ. અગર જો મેં અમરસિંહકે મારને
ઔર મરવાનેવાલેકા બદલા ન દેઉં તૌ મેં નમકહરામી કહલાઉંગા.
એસા કામ પઠાણુ લોગસેં કેભી બન નહીં સકતા હે. ઇસ ખારતે
મેં અલખત અમરસિંહકા બદલા લેનેકે ખારતે બાદશાહસેં લડુંગા. ઇસમેં
મેરેકા કિસીકાભી ડર નહીં હે. બાદશાહકો ખુશ હોના ચાહિએ કી મેં
એક પાક મુસલમાન હો કરકેં બચન ઔર દોસ્તદારીકે ખાતિર મેરે
જાનકીભી પરવા ન કિયે અગર બાદશાહસેં લડતેકા આયા હું. બાદશાહકો
પેશ કરો કી બડે શોકકી ખાત હેકી અપને રૂકેમેં આપ ફરમાતે
હેકી “દીનકે ખાતિર” બાદશાહકો મેરે મીલના. કયા, અમરસિંહને
દીનકા કુછ બિગાડા કીયા થા કી જીસસેં ઇસકો મરવા ડાલા ? ઔર
જખ મેં અમરસિંહકે ભત્તીજેકી સાથ અમરસિંહકે વેરકી વસુલાત કર-
નેકા આયા હું તો ઇસમેં દીનકા નામ આગે કરકેં મેરેકા ફાડતેકા મેરે
પર અપની જાલ ડાલા ચાહતે હે ? દીનમેં કૌનસી જીગાપર કહા હેકી
ખીન અપરાધિયોંકાભી મારો ? ઇસ રીતસેં દીનકે નામસેં જીંઠ ફાયદા ઉઠાકેં
બાદશાહી કરનેવાલા બાદશાહકો લ્યાનત હે. દીનકે નામસેં તુમ લોગ, મૌજ
શૌખ કરનેવાલે મુસલમાનોંકા ફસાઓ; હમ લોગ નહીં ફસ સકતે. એસે

आदशाहकी जूठ जलमें इसनेवाले मुसलमानोंको उस आदशाहसेली
थलके स्थानत हैं. जमो, तुम जा करके ये सण आत आदशाहको
पेश करो के, हम सन्ध्ये पठान लोग कभी कूट नहीं सकते.

हाँ, अगर आदशाह रामसिंहसे निकाल करना चाहते होंगे, तो मेरेसे
अन सकेगा धतनी मदद में आदशाहके उस काममें अलपता कइगा. अगर
निकाल करना होगा तो मैं तीन राज तक रामसिंहको यहाँ पर ठहरनेका
कहुंगा, लेकिन चौथे राज तो हम लोग जरूर आगरामें हल्ला करेंगे.
अगर आदशाहको ठीक मालुम हो निकाल करे, या अपना सेनका तयार
करके लडनेका आवे; हम लोग सभी आतसे तयार हैं. आदशाहको
येभी पेश करौ की लडाइके काममें हम पठाण लोगोंकी भी हिन्दुसे
माने जाय. हमारे पर मुसलमीन समझ कर कुछ रहम न की जाय.
हम लोग दीनका पहचाननेवाले सन्ध्ये मुसलमीन पठाण हैं. दीनके
सन्ध्ये दुश्मीनके सामने हमारे शरीरका एक आल रहैगा वहाँतक
लडके जैसे दुश्मीनका दाव लेनेवाले हैं, अगर जूठ दीनके नामसे
निरपराधियोंका मारनेवालेका सामना भी ऐसा करेंगे. धिस अजत
भी हमलोग आदशाहको अगैर शरम-शिक्षरसके अमरसिंहको मारनेका
पहला हेंगे. अस जमो. तुम ये सण आत आदशाहको पेश करो.
अप में ज्यादा कुछ भी कहने नहीं माँगता.”

दूते पठाण सरदारनुं कहेवुं सांखणी तेने आत्री यध के ते काध
पणु रीते कूटी शके तेम नथी. तेथी ते नम्रता पूर्वक विनंति करी
कहेवां लाग्यो के:—“हुजुर, अगर आदशाह सलामतके इच्छेका कोर्ष
निकाल हों सके थुं नहीं है, तो शीर निकालके राह पर आत करना
चाहिये, और धिस अधडेका अंत खाना चाहिये. हुजुर, धिस ज्वाल
करें की धिस अधडेमें अहुतसे हिन्दु और अहुतसे मुसलमीन कट जायगे,
शीरकी अमरसिंहजुं छंदे नहीं हो सकते हैं. धिससे भी निकाल की
आत शुरू होनेकी मेरी आदशाहके तरफसे अरज है.”

पठाण:—“उस अरजनुन गौडके प्राय वापका पटा है करके,
अमरसिंहको मरवानेसे आदशाहको क्या इयदा हुवा? और धिस तरद
पटा है है करके सरदारोंको मरवा डालनेसे आदशाहत कयतक नील
सकेगा? धिसकाभी आदशाह कुछ बियार करते हैं?”

दूत:—“हुजुर, गौडके एक डौडीकी दीया नहीं है. अरजनुन गौडके
तो आदशाहने भीय दरबार सण आन उमरावोंको देखते हुये
नालासी करके निकाल दीया और आदशाह सलामतने उससे करारकी
तो ऐसा किया की वीर अमरसिंहको येतना कराई पडा जाय

અગર મારા જય; કિસી રીતસે દગા દીયા જાયગા તૌ બાદશાહકી સખત ખફગી ઉઠાઈ જાયગી. શીરબી વેા કમખખતને દગલખાજસે અમરસિંહકો મારે. લેકિન વીર અમરસિંહને મરતે મરતે બી ઉસ હરામીકે નાક કાન કટારીસે કાટ દીયે. બાદશાહને બી ઉસ હરામીકો દરબારમેં કહા કી ‘અમરસિંહ જૈસે વીર આદમીકો દગલખાજસે તૈને મારા, ઉસસે મેં તેરે નાક કાન કટવા દેતા, લેકિન વેા સજા તો તેરેકા વીર અમરસિંહ મરતે મરતે કર ગયા હૈ. અબ તૌ તેરેકા જાનસે મારના ચાહિએ, લેકિન તેરે જૈસે નાક કટેકો જીન્દા રહને દેનેસેં ઐસા કામ શીરસે કોઈ ન કરૈ. ચલ, અબ દરબારસેં નિકલજ, દરબારકો દાગ લગાતા હૈ.’ ઐસા કહકે ઉસકો નિકાલ દીયા. ઉસકો પટા દેનેકી ખાત ઝૂંઠ હૈ.

પઠાણુ:—“કયા યે ખાત સચ્ચ હૈ? જો યે ખાત સચ્ચ હૈ તૌ તુમ જા કરકે બાદશાહકો પેશ કરોકી અગર અરજીન ગૌડકા પટા રામસિંહકો દીયા જાયગા, તૌ મૈં રામસિંહકો સમજાકે પીછાં લૌટાનેકે લીયે મેરેસેં બન સકૈગા ઇંતની મદદ કર્કગા.”

દૂત:—“તૌ હુઝુર, જહાંતક મેં બાદશાહ સલામતકો મીલકે આપકો સમાચાર હું, વહાંતક રામસિંહકે તરફસે કુછ તુફાન કીયા જાય નહીં, ઐસા આપ બંદોખરત કરૈ. મેં સલામતસે ખાતચિત કરકે જહિંદ વાપસ આ જાઈગા.”

પઠાણુ:—અચ્છા. જબ તુમ જાઓ, મેં તીન રોજ રાહ દેખુંગા.”

દૂત:—“જો હુકમ હુઝુર.”

આમ કહી રજા લઈ દૂત ચાલતો થયો, અને આગરામાં જઈને બાદશાહને તમામ સમાચાર નિવેદન કર્યા. બાદશાહ પણ ગમે તે ભોગે નિકાલ કરવા તૈયાર જ હતો. તેથી તેણે પણ પટ્ટો આપવા હા કહી. બાદશાહના ચોક્કસ સમાચાર લઈ દૂત પુનઃ પઠાણુ સરદાર પાસે આવવા નિકળ્યો.

દૂતને વિદાય કર્યા બાદ પઠાણુ સરદાર પણ રામસિંહના તંત્ર તરફ તેને બાદશાહના દૂતની હકિકત જણાવવા ગયા.

પેની-શુલર

લાઈફ એશ્યુ-
રન્સ કું. લી.

એ સ્વદેશી વીમા કંપની છે, તેનાં ઓછાં પ્રીમીયમો અને વધુ ફાયદાકારક શરતો બધાને વીમા ઉતરાવવા આકર્ષે છે. ઉદાર શરતોએ એજંટો જોઈએ છે. લખો:-

હેડ ઓફીસ: ૮૭ મેડાજ સ્ટ્રીટ, ફોર્ટ, મુંબઈ.

માત્ર રાજવંશીઓ અને પૈસાદાર લોકો માટે.

બાદશાહી યાકુતી.

(રજીસ્ટર્ડ)

ગમે તે કારણથી ગુમાવેલી તાકાત પાછી લાવે છે. પુરૂષાતન કાયમ રાખે છે. આ રાજવંશી યાકુતી વીર્યવિકારના તમામ બ્યાધી મટાડે છે અને વીર્ય ઘટ્ટ બનાવી ખર્ચ પુરૂષાતન આપે છે. ખરી મરદાંઈ આપનાર અને નબળા માણસને પણ જીવાનની માફક જોરાવર બનાવનાર આ દવાનો લાલ લેવા અમારી ખાસ ભલામણ છે. આ દવા વાપરવામાં કોઈ પણ જાતની પરેશની જરૂર નથી.

૪૦ ગોળીની રબી એકના રૂપીયા દશ.

ડાક્ટર કાલીદાસ મોતીરામ. રાજકોટ-કાઠીયાવાડ.

મુંબાઈમાં દવા મળવાનું ઠેકાણું:-

મેસર્સ કેમ્પ એન્ડ કો. લીમીટેડ.

ઘડીઆળની ભેટ આપશું.

કમલીના ખામ માયાના દુખાવાને તથા વાના સાંધાને તરતજ આરામ કરે છે. કી. બાટલી એકના ચાર આના. ટ. ખ. જુદું. દરાજનો મક્કમ ગમે તેવી દરાજ તથા ખરજવાને જડમૂળથી આરામ કરે છે. કોઈપણ એક ડઝન લેનારને ખરોખર ટાઇમ આપનારી ઘડીઆળ ભેટ આપીશું. સાથે ઈન્ડિપેન્ટ પણ આપશું.

ખનાવનાર:-લીખાલાલ પાનાચંદ. } કમલીના ડીપો,
વીઠલવાડી, મુંબઈ નં. ૨.

અમયાગોઠી

આ ઔષધિ કેવળ વનસ્પતિની જ છે, કાંઈ પણ રસાયણ નથી. જઠરાગ્નિ મંદ થવાથી ઝેરી વાયુ પેદા થઈ અક્ષર સ્ત્રીને હૃદયપર તથા છાતીમાં દબાણ કરી અસહ્ય દરદ કરે છે. અને જે હૃદયના રોગ (Heart disease) તરીકે ઓળખાય છે, જે તેમ નથી પણ હવા પાણી પ્રતિકુળ હોવાને કારણે અગર બંધકોશ એટલે કે દસ્ત કબજાઆતને કારણે થાય છે. પરીણામે અલગત બચ કર્તા છે પણ સાધ્ય છે. માંસાહારી તથા આંત્રાહારી બંને તેવા દરદીઓને આ ઔષધ ફાયદાકારક સિદ્ધ થઈ છે. લાંબા સેવનથી પેટ તથા છાતીનાં તમામ દરદો અને ખાસ કરીને હરસમસાને જડમૂળથી કઢાડી નાંખે છે.

સળવાતું ટું-હવિતંકુમાર ભગુલાઈ, નાગરવાડો, મુ. પાટણ (ઉ. ગુજરાત). કો. ત્રીશ ગોળીના પેકીંગ સાથે રૂ. ૨-૪-૦ વી. પી. ખર્ચ ભુદો.

વાગવા કે દાઝવાનો અઠસ્માત થતાં તરતજ પાડોશીઓ દોડી આવશે. અને પોતપોતાના અનુભવ મુજબના ઇલાજો કરવા જણાવશે. આ રીતે ચોક્કસ ખાત્રીભરેલો ઇલાજ મળે ત્યાં સુધી દરદની મુંઝવણ અને કારમી વેદના ભોગવવા કરતાં

પ્રો ક ટ ન

તરતજ વાપરવો જોઈએ. દાઝવા ઉપર વેસેલીનમાં મેળવી ચોપડવાથી અન્ય બી બરી ઠંડક વળે છે. પાકતું નથી. રૂઝ જલ્દી આવે છે, બળતરા ખીલકુલ થતી નથી, વામવાથી વહેતા લોહી ઉપર આ પાઉડર દબાવવાથી લોહી તરતજ બંધ થાય છે, ઘા પાકતો નથી. રૂઝ જલ્દી આવે છે. મડગુમડાં ચાંદા ઉપર પણ પાણી અથવા ગુલાબજળમાં મેળવીને ચોપડવાથી ઠંડક થાય છે. અને જલ્દી આરામ થાય છે. આવા ગુણો છતાં નજીવી કીંમત ૧ આઉન્સની ૧ બાટલીના રૂ. ૧-૪-૦ ખર્ચ ભુદું.

પી. એસ. ધનજીભાઈની કં., ઘી બજાર કાળુપુર-અમદાવાદ.

ચાંદી એ ગુપ્ત અને ખરાબ રોગ છે. આ દુઃખ સહેવાતું પણ નથી અને શરમના માર્યા કાઢને કહેવાતું પણ નથી. અને મમે તેવી દવા કરવાથી કાઢ વખત ઉલટું નુકશાન થાય છે. આ દરદ વધીને નસો સુધી પહોંચી જાય ત્યારે તે ઘણું વિકટ થઈ પડે છે. આવી સ્થિતિ થાય તે પહેલાંજ શરૂઆતમાંજ

ઝીન્ક ઝેરા

વાપરો. ચાંદી માટે ખરેખરો, સહેલો અને સલામત અને અદ્ભુત ઇલાજ છે.

કીંમત ૧ બાટલીના રૂ. ૧.

ખર્ચ ભુદું.

ગોલ્ડ-મહોર પ્રોવીડન્ટ

ડાકતરી તપાસ વગર માસિક પ્રીમીયમ આઠ આના, ૧ રૂપિયો, ૨ રૂપિયા લઈ વીમો ઉતારનારી સ્વદેશી કંપની છે.

એજન્ટો માટે ઉદાર શરતો.

લખો:-હેડ ઓફીસ, સેટ પીટર્સ આર્મીનીયન

ચર્ચ બીલ્ડીંગ્સ, મેડોઝ સ્ટ્રીટ, કેટ, મુંબઈ.

પ્રકરણ પચીસમું

સમાધાન

દોહા:-ખીન કળ્યા ને કાન જૈ, જનિ કળ્યા કર કાય;

કળ્યા સળ્યા ને જતાં, લાભ લિયા નહ સોય. (માયાન)

પઠાણુ સરદાર પોતાના તંથુમાંથી ઉઠી, જ્યાં રામસિંહનો તંથુ હતો ત્યાં આવ્યા, અને બહારથી વરદી કહેવડાવી. વરદી પહોંચવાથી, રામસિંહ જાતે તેમને સામા લેવા સાર આવ્યા અને બન્ને જણ તંથુમાં જઈ બેઠા. પછી પઠાણુ સરદારે વાતની શરૂઆત કરી:-“કયું રામસિંહ, તુમારી તબિયત તો અચ્છી હૈને?”

રામઃ:-“જી હા, આપોરી કૃપાસું મોરી તબિયત આછી હૈ.”

પઠાણુ:-“રામસિંહ, અબ કયા કરનેકા બિચાર હૈ?”

રામઃ:-“આપ મોંને કાંય કરવારા ખાસ્તે પુછો હૈ? આપને ઠીક લાગે ઇણુ રીતસું આપ ફરમાવે. મેં તો આપકા આગે એક છોટોસો ટાપર હું, આપ મોરા પુજનીક હૈ. શીર મોરી સલાહ કી કાંઈ જરૂરત હૈ?”

પઠાણુ:-“રામસિંહ, તુમ ઇસ બખ્ત અમરસિંહજીકી બગાવર હૈ. ઓર આપકો હમ લોગ અમરસિંહ સમજતે હૈ. શીર તુમકો ખીના માલુમ કીયે હમ લોગ કયા કર સકતે હૈ? ઇસસે આપકા બે બિચાર હો સો મેરેકા માલુમ કરો.”

રામઃ:-“યે સખી ખાત તૌ ઠીક હૈ. યે તૌ આપ મોરા પુજનીક હોને ઇણુ તરોસું કહો હૈ, યે આપોરી બડાઇરી ખાત હૈ.”

પઠાણુ:-“રામસિંહ, દેખો બાદશાહસેં તકરાર કરકે ખીના કારણ હઝાઇન આદમી અપણા ઓર હઝાઇન આદમી બાદશાહકે કટવા ડાલનેસેં કયા ફાયદા હૈ? બે એસેહી બિના તકરાર અપણકો ફાયદા હોતા હો તો નાહક લડાઇ કરનેસેં કયા ફાયદા હૈ? નિકાલ કરનેકે ખાસ્તે બાદશાહકો કુછ કહે, ઓર બે વોબી સમજ જાય તો અપણા બી માન રહવે; ઓર નાહક આદમી લોગકા જાન જાનેસેં બચ જાય. તો ઇસ બાબદમેં તુમારા બે બિચાર હોવે સૌ કહ દો.”

રામઃ:-“કાકાજી, આપ હૌં સો મેરે મુરખી ઓર પુજનીક હૈ, શીર મેરેસું પુછનેકા કાંઈ કારણ હૈ? જીણુ તરોસું અપણા માન રહ જાય ઇણુ તરોસું નિકાલ હો જાય તૌ, આપસું મેં કંઈ દું હેઠા આદમી બહે ગયો હું?”

पडाणुः—“रामसिंह, अपणु कुछ मान रहता होगा तो तौ निकाल दिया जयगा, आधी तौ आदशाहसें नमकें निकाल करनेकी क्या जरूरत है?”

रामः—“काकाज, आपरा बियार आछा है, अणुमें मेरा बियाररी कांई जरूरत है? आप आपरी भरणमें आवै धणु रीतसुं निकाल कर दो. मैं तौ आपरौ टापर हूं. पर ये बियार आपोरां वक्षमें रहणु याद्विओ की काकाजरां मौतरौ अद्वेओ वण जय.”

पडाणुः—“तुमारा कहना तौ ठीक है, और मैं भी इसका बियार करके जे निकाल हो सकैगा तौ करैगा.”

रामः—“काकाज, जय भौनें पुछवारी कांई जरूरत है? मैं तौ कह चुक्यौ हूं की आपोनें जणु रीतसुं आछो लागे धणु रीतसुं निकाल कर दो.”

पडाणुः—“जय देवो मेरी साथ आदशाहका दूनकी आतयित दुध है सो मैं तुमका कहता हूं.” (अम कही आदशाह तरङ्गथी आवेवो इक्को रामसिंहने आप्यो.)

पडाणुः—“देवो, ये इक्का लै करके आदशाहका दूत आया था. और मेरेका तुमारी मददमेंसें छटके आदशाहको मिलनेके आस्ते धमकी दीया था, और कुछ लालच भी दीया है. मैंने दूतके साथ आदशाहको कहला जेना हैकी, आप धस रीतसें मेरेका ईंसाने भोगते हो, लेकिन मैं रामसिंहको छोडके कभी आदशाहकी तरङ्गमें आ नहीं सकता हूं. और आदशाहको जके कहदों की जे आदशाहका धराहा कुछ निकाल करनेका होगा तो मैं रामसिंहसें कहूंगा, अगर आदशाह जे कुछ निकाल नहीं करेगे तो हम लोग जरूर आदशाहसें लडेंगे. और ये भी कहदो की ये तो रामसिंह यज्ञ है, लेकिन जे रामसिंह नहीं यज्ञ आते तौ मैं पडानोका ले करके आदशाहकी सुध लाता. धससें धस दूतने मेरेसें निकालकी भी कुछ आत की है, और वो वहांतक पोला भी है की जे पट्टा अरण्णन गौडको देनेके आस्ते नक्की किया रहा वो पट्टा आपका आदशाह दै देगा. धससें मैंनेभी इसका कहा है की, ‘तुम आदशाहसें धस आतकी आत्री करके यज्ञे आओ.’ शीर वो आदशाहके पास गया है, कभी आदशाह अपनी आत कुंभुल करैगा तौ अपणुको निकाल करनेमें क्या हरज है? और गौडकाभी अमरसिंहज भरते भरते नाक कान काटके सज्ज कर गये हैं, धससें धसकाभी कुछ ज्वाल अभी करनेकी जरूरत नहीं है.

धससँ मेरा वो बियार है की मैं आदशाहसँ निकाल कर हूँ. तुमारा क्या बियार है ?”

राम०:-“काहाण, आपोंनै नयुं ठीक लगेयुं करदो. धलुमें मेरी काध आतरी हरहत है काध नहीं. आप नो कुछ करोगे वो ठीक करौगे. आपरी अर मेरी धन्त साथमें शामिल है, धससँ धलु आतमें मेरे बियार करणारी काध जरत है ?”

पठाणु:-“अच्छा, जय में जाता हूँ, और नो आदशाहका आदमी आयगा और आदशाहको निकाल करनेकी धन्तजारी होगा, तो मैं निकाल कर आऊंगा.”

पठाणु सरदार रामसिंहने तमाम हकिमत कही आदया. तेमने वणाववा रामसिंह पलु कटलाक दूर सुधी साथे गयो, अने पठाणु सरदार तेने पाछो वाणवाथी ते पोताना मुकाम उपर आब्यो.

रानि तेमणे आनंदमां व्यतीत करी, अने भीजे दिवसे सवारमां आदशाहनो हूत आदशाह पासैथी वातचित करीने आब्यो, अने तेना आब्या आद निकालनी वातचित शर थर.

पठाणु:-“कयुं भीयां, क्या करके आये हो ?”

हूत:-“हुजुर, आप जस रीतसँ आदशाहतकी धर्जत रहै और रामसिंहकाभी मान रहै धस तरहसँ इरमावें.”

पठाणु:-“भीयां, तुमको आगेसँ हमने सय आतचित कह दीया है. कीर हमारे तरहसँ क्या इरमानेका है ? तुमको पहलेंसँ हम ओल दीया है धस भाद्रिक अरजुन गौडको आदशाहने नो पटा देनेका क्रिया था वो पटा रामसिंहके नामपर करके धसका लेख लाके आदशाहकी मोहर साथ हमको देदो. नो मान जवे तो कीर मैं रामसिंहको आत कहूंगा.”

हूत:-“हुजुर, जय में सलामतके पास जेके मोहर शिक्का के साथ अत लाके आता हूँ.”

पठाणु:-“हां, भीयां, तुम जज्यो लेकिन, वो अतमें आदशाहको अमरसिंहको भीना गुन्हे दगलजाणसे भरवा जला, धससँ अमरसिंहजके भतीजे रामसिंहने आगरेपें यजध की; और आदशाहने लजध करनेकी नापुशी दिभाके, निकाल करनेकी धन्तजारी दिभाध; और धसमें ये पाय लाभका पटा रामसिंहको दे करके उसको वापस लौटाया और रामसिंहके नामपें यदा देनेकी सय आत उस पटेमें आना आदिअे.”

દૂતઃ—“અચ્છા હુજુર, મેં સલામતકો બોલુગા.”

પઠાણુઃ—“જાઓ જાજ લેકિન નિકાલ કરના હોવે તો ખત કરકે લે આના.”

દૂત ગયો અને બાદશાહને હકિકત નિવેદન કરી. બાદશાહને પણ ખાત્રી થઇ કે આ લોકો મક્કમ વિચાર ઉપર છે. જો તેમના કહેવા પ્રમાણે કબુલ કરવામાં નહીં આવે તો તેઓ લડાઇ કરશે. તેથી બાદશાહે પણ પઠાણુ સરદારના કહેવા પ્રમાણે રામસિંહના નામનું તાબાપત્ર કરી આપી પોતાની મોહાર સિક્કો કરી મોકલાવ્યું. આ મીયાએ લાવીને તે તાબાપત્ર પઠાણુ સરદારને આપ્યું, અને પોતાના કહેવા પ્રમાણેના તમામ મતલબ તેમાં આવી ગયેલો હોવાથી તે તેણે પોતાના પાસે રાખ્યું અને દૂતને લઇને રામસિંહ પાસે આપ્યા. રામસિંહના તંત્રીમાં જઇને તેમણે રામસિંહને કહ્યું કે; “રામસિંહ, મેં બાદશાહસે નિકાલ કરકે આપાહું.”

રામસિંહઃ—“કાકાજી, જો આપ કિયોડો હે, વો બરાબર હોશી. અણુમેં મોરે જાણુવારી કાંઇ જરૂરત હે?”

પઠાણુઃ—“તુમારે દેખનેકી તો ખાસ જરૂરત હે. તો દેખો ચે, તુમારા ખત બાદશાહને જો દીયા હે.”

રામઃ—“અણુમેં મોરે જાણુવારી કાંઇ જરૂરત હે? આપને ઠીક લાગે સો બરાબર હે.”

પઠાણુઃ—“અચ્છી ખાત હે, લેકિન દેખો તો સહી. બાદશાહને જો લિખકે લેખ હે વો અપણે કબુલ કરના કી નહિં?”

રામઃ—“કાકાજી, આપને દેખ્યા હોશી શીર મેરે દેખણેરી કાંઇ જરૂરત હે?”

પઠાણુઃ—“રામસિંહ, બાદમી બાદમીકે ખાજમેં અક્કલ ઇલાયદા રહતી હે. ધસસેં તુમ દેખો તો સહી.”

રામસિંહે તે ખત પોતાના હાથમાં લઇ વાંચવા માંડ્યું:—

આલી જહાંન, દીન દિલ્લીકે શાહાનશાહકે તરફસેં નાગોરકે સરદાર રાઠોડ રામસિંહકો યહ તાબાપત્ર દીયા જાતા હે કી, તુમારે આપ્યા અમરસિંહજી રાઠોડને, કુછ કારણસેં, હમારે સાલા સલાખત-ખાનકો માર દીયા થા, જીસસેં ઉસકો મારનેકે બારતે, હમારે દર બારમેં ખીડા શીરાયા ગયા; વો ખીડા ગૌડ દેશકે રાજ અરજુન ગૌડને ઉઠાયા; ઓર અમરસિંહકો ચેતના કરકે મારનેકો શાહી ફરમાન હોને પરબી, ઉસને દગલખાજસેં અમરસિંહકો માર દીયા. ઉસકો બદલા

लेनेके आस्ते तुमने और पहाण सरदार भीरभान के तुम्हारे यायाके “पधडीबाई” है, धनहौने भीलके आगरा पर यदाई की; उसमें आदशाहने तुम्हारेसे निकाल डीया, और उस निकालमें मालवा और आधा गुजरात देशका पांच लाखका पटा दीया जाता है. और जहाँ-तक दिल्ली-आगरा-और शाहनशाहत हमारे वंशमें रहेगा, वहाँतक वह जमीर तुमारा और तुमारे आद तुमारा वंशमें रहेगा. और उसका उपलोग तुम और तुमारे आद तुमारे वंशवाले अपनी मरल सुवादिक करोगे. और उसमें आदशाहतके तर्कसे कुछ भी दरकत डीया नयगा नहीं.”

आमत वांसीने रामसिंह पहाण सरदार भीरभानने परत आधुं, अने कहेवा लाग्यो के: “डाकाळ धलुमें आप भेनि कांछि पुछी हो? आपरा निकालमें भेरे देणाले जरना कांछि रहे?”

पहाण:—“आपका निकाल पसंद तो है ना?”

राम:—“छ हां, आपने ले डीयो है, वो भेनि मन्जुर है.”

पहाण:—“अच्छा, जग में जाता हूं.”

राम:—“मोहोत अच्छा.”

पहाण सरदार आदशाहना दूतने लपने गयो, अने पोताना तंथुमां जध तेने कहेवा लाग्यो के:—“भीया, तुम जओ. और आदशाहको नके कही डी कलके दरबारमें हम लोग आयेंगे, और लरे दरबारमें धंस अतको आदशाह हमको देंवें ऐसा अंदाजस्त करवाओ. हम कल दरबारमें आयेंगे.”

दूत:—“मोहोत अच्छा, हुजुर.”

आम कही दूत गयो. तेले जध आदशाहने तमाम हकिमत निवेदन करी. आदशाह पण द्युन करी अने भीजे दिवसे दरबारमां रामसिंहने “ताम्रपत्र” आपवानो निश्चय थयो.

अकरण छपीससुं

रामसिंहने ताम्रपत्रनी लेट

सोरठा:—करी परिणाम बियार, पछी नौज काम शकरो;
नहीं तो आदो मार, ने पेस्ताखुं नम्य लार.

आजे सवारमां राहोडाने अने पहाणने आदशाह शाह-जहाँनना दरबारमां जवानुं होवाथी, सवारमां सूर्योदय पहेलां ज तेओ जअत थया अने पोतानां निलनां कर्मोथी परवारी तैयार थया. रामसिंह पण पोते पायजमो तथा तेना उपर जमो पहेयो अने

કમ્મર બાંધી, માથા ઉપર એક ભારે કિંમતિ મેહેકર બાંધી લીધું. કમ્મરમાં કટારી, જમૈયો, છરી, અને તમચો વિગેરે કમ્મરે બાંધવાનાં હથીઆર બાંધી લીધાં. કમ્મરપટામાં તલવાર પણ લટકાવી લીધી. ખભા ઉપર એક ભારી કિંમતનો દુપટ્ટો નાંખી તૈયાર થયા. અન્ય રાજપૂતો પણ તૈયાર થઈ ગયા. ભારબાદ રામસિંહે પઠાણ સરદારની પાસે ખબર કરવા માણસ મોકલ્યો. તેઓ તો પોતાના પઠાણો સાથે તૈયાર થઈને માત્ર રામસિંહની જ રાહ જોતા હતા, તેથી તેઓ રામસિંહના માણસથી રામસિંહ પોતાની રાહ જુએ છે એવી ખબર મળવાથી તંબુમાંથી બહાર નિકળ્યા. દૂતે જઈ પઠાણ સરદારની તૈયારીના સમાચાર આપવાથી રામસિંહ પણ પોતાના તંબુમાંથી બહાર નિકળ્યો, અને પઠાણ સરદારને મળ્યો. પઠાણ સરદાર રામસિંહને સાથે લઈ પોતાના તંબુમાં આવ્યા અને કેવી તૈયારીથી દરબારમાં જવું તત્ત્વ સંબંધી વિચાર કરવા લાગ્યા.

પઠાણ:—“રામસિંહ, દેખો; બાદશાહકા ભરોસા રખતેકા કામ નહિ હૈ, ઇસસે અપણુ લોગોંકા ચેતકે—સાવચેતીસે—દરબારમેં જનાં ચાહિએ.”

રામ:—“જી હાં, મેં બાદશાહોંરા દગાસું વાકિફ હું, જીણસે દરબારમેં જાય તૌ પૂરે બંદોબસ્તસે જાય, જરાઈ ઠીક હૈ, નહિં તૌ બાદશાહ દગો કરવામેં ચુકે કોઇ નહિં.”

પઠાણ:—“મેરા બી બિચાર એસા હૈ, ઇસસે ચું કરો. સબ લશ્કરકો તયાર રખના, ઔર રાસ્તેમેં દરબાર તક રાસ્તેકી દોનું બાણુ એક તરફ રાઠોડ ઔર એક તરફ પઠાણ ઘોડેસ્વાર ઔર પ્યાદે રખે જાય; ઔર તુમારી સાથમેં દશ રાઠોડોંકા ઔર મેરી સાથ દશ પઠાણોંકા દરબારમેં લે ચલેંગે. ઔર રાસ્તેમેં ઠિકાને ઠિકાને પર એક એક હજાર ઘોડેસ્વાર રખે જાય, ઇસ તરફકા પછા બંદોબસ્તસે દરબારમેં જનાં, ઔર દગા માલુમ હોવૈં ઉસ બખત અપણે દોનુકે—બાદશાહકે ઉપર હુલા કરના, ઔર ઉસકો પકડકે કેદ કર લેના. ઔર બહાર તયાર લશ્કરકે આદમી શાહી સખી દફતરકો અપને હવાલે કર લૈં. ઇસ તરોંસે અપણા કામ પૂરા હૈ. જાય; શીર કોઇ લડનેકા આયગા તો લડેંગે ઔર કોઇ લડનેકા નહીં આયગા તૌ બાદશાહતમેં બંદોબસ્તી કામ પુરા કરકે, શીરસે દેખા જાયગા.”

રામ:—“જેડા આપોંરા હુકમ. આપોંને ઠીક લાગે જયું દરમાય દો.”

પઠાણ સરદારે તુરત જ રાઠોડોને અને પઠાણોને રસ્તામાં બંદોબસ્ત સાફ રહેવાનો અને સહુ લશ્કરને જાવણીમાં તૈયાર રહેવાનો

હુકમ ફરમાવી દીધો. સરદારોએ પણ ત્વરિત તેનો અમલ કર્યો. આ બધો બંદોબસ્ત બરાબર થઈ ગયાની વરદી મળી એટલે આ બન્ને પઠાણ કાકો અને રાઠોડ ભત્રીજો બાદશાહના દરબારમાં જવા તૈયાર થયા.

બાદશાહ પણ આજે દરબારમાં રામસિંહ રાઠોડને સહુદ આપવાની હોવાથી, અને દરબાર સવારમાં રોજના નિયમ કરતાં વહેલો ભરવાનો હોવાથી, વહેલો ઉઠી પોતાના નિત્ય નિયમથી પરવારી તૈયાર થયો. આજ દરબારમાં ખાન, ઉમરાવો અને અન્ય સુબા, સરદારો, પટાવતો, કારભારી, મેહેતા, મુત્યદી, પટવારીઓ વિગેરે પણ વહેલા આવી સહુ સહુની જગાએ ઉભા રહ્યા તથા મેઠકના અધિકારીઓ પોતા-પોતાની, મેઠક ઉપર બેસી ગયા. બાદશાહને પણ બંબર પહોંચ્યાંવામાં આવી, અને તે પણ દરબારમાં આવ્યો, અને પોતાના જગમસિંહ “મયૂરાસન” પર આવી બિરાજ્યો. બાદશાહના આવ્યા બાદ બે ત્રણ ક્ષણ જેટલા દૂંક સમયમાં રાઠોડ સરદાર નાગોરાધીશ રામસિંહજી તથા તેમના પાંચડી કાકા પઠાણ સરદાર મીરખાંન પણ પોતાના સાથે દશ દશ ચુનંદા રાઠોડો અને પઠાણો સહુ દરબારમાં આવી પોહોંચ્યા. તેઓ આવ્યા એટલે “નકીબે” તેમની એ.જાબ, બાદશાહને કરાવી. તેઓ કુરનસ તથા ન્યૌઝાવર કરી પોતા પોતાના અધિકાર મુજબ આસને બેઠા. એટલે બાદશાહે દરબારનું કામ શરૂ કરવા આજ્ઞા ફરમાવી.

પ્રથમ વારાગનાઓના નામ ગાન શરૂ થયા. તે કાર્ય જ્યારે પુરું થયું એટલે બાદશાહે પોતાનું લાપણુ શરૂ કર્યું.

બાદશાહ:-“ખાન, ઉમરાવ, ઔર ઔર સબ સરદાર પટાવત લોગ ! દેખો આજકા દરબાર એક ઔર પ્રકારકા હૈ. તુમ સબ જનતે હૌ કી શાહી ફરમાનકે બારતે વો ગૌડ દેશકા રાજ હરામી અરબુન ગૌડને અમરસિંહ રાઠોડકો મારનેકે લીયે બીડા ઉઠાયા યા. હુસ ખખ્ત ઉસને બીડા ઉઠાયા હુસ ખખ્ત મૈને હુસ કમખખતકો તાકિદ દીવાયા કી અમરસિંહકો શિવાય ચેતના કીયે મારોગે યા પકડોગે તો બાદશાહકી સખ્ત ખદગી ઉઠા લોગે; લેકિન ઉસને પાંચ લાખકે પટેકી લાલચમેં બાદશાહી ફરમાનકો દીલમેં રકખે બિના અપના સગા બનેઉ વીર અમરસિંહકો દગા કરકે મારા. અમરસિંહ બી તો કુછ કમ નહીં થા. વો બી એક સચ્ચા શેર થા, ધનહેનિ હુસ હરામખદેકે મરતે મરતે બી નાક ઔર દોનું કાન કાટ દીયે. કેસી બહાદરી ! તોખા અદલાહ ! ! ! તોખા અદલાહ ! ! ! શીર વો હરામી

हरणारमें मेरी पाससें छनाम पट्टा लेतेके आस्ते आया. और तुमारे सभके आगे मैंने उसको हकाल दिया है. क्यउकी जैसे हरामीओका पट्टा देनेसें हरामी लोगोका मदद देने सरभा काम मेरेसें होताथा. उससें मैंने वो नीय गौडको कुछ दिया भी नहीं, और अपमान करके निकाल दिया. जण अमरसिंहके भरानेके समंयार नागोरमें मालुम हुअे, तो धनकी हाडी राणी जनका वीर अमरसिंह थोडे समयके आगेही ज्याहे थे वो सती हुअे. आमीन, आमीन. जुदा धन दोनौं राज राणीका अपने पास अहुन आराम हैवै ।।। और अमरसिंहके लतीजे, जे तुम सभ लोगोंकी आपो आगे बैठे हैं वो रामसिंहने आगराके उपर अपने राजपूतोंके साथ बडाध की. रामसिंहके साथ ये तुम सभ लोगोंकी आपो आगे बैठे हुवे पठाण सरदार भीरभान, की जे अमरसिंहके पधडीलाध अने थे, वो भी शामिल हुअे. देपो पधडीलाध होना हंसका नाम है की जे अपने जवके जेभमसें बडाधमें शामिल हुअे हैं. और मैंने धन्डोंका अपनी सुआगीरीका पट्टा अढा देनेकी बालबके साथ झेडनेके लिये प्रयास भी तौ किया, लेकिन सभ निकम्मे हो रहै. पीछेसें हमने निकालकी आत शुर् करवाई और निकाल भी हुआ. उस काममें भी ये पठाण भीरभानकाही हाथ रहा, और धन्डोंकी महनतसें यह निकाल भी हुवा है. मैं प्रुश होता हूँ की जैसे नेक पठाण मेरी आदशाहतमें मौनुद हैं, और वो लोग किसी भी डिपायसें दुश्मनका भीलनेका नीय काम नहीं करते हैं. निकाल ऐसा हुवा है की जे पट्टा अरजुन गौडका, अमरसिंहका येतनाके साथ मारनेसें भीलनेका था, वो पट्टा आगरा पर बडाध बानेसें मैं अहादुर राठोड रामसिंहका होता हूँ. और नागोरका पट्टा भी रामसिंहके नामपर बलैगा; और ये नया पाय बाल्महा पट्टा भी नागोरके साथ शामिल किया जयगा. और रामसिंह हरणारमें अपने काका अमरसिंहकी जेठके उपर बैठे सकेगा, और अमरसिंहके सप्पी मुलाजमे रामसिंहका भीलेंगे. रामसिंहने, राठोडके नामका सुबिता किया है, जैसे वीर सरदारोंपे और भीरभान जैसे भानोंपे मैं अहुत प्रुश रहूंगा. और पाक परवरदीगार जुदातालासें मेरी अरब है की, मेरी आदशाहतमें मुझे जैसे अहोत भान उमराव भीलें, मैं मानता हूँ की तुम सभ सरदार लोग रामसिंहके सुवाक्षि आदशाहतमें अपना मान-मर्तया अढाओ. लेकिन गेरधन्साके राठपे बलके आदशाहतका घेका मत पहुंचावै, और आदशाहतका कलंकित करनेके क्लार् कामसें जय जय.

“ मैं प्रसन्न भूत भौका होनेतें मेरे भान उभरावोंका, और सुभा सरदार लोगोंका दरमाता हुं की वो लोग कभी अन्याय मत करें; मेरी हिन्दु या मुसलमानी रीतको एक सदा नेक धन्साइ आप लोगोंकी सरदारीमें भीवे, इससे मैं दरदम आप लोगोंके उपर प्रशन्न रहूंगा. और भौका होनेतें ऐसे सरदारोंकी आदशाहतसे कदर भी की नयगी. लेकिन आप लोग ऐसे भी याद रखें की इसतरफ आपके नेक कामोंकी कदर की नयगी, ऐसेही आपके भीन नेक कामोंसे आदशाहकी भङ्गी भी उठा लोगे. आप सगोंका मालुम होना चाहिये की रीयत है सो राजका एक सन्ध्या धन है; रीयत है सो राजका भेटा भेटा है, धनको प्रशन्न रचनेसे राज-आदशाह प्रशन्न रह सकते हैं, और धनको नाप्रशन्न करनेसे प्रुदा भी तो नाप्रशन्न होता है, और ऐसे अनिति चलानेवाला राज-आदशाह बहुत भयंकर तक अपने राजका नज्मा कर नहीं सकता है. रीयत राजके नीतिसें आगे उतनी गरिब है, धतनाही अनितिसे भई भी है. और वो अपने सगके पलसे मिलकरके राज-आदशाह-का लश्करके पलका मानती भी नहीं है. शीर याहे आप भर जते हैं, अगर तो राजके लश्करको मार देते हैं. और ऐसे काममें राज आदशाहको होनु तरफसे कलंक उठाना पड़ता है. अगर रीयतको राजका लश्कर मारता है तो राजके उपर रीयतको मारनेका कलंक खीपट जाता है. और, जे रीयत राजके लश्करको मार देती है तो, राजका रीयतका मार जानेका कलंक खीपट जाता है. राजका चाहिये की हरकाष्ठ उपायसे अपने राज्यमें रीयत सुख उठावे ऐसे सभी उपायको करना चाहिये. और रीयतके दीवके सुवाधिक उनको धनके हक्क बढाय वो मांगे, अगर मांगे नहीं तबकी देना चाहिये. सिर्फ अपने मौज शौख और अपनी हकुरतके आस्ते और अपने अधिकारीओंकी हकुरतके लीये, रीयतको अपना हक्क नहीं देना, वो अच्छे राज-आदशाहके आस्ते कोष तरह लाजिम नहीं है. इससे आप सभी भान, उभराव लोग अपनी रीयतको प्रशन्न रचो और आप नीतिसें चलनेवाले राज हो इस तरह आपका राज और अपना नामको सुलित करे. और अपनी रीयतके पास आपकी वाह वाह करवाओ. अगर आपके सत्ताधारी अधिकारी लोग अपनी सत्ताके आस्ते नौक हकुरत आपके आगे ला करके रीयतका दीव दुपनेका उपाय करें, आप कभी इसमें मत इसो. सिर्फ आप यों समझा करे की और आपके सत्ताधारी-अदसर लोग रीयतके सुखके आस्ते हैं,

રૈયત આપ લોગોંકે સુખકે ખાસ્તે નહીં હૈ. અગર તુમારેસેં તુમારી રૈયત ખુશ હોગા તો તુમ લોગ સભી રીતકે સુખકો ઉઠાએગે ઔર જો રૈયત નાખુશ હોગા તો તુમકો સુખસેં નિંદ લી નહીં હોગા. તુમારે દીલમેં રૈયતકો શાંતિકે ખાસ્તે દીન-રાત ખિયારહી હુઆ કરેંગે. તુમારે અફસર, લોગ રાજકે માલિક નહીં હૈ, લેકિન વોં લોગ નૌગર લોગ હૈ; ધનકો રાજકે નફા તુકશાનકે સાથ કુછભી સંબંધ નહીં હૈ, રાજકો નફા હોગા તુમહીકો હૈ, ઔર તુકશાન હોગા તો યેભી તુમહીકોહી હૈ. ધસ સખ ખાતકા ખીયાર કરકે તુમ અપના રાજ ખરાખર સમાલો, લેકિન આપ રૈયતકે ખૂન ઔર માંસ ચૂસનેવાલે લૂટાઈ મત ખનો. ઔર રૈયતકે ખૂન કરકે ખૂની બી મત ખનો ઔર અપને અફસરોંકી જલોસેં ખચતે રહો.”

બાદશાહે મહત્તાપૂર્ણ અને રાજ્યનીતિ દર્શાવનારૂં લાષણ પૂર્ણ કર્યા બાદ, પઠાણ સરદાર પાસેથી રામસિંહને આપવાનું “તામ્રપત્ર” મંગાવી લઈ, તે વીર રામસિંહને આપ્યું. રામસિંહે પણ બાદશાહના લાષણનો ઉત્તર આપવાનો વિચાર કરી, ઉભા થઈ જુરસાબંધ અને નિડરતા પૂર્વક નીચે પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો:-

“ખુદાવિંદ, આલીજહાંન, મેરો યે ચંડાધરો કામ હૈ સૌ ખચ્ચુરા જેડો હૈ, અર મેં બી એક ટાપર હૈ; પરંતુ હમ રાઠોડ લોગ કાળસેં બી તૌ ડરૌં કાય નહીં. ખુદાવિંદને, મોરા કાકાજીને ગોડોંકી પાસમેં દગાસું મરવાય, નાંખા, જીણોરો વેર લેવારા ખાસ્તે, મેં નાગોરસું અઠે આયો હો. પરંતુ મોરા કાકાજી મીરખાંનજી પઠાણશારા કલ્યાસું મેં અખાર પાછો લોહુંહું. ઇણ નિકાલરી બાબદમેં ખુદાવિંદ ઇણારા-પઠાણ સરદારરા-ઉપકારી હૈ. મોંને લાગે હૈકી મોરે મીરખાંનજીરા કલ્યાસું લોટણો વો ઠીક હૈ, કયુંકી અખાર મોરે ખાસ્તે વો અમરસિંહજી હૈ, અર મોરા ફાયદા બેફાયદારો વિચાર ઇણોંને કરવારો હૈ. મોરી ખુદાવિંદસું યે વિનંતિ હૈ કી ખુદાવિંદ ફીરસું કાઠ સરદારરા ખાસ્તે એડો કાંમો નહીં કરેં, કી જીણસું ઇણ તરોં-મોરી તરોં-કાઠ સરદારરે કરવારો તાકડો વૈ જાય નહીં, અર બાદશાહ સલામતરે નિકાલ કરવારો પ્રસંગ વૈ જાય નહીં. હમ રાઠોડ લોગ બાદશાહતરે સરદાર અર અંગ હૈ. સરદારોંરો કામ હૈ કી બાદશાહ આડા રસ્તે ચડ જાય તૌ બાદશાહોંને ઠેકાણે લાવણો ચાહિજે. અર મોંને જો કુછ યે કિયો હૈ વો ઇણ ખાસ્તે કિયોડો હૈ, જીણસું ખુદાવિંદ, મેરે ખાસ્તે કુછ ખોંદ દીક્ષમેં મતી ધરે.”

રામસિંહે બાદશાહને જવાબ આપ્યા બાદ મીરખાનજી ઉઠ્યા અને તેમણે પોતાનું ટૂંક લાંબુ શરૂ કર્યું:—

“ખુદાવિંદ, અબ જો હુવા સો હુવા. અબી ઇસ બાતકા કુછ ખ્યાલ ખુદાવિંદ બી અપને દીલમેં ધરેં નહીં, ઓર રાઠોડ લોગ બી ઇસ બાતકા અપને મનમેં રકખેં નહીં, કી હસસે આગે કાઇ બાતકી તકલીફ યા કમઝા ઉઠાનેકા મોકા આ પડે.”

આ મુજબ આજના દરબારનું કામ પૂરું થયા બાદ બાદશાહ દરબાર બરખાસ્ત કરી જનાનખાનામાં ગયો. અન્ય સરદારો, બાદશાહ, રામસિંહ અને પઠાણ સરદાર મીરખાનજીની પ્રશંસા કરતા કરતા પોતપોતાનાં મુકામો તરફ ચાલ્યા.

સરદારો, બાદશાહે તેમને ખરા જીગરની સલાહ આપી તે બાબદ બાદશાહની બહુ જ પ્રશંસા ખુલા મોઢે કરવા લાગ્યા. નગરમાં પણ લોકો બાદશાહે સલાહ કરવાથી, અને સરદારોને સલાહ આપી તે બાબત સ્થળે સ્થળે માણસો મળી પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

પ્રકરણ સત્તાવીસમું

જશવંતસિંહના ક્રોધનું સાંત્વન

સોરઠા:—જેરે જયો જશવંત, સુણી મરજુ નીજ ભાતનું;

આણું શાહરો અંત, કહ ડગાઉં આખી દલી.

ગૃત પ્રકરણમાં જણાવ્યા મુજબ બાદશાહે રામસિંહનો નિકાલ કરી તેને વિદાય કર્યો. રામસિંહ અને મીરખાન પોતાનાં મુકામ ઉપર આવ્યા. મુકામે આવ્યા બાદ તેમને ખબર પડી કે, મહારાજ જશવંતસિંહજીને અમરસિંહજીના મરાયાના સમાચાર મળવાથી, ક્રોધાયમાન થઈ આગ્રા ઉપર હુલો કરવા સારૂ આવે છે. આ સમાચાર સાંભળવાથી પઠાણકાકા અને રાઠોડ ભત્રીજો મહાન વિચારમાં પડ્યા. તેમને એવી ચિંતા થઈ પડી કે જો મહારાજ કંઈપણ આગ્રા ઉપર તોફાન કરશે, તો આપણું કંઈ બધું ધૂળ મળશે, અને બાદશાહે પણ જે હેતુથી આપણી સાથે નિકાલ કર્યો, તે તેનો હેતુ પણ ધૂળ મળી જશે અને પુત્ર હજારો અને લાખો માણસોનું રણભૂમિમાં બળિદાન આપવાનો પ્રસંગ ઉભો થશે. બન્નેએ કેટલોક વખત વાટાઘાટ કર્યા બાદ તેઓ એવા નિશ્ચય ઉપર આવી શક્યા કે, રામસિંહે પોતાના નામનો પત્ર મહારાજ ઉપર લખવો, અને તેમાં બાદશાહ સાથે નિકાલ થયાની હકિકત જણાવવી; પરંતુ રામસિંહ મહારાજ જશવંતસિંહના ક્રોધથી સારી પેઠે વાકેફગાર

હતો અને તેથી તેણે મીરખાનને પોતાના નામથી પત્ર લખવા જણાવ્યું. છેવટ બન્ને જણાના નામનો પત્ર લખી મોકલવા કરાવી, રામસિંહે-બન્નેના નામનો પત્ર તૈયાર કર્યો, અને એક રાઠોડ સરદાર સાથે તે પત્ર મહારાજ તરફ મોકલવામાં આવ્યો. તેણે જઈને પત્ર મહારાજને આપ્યો અને નિકાલની હકિકત સંગંધી મહારાજએ ફેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા, તેના પણ તેણે ખુલાસા કર્યા. મહારાજ જશવંતસિંહજી બાદશાહની સાથેના નીકાલની હકિકત જાણી ક્રોધાયમાન થયા, તેમનાં નેત્રો રક્ત થઈ આવ્યાં, મુઝો અને ઓઠ ફરફરવા લાગ્યા. તુરત તેમનો હાથ કુદરતી જ તલવાર ઉપર પડી ગયો. તેઓ પત્ર લઈ આવેલા રાઠોડ સરદારને કહેવા લાગ્યા કે:-

“રામસિંહકું યા કાંઈ સુઝયો, જો બાદશાહસું નિકાલ કર નાખ્યો? બાદશાહરી શુદ્ધ સાંન મેં આપને જરૂર ડેકાણે લાય દે તો, અણમેં રામસિંહને બડો બિઘન નાંખ દીયો. બાદશાહરા મનમેં કાંઈ આયો નહીં, કી જશવંતસિંહ કાબુલ લડાઈમેં ગયોડા હી, અર મેં અઠે અમરસિંહકો મરા નાંખુંહું; પણ પીછુંસું જણુ બખત જશવંતસિંહ આશી તો મોરી ખબર લે નાંખશી. અર રામસિંહને મોરી રાહ દેખ્યા બીના નિકાલ કરને મોરી સખ બાત બિગાડ દી. મેં અણુ બખત એડા બિચારસું આયો હો કી, આગરા તોડને દિલ્હીકું તોડ દેશો; પણ રામસિંહને મોરી મનરી બાત મનમેં રાખ દી.”

હૂત:-“અન્નદાતાર, અણુ બાતરો શોક કરવાસું કાંઈ હૈ? જો હો ગયો સો હો ગયો.”

જશો:-“થે મોને કહો તો ખરાકી કીણુ રીતસું રામસિંહને આગરા ઉપર ચડાઈ કી, અર સાથમેં કાંઈ હુંઢ્યાહા કી નાહી?”

હૂત:-“અન્નદાતાર, જણુ બખત અમરસિંહજીરા કામ આચારી બાત રામસિંહને દુણી, ધણી બખત તુરત આપ રીસું ભરાયા, અર હાડીજી સતી વહાં; અર દુસરે રોજ સાંઝરે સમે રામસિંહ આગરા ઉપર ચઢ્યા. નાગોરસું અર રસ્તારી સરદારીઓમાંસું સન્નળા મીલને એક લાખ રાજપૂત રામસિંહજીરી સાથમેં હુંઢ્યા હા. અર પઠાણુ સરદાર મીરખાંન જો અમરસિંહજીરા પધડીલાઈ હા વો અપણી લારમેં ખાર હઝાર પઠાણુ લેને રસ્તે મેં મીલ્યા. બાદશાહને મીરખાંનને ફેડવારા ખાસ્તે બહોત પરપંચ કીયો, પણ વે પુટ્યા નહીં. જરા બાદશાહને નિકાલરી લાજગડ કરને પાંચ લાખરા પટારો તાંબાપત્ર રામસિંહસું દીયો. ધણુ રીતસું બાત હુઈ.”

જશૃંગ:—“થે હવળાને મિલને મોરો સળ બિચાર મોરે મનમે રખ દિયે. મોરે બિચાર મારે ગયે, નહિ તો મેં આજ બાદશાહનું બતાય દે તો કી રાહોડેસું વેર કરને દિલ્હી કણુ તરોસું સંધરી જાય હૈ.”

હૂત:—“હુજુર, જો હોયગો સો હોયગો. અળ ઇણુ બાતરો બિચાર કરવાસું કાંઈ વહે શકે યું હે ? અળ આપ અઠૈ—છાવણીમે—પધારો.”

જશૃંગ:—“ચલો ચલો હો.”

આમ કહી પોતાના માણસોને તૈયાર થવાની આજ્ઞા કરી. માણસો તૈયાર થવાની વરદી મળી એટલે પોતે પણ તૈયાર થઈને પોતાના હાથી ઉપર બિરાજ્યા અને પોતાના સેન્ય સહ જ્યાં આગળ રામસિંહ અને પઠાણુ સરદાર મીરખાંનની છાવણી હતી તે તરફ પ્રયાણુ કર્યું. બે દિવસની મુસાફરી કરી તેઓ રામસિંહની છાવણી નજીક આવ્યા.

મહારાજ જશવંતસિંહજીની સવારી માંહેના વાઘોના ઘેષ સાંભળી કુમાર રામસિંહ તથા પઠાણુ સરદાર મીરખાંન પણ પોતાની સાથે સો સો સવારો લઈ રહ્યા ગયા અને મહારાજને મળ્યા. પછી તમામ સવારી રામસિંહની છાવણીમાં આવી પહોંચી. આ બધી મુસાફરીમાં અને કુમાર મળ્યા ત્યાં સુધી મહારાજ તો ક્રોધના આવેશમાં જ હતા. તેઓ બેઠા બાદ કુમારને તેમણે પૂછ્યું કે:—“રામસિંહ, થે ચડઈ કરને કાંઈ કીયો ? ઇણુ તરોસું નિકાલ કરવારી ચારે કાંઈ જરૂર હી ? થે શુદ્ધ રાહોડ હૈ શીર ચડઈ કરને પીઠુંસું નિકાલ કર દિયો થે કાંઈ બાત હે ?”

રામસિંહ:—“હુજુર પધાર્યા નહીં હા. ઔર કાકાજીને—પઠાણુ સરદારે—નિકાલ કર નાખ્યો, અણુમે મેં કાકાજીને કાંઈ કહો ?”

જશવંતસિંહ:—(પઠાણુ સરદારને ઉદ્દેશીને) “આપને થે કાંઈ કીયો ? અમરસિંહ જેડા બેધાણુનાથરા મોતરો બદલો ઇણુતરો પાંચ લાખરા પટાસું લીયો જાય ? આપ અઠૈ હા, શીર બાદશાહનું નિકાલરી બાત શરૂ કરને મોરી રાહતો દીખણી હી ?”

પઠાણુ:—“હુજુર, બાદશાહકો બરાબર ઇસકા બદલા મીલ ચુકા હૈ. ઇસકો અપણુ કયા કરેંગે, ઇસકા બરાબર ખ્યાલ હો ગયા થા. ઔર ઇસલે તો બાદશાહને નિકાલ કીયા; શીર જળ બાદશાહ નિકાલ માંગતા થા, તો હજારન હિન્દુ મુસલમાનોંકો કટવા ડાલનેસે ઔર કયા કાયદા અપનુંકો લેતા થા ? લડ કરકે બી તો હોતા બાદશાહસે નિકાલડી, ઇસ હિસે મૈન થે નિકાલ કીયા હૈ, બાકી તો હમ લોગ બાદશાહસે ડરતે તો થોડેહી થે ?”

જશવંત:—“આપને જો કીયા હૈ ઇણુમે અળ મેં કાંઈ કરે યું હૈ ? જો તુમને કીયા સો દીક હૈ, પરંતુ અમરસિંહજીરો અણુ રીતસું

મોત હોણો એ કાંઈ ઠીક બાત છે ? અમરસિંહજી મહારાજની રાણી જણુ બખત રાંડી, અણુનાવાંસું તો લાખુંન મુગલાંની ઔરતો, ઔર લાખુંન ગૌડારી લુગાઈયાં રંડાણી ચાહિજે. મહારાજ અમરસિંહરા પિછું પાંચ લાખરો પટો લેને નિકાલ કરવાની બાત ઠીક કુછ હોય નહીં. અબાર મેં અઠૈસું જોધપુર જાશો. બાદશાહને મળવારા બારતે આવો કાય નહીં. જો મેં આશો અર મોને રીસ ચડ જાય, તો અણુરો કુછ મોઠો ફળ આ જાય. ઇણુ બારતે મેં આગરામેં આશો કાય નહીં.”

પઠાણુ:—“જબ હમ બી હંજુરકે સાથહી ચલેંગે. હમકો બી યહાં રહનેસેં કયા જરૂરત હૈ ? અગર આગે કાંઈ ઐસા મોકો આવગા તો દેખા જાયગા.”

પઠાણુ સરદાર આ પ્રમાણે વાતચિત કરી પોતાના તંત્રુ તરફ ચાલ્યા અને રામસિંહ મહારાજ જશવંતસિંહ પાસે ખેસી રહ્યા. પઠાણુના ગયા બાદ રામસિંહે મહારાજને પૂછયું કે:—

રામસિંહ:—“હુજુર, એ પટામેંસું કાકાજીને અડધો પટો દેવાની બાતચિત કરને અડધો દેશ અણોનેં સુંપ દો.”

જશવંત:—“યારો કહણો બરાબર હૈ. કયું કી મીરખાંનજી આપણી લારમેં જીવરો અર અપણી સુખાગીરીરો જોખમ ઉઠાનેં ચડયા હા, તો અણોનેં પણુ કુછ નફો હોવણો ચાહિજે.”

મહારાજએ એક દૂતને પઠાણુ સરદારને બોલાવી લાવવા સાફ મોકલ્યો. તે આવ્યા એટલે પોતે વાતચિત શરૂ કરી: “ખાંન સાહેબ, રાસ્તામેં આપણુ હધળા જુદા પડ જાશો, જીણુંસું કુછ બાતચિત મેરે આપોરી સાથ કરણી હૈ, સો અઠૈહીં કર લો.”

પઠાણુ:—“હુજુર, ઐસી કાંઈ બાત હૈ, જો હોવૈ સો ફરમાઈએ.”

જશવંત:—“મેરા કહણા તો એ હૈ કી યા પટામાંસું આપોનેં ઠીક લાગે વો દેશ આપ રખ લો, ઔર બાકી રામસિંહ રખ લે.”

પઠાણુ:—“હુજુર, આપ એ કાંઈ ફરમાતે હો ? રામસિંહકે પટોમેંસેં મેરેકો એક તસુ જમીન બી કામ નહીં આતી હૈ. મેં ઇસતરોસેં નફા ઉઠાનેકો રામસિંહકે સાથ નહીં ચલાયા.”

જશવંત:—“એ આપોંકો કહણો તો ઠીક હૈ, પરંતુ રામસિંહ મોને કવૈ હૈ કી કાકાજીને અડધો પટો દીયો જાય.”

પઠાણુ:—“હુજુર, રામસિંહ તો બચ્યા હૈ, લેકિન આપ મુઝે એ ફરમાતે હો, એ ઠીક બાત નહીં હૈ. કયું, કી રામસિંહકી સાથમેં ચલણા વો મેરા કામથા, ઔર અગર કબી મેરેકો જરૂરત હોગા તો રામસિંહ મેરી સાથ બી ચડેગા. ઇસમેં બદલા કાયકો.”

જશંત:-“અચ્છા, જળ આપોરી મરણ નહીં હૈ, જરા પહારી ખાત રહણે હૈ; પર આપકો યે લેકાઈમેં જો ખર્ચ હુવો વો તો લો.”

પઠાણ:-“વો ભી મુઝે હરામ હૈ. આપ કાઈ ખાત મુઝે મત ફરમાવે.”

પઠાણ સરદારે પટ્ટો કે લડાઈનું ખર્ચ કંઈ પણ લેવા ના પાડી અને તેઓ રાજ લઈ પોતાના તંત્રુ તરફ ચાલ્યા ગયા. બાદ મહારાજા જશવંતસિંહજી પોતાના લશ્કરને અને રામસિંહે તેના લશ્કરને કુચ કરવાના હુકમો આપ્યા, અને તેઓ આગ્રા છોડી ચાલ્યા. મહારાજા જશવંતસિંહ જ્ઞેધપુર ગયા, રામસિંહ નાગોર, પઠાણ સરદાર પોતાની સુબાગીરીના પ્રદેશમાં ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણ અઠાવીશમું

ઉપસંહાર

દોહા:-દિમ્મત કાર્ય શરૂ કરે, રાખી પ્રભુપર ખ્યાર;

સિદ્ધ કાર્ય સર્વે કરે, વાર વાર કરી બહાર.

આ પણ આ વાર્તામાં બાદશાહની અનીતિના અંગે રાઠોડોને તથા બાદશાહને કેવી રીતે સહન કરવું પડ્યું તે બધી ચુકાબા છંદો. વળી બાદશાહની અનીતિને સહન નહીં કરતાં રામસિંહ જેવા એક બાળક રાઠોડ દિમ્મતથી પોતાના સરદારોનો નિરાશાજનક જવાબ મળવાથી પોતાના વિચારને અડગતાથી વળગી રહી, સરદારોના વિચારો પણ તેણે પોતાની સાથે મેળવી લીધા અને માત્ર પરમેશ્વર ઉપર ભરોસો રાખી દિલ્હી જેવી એક જબરજસ્ત બાદશાહત સામે બાથ બીડવામાં લેશ પણ શંકા મનમાં રાખી નહીં. તે દિમ્મતથી દિલ્હી પર ચઢ્યો સારે બાદશાહને તેની સાથે તેની મરણ મુજબ નિઃશ્વર કરવાની ફરજ પડી. આ બધા ઉપરથી આપણને એમ ચોક્કસ જણાય છે કે પરમેશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખી દિમ્મતથી કંઈ પણ કઠિન કાર્ય ઉપાડવામાં આવે તો પરમેશ્વર તેના કાર્ય ઉઠાવનારની સાક્ષીમાં રહીને તે કાર્ય પૂર્ણ કરે છે.

અનીતિથી રાજ્ય ચલાવનાર રાજાઓને પોતાની અનીતિનું કેવું પરિણામ ભોગવવું પડે છે, તે પણ શાહનશાહ શાહજહાંનના વર્તન ઉપરથી આપણને ચોક્કસ રીતે દર્શાય છે. વળી રામસિંહને “તામ્રપત્ર” આપતી વખતે બાદશાહે પોતાના ખાત ઉમરાવોને ઉપદેશ આપતાં પોતાના બાપણમાં “રાજનીતિ” નું બહુજ સારું વર્ણન કર્યું છે. તેમાં તેણે રાજનીતી નીતિ, રાજ પ્રગતો સંબંધ, અને હરેક પ્રકારે પ્રગતી વાંચનારો પૂર્ણ કરવી, એજ સારા રાજ્યને શોભા આપનાર છે વિગેરે જણાવી, પ્રગતે પોતાનો શિકાર સમજનાર શિકારી, અને લૂચારો જેવું વર્તન ચલાવનાર રાજાઓ, તથા પ્રગતું લોહી ચૂસનાર

અને પ્રજાની ધનજતનો વિચાર કર્યા શિવાય પ્રજાને હેરાન કરનાર રાજાએને શાહજહાંનના બાપણનો શબ્દેશબ્દ પોતાના હૃદયમાં કોતરી રાખવા સરખી શિખામણ આપી છે. તેથી આપણને એમ જ માનવું પડશે કે શાહનશાહ શાહજહાંનના પછાડીના જીવનમાં તેની પ્રજાને બહુ જ સુખ પ્રાપ્ત થયેલું હોવું જોઈએ. વળી વિષયાધિપણાથી મનુષ્યને કેવા સંકટોમાં આવી પડવું પડે છે, તેનો પણ આપણને શાહજહાંનના અને અમરસિંહના ચરિત્રથી અનુભવ મળી શકે છે.

સ્ત્રીના પ્રેમમાં ફસાવાથી મનુષ્યો કેવી રીતે દુઃખી થાય છે, તેનું જ્ઞાન આપણને “રાવ અમરસિંહજી”ના ચરિત્ર ઉપરથી બરોબર થઈ આવે છે. શુદ્ધ ક્ષત્રિયોમાં કેટલું અને કેવું ઝડપ હોય છે તેનું તથા ક્ષત્રિયોની વીરતાનું પણ સારી રીતે જ્ઞાન થઈ શકે છે. વીર અમરસિંહજીની વીરતાની અવધિ તો આપણને એટલાથી જણાઈ આવે છે કે માત્ર એક જ કટારથી તેમણે “સલાખત”ને માર્યો, બીજા કેટલાક મુસલમાનોને દરબારમાં માર્યા અને ખુદ બાદશાહના ઉપર પણ કટારી ફેંકી, એટલું જ નહીં પણ પોતાને દગલબાજીથી મારવા તૈયાર થનાર—દુષ્ટ અરજીન ગૌડનું, મરતા મરતા પણ નાક કાન કાપી, જે શિક્ષા દગલબાજ મનુષ્યને થવી જોઈએ તે સજા પોતે કરતા ગયા. તેથી જ જોધપુર મહારાજ માનસિંહજીએ યથાર્થ કહ્યું છે કે “પાવશેર લોહતેં હલાઈ સારી પાતશાહી, હોતી સમશેર તૌ છિનાઈ લેતો આગરા” અને જો તલવાર પકડત તો તેમ કરત પણ ખરા, એમાં કંઈ જ શંકા લેવા સરખું નથી. કોઈ કવિએ પણ આ દોહરો યથાર્થ જ કહ્યો છે કે “કટારી અમરેશરી” અર્થાત્ અમરસિંહજીના જેવો કટાર ચલાવનાર કોઈ ક્ષત્રિય થયો નથી, અને હાલમાં તો નથી જ, પણ ભવિષ્યમાં પણ કોઈ કાળે થશે કે કેમ? તત્ સંબંધી શંકા જ છે!!!

કુદરતના નયમ મુજબ દરેકની પ્રતિરૂપધા અથવા ઉલટપાણું હોય છે. જો તેમ ન હોય તો સારા નરસાની પરીક્ષા પણ થઈ શકે નહીં, અને તેનું દૃષ્ટાંત આપણને અરજીન ગૌડ જેવા જ્ઞાતિ અને દેશદ્રોહીથી મળી શકે છે. જ્યારે અમરસિંહજી ક્ષાત્રવટને શોભાવતા હતા ત્યારે તે તેને લબ્ધિજત કરવા સારું તૈયાર થયો, અને બાદશાહના દરબારમાં તેણે અમરસિંહજીનો તે સગો સાગો છતાં, બીડું ઉઠાવ્યું અને દગલબાજ કરી, વચ્ચે હિન્દુઓ પ્રાણાન્તે પણ જે “વિશ્વનાથ” અને “ગંગાજી”ના સોગન ન ખાય, તેમને રાખી, અમરસિંહજીને મારવા તૈયાર થયો અને તેમને માર્યા પણ ખરા. અર્થાત્ જે વખતે વીર અમરસિંહ આ પવિત્ર ભારતભૂમિને પવિત્ર કરતા હતા, તે જ વખતે

આ અરજીન ગોઠ તેને અપવિત્ર કરી બારે મારતો હતો. તેની શિક્ષા તો તેને આપણી વાર્તાના નાયક વીર અમરસિંહે તેના નાક કાન કાપી કરી, તો પણ તે કેટલોક વખત આ ભારતભૂમિને ભારરૂપ થઇને પણ જીવતો રહ્યો હતો.

બાદશાહના એક સુખા અને સરદાર છતાં પઠાણ સરદાર મીરખાને પોતાની અમરસિંહજી સાથેની સહમિતતા તેમના મરણ બાદ પણ દર્શાવી પોતાનો ખરો ધર્મ બજાવ્યો છે. બાદશાહે લાલચ તથા ધમકી આપવા છતાં તેને લક્ષ્મી ન લેતાં માત્ર રામસિંહજી સાથે રહી લડવાનું પસંદ કર્યું, જેનાં પરિણામે બાદશાહને રામસિંહ સાથે નિકાલ કરવાની ફરજ પડી હતી. આવી રીતે તેમણે પોતાના ચારિત્ર્યથી “પદ્મીભાષ” અથવા “દુધભાષ” નું ભાષપણું બતાવી મિત્રધર્મને શોભાવ્યો હતો.

હિન્દુ મુસલમાનોએ પણ કેવી રીતના સંપથી કામ લેવું જોઈએ, અને એક બીજાની સાથે કેવી રીતે હળી મળીને ચાલવું જોઈએ, તેનું તાદૃશ્ય દૃષ્ટાંત આપણને બતાવી, તે મુજબ વર્તવાની સાચી સલાહ હિન્દુ અને મુસલમાનોને પણ આપી છે.

રામસિંહે, નાગોર આવી શુભમુહૂર્ત જોવાની પોતાની તખ્ત-નશિનની ક્રિયા કરવાનું ઠરાવી, તેમાં પઠાણ સરદાર તથા જોધપુર મહારાજ જશવંતસિંહ અને અન્ય પોતાની લાગવગવાળા સરદારોને આમંત્રી સિંહાસનારૂઢ થઈ પોતાના કાકાના પગલે આવી નાગોર રાજ્યની પ્રજાને સુખી કરવાનું વચન આપી, સુખી કરી પણ ખરી. તખ્ત-નશિનની ક્રિયા વખતે પોતાની સાથે સાલ્કમાં રહેનાર સરદારોને સારી સારી જગીરો આપી નિરંકુશતાથી નાગોરનું રાજ્ય ભોગવવા લાગ્યો.

કાળની ગતિ ગહન છે, અને કાળને અનુસરી આ દેશમાં એક નહીં પણ અનેક વખતે રાજ્યક્રાન્તિઓ થઈ છે. રાજ્ય રૈયત કોષ પણ પોતાના મહેલ કે ઘરમાં સુખથી રહી શક્તાં નહોતાં, એવા સમયમાં આ નાગોરના રાજ્ય કર્તાઓ પણ નબળા ન પડતાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાયી રાખી શકે એ અસંભવિત જ હતું. અને નાગોરના સત્તાધીશો નબળા પડ્યા તેથી અથવા બીજાં કોષ કારણોથી નાગોરાધીશો પોતાની સત્તા ગુમાવી બેઠા. પરંતુ પ્રબળ રાઠોડોએ નાગોરના રાજ્યનો કેટલોક ભાગ પોતાના મારવાડના રાજ્ય સાથે જોળવી લીધો અને અલ્હાબે પણ તે નાગોરનો કિલ્લો જોધપુર મારવાડના રાજ્યના હવાલામાં છે.

પરિશિષ્ટ

રાજા અમરસિંહ સંબંધમાં ટોડકૂત રાજસ્થાનમાં ઉલ્લેખ

(તાગોરાધિપતિ રાજા અમરસિંહના સંબંધમાં કર્નલ ટોડ સાહેબે રાજસ્થાનના ઇતિહાસમાં જે હકીકત આપી છે તે નીચે રજુ કરી છે. તે ઉપરથી વાર્તાની લેખકે કેવી ગુંથણી કરી છે તે સમજાશે.)

૧

રાજપૂતો-સ્વભાવથી જ પ્રાચીન સંસ્કારના પૂજક હોય છે. તે છતાં પણ તેઓ કદિ પોતાના પૂર્વજોના આચારવિચાર વિરુદ્ધ વર્તન કરે છે. તેમના સમાજમાં કોઈ કોઈ વખત ઉત્તરાધિકારની પ્રણાલીમાં ફેરફાર થયેલો જોવામાં આવે છે. રાઠોડકુળના ઇતિહાસમાં આપણે આવાં બે ઉદાહરણો જોયાં છે અને આ વખતે ત્રીજું ઉદાહરણ જોવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે. ગજસિંહનો ન્યેષ્ઠ પુત્ર અમર હતો, તેથી ઉત્તરાધિકારની પ્રાચીન પ્રથા અનુસાર તે જ રાજસિંહાસનને શોગ્ય અધિકારી હતો; પરંતુ ગજસિંહે તેનો હક્ક રદ કરી જસવંતસિંહને પોતાના સિંહાસનપર અધિષ્ઠિત કર્યો. ન્યેષ્ઠ પુત્ર વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ ગજસિંહે પોતાના નાના પુત્રને સિંહાસનપર બેસાડ્યો, તેનું એક વિશેષ કારણ છે અને તે એ છે કે અમરસિંહ ઉદ્ધત અને ઉગ્ર સ્વભાવનો હતો. આ કારણથી રાજ્યના પ્રાય: સર્વ માણસો તેને ચાહતા નહોતા. તેનામાં રાજેચિત એવા કોઈ પણ ગુણ નહોતો કે જેની સહાયથી તે પચાસ હજાર રાઠોડોની ઉપર રાજ્ય કરી શકે. તે છતાં પણ તે અસાહસિક અને પરાક્રમરહિત નહોતો. તેની તેજસ્વિતા અને પરાક્રમની આગળ તેના શત્રુઓ તૂણવત્ બનીને ભરમ થતા હતા. ગજસિંહે દક્ષિણમાં જે જે યુદ્ધો કર્યા હતાં, તે સર્વમાં અમરસિંહે પોતાનું અપૂર્વ પરાક્રમ દર્શાવી આપ્યું હતું. અમરસિંહ યુદ્ધમાં આગેવાની ભરેલો ભાગ લેતો હતો. તે નીડર અને રણચતુર હતો. જેમનો સ્વભાવ એના સ્વભાવને મળતો આવતો હતો, તે સર્વ જણ એની સાથે મિત્રતા બાંધી હતી; છતાં તે મોઠા અને બળવાન માણસોની સાથે ઉદ્ધતાઈ કરીને લડાઈ ટંટા કરવા લાગ્યો તથા જેનું તેનું અપમાન કરવા લાગ્યો. તે કારણથી પ્રજાહિતેષી રાજા ગજસિંહે પોતાની પ્રજાના કલ્યાણને માટે ઉદ્ધત અમરસિંહનો સિંહાસન ઉપર અભિષેક કર્યો નહિ.

સંવત ૧૬૯૦ ના વૈશાખ માસમાં એક દિવસ ગજસિંહે મારવાડના સમસ્ત સામંતો અને મિત્રોની સાથે સભામાં બેસીને પોતાના ન્યેષ્ઠ પુત્ર અમરસિંહને પોતાના ઉત્તરાધિકારના પદપરથી ચ્યુત કર્યો.

આ પ્રકારનું શોચનીય કાર્ય રાજપૂતોદ્ધારા કવચિત્ જ થાય છે. અંત્યેષ્ઠિ-સંસ્કારની પ્રાય: સમસ્ત ક્રિયાઓ આ પ્રસંગે કરવામાં આવે છે. જે દિવસે આવી શોચનીય ઘટના બને છે, તે દિવસને સમસ્ત રાજપૂતો શોકનો દિવસ માને છે. ગજસિંહે પોતાના ન્યેષ્ઠ પુત્રને ઉત્તરાધિકારના પદપરથી ચ્યુત કર્યો તે પ્રસંગનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે;—ગજસિંહ ઉચ્ચ સિંહાસનપર વિરાજમાન થયા છે અને

તેમની બન્ને બાહુએ રાજ્યના સામંતો પોતપોતાની પદવી અનુસાર વિરાજ્યા છે. સામે કાંઇક જમાણી બાહુ તરફ અમરસિંહ ઉભો છે. સર્વ સલાસદો નિઃસ્તબ્ધ અને નિઃશબ્દ છે. સલાજનો વિસ્મિત થઈ રાજાના ગંભીર તથા તેજોમય મુખ તરફ નિહાળી રહ્યા છે. સર્વ તેમની આજ્ઞા સાંગળવાને ઉત્સુક થઈ રહ્યા છે. થોડીવાર પછી તે ગંભીર નિઃસ્તબ્ધતાનો ભંગ કરી રાજા બોલ્યા: “અમરસિંહને ઉત્તરાધિકારના પદપરથી ચ્યુત કરવામાં આવ્યો છે હવે તે બિવિધ્યમાં રાજા થઈ શકશે નહિ. મારવાડનો ઉત્તરાધિકાર એના કનિષ્ઠ બંધુને સમર્પિત કરવામાં આવ્યો છે. અમરસિંહને દેશપાર કરવામાં આવે છે, માટે હમણાં જ તેણે મારવાડ છોડીને ચાલ્યા જવું.”^૧ આ કઠોર આજ્ઞા થતાંની સાથે જ દેશપાર માટેનાં વસ્ત્રાદિ લાવવામાં આવ્યાં. અમરસિંહે સર્વ વસ્ત્રો પરિધાન કર્યાં. આ સર્વ વસ્ત્રો કાળા રંગનાં હતાં. કાળો પાંચળમો, કાળો અંગરથો, મરતક હપર કાળા રંગની ટોપી અને ઢાલ તથા તલવાર પણ કાળા હતાં. ત્યાર પછી તેની આગળ એક કાળા રંગનો અશ્વ આવ્યો. તે અશ્વપર આરૂઢ થઈને અમરસિંહ શીઘ્ર ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. તેણે કોઈની તરફ એકવાર પણ દૃષ્ટિપાત કર્યો નહિ, તેમજ કોઈને પોતાની સાથે આવવાને પણ કહ્યું નહીં.

તેજસ્વી અમરે કોઈની પણ સહાયની અપેક્ષા કરી નહિ, તો પણ તેને પોતાના દેશમાંથી એકલા જવું પડ્યું નહિ. જે સામંતો અને ખીન્ન લોકો તેને બાવી રાજા તરીકે ગણીને તેના પ્રત્યે આદરની દૃષ્ટિથી લેતા હતા, તે સર્વ એકદમ રાજસભામાંથી ત્રિદાય લઈને તેની સાથે ગયા. અમર આ સર્વ વિશ્વાસુ સરદારોની સાથે મારવાડથી બહાર નીકળી પાદશાહની સલામાં પહોંચ્યો. શાહજહાન પાદશાહે તેને થયેલી દેશનિકાલની સંભવ મંજૂર રાખી હતી, તો પણ તેણે તે નિરાશ્રય રાજકુમારને પોતાને શરણે આવેલો લેઈ તેના પ્રત્યે દયા દર્શાવી અને તેને એક સેનાના સેનાપતિપદપર નિયુક્ત કર્યો. અમર પરાક્રમી અને ચણદક્ષ પુરુષ હતા. થોડા જ દિવસમાં પાદશાહ તેનાપર અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને તેને ત્રણ હજાર સૈનિકોનો મનસબદાર બનાવી “રાવ” ની ઉપાધિ આપી તથા નાગોર છલ્લો તેને અર્પણ કર્યો. આ સર્વ સન્માનને પ્રાપ્ત થઈ રાહોડ અમરસિંહ અત્યંત ઉગ્ર સ્વભાવનો થઈ ગયો. આ ઉગ્ર સ્વભાવ જ તેનો કાળરૂપ નિવડ્યો. જે ઉગ્ર અને ક્રોધી સ્વભાવને લીધે તે રાજ્યથી વંચિત થયો હતો, તેને લીધે જ અંતે તે અકાળ મૃત્યુને પ્રાપ્ત થયો. ઉત્તરિને પ્રાપ્ત થયા પછી તે પોતાના કર્તવ્યમાં ઘણો બેદરકાર બન્યો. તે એટલે સુધી કે બ્યાદ્ર, વરાહ આદિ જનવરોના શિકારમાં મગ્ન રહી તે એક પખવાડીઆ સુધી પાદશાહની

૧. અમરસિંહને આ પ્રકારની થયેલી દેશનિકાલની સંભવ ઈતિહાસદ્વારા પ્રમાણિત થતી નથી. મહારાજા ગજસિંહે જસવતસિંહની માતાના કહેનાથી અમરસિંહને રાજ્યથી વિમુખ કરી પ્રથમથી જ પાદશાહને ત્યાં નોકર રખાવી દીધો હતો. તેમણે પોતાના મૃત્યુ પૂર્વે થોડા દિવસપર તેને લાહોરમાં બોલાવ્યો હતો. ત્યારે પણ તેને જાહેર રાખ્યો હતો. તેની મા, તેની સ્ત્રીઓ અને તેનાં સંતાનોને લેખપુરથી દૂર કરી પાદશાહની આપેલી જગીરમાં મોકલી દેવામાં આવ્યાં હતાં.

સલામાં ગેરહાજર રહ્યો. આ ગેરહાજરીને માટે શાહજહાને તેને ધમકી આપી અને દંડનો ભય દર્શાવ્યો; પરંતુ તેજસ્વી અમરસિંહ તેથી કિચિત્ પણ ભયભીત થયો નહિ. તેણે ધીર અને અકંપિત સ્વરથી પાદશાહના મુખપર જ જવાબ આપ્યો:—“હું શિકાર કરવાને બહાર ચાલ્યો ગયો હતો, તેથી અહીં આવી શક્યો નહિ.” પછી તે પોતાની સમશેરને સ્પર્શ કરીને બોલ્યો:—“આપ દંડ કરવાની ઈચ્છા રાખો છો તો કરો, કેવળ આ મારી તલવાર જ માફે ધન છે.”

અમરસિંહનાં આ નીડર અને તેજસ્વી વચનો સાંભળી પાદશાહ અત્યંત ક્ષુભિત થયો અને તેણે તેનો દંડ કર્યો. પછી તેણે તે દંડ વસુલ કરવાને માટે બક્ષી સલાબતખાને^૧ તેની પાસે મોકલ્યો. બાબરની સલાબતખાં અમરને ઘેર ગયો અને કુટ વચનથી તેની પાસે દંડ માંગ્યો. તેના આવા અયોગ્ય વર્તનથી અમર અત્યંત ક્રોધિત થયો અને તેણે તેને પોતાની આગળથી ચાકી જવાને કહ્યું; તેમ જ દંડ આપવાનો સાફ ઈન્કાર કર્યો. પોતાના કર્મચારીના થયેલા અપમાનથી પાદશાહે ખુદ પોતાને અપમાન થયેલું ગણ્યું અને તેણે તરત જ અમરને બોલાવી મંગાવ્યો. અમર તત્કાળ દિવાનેખાસમાં પાદશાહની પાસે ગયો. દ્વરથી જ તેણે પાદશાહના ડોળા રાતા થયેલા જોયા. સલાબતખાં પાદશાહની સામે દ્વિકર જોડીને ઉભો હતો. આ દૃશ્ય જોઈ અમરનું દહ્ય ક્રોધાવેશથી થરથર કંપવા લાગ્યું, તેની નસેનસમાં ઉપજી રહ્યા હોડવા લાગ્યાં અને તેનાં ફેમે રોમમાંથી ક્રોધાગ્નિ ઝરવા લાગ્યો. તે મનમાં બોલ્યો કે:—“પાદશાહે જ મારો તિરસ્કાર કર્યો છે, મને ગાળો લાંડી છે અને મારો દંડ કર્યો છે, માટે સર્વ ઉપદ્રવોનું મૂળ એ જ છે.” આવો વિચાર કરી તે પાંચ હજારી, સાત હજારી મનસબદાર, સરદારો તથા ઉમરાવોની વચ્ચે થઈને શીઘ્ર સમ્રાટની પાસે પહોંચી

^૧ સલાબતખાં બક્ષી હતો. બક્ષીનું કાર્ય કેવળ પગાર વહેંચવાનું જ નહોતું; પરંતુ હિસાબી ખાતાંપર દેખરેખ રાખવાનું પણ હતું. તેનું પદ અતિ સન્માનનીય હતું, પરંતુ તેમાં જનનો જોખમ ઘણો રહેતો હતો. ખાસ કરીને અમરસિંહની પાસે મુછનો વાળ હાલે તો વેર લેવાને તૈયાર થાય એવા ઉગ્ર સ્વભાવના મચ્છંડ યોદ્ધાઓ હતા, તેથી તેનું પદ ઘણું જોખમભરેલું થઈ પડ્યું હતું. સલાબતખાંની સાથે અમરસિંહને વેર હતું અને તેનું કારણ સલાબતખાં પાદશાહની વિશ્વાસપાત્ર સેવા બળવતો હતો, તે જ કદાચ હશે; પરંતુ કર્નલ ટોડની આ વાત માન્ય નહિ કરતાં હિંદી અનુવાદક જણાવે છે કે અમરસિંહે પાદશાહને પરખારો મુજરો કર્યો હતો, તેથી સલાબતખાંએ નારાજ થઈને તેનું અપમાન કર્યું હતું અને તેને ‘ગમાર’ કહ્યો હતો. આથી રૂષ થઈ અમરસિંહે પોતાની કટારથી તેને મારી નાખ્યો. સત્ય વાત આજ છે, ખીજી સર્વ કવિઓની અતિશયોક્તિ છે.

^૨ આ ઘટના દિવાનેખાસમાં બની નહોતી. શાહજહાનની તવારિખ અનુસાર આ ઘટના સંવત ૧૭૦૧ ના આવણ સુદ ૩ ને દિવસે શાહજહાન દારા શિકોહની હુવેલીમાં બની હતી. આ હુવેલીમાં પાદશાહ થોડા દિવસ થયાં કોઈ ખાસ કારણવશાત્ રહેતો હતો.

ગયો. પાદશાહે ધાર્યું કે તે કાંઈ ખાવશે; પરંતુ તેણે તો એકદમ હલંગ મારીને સલાખતખાંપર આક્રમણ કર્યું અને તેના હૃદયમાં કટાર ઘાંચી દીધી. પછી તેણે પોતાની સમશેર ખેંચી પાદશાહ પર આક્રમણ કર્યું; પરંતુ પાદશાહના સૌભાગ્યથી તે તલવાર તખ્તની સાથે અથડાઈને નીચે તૂટી પડી. પાદશાહ બચણીત થઈ સિંહાસન છોડી મહાલયની અંદર નાસી ગયો. રાજસભામાં મહા હાહાકાર મચતો રહ્યો. અમરની સંહારક મૂર્તિ જોઈ સર્વ માણસો બચથી ચારે તરફ નાસવા લાગ્યા, તેની પ્રચંડ સમશેર વિદ્યુતની પેઠે ચમકારા મારતી ચારે તરફ ધુમવા લાગી. અમરસિંહને સારામાકાને વિચાર રહ્યો નહિ. તેણે જેને પોતાની સામે જોયો તેના પર આક્રમણ કર્યું. આ પ્રમાણે તેણે પાંચ ઉચ્ચ પદાધિકારી મોગલ સેનાધિપતિઓને મારી નાખ્યા. રક્તની ધારાથી સમસ્ત સભામાં ક્રિચંડ થઈ ગયો. તે છતાં પણ તે રોઠોડ વીરનું હૃદય શાંત થયું નહિ. તેને રોકવાનો ખીજે કોઈ પણ માર્ગ નહિ જોઈ તેના સાળા અર્જુન ગોડે તેને નમ્ર વચ્ચેથી શાંત પાડ્યો અને પછી યુક્તિથી તેના પર શસ્ત્રપ્રહાર કર્યો. જો કે આ શસ્ત્રપ્રહારથી અમર પૃથ્વી પર તૂટી પડ્યો, તોપણ ન્યાંસુધી તેના શરીરમાં દમ રહ્યો ત્યાંસુધી તે સતત સમશેર ચલાવતો રહ્યો. અંતે તે રક્તશય્યામાં અનંત-કાળને માટે સૂઈ ગયો.

અમરના આ બચકર અને ચોચનીય મૃત્યુનું વેર લેવાને માટે તેના સામં-તોએ^૧ પ્રાણાંત સુધી મોગલોનો સંહાર કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. તેમણે કેસરી વસ્ત્રો પરીધાન કરી પ્રચંડ વેગથી મોગલો ઉપર આક્રમણ કર્યું. આંખાવત ગોત્રના બહુ અને કૂંખાવત ગોત્રના ભ.ઉ નામના બે તેજસ્વી રાજપૂતો તે સેનાના સેનાપતિ થયા. જોતજોતામાં કેટલાક રાજપૂતોની પ્રચંડ વીરતાથી લાલ કિલ્લાની અંદર પુષ્કળ રક્તપાત થવા લાગ્યો. અસંખ્ય યુદ્ધવિશારદ યવન સૈનિકો આવીને રાજપૂતો ઉપર આક્રમણ કરવા લાગ્યા. અસ્ત્રશસ્ત્રના ગ્રહણકાર અને વીરોના સિંહનાદથી સમસ્ત આગ્રા ગુંચ રહ્યું. અસંખ્ય મોગલ સૈનિકોથી સુઢીબર રાજપૂતોએ અંતે પરાજિત થઈને પ્રાણત્યાગ કર્યા. ત્યાર પછી અમરની વિવાહિતા સ્ત્રી (બુંદીના રાજની કન્યા) તે બચકર રણભૂમિમાં આવી અને પોતાના મૃતપતિની દેહ ઉઠાવી લઈ ગઈ. પછી તેણે એક બિતા બનાવી અને પોતાના સ્વામીના મૃતદેહને બોળામાં લઈને તેનો સાથે બળીને ભરમીભૂત થઈ.

અમરસિંહના કેટલાક વિશ્વાસુ સેવકો અને સરદારોએ પ્રાણ ત્યાગ કર્યા. તેને ઘણો દીર્ઘકાળ વ્યતીત થઈ ગયો છે; પરંતુ તેમની અપ્રતિમ રાજબક્તિ, આત્મોત્સર્ગ અને વીરતાનું પ્રકાશમાન ચિત્ર આજે પણ આગ્રાના સ્તંભોમાં વિદ્યમાન છે. તેમના મહાન અને અમર હૃવનચરિત્રનો નાશ કોઈ પણ કરી શક્યું નથી.^૨ તેઓ જે બુખારા નામના સિંહદ્વારથી લાલ કિલ્લામાં ગયા હતા,

૧ અમરસિંહના સરદારો અર્જુન ગોડપર વેર લેવાને માટે તેના મકાન તરફ જતા હતા; પરંતુ એવામાં પાદશાહની સેના આવી પહોંચવાથી તેની સાથે યુદ્ધ થયું.

૨ કર્નલટોડ જણાવે છે કે—

આવાં ચરિત્રો લખવાથી ઘણો ફાયદો થવાનો સંભવ છે. પાશ્વલ રાજ-

એક સફળ થઈ નહિ. વિશ્વાસુ રાઠોડ સરદારો અનિતસિંહના અધિકારની રક્ષા કરવાને માટે રત્નની સામે યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત થયા અને તેમણે તેને હરાવ્યો. તેણે નાસીને નાગોરના કિલ્લામાં બરાહ પોતાના પ્રાણતું રક્ષણ કર્યું. ત્યાર પછી રાઠોડ સરદારોએ ઈદાવંશીઓપર આક્રમણ કરી તેમને મંદોરમાંથી દૂર નસાવી મૂક્યા. ઔરંગઝેબે જે હેતુથી રત્નને બેધપુર જતી લેવાને ઉત્સાહિત કર્યો હતો, તે હેતુ સફળ થયો નહિ. (સસ્ત્રો સાહિત્યની આવૃત્તિમાંથી)

૩

વાર્તાને લગતાં ઐતિહાસિક વર્ષોની યાદી

૧. મ. અનસિંહ આદીએ બેઠા. ઈ. સ. ૧૬૨૦. જહાંગીરનો સમય.

૨. શા. શાહજહાન " " ૧૬૨૭.

૩. ગજસિંહે અમરસિંહને નાવારસ કરાવ્યો. ૧૬૩૪.

અમરસિંહને શાહજહાનને નાગોર આપી પોતા સાથે રાખ્યો.

૪. અનસિંહ મરણ પામ્યા. ૧૬૩૮.

૫. અમરસિંહ મ. છત્રચાલની પુત્રીને પરણ્યા. ૧૬૪૫ ના આષાઢ શુદ્ધ ૯.

૬. અમરસિંહે સલાબતખાનને કટારીથી માર્યો. ૧૬૪૫ ના શ્રાવણ શુદ્ધ ૩.

૭. અમરસિંહનું અનંત ગૌડે દગાથી ખુન કર્યું. ઈ. સ. ૧૬૪૫ ના શ્રાવણ શુદ્ધ ૫.

વાર્તામાં અમરસિંહની રાણી મહારાજા છત્રચાલની પુત્રી, હાડી રાણીને નામે જે ઓળખાય છે તેનું વિશેષ નામ શું હતું તે લેખક જગતલાલ પ્રજ્ઞલદે લખ્યું નથી. તેમજ મારવાડી ભાષાના અમરસિંહજીરા ખ્યાલમાં પણ હાડી રાણીનું નામ આપેલું નથી. પણ સલાબતખાન શાહજહાનનો સાંગો હતો અને યુગલોપાર હતો એ જણાવેલું છે. પાદશાહ શાહજહાનની વાર્તામાં આવતી માનીતી હુરમ તે કોણ? તાજ બેગમ કે બીજી કોઈ? તેનો ખુલાસો પણ મળતો નથી. અમરસિંહના અને હાડી રાણીના મારવાડી ભાષામાં પોવાડા અથવા ખ્યાલ જુદા જુદા પ્રકારના મળે છે. તેમાં એકમાં શાહજહાનની હુરમને તાજ-બીબી તરીકે ઓળખાવી છે અને સલાબતખાન તેના ભાઈ હતો એમ તો બધામાં જ એક સરખું વર્ણવેલું મળી આવે છે.

(સંપાદક)

‘ગુજરાતી’ પત્રની ૪૮ મી લેટ

તોગારી તલવાર

અને

રાયસિંહજીરી હથેલી

અન્યકર્તા:

સ્વ. છગનલાલ અમથારામ બ્રહ્મભટ્ટ

(મહેસાણાવાળા)

પ્રકાશક:

“ ગુજરાતી ” પ્રેસના માલિકો

મુંબઈ નં. ૧

૨૮૫૮

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું :—

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
સાસુન બિલ્ડીંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ,
ફોર્ટ, મુંબઈ નં. ૧.

—:૦:—

નોટીસ: આ પુસ્તક છાપવાછપાવવાના, એના ઉપરથી નાટક કે સીનેમા બનાવવાના કે દેખાડવાના, કે એમાંના કોઈ ભાગને કોઈ પણ પ્રકારે ઉપયોગ કરવા વગેરે સર્વ પ્રકારના તમામ હક્કો રાજશાસનાનુસાર પ્રકાશકોએ સ્વાધીન રાખેલા છે.

—:૦:—

Printed at and Published by Natverlal Itcharam
Desai at The “Gujarati” Printing Press,
Sassoon Buildings, Elphinstone Circle,
Fort, Bombay No. 1

પ્રસ્તાવના

૧૯૩૧

“ ગુજરાતી ” પત્રના ૧૯૩૧ ના વર્ષની ભેટની ઐતિહાસિક વાર્તાનું આ બીજું પુસ્તક છે. પહેલું પુસ્તક નાગોરાધિપતિ અમર-સિંહજીની કટારી—એ નામનું છે. અને બીજા પુસ્તકમાં વીરવર તોગાજીની તલવારની અને આલા રાણા રાયસિંહજીની હથેલીની વાર્તા આપેલી છે. આ બન્ને વાર્તાઓ ભાટચારણોના મુખે ગ્રંથેલા એક પ્રખ્યાત દુહાને લગતી છે. આ બે પુસ્તકોમાં મળીને દુહાની ત્રણે રસિક વાર્તાઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

આમાં વીરવર તોગાજીની વાર્તામાં આવતા પ્રાચીન દુહા, કાવ્યો, ઉક્તિઓ મેળવવા માટે મૂળ લેખકને ઘણો પરિશ્રમ વેઠવો પડ્યો હતો. આમાં હિન્દુ મુસલમાનની જેવી એકતા છે તેવી એકતા આજે થાય તો હિન્દનો રાજવહિવટ તેઓના હાથમાં આવી પડતાં વાર લાગે નહિ. ધર્મવૃત્તિવાળા એક મુસલમાનના વટની ખાતર એક હિન્દુ રાજપૂતે પોતાનું માથું કાપી આપ્યું અને તેની નવપરિણીત સ્ત્રી તેની પાછળ સતી થઈ, અને હિન્દુત્વનું દર્શન કરાવ્યું એ સંબંધી આ વાર્તા છે. જ્યાં સુધી હિન્દુઓ માટે મુસલમાન અને મુસલમાનો માટે હિન્દુ પ્રાણાર્પણ કરી નિસ્વાર્થ બુદ્ધિ નહિ જગવે ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનને માથે પરતંત્રતા લખાયલી છે. તે જ પ્રમાણે ધાર્મિક અધઠાથી પણ દૂર રહેવું જોઈએ છે. જે માણસ મરણનો ડર દૂર કરે છે તે અમર થાય છે, એ કહેતી ખોટી નથી. માથું કપાઈ ગયા પછી ધડ લડતું રહે, એ બનાવ અશક્ય નથી, અને ઇતિહાસમાં તેના ઘણા પૂરાવા મળે છે. ગુજરાતના ઇતિહાસમાં જયશિખરીનું ધડ કલ્યાણના રાજા ભૂવડ સામે લડ્યું હતું. આલાવંશમાં ખેતોજી મકવાણાનું ધડ એ પ્રમાણે લડ્યું હતું. સં. ૧૯૮૬ ના ગુજરાતીના દ્વીવાળીના અંકમાં હમીર લાડીયાની

વાર્તા રા. રા. ગોકળદાસ રાયચુરાએ લખી છે, તેમાં પણ આવો જ પ્રસંગ છે. પણ એ સર્વ કરતાં વીરવર તોગાજીની વાત અદ્ભુત છે. પોતાનું ધડ લડશે એવી પાકી ખાત્રી કોણ આપી શકે? અને પોતાની લવિષ્યમાં પરણનારી સ્ત્રી, પરણીને તુરત જ તેનું મૃત્યુ થવાનું છે, એવી ચોક્કસ વાર્તા હોવા છતાં પોતાના મરણ પછી તેની સતી થવાની ખાત્રી કોણ આપી શકે? આજના જમાનામાં પોતાની સ્ત્રી વિષે આટલો વિશ્વાસ કેને હશે? તોગાજીના દાખલામાં તો કન્યા પરણાવનાર પિતાને પણ ખાત્રી છે કે તેની પુત્રી, પરણીને રંડાતાં તુરત તેના ઘણી પાછળ જરૂર સતી થશે, અને પુત્રી પણ સતી થવાના કોડમાં, શિરપર મરણ બોલાવી લેનાર પતિ સાથે પરણે છે. આવું કશે બન્યું સાંભળ્યું નથી, છતાં આ અસંભવિત જેવી વાત રાઠોડવંશના રાજપૂતોએ સંભવિત કરી બતાવી છે. આ વાર્તા વાંચતાં રોમાંચ ખડાં થાય છે; ખરેખર જોધાણનાથ મહારાજ ગજસિંહનો કાળ એ ખરેખર સતયુગનો સમય હતો, એમ જ કહી શકાય. જોધપુરના ઇતિહાસમાં મહારાજ ગજસિંહ અને જશવંતસિંહનો રાજ્યકાળ ઘણો ઉજ્જવલ છે. એના માટે કેને અભિમાન નહિ ઉત્પન્ન થાય?

ત્રીજી વાર્તા ઝાલાવંશના એક વીરપુરૂષની છે, અને આખી વાર્તા ઝાલાવંશની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ સંબંધદર્શક છે. ગુજરાતી પ્રજા અને ભાષા “શું શાં પૈસા ચાર” કહેવાઈ તે પૈશ્વર્ચ કાળ પહેલાંની છે. આ ત્રણ પ્રસંગો બન્યા ત્યારથી ભાટચારણોએ દિલ્લીના દરબારમાં રાજપૂતોનાં પરાક્રમોની નિશાનીઓ રહી ગઈ છે તેનો દુહો ગાવા માંડ્યો હતો. ઐતિહાસિક કાળક્રમમાં રાયસિંહજીની હથેલીનો પ્રતાપ પહેલો છે, કારણ કે તે અકબરના સમયમાં બન્યો છે. બીજો તોગાજીની વીરતાનો પ્રસંગ છે. આ બનાવ દિલ્લીશ્વર પાદશાહ શાહજહાન ગાદીએ બેઠો અને ગજસિંહ મહારાજ વીરગતિને પામ્યા એટલે કે ઈ. સ. ૧૬૨૭ થી ૧૬૩૪ સુધીમાં બન્યો હોવો જોઈએ એમ અનુમાન થાય છે. અને તેમાં પણ પાદશાહ શાહજહાન ગાદીપતિ થયો તે પછી તુરત બન્યો હોવો જોઈએ. છેલ્લો અમરસિંહજીની કટારીનો પ્રસંગ ઈ. સ. ૧૬૪૫ માં શાહ-

જહાનના દરબારમાં જ બન્યો હતો. આ પ્રસંગ બન્યા પછી જ આ દુહો:—

કટારી અમરેશરી, તોગારી તલવાર,
હથથલ રાયાં સંઘરી, દિલ્લીરા દરબાર.

પ્રચલિત થયેલો હોવો જોઈએ, અને લાટચારણોને વીર રસની વાતો કહેવાં માટે અમૂલ્ય ખોરાક મળ્યો. અમરસિંહજીની બહાદુરી માટે તો મારવાડી લાખામાં પ્રાચીન અર્વાચીન ઘણા પોવાડા, ખ્યાલ, લાવણી, રંગત, દુહા, કાવ્યો વગેરે ઘણાં રચાયાં છે, પણ તે સર્વમાં ઐતિહાસિક તાળો ન ખેંસે એવી ઘણી હકીકતો પ્રવેશ પામી બ્રહ્મ થઈ ગઈ છે. આ બાબતમાં કવિ છગનલાલે ઐતિહાસિકતા જાળવવા માટે સારો પરિશ્રમ કર્યો છે. તે જ પ્રમાણે વીરવર તોગાજીની હકીકત સંબંધી પ્રાચીન કાવ્યો મેળવતાં બહુ મહેનત પડી હતી. રાયાસિંહજીની વાત તો ગુજરાતમાં થોડે ઘણું અંશે જાણીતી છે. અમને આશા છે કે આ ત્રણ વાર્તાઓ મળીને બે ઐતિહાસિક પુસ્તકો ગુજરાતીના સુસંવાચનોરારને રસદાયી થઈ પડશે.

સ. ૧૯૮૬
માગસર વદ ૧૧
મુંબઈ

નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેસાઈ.

તોગારી તલવારની

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	હું. શાહનશાહ શાહજહાનનો પ્રશ્ન ...	૧
૨	જું. ગજસિંહજીની મસલત ...	૬
૩	જું. નિરાશા પછી આશા ...	૧૧
૪	થું. તોગાજીએ બીડું ઉઠાવ્યું ...	૧૭
૫	મું. બટીયાણીજી ...	૨૨
૬	હું. લગ્નની તૈયારી ...	૨૭
૭	મું. તોગાજીની જાન ...	૩૦
૮	મું. ધર્મસંકટ કે કસોટી ...	૩૮
૯	મું. તોગાજીની આગશમાં સવારી ...	૪૭
૧૦	મું. તોગારી તલવાર ...	૫૧
૧૧	મું. સતીની તૈયારી ...	૬૦
૧૨	મું. મુરશદનો ખાલ ...	૬૩
૧૩	મું. મુરશદ અને સતી બટીયાણીજી ...	૬૬
૧૪	મું. ઉપસંહાર ...	૭૨

રાયસિંહજીની હથેલીની

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	હું. જાલાવંશકીર્તિકથા—કેસરદેવનાં ચરાક્રમો...	૧
૨	જું. જાલાવંશસ્થાપક હરપાળની વીરતા ...	૫
૩	જું. વીર વાઘોજી—કુવાનો ફૂદેર અને હજવદ ...	૮
૪	થું. રાયસિંહજીનો પરિચય ...	૧૧
૫	મું. મામા સાથે વેર ...	૧૪
૬	હું. હિલ્લીના દરબારમાં રાયસિંહજીનો પંલો ...	૧૮
૭	મું. ઉપસંહાર ...	૨૧

તોગારી તલવાર

પ્રકરણ પહેલું

શાહાનશાહ શાહજહાનનો પ્રશ્ન

દોહા:-કટારી અમરેશરી, તોગારીર તલવાર;
હથલરાયાં સંધરી, દિલ્હીરા દરબાર.

આપણી આ વાર્તાના પ્રસંગ દિલ્હી-આગરાના શાહાનશાહ શાહજહાનના સમયમાં બનવા પામ્યો છે. તે વખતે બેંગલુરુ-માર-

૧ અમરેશરી કટારી-અમરસિંહજીની કટારી એટલે અમરસિંહજીની કટારીએ દિલ્હીના શાહાનશાહ શાહજહાનના દરબારમાં તેના સાળા યુગલોપાર સલાબત-ખાનને કટારીથી મારી નાંખ્યો. અને શાહાનશાહની પાછળ ફેંટી તેથી એક થાંબલામાં તેનો ઘા થયો. અને નિશાની રહી ગઈ, અને એ જ કટારીથી પોતાના દગાઓર સાળા અર્જુન ગોડનાં નાકકાન કાપી લીધાં અને ઘણા ગોડોનો નાશ કરી અતુલિત શૌર્ય બતાવી મરણ પામ્યા, અને એ જ કટારી સાથે પરણેલાં હાડી રાણી અમરસિંહજીના મસ્તક સાથે સતી થયાં, વગેરે વાત આની પહેલાં “અમરેશરી કટારી” અમે છાપી છે, તે વાંચો. (ન. ઇ. દેશાઈ.)

૨ તોગારી તલવાર-વીર તોગાજીની તલવાર. ઉપરના દોહા ખીજ અરણી ઐતિહાસિક વાર્તા અર્થિથી શરૂ થાય છે. રાજસૂયાની બાપામાં છઠ્ઠીનો પ્રત્યય “રા-રી-સ્-રા” આવે છે અને તે ગુજરાતી છઠ્ઠીના પ્રત્યય કરતાં વિશેષ બેરહાસ છે, એવું આઠમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ લખી ગયા છે. એ વિષે વિશેષ સમજ “અમરેશરી કટારી”ની વાર્તાના આરંભમાં અમે આપી છે. (ન. ઇ. દેશાઈ.)

વાડની ગાદી ઉપર મહારાજ ગજસિંહજી બિરાજતા હતા. તે ઈ. સ. ૧૬૨૦ અને ઈ. સ. ૧૬૩૮ ની સાલની મધ્યની હકિકત છે.*

તોગાજી પીર રોઠોડોના વંશમાં ઉદ્ભવ થયેલ રોઠોડ સરદાર હોતો. તે મહારાજ ગજસિંહજીના રાજ્યનિર્ગત એક ગામનો ઠાકોર હોતો.

દિલ્હીના બાદશાહોના દરબારમાં હર વખત કોઈકોઈ નવીન પ્રશ્ન નિકળતો અને તેના ઉપર ખાન ઉમરાવો અને વિદ્વાન્ કવિ, પંડિત અને કાજીઓ સમક્ષ વાટાઘાટ ચાલતી હતી.

આજનો દરબાર પણ પોતાની મિસાલ મુજબ ભરાઈ ગયો છે. આસનવાળાઓ આવી પોતપોતાનાં આસનો ઉપર અનુક્રમે ગોઠવાઈ ગયા. પુર્વાના અધિકારીઓ શાહી દરબારમાં લટકતાં રાખવામાં આવેલાં રેશમી પુર્વાં પકડી ઉભા રહ્યા છે. સિત્તેર ખાન, બોહોતર ઉમરાવ, અન્ય સરદાર, પટાવતો, દિવાન, કવિ, પંડિત, કાજીઓ, કામદાર વર્ગ, લશ્કરી અફસરો, પટવારીઓ વિગેરે પોતપોતાનાં સ્થળે આવી નિયત થઈ ગયા. એટલે નકીબે દરબાર ભરાયાની વરદી શાહાનશાહને પહોંચ્યાવી, અને શાહાનશાહે જનાનખાનાની બારીએ થઈને દરબારગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. બોખદારે દરબારમાં શાહાનશાહના પધારવાની વરદી આપતાં સુંદર અને લાંબા સૂરથી નેકી પુકારી. તેના શ્રવણથી તમામ દરબારીઓ આસનો ઉપર ખડા થઈ ગયા. બાદશાહ શાહજહાં આવી જગતપ્રસિદ્ધ મયૂરાસન ઉપર બિરાજ્યા એટલે સહુ દરબારીઓએ તેમને માનોપૂર્વક નમન કર્યું, અને પછી પોતપોતાનાં આસનો ઉપર બેઠકા લીધી.

સલામીનું કાર્ય થઈ રહ્યા બાદ વિદ્વાન્ કવિઓએ શાહાનશાહને આશીર્વાદાત્મક તથા પ્રશંસાત્મક કવિતાઓ આસને બેસી સંભળાવી. અન્ય દરબારીઓએ તેને વાહ ! વાહ ! ના ઉદ્ગારોથી વધાવી લીધી. વિદ્વાન્ પંડિતોએ પણ આશીર્વાદાત્મક શ્લોકો કહી સંભળાવ્યા અને કાજીઓએ પણ રચેલી સુંદર શયેરો સંભળાવી. તેને પણ વાહ ! વાહ ! નું માન મળ્યું.

આ કવિ, પંડિત અને કાજીઓનાં કાવ્યોનાં કાર્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યાં, એટલે વારાંગનાઓએ પોતાના-કોયલને પણ લલ્લિજત કરનાર સુંદર સ્વરથી ગાયન સાથે હાવભાવ સહ નાચ શરૂ કર્યો. તમામ દરબારી-

* દંતકથાકારો તેમની વાર્તાઓ મુખપાઠ પરંપરાથી ચાલતી આવેલી હોવાથી સ્મરણકરે અથવા વિસ્મૃતિના કારણથી કોઈ કોઈ વાર્તાનાં પ્રસિદ્ધ નાયકનાં સ્થળો અને બીજી તેમની હકિકતથી વાકેફ નહીં હોવાથી જણાવી શકતા નથી, અને આપણી આ વાર્તાના નાયક વીરવર તોગાજીના સંબંધમાં પણ તેમ જ બન્યું છે.

ઓને વારાગનાઓનાં, કામદેવની સ્ત્રી રતીને લગ્નજત કરનાર તથા ઈન્દ્રની અસરાઓને શરમાવનાર સુંદર સ્વરૂપનો એવો મોહ લાગ્યો કે તેઓ લડીભર આદશાહ ચિકિત્સા બેશે, તો તેનું શું પરિણામ આવશે, તે પણ વિસરી ગયા. અને માત્ર વારાગનાઓનાં હાવલાવમય ચાળા અને સ્વરૂપ તરફ એક જ નજરથી એવા લાગ્યા. વારાગનાઓએ પણ ગાવા અને નાચવાની કળા શાહાનશાહના દરબારમાં રજુ કરવામાં કંઈ જ કસર ન રાખી. આ રીતે તેમનું કાર્ય પણ પૂર્ણ થયું અને તેમને પણ શાહવાહના પ્રસંસાત્મક ધ્વનિથી વધાવી લેવામાં આવી.

કવિ,* પંડિત અને વારાગનાઓનાં કાર્ય પૂર્ણ થયાં ત્યાં સુધી શાહાનશાહ તો બજે પોતાનો દરબાર બેઠો એક મહાન વિચારમાં પડ્યો હોય ની। એમ તેની મુખમુદ્રા ઉપરથી દેખાતું હતું. આ બધું કાર્ય પૂર્ણ થયું, એટલે તેમને થોડા પારિતોષિક આપવામાં તેનું દિલ ગુંથાયું અને તે કાર્ય તેણે આટર્યું.

આદ સત્તાધારીઓએ પોતાના તરફનાં આદશાહ સમક્ષ રજુ કરવાનાં કાર્યો રજુ કરી, તેના એક પછી એક નિકાલ કરાવવા માંડ્યા અને આદશાહે પણ તેના ગમે તે રીતે નિકાલ જ કરી નાંખવા માંડ્યો.

* પ્રથમના વળતના રાત્ર આદશાહોનો સાધારણ નિયમ હતો કે કવિ, પંડિતો અથવા કોઈ પણ કળાધારી તેમને મળવા આવતો તો તેઓ તેની મુલાકાત લેવામાં અને તેની કળાથી પ્રસન્ન થઈ સારી રીતે તેને સંતોષવામાં પોતાનું મહદ્ માન સમજતા હતા. કવિઓની માર્ફત કીર્તિ દેશાંતરમાં પ્રસિદ્ધ થાય તે સાથે કવિઓના આવવાની વરદી મળવાથી રાત્રીઓ તેમને સામા લેવા સાથે જતા હતા. વળી એટલેથી સંતોષ નહીં માનતાં કેટલાક રાત્રીઓએ, આદશાહોએ કવિઓની પાસખીઓ હડાપ્યાના પણ દાખલા મળે છે. જ્યારે આગળના વખતમાં એવો વહીવટ હતો, ત્યારે અત્યારે તો કવિનું નામ સાંભળી હેમકવાનો અને જનતાખાનાં સેવવાનો તથા કવિની વરદીથી દહેશત લાગતી હોય તેવા અતુલ્ય જોવામાં અને સાંભળવામાં આવે છે। કેટલાક રાત્રીઓ તો માત્ર કવિને પોતાને ત્યાં આવેલો બેઠો, તેને રોજી રાખી કંટાળો આપવામાં જ પોતાની કીર્તિની પ્રસિદ્ધિ માની બેસે છે. એવટ દિવસો ને દિવસો, માસો ને માસો અથવા વર્ષો ને વર્ષો સુધી પણ રોજી રાખી નછવી રકમ આપી કવિને સંતોષ્યાનું અભિમાન ધરાવે છે. કેટલેક સ્થળે તો રાત્રીના સેક્રેટરીઓ અથવા એડી કેમ્પો, પોતે રાત્ર અને કવિના સંબંધથી ખિતમૂલ અજ્ઞાન હોવાથી, રાત્રને તકલિફ ન પડવા દેવા સાથે કવિનો અને રાત્રનો ભેદ જ યત્ન દેતા નથી। પોતાનાં અથવા પોતાના પૂર્વજોનાં કીર્તિમય કાવ્યો સાંભળવામાં પણ હાલ રાત્રીઓને તકલિફ પડી જાય છે, તો પછી તેઓ શિકરમાં સિંહને અને રણમાં દુશ્મનોને મારવાની કેવી હિમ્મત ધરાવતા હશે? છતાં રાત્રીઓ તો પોતાને ક્ષત્રિય કહેવડાવવાનો દાવો કરે છે, તે નવાઈની વાત છે. (જગનલાલ અગધારામ પ્રભાકર)

જેમ કોઈ રાજ્યના ન્યાયખાતામાં માત્ર કામોનો નિકાલ જ કરવો, એવું લક્ષ રાખી ન્યાયાધીશો કામોનો ત્વરિત નિકાલ કરી નાંખી કાઢીને ન્યાય અને કોઈ કામમાં કાઢીને અન્યાય (આંધળીયાં કરી) કરી નાંખે છે, તેમ આપણા આદેશાહ સલામતે પણ આંખો મીંચી કામોનો નિકાલ કરી નાંખવા માંડ્યો. આ વખતે તેના દિલમાં પોતાથી કાઢીને અન્યાય થઈ જશે તેવો ઈશ્વરી ડર પણ રહ્યો નહીં અને તે કાર્ય પૂર્ણ થયું.

આમ દરબારી કામકાજ તમામ પૂર્ણ થયું, એટલે આદેશાહે અત્યાર સુધી પોતાનો વખત જે વિચારમાં ગુમાવ્યો હતો; તેને લગતો એક અદ્ભુત અને દરબારીઓના સહજ ખ્યાલમાં પણ નહીં આવે તેવો પ્રસંગ દરબારીઓ આગળ રજુ કરતાં પૂછ્યું કે:—“યારો! તુમ ખાન ઉમરાવ લોગ સખ ઈસ બખત દરબારમે હાજર હો. મેરેકોં એસા બિચાર હુવા હૈ કિ યે મુસલમાની આદેશાહત હો કરકે બી ખાનોંકી ગિનતિ સિતેરકી ઓર હિન્દુ ઉમરાવોંકી ગિનતિ બોહોતરકી પહિલેસેં ચલી આતી હૈ, ઈસકા કયા કારણ હોગા? મેરે ખ્યાલ મુવાફિક તો ઈસ મુસલમાની આદેશાહતમે મુસલમાનોંકી ગિનતિ બિચાદા હોની જરૂરત થી. શીર એસા રિવાજ કિસ કારનસેં પડ ગયા હોગા?”

તમામ ખાન ઉમરાવો પ્રથમ તો આ આદેશાહના, ખ્યાલમાં નહિ તેવા પ્રશ્નથી વિચારમાં જ પડી ગયા, પરંતુ પાછળથી કેટલાક ખાન ઉમરાવોએ જવાબ આપ્યો કે:—

“ખુદાવિંદ! યે રિવાજ બહુતસેં બખતસેં ઈસ તરહ ચલા હી આયા હૈ; ઈસકા કિસી બી બખત પ્રસંગ નિકાલકે કોઇ બી આદેશાહકે સમયમેં કુછ બાતચિત નહીં હુવા હૈ. શીર હમ લોગ આપ ખુદાવિંદસેં કયા જવાબ દેવેં? હમકો બી તો ઉસકા કુછ માયના માલુમ નહીં હૈ.”

આદેશાહ:—“નહીં, નહીં, ઈસ તરહ તુમ લોગ, મૈનેં આજકે દરબારમેં જો બાત શુર કી હૈ, ઉસકો ઉડા મત ડાલો. મૈ ઈસ બાતકો સચ્ચ સમજના ચહોતા હું; ઈસિસેં આપ લોગ બિચાર કરકે મેરેકો ઈસકા માયના પેશ કરો.”

આદેશાહનાં આવાં આગ્રહયુક્ત વચનો સાંભળી અંતર્વેદ જીલ્લાનો સુબો મીર ખાનઝા ખાન જે આ વખતે દરબારમાં હાજર હતો, તેણે પોતાના હાથ જોડી આદેશાહને વિનંતિ કરતાં કહેવા માંડ્યું કે: ‘ખુદાવિંદ! મેરે સુણનેમેં ઈસકા માયના એસા આગે આયા હૈ કિ, હિન્દુ લોગ - અપણસેં દો બાતુમેં બઢકે દે, ઓર ઈસહી કારનસેં

આગેથી આદશાહતોમે ખાનોસે ધત હિન્દુ ઉમરાવોંથી સંખ્યા દોઝી બઢાકે રક્ષી ગઈ હૈ.”

આદશાહ:—“ભીર! વો દો ખાતું કૌનસી હૈ, વો બી તો તુમ મેરેકા સુનાઓ. મેરેકા ધસકો સમઝનેકા બોહોત ધન્તઝારી હૈ.”

ખાનઝાં—“ખુદાવિંદ! વો દોનું ખાતું ખુદલી હી હૈ; ઔર વહ યહ હૈ કિ (૧) હિન્દુ લોગ અપના સિર ધડસે અલગ હોયે આદ લડતે હૈ, (૨) ઔર જય ધડ ધનકા ગિરજતા હૈ તો શીર ધનકા ઔરતે ધનકે સાથ સતી હો કરકે જન્દિ મર જતી હૈ, ઔર ધસ તરહ હિન્દુ લોગ અપનેસે દો ખાતુંમે બઢકે હૈ.”

આદશાહ:—“ભીર! તુમ જો કહતે હો, વો હિન્દુ લોગ કર સકતે હૈ, એસી તુમારી બરાબર ખાત્રી હૈ?”

ખાનઝાં—“ખુદાવિંદ! બરાબર ખાત્રીબી હૈ ઔર મેં હિમ્મતસે કહ સકતા હૈ.”

આદશાહ:—“જય તુમ જો દો ખાત બોલતે હો, વો દો ખાતું મેરેકા દિખાકે ખાત્રી કરવાઓ, અગર નહિ તો તુમકો જનસે માર દીયે જાયગે. ઔર તુમારા સખ અશખાય શાહી હવાલ ક્રિયા જાયગા.”

ખાનઝાં ખાન આદશાહનું કહેવું સાંભળી વિચારમાં પડી ગયો, અને તેને તો ‘નમાજ પડતાં મરજીદ કાટે વળગી,’ એવું થયું. તે તેના મન સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “આ આદશાહનું કેવું અદ્વિત કાર્ય કહેવાય કે પ્રથમ તે પૂછે છે અને પછી જવાબ મળતાં આમ નકામો હઠ કરી હેરાન કરે છે? આવી રીતે તે કાંઈ હિન્દુ મરવા તૈયાર થાય? અને તેની-ઔરત પણ સતિ થઈ કંઈ મરવા તૈયાર થાય?”

આમ વિચાર કરી તે એવા નિશ્ચય ઉપર આવ્યો કે, “ખેર, જે થઈ તે થઈ. હવે હિમ્મત હારવાથી આ આદશાહ કંઈ તેની હઠ છોડવાનો નથી. ચ્હાય તો, ‘અર્થ સાધયામિ યા દેહં પાતયામિ,’ જે થાય તે અર્. પણ હવે તો હિમ્મત રાખી પ્રથમની માફક જવાબ આપું.” આવા નિશ્ચય ઉપર આવી તેણે આદશાહને જણાવ્યું કે:—“ખુદાવિંદ! એ ખાત કુછ અચ્ચોકે ખેલીશી નહી હૈ, જસસે મેં ખુદાવિંદ કરમાવે ઉસી અખત દિખા દે. યે તો મરનેકા કામ હૈ, ઔર એસે મરનેવાલેકા બોજમે મેરેકા કમમે કમ બાર માસકી મુદત લગેગા. વો ખુદાવિંદસે મેરેકા મિલની ચાહિયે.”

આદશાહ:—“ધસમે તુમ ધતની લંખી મુદત કયું માંગતે હો? ધતની લંખી મુદત તુમકો મીલ બી નહિ સકતી હૈ, અગર તુમકો જરૂરત હૈ તો છે માસકી મુદત દી જતી હૈ. હિસ મુદતમે કામ પેશ ન

હુઆ, તૌ શાહી ફરમાનકે મુવાફિક તુમારા જન લીયા જયગા. યાદ રખના.”

ખાનઝા:—“બોહોત અચ્છા, ખુદાવિંદ !”

ખાનઝા ખાનનો જવાબ મળવાથી બાદશાહે દરબાર બરખાસ્ત કરાવ્યો. અન્ય ખાનો અને ઉમરાવો બાદશાહનો દરબાર છોડી ગયા બાદ પોતપોતાના મુકામો તરફ જવા નિકળ્યા અને રસ્તામાં બાદશાહની ઉદ્દતાઈ અને અન્યાયી પદ્ધતિ માટે તેને ધિક્કાર અને ખાનઝા ખાનની હિંમત સાથે તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

પ્રકરણ બીજું

ગજસિંહજીની મસલત

દોહા:—જો નૃપ પૈ અધિકાર હૈ, કરૈ ન પર ઉપકાર;
તૌ તાકે અધિકારમૈ, રહૈ ન આદિ “અ” કાર.

જે વખતે દરબારમાં ખાનઝા ખાનની બાદશાહે આવી સંકડામણ કરી, તે વખતે જોધપુર મહારાજા ગજસિંહજી બાદશાહના દરબારમાં હાજર હતા. તેમણે આ બધો પ્રસંગ જોયો અને તેથી તેમના મનમાં બાદશાહના આવા વર્તન સાથે દ્વેષ થઈ આવવા ઉપરાંત તેઓ એવો વિચાર પણ કરવા લાગ્યા કે, “વિચારા મીર સાહેબને માત્ર ક્ષત્રિયોની સંજ્ઞા હકિકત જાહેર કરતાં આવી રીતે આક્રમક આવવું પડ્યું; છતાં જો ક્ષત્રિયો તરફથી તેને યોગ્ય રીતની મદદ આપવામાં ન આવે તો ક્ષત્રિયોની કેટલી બધી હલકાશ કહેવાય?” આમ વિચારમાં ને વિચારમાં તેઓ પોતાના મુકામ ઉપર આવ્યા. આવીને તુરત તેમણે સાંજના વખતે તમામ ઉમરાવોને પોતાના મુકામે આવવાનાં આમંત્રણો કહેવડાવ્યાં, અને સાથે મીર ખાનઝા ખાનને પણ આમંત્રણ કરવા જણાવ્યું. ચોખ્ખાદાર આમંત્રણ સાંઝ ગયો અને પોતે જમીને આરામ કરવા સાંઝ પધાર્યા.

સાંજના પાંચ વાગ્યાના સુમારમાં તમામ ઉમરાવો એક પછી એક મંડળીઓમાં આવવા લાગ્યા. મહારાજાએ તેમનો સારી રીતે સત્કાર કર્યો. આ કાર્ય ચાલતું હતું તે વખતે બહાદુર મીર ખાનઝા ખાન પણ આવ્યા અને તમામ ક્ષત્રિયો તેમનો સત્કાર કરી પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

આ કાર્ય પૂર્ણ થયું, એટલે વિદ્વાન મારવાડી કવિઓએ ક્ષત્રિયોની પ્રશંસાત્મક અને વીરરસમય કવિતાઓ કહી સંભળાવી, ક્ષત્રિયોને પોતાના કાર્યનું જ્ઞાન કરાવ્યું. જ્યારે મહારાજાને લાગ્યું કે ક્ષત્રિયો સતેજ

થઈ ગયા છે અને કવિઓનાં વચનોની તેમનાં મગજને ઉપર સારી અસર પણ થઈ છે, ત્યારે તેમણે ઇસારો કરી કવિઓને પોતાનાં કાર્યોથી અટકાવ્યા. કવિઓ પણ પોતાને કરવાનું કાર્ય પૂર્ણપણે થઈ ગયું છે, એમ જાણી આનંદથી બોલતા અટક્યા, એટલે મહારાજને ક્ષત્રિયોને ઉદ્દેશીને નિચે મુજબ કહેવા માંડ્યું:—

“આપણુ હવળા રાજ લોગ આજરો દરબારમે હાજર હો, અર આપણુ હવળારી હજુરમે, યા મીર ખાનઝા ખાનરી હવળી ખાત ખાદ-શાહસું હુઈ. ઇંણમે મીર સાહબરો કોઇ ખાતરો લાલ હો નહીં, પરંતુ માત્ર રાજપૂતોરો રાજપૂતપણો મુસલમાનોસું તેજ હે, ઇતરો દિખાવણુરા ખાસ્તે ઇનોને ખાદશાહસું સલ હકિકત હી સો કરી, જસમે ખાદશાહ નાખુશ હુયગો. અર ખાનજા મીરકો છે મહિનોમે યે હકિકત સત્ય કરને દિખાવણુરો કલો; અર દિખાવે નહિ તો માર દૈનેકી ધમકી દીહે. ઇંણ ખાખતમે આપણુ હવળા ઉમરાવ અઠે હે, સો ખિચાર કરને કલો કિ ઇંણ ખાખદમે અપણે ખાનઝા ખાનકો મદદ કરણી કિ નહીં? આપ ખિચારો કિ જે ઇંણ ખાખતમે આપણુ ખાનઝા ખાનકો મદદ કરે નહીં તો, દુનિયામે અપણી ક્ષત્રિયોરી બેઇજત વહે જય અર લોગ અપણા ખાસ્તે બોત કરશી કિ, ખાનઝા ખાનને રાજપૂતોરી ખાત કરને ખીન મોતસું આપોરો જીવ ગુમાયો. ઇસસે આપણુ હવળા યે હવળી ખાતોરો ખિચાર કરને મોને કલો કિ, અપણે મીર સાહબસું મદદ કરણી કિ નહીં?”

તમામ ઉમરાવોના મનમાં દરબારમાંથી જ ખાદશાહનું વર્તન જોઈ ઉશ્કેરણી તો થઈ આવી જ હતી, પરંતુ ખાદશાહને માર્ફ લગાડવાનું આ કામ આગેવાન થઇને કાણુ ઉઠાવે? સહુ મનની વાત મનમાં જ રાખી ગુપચુપ પોતપોતાનાં મુકામો ઉપર આવ્યા હતા. પરંતુ તેમને જોધાણુનાથ જેવો આગેવાન મળ્યો, એટલે તેઓ પોતાનાં હૃદયોમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્રોધને ખાળી શક્યા નહીં. તેમણે મહારાજને જવાબ આપ્યો કે:—

ઉમરાવ:—“હજુર! આપ જોધાણુનાથ હો. આપ હમારા હવળારા શિરમોડ હો, શીર આપોને જલુરીતસું ઠીક લોગે અણુ રીતસું આચા કરમાય દો. ઇંણ વાતમે હજુરસું કુંણુ જુદો હે?”

મહારાજ:—“મોને બહુ આનંદ વહે હે કિ આપ હવળા મોરા ખિચારરા સાથ મિલોડયા હે. ક્ષત્રિયોરા કામ હે કિ અણુ રીતસું ક્ષત્રિય નામને લાચન લગવાવાળા શાહરા ખિચાર ઇંણના મુંદામે રખ દેણા, અર અપણી સલ હકિકત કહણેવાળાને અપણા જીવોરા સાટે

“भुदाविंद ! आज आपका दिल काँध आतका रंजमें है, ऐसा आपके मुख परसें दिख पड़ता है। महरायानी करके मालुम हैकी भुदाविंदका दिल किससे रंजमें गिरातार हो रहा है”

भानुजा:—“अय भोगम ! आजके दरबारमें काँध ऐसा मौका आ पड़ा कि जिससें मेरा ज़ुबानी तौ ज़ेजममें आ गिरा है।”

भोगम:—“भुदाविंद ! ऐसा मौका मेरे मालिकके ऊपर कैसे और किस रीतसें आ पड़ा है, वो ये लौंडीका कहनेकीली तौ महरायानी की जय।”

भानुजा:—“अय भोगम ! आजके दरबारमें आदशाहसें, हिन्दुओकी जगाओ दरबारमें कायको हो जयादा रक्षणी है, इस आतमें मैंने आदशाहसें कहा कि (१) ‘हिन्दु मेरे आद-शिर पडे आद-लउते हैं, और (२) इनके पीछे इनकी औरतें सती होती है, यह हो आतोंमें पढके होनेसें इनकी हो जगाओ दरबारमें जियादा रक्षणी गछ हैं,’ आदशाह पूछके शीर नाजुश हो गये, और मैंने जो कहा सत्य करके पतानेका इरमाया। अगर मैं ना दिआऊँ, तौ मेरेका जनसें मार देनेका हुकम दिया।”

भोगम:—“भुदाविंद ! ये सय आत कुछ वहातक काँध हिन्दु कुछ नहीं बोला।”

भानुजा:—“अय नाजनिनी ! हिन्दु लोगने उस पपत तौ कुछ कहा नहीं; लेकिन आज क्यामका जेधपुर महाराजके डेरमें सय हिन्दु लोग छकके हुवे, और मेरेका खुलवाया, और मेरेका सय रीतसें मदद करनेका और मेरे जनपर आवे तौ लउनेका भी नछी करके मेरेका हिम्मत ही है।”

भोगम:—“मालिक ! तौ शीर आपका रंज होनेका क्या कारन है ? हिन्दु लोग अपने पयनसें पलानेवाले नहीं होते हैं, इस आतकी मेरे मालिकके दिलमें आत्री है या नहीं ?”

भानुजा:—“हा, मेरेका आत्री तो है ही, लेकिन भीना कारन पादशाह ऐसी आतोंमें हज्जिन आदमीयेका कायको कटवा डालता है ? कुछ मालुम नहीं पड़ती ? इससें मेरेका रंज हो रहा है।”

भोगम:—“भुदाविंद ! जय अपने आपसें आदशाह ऐसी जेवकुशी करता है तौ शीर आपका रंज करनेसें क्या इयादा होगा ? आप आपके काममें शामिल हो जगजोगा।”

भानुजा:—“हाँ, मैं तौ अय उसमें क्या कर सकता हूँ ? कल सजेरे यहाँसें रजवाडोंमें मुसाफरीके लीये चला जाऊँगा। अगर काँध

ન મીલા તો ફીર જોધપુર જાઉં. જો હોવે સો સહી. ખુદા મેરી સચ્ચ ખાતમેં મેરેકા મદદ કરેગા.”

બેગમ:—“ખુદાવિદ ! ખુદા સચ્ચે કામમેં હરગીઝ મદદ કરતા રહતા હૈ, ઔર સચ્ચે આદમીયોંકા હર અખત હર એક આફતમેંસેં અચા લેતા હૈ.”

ખાનઝા:—“મેરેકા બી તો હિમ્મત ઔર ખાની હૈ કિ વો પાક પરવરદિગાર મેરે કામમેં મેરેકા અલખતાર્તા મદદ કરેગા. અગર જો ઉમ્મકા મેરેકા મદદ કરનેકા ખિચાર ન હોતા તો મૈને રાજપૂતોંસેં કુછ કહા બી તો નહીં થા; ફીર ઇનકા કયા પડાયા સો વો લોગ મેરે ખાસ્તે એસા સાહસ ઉઠાતે ?”

બેગમ:—“અલખતાર્તા, ખુદા નેક કામ કરનેવાલોંકોં એક યા દુસરી રીતસેં, એક-યા દુસરે આદમીસેં જરૂર મદદ કરતા, ઔર કરવાતા હૈ. ઔર યે આપકા નતીજા બી ઉસ ખાતકા ખુદાસા દાખલા હૈ.”

ખાનઝા:—“હાં અસ ચલો અખ સો જોઇગે. ખુદા જો કરેગા સો સહી. મેં યહાંસેં સખેરમેં નિકલુંગા.”

મીર ખાનઝા ખાન સુવાનો વિચાર કરી ઉઠવાની તૈયારીમાં હતા, એવામાં જ નોકરે આવી વરદી આપી કે, ‘મુસાફરીમાં જવાનું સહુ સાધન તૈયાર રાખવામાં આવ્યું છે.’ મીર સાહેબે પણ નોકરને સવારમાં વેહેલા તૈયાર રહેવાનો હુકમ કર્યો અને પોતે સુવા ચાલ્યા. વિચારમાં ને વિચારમાં રાત્રિનો કેટલોક સમય વ્યતીત થયા બાદ તેઓ નિદ્રાદેવીને વશ થયા.

અકરણુ મીનું

નિરાશા પછી આશા

દુહો:—ખડે અચન પલટૈં નહીં, કહિં નિરખાહે ધીર;

કિયૌં બિલાયન લંકપતિ, પાય બિજય રઘુવીર.

પ્રીતઃકાળ થયો. સૂર્યનારાયણે પૂર્વ દિશાનો દરવાજો સુવર્ણની કુંચીથી ઉઘાડ્યો. સૂર્યનારાયણના ચોખ્ખદાર કુકડાઓ પોતાના માલીકના નામની નેકીઓ પોકારવા લાગ્યા. ઉદય થતાં ક્રોધાવેશમાં આવેલા સૂર્યનારાયણનું પીરરસમય રક્ત વર્ણુ શરીર દેખાવા લાગ્યું. નગરમાંથી પણ ઘંટીઓના ધરર ધરર અવાજો તથા ભરવાડાવગેરે લોકોનાં ગૃહો તરફથી દહીંમંથન થવાના અવાજો સંભળાવા લાગ્યા. આગ્રા શહેરની મસ્જિદોમાંથી મુદ્દાઓ લાંબા સ્વરથી ખુદાની બંદગીના પોકાર કરી

લેઠોને જાગૃત થઈ પરવરદિગારની બંદગીના કાર્યમાં સહ ભાગીદાર થવા સ્વયંવવા લાગ્યા. આ વખતે મીર ખાનઝા ખાન જાગ્યા, તેમના બેગમ સાહેબ પણ જાગૃત થયા. નોકરચાકરો પણ જાગૃત થયા, અને પોતપોતાના કાર્યમાં જોડાયા. બેગમ સાહેબે પોતાના પતિને સ્નાન કરવા સાંઝ ગરમ પાણી તૈયાર કરવા હમામખાનાના નોકરને આજ્ઞા કરાવી. તેણે પણ પાણી તૈયાર કરવાના કાર્યમાં પોતાની શક્તિ અજમાવવા માંડી. મીર સાહેબ આ દરમ્યાન દિશાબેદાન જઈ આવ્યા, અને હાથપગ ઘોઈ દાતણ ક્યાં બાદ હમામખાનામાં સ્નાન કરવા સાંઝ પધાર્યા. નોકરે પાણી તેમને દિશા જઈ આવતા દરમ્યાન તૈયારજ રાખ્યું હતું. તેઓ નહાવા સાંઝ બેઠા, અને નાહી તૈયાર થઈ, પાકપરવરદીગાર ખુદાતાલાની બંદગીના કાર્યમાં જોડાયા. તે કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ નમાજ પઢ્યા. સહુ કાર્ય પૂર્ણ કરી, તૈયાર થયા બાદ, પોતાના માટે વાહન લાવવા નોકરને આજ્ઞા કરાવી; નોકરે વાહન-ધોડો હાજર કર્યો.

મીર સાહેબ પ્રિય બીબી સાહેબ પાસે રજા લેવા સાંઝ ગયા. બીબી પણ મીર સાહેબ જેવા સહપ્રિય પતિની પત્ની હોવાથી, અને ખુદાતાલા ઉપર તેને પૂર્ણ ભરોસો હોવાથી મીર સાહેબને આનંદથી રજા આપી.

મીર સાહેબ પરવારી સાથે જરૂર જેટલાં નાણાં લઈ, ઘોડા ઉપર સ્વાર થયા. પોતાની સાથે, પોતાને રજવાડામાં જવાનું હોવાથી આઠ માણસોના નાના રસોલા સાથે, ખુદાતાલાના પવિત્ર નામનું સ્મરણ કરતા આવ્યા.

મીર સાહેબ એક પછી એક એમ તમામ નાનાં મોટાં રજવાડામાં ફરી વળ્યા, પરંતુ ખુદ જયપુર-બુંદી-કોટા-જેસલમીર-બિકાનેર જેવાં મોટાં મોટાં રાજ્યોમાંથી પણ કોઈ સરદાર તેમનું કામ કરનાર તેમને મળી શક્યો નહીં. છેવટ તેઓ મહારાજા ગજસિંહજીના ફરમાન મુજબ જોધપુર જવાના વિચાર ઉપર આવ્યા અને મોડી રાત્રે ફરવા ગયા. આ વખતે તેમની સાથે “ખુદાબક્ષ” કરીને એક હજુરી નોકર હતો. તેણે મીર સાહેબને જોધપુર જવાના વિચાર પર આવેલા જાણી પૂછ્યું કે: “હજુરે ! અબ અપના કહાં જના હોગા ? આગરા જાયગે ઔર ઔર કોઈ જગાપેં જાનેકા બાકી હૈ ?”

ખાનઝા:—“ખુદાબક્ષ ! મેરા બિચાર તો તું આગેસે જાન ચુકા હૈ, ઔર ઇસહી બિચાર મુવાફિક અપન કલ સવેરમેં જોધપુર જાયગે”.

ખુદાબક્ષ:—“માલિક ! જબ જયપુર, બુંદી, કોટા જૈસે બડે બડે રાજ હી અપન લોગ દેખ ચુકે, લેકિન અપના કામ પેશકર સકે

अैसा कौध सरदार अपनका भीला नहीं तो जेधपुरमेंसे क्या दायदा उठावेंगे ?”

जानजा:-“भुदायक्ष ! दायदा जे दायदाकी मेरेका कुछ भी मालुम नहीं है. मेरेका वहां जनेसे दायदा होगा की नहीं, इस बात तो पाक परवरद्विगारका. मालुम है. लेकिन महाराजने कहा है इससे जेधपुर तो जना होगा. शीर भुदाताला जे करै सो सही है.”

भुदायक्ष:-“हुजुर ! ये नाहकड़ी आइत आपने उठावी. वो राजभूत लोग अपना आप समाल बैठे, इसमें आपका कायका पादशाहका जवाब देना भी चाहिए ?”

जानजा:-“भुदायक्ष ! तेने तरी ये सभ उभ्र मेरी साथमें निकावी है, शीर भी तुं मेरे सुखावसें माहितगार नहीं हुवाँ. देख, पादशाहने जे पूछा उसका सच्चा जवाब जे देनेका था वोह मैंने कह दीया. इसमें पादशाहकी भी शरम काहेका होना चाहिए ?”

भुदायक्ष:-“हुजुर ! लेकिन ये पादशाह लोगका धराना आप कहा नहीं जनते हौ ? ये लोग सच्चा बातका कहा समजते हैं ? इनका तो जुठ भी जुठ है, और सच्चा भी जुठ है. इनका दरबारमें तो हाजिर करनेसे रोक रहता है. ये बातका तो आप ज्वाल करना था.”

जानजा:-“भुदायक्ष ! मेरी ये जल्दगीमें मैंने कभी हाजिर नहीं कहा है, और शीर में सच्चा बातमें पादशाहकी शर्मसे हाजिर कैसे करूं ?”

भुदायक्ष:-“हुजुर ! आदमीका जनना चाहिए की अपना लावा बियार-करके जात करना चाहिए. इस तरहसे दिल्लीके पादशाह जैसे सत्तावालेके सामने उत्तर देनेसे ये आइत आऊँ पड़ी, और “आव जला पकड़ गला” की भुवाङ्किक काम जन चूका. और आप संपी रजवाडे शीरभी चुके, लेकिन आपका मदद करनेवाला कौध हिन्दू भीला नहीं. और आइत तो आपके शिर-आं लगी.”

जानजा:-“भुदायक्ष ! देख भुदा नेकीका जदवा नेकीमें देता है, और मेरेका भी इस पाक परवरद्विगारका लरोंसा है कि वो मेरा काम जरूर भजुर करेगा. और जेधपुरमेंसे मेरा काम हो जायगा. अगर काम न होगा तौभी मेरेका इस पाक परवरद्विगारका लरोंसा है कि वो पादशाहसे मेरा कुछ भिगाडवायगा नहीं.”

भुदायक्ष:-“तौ हुजुर ! आपन कलही तौ जेधपुर जानेवाले हैं. शीर देखेंगे की क्या होता है ?”

जानजा:-“हां, कल जना तौ है की. और जे हुवां सो देखा,

ઔર આગે પાક પરવરદિગાર જો કરૈગા સો સખ દેખૈગે. જા, અખ તું બી સોજા. સવેરેમેં વહેલા ઉઠના પડેગા.”

સાલિકની આજ્ઞા થવાથી ખુદાબક્ષ સુવાના ઔરડા તરફ ચાલ્યો ગયો. નોકરોને સવારમાં વહેલા જાગૃત થઈ જવાની આજ્ઞા આપી પોતે પણ સુતો.

મીર સાહેબ પણ પોતાના ઔરડામાં એકલા પડવાથી સુઈ ગયા. તેમણે નિદ્રાદેવીની કૃપા યાચવા માંડી, પરંતુ તેમણે તાત્કાલિક તેમના ઉપર કૃપા કંઈ જ દર્શાવી નહીં, કારણ

નિદ્રા ન આવે હે સખિ! સેજે ત્રહ જાણું;
અતિ સનેહી, બહુ રણાં, જેને માથે વેર ધણું.

આ ત્રણ જણના તરફ નિદ્રાદેવી દયા દષ્ટિ કરતી નથી. આપણા મીર સાહેબને પણ આજ તે સુજા જ થયું. જ્યારે નિદ્રાદેવીની કૃપા થવાના ચિહ્ન તેમને ન જણાયા એટલે તેઓ પલંગમાં આઘાટ-તા ઈશ્વરસ્મરણ કરવા લાગ્યા. છેવટ જ્યારે તેમણે ખુદા ઉપર ભરોસો રાખી ખુદાનો આશ્રય લીધા એટલે નિદ્રાદેવીએ પણ તેમના ઉપર કૃપા દર્શાવવા માંડી. ધીમે ધીમે તેઓ નિદ્રાદેવીના શરણમાં ગયા અને ગાઢ નિદ્રાનો અનુભવ લેવા લાગ્યા. સાધારણ એવો નિયમ છે કે પરમેશ્વર ઉપર પૂર્ણ ભરોસો રાખનાર તેના ભક્તનું હરકાઈ કઠિન કામ પણ તે સર્વેશ્વર અટકવા દેતો નથી, અને તેની કૃપા થવાથી તેના ભક્તો ઉપર અન્ય સહુ દેવ, દાનવ અને માનવની સહજ જ કૃપા થઈ જાય છે જ.

નિદ્રામાં મીર સાહેબે અને તેમના નોકરવગે રાત્રિ વ્યતીત કરી, પુનઃ નિયમાનુસાર સૂર્યોદયનો સમય થઈ આવ્યો. કાળ કાળનું કાર્ય નિયમાનુસાર કર્યો જ જાય છે, તેમાં કોઈથી કોઈ પણ પ્રકારનું વિઘ્ન કે આડખીલી નાંખી શકાતી જ નથી. તેમ વખત મનુષ્યનાં જરૂરી કામોનો પણ ચતુર્કિયિત વિચાર પેણુ કંઈ થોડો જ કરે છે? તેને અભારે આપણા મીર ખાનઝા ખાનની મોડી રાત્રિએ ઉઠ્યા છે તેનો કંઈ ખ્યાલ આવે કે?

કાળ તો પોતાના વહિવટાનુસાર ચાલ્યો જ ગયો. આશરે એક પ્રહર રાત્રિનો સમય બાકી રહ્યો એટલે નગર જનોમાં જાગૃત થવાની ચળવળ પણ થવા લાગી. ભક્તજનો પરમાત્માનાં ભજન કીર્તન ગાવા લાગ્યા. પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ પોતાના પતિ જાગૃત થતાં વહેલાં જાગૃત થઈ, નિલ કમોંથી પરવારી, પતિનાં નિત્ય કર્મમાં જરૂરીઆત વસ્તુઓ એકઠી કરવા લાગી. કૂવડ-કુભાર્યાઓ પોતાનાં બાળકોને પીટી રડાવવા લાગી.

વટેમાર્ગે પોતાના પંથે પડવાની તૈયારીઓના કાલાહલ કરવા લાગ્યા. આ બધી નગરની ખટપટથી હમ્મેશાં જ વહેલા જાગૃત થનાર આપણા મીર સાહેબ કંઈ રાત્રે થોડા ઊંઘવાના કારણથી અસારે પણ ઊંઘે ખરા કે? ના, તે તો ચઢાય વહેલા ઊંઘે કે મોડા ઊંઘે તો પણ પ્રાતઃકાળમાં તો વહેલા જ હમ્મેશાં ઊઠતા. આજે પણ તે જ નિયમાનુસાર વહેલા ઊઠ્યા. નોકરોનો તપાસ કર્યો તો તેઓ તો જાગૃત થઈ પોતપોતાના કાર્યમાં ગુંથાયા જ હતા. મીર સાહેબ પણ દિશાએ જઈ આવી દાતણપાણીથી પરવારી ન્હાયા અને ખુદાતાલાની બંદગી તથા નિમાજ પઢી. નોકર કાવો તથા નાસ્તો લાવ્યો, તેને ધનસાફ આપી થોડા પર સવાર થઈ પોતાના નાનાથા રસાલા સહ જોધપુરના રસ્તે પડ્યા.

X X X X

ખરેખર મધ્યાહ્ન સમયે મારવાડ માહેના એક નગરના પાદરે પડાવ નાંખ્યો. મારવાડ ઉપર જાણે ઇર્ષ્યા ધરાવતો ન હોય, તેવી રીતે તપતા સૂર્યનો તાપ સહન નહીં થઈ શકવાથી મીરે આરામ લેવા વિચાર કર્યો. પોતાની સાથેના માણસો પૈકી એક માણસને બગ્ગરમાં કંઈ નાસ્તો લેવા મોકલ્યો. તે માણસ નાસ્તો લઈને આવે હાં સુધી પોતે આરામ લેવા સારૂ, જે વૃક્ષના નીચે મુકામ કર્યો હતો તે વૃક્ષ નીચે ધાસીયો બિછાવરાવી સુતા. બગ્ગરમાં ગયેલો માણસ પણ નાસ્તો લઈને આવ્યો. તેણે મીર સાહેબને જગાડ્યા. તેઓએ જાગૃત થઈ, મોં હાથ પગ સાફ કરી, નિમાજ પઢી લીધા અને પછી સહુ મંડળી નાસ્તા સારૂ બેસી ગઈ. વાતોમાં ને વાતોમાં અને મુસાફરીની થકાવટ અને ભૂખને લઈને નાસ્તાને પૂરો કરી નાંખ્યો. પછી અગ્નિ તૈયાર કરી હોટ્ટા ભરી એક નોકરે મીર સાહેબ સમક્ષ રજુ કર્યો. મીર સાહેબ હોટ્ટા પીવાના કાર્યમાં પડ્યા, અને અતુક્રમે એક પછી એકના પાસે હોટ્ટા બે ચાર વખત ફરી વળ્યો: એટલામાં મીર સાહેબે પાછી મુસાફરીની તૈયારી કરવાની આજ્ઞા ફરમાવી, વાહનો તૈયાર કરવામાં આવ્યાં, અને મીર સાહેબ પણ થોડા ઉપર સ્વાર થયા. સહુ નોકરો પણ પોતપોતાના થોડાઓ ઉપર સ્વાર થઈ ગયા. પુનઃ આ રસાલો જોધપુરના પંથે પડ્યો. જોધપુર નગર થોડે દૂર બાકી રહ્યું, એટલે એક માણસને વરદી પોહાવવા સાફ દોડાવવામાં આવ્યો અને બાકી રસાલો ધીમે ધીમે ચાલ્યો.

પેલા માણસે રાજમેહેલનાં માણસો સાથે મીર ખાનઝા ખાન આવે છે તે સમાચાર મહારાજ ગજસિંહજીને પહોંચાડ્યા, કારણ કે ગજસિંહજી નોકરી પૂર્ણ થઈ ગયાથી જોધપુરમાં આવી ગયા હતા. મહારાજએ મેહેલની પાસે જ તેમના મુકામનો બંદોબસ્ત કરવા આજ્ઞા

ફરમાવી. તમામ સગવડ થઈ ગઈ એટલે પેલો માણસ પુનઃ મીર સાહેબને વરદી આપવા સારૂ ચાલ્યો ગયો. તેણે વરદી આપી અને મીર સાહેબને લઈને કિલ્લા ઉપર આવ્યો. કિલ્લાના પ્રથમ દરવાજા આગળ મહારાજના ફરમાનથી દિવાન વિગેરે મોટા મોટા અધિકારીઓ તેમને લેવા સામા આવી ઉભા હતા. તેમને મળી તેમની સાથે પોતાના મુકામ માટે તૈયાર રાખવામાં આવેલા મહેલમાં તેઓ ગયા. તેમને પોતાના મુકામે આવી ગયા બાદ અધિકારીઓ મહારાજને વરદી આપી, પોતપોતાના મુકામે ગયા.

મીર સાહેબ કપડાં ઉતારી, મુસાફરીથી કંટાળેલા હોવાથી અને પુષ્કળ પસીનો તથા થાકી ગયેલા હોવાથી નહાયા. પછી જમવાની રાહ જોવા લાગ્યા. કેટલોક વખત સુધી પોતાના હોકા સાથે તેમણે વાતચીત કરવામાં, હોકા પીવામાં વખત કહાડ્યો. એટલે જમવાની તૈયારીની વરદી આવી અને જમવા બેઠા. જમી રહી પોતે નિદ્રાદેવીને વશ થઈ રાત્રિ વ્યતીત કરવા સારૂ પથારીમાં ગયા. આમતેમ આળોટ-તાં તથા હુકકાના ગરડાટ કરતાં આજે તો મીર સાહેબને વહેલી નિદ્રા આવી ગઈ. તેમના નિદ્રાવશ થયા બાદ તેમના નોકરો પણ નિદ્રાદેવીનું આરાધન કરતા પથારીમાં પડ્યા.

મીર સાહેબે નાનકડા રસાલા સાથે બેધપુરના એક રાજ્ય-મહેલમાં રાત્રિ વ્યતીત કરી. રાજમેહેલના દરવાજાએ પોતાના છેલ્લા પ્રહરના પહેરા બદલાવવાના પોકાર કર્યા. ચૌધડીઓ વાગવા લાગ્યાં, દેવમન્દિરની અંદર દેવાને જાગૃત કરવા સારૂ પૂજારીઓ ઘંટના નાદ કરવા લાગ્યા. રાત્રિનું તિમિર નાશ થયું અને ઝાંખો ઝાંખો અરણ્ય દેવનો પ્રકાશ પડવા લાગ્યો. આ સમયે એક પછી એક મીર સાહેબના નોકરો જાગૃત થવા લાગ્યા, અને જાગૃત થઈ પોતપોતાના કાર્યમાં જોડાવા લાગ્યા. એટલે છેવટે મીર સાહેબ પણ જાગૃત થયા. તેમણે જાગૃત થઈ હોકા પીધા. સારૂ બાદ દિશામેદાન જઈ આવ્યા, દાતણ વિગેરે કર્યું, પછી નહાઈ લીધું, અને નહાઈને નિમાજ પઢી, પોતાની બેઠક ઉપર આવી બેઠા. નિત્યના નિયમ અનુસાર ગરમાગરમ કાવો આવ્યો તેને ઇન્સાફ આપ્યો; અને પછી નારતો આવ્યો તેને ઇન્સાફ આપ્યો. બાદ નિશ્ચિત થઈ, પ્રાતઃકર્મીય કાર્યથી પરવારી બેઠા. એટલે મહારાજ તરફથી વરદી આવી કે મીર સાહેબને મહારાજ બોલાવે છે, તેથી પોતે કપડાં પહેરી હથિયારથી સજ્જ થઈ, પોતાના સાથે એક ચોપદાર અને બે બીજા માણસોને લઈ મહારાજની મુલાકાત સારૂ ચાલ્યા.

મહારાજને મીર ખાનઝા ખાન આવ્યાની વરદી મળી, એટલે

તેઓ મીરને લેવા સાર પોતાના ઓરડાના દ્વાર સુધી સામા ગયા. મીરને લઈ આવીને પોતાના પાસે તેમને આસન આપ્યું, પછી તેમના કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. ત્યાર બાદ તેમના કાર્ય સંબંધી પૂછપરછ કરવાની શરૂ કરવા માંડી, અને મહારાજે તેમને પૂછ્યું કે: 'મીર સાહબ! આપ કંઈ કંઈ શીર આપે? અર કાંઈ હુવૌ વેતૌ મૌને જણાવૌ.'

ખાનડા:—“હુજર! મેં આપકા કયા સમાચાર દેહ? મેંતૌ આપકે ફરમાન મુવાફિક સથ રજવાડોમેં હુમ આયા, લેકિન કોઈ જગાસે મેરા કામ કરનેવાલા સરદાર મેરેકા મીલા નહીં.”

મહારાજ:—“મીર સાહબ! આપને થોડે રોજ રૂકાવી વૈ જય તૌ કાંઈ હરકત હૈ? તુમ આયા હો પણ ખાતડી સરદારોને ખાલુમ હૈ કાય નહીં, જીણુમેં મેં આજ હથળા સરદારોરા પાસ હલકારા ભેજે હૈ, અર વૈ આ જંય તૌ પીછું દરબાર કરશો.”

ખાનડા:—“મેરેકા કયા હરજ હૈ? મેરે તૌ એહી કામ હૈ. આપકા ફરમાન હોવૈગા વહાંતક રક જાઉંગા.”

મહારાજે મીરનું કહેવું સાંભળી તુરત દિવાનને તાખાના તમામ સરદારોને બોલાવવા સાર તરત જ લખાણો મોકલવા આજ્ઞા ફરમાવી.

દિવાને મહારાજની આજ્ઞા મુજબ તમામ સરદારોને હુકમ લખ્યા, અને દુતોની મારફત મોકલાવ્યા. જેમ જેમ સરદારોને હુકમ પહોંચતા ગયા તેમ તેમ જેમની જેમની જગીરો નજીક હતી તે કેટલાક વેહેલા અને જેમની જગીરો દૂર હતી તેઓ પણ જેમ જેમ હુકમ પહોંચતા ગયા તેમ તેમ બખ્ષે ત્રણ ત્રણ દિવસમાં બેધપુરમાં આવી પહોંચ્યા.

પછી સરદારો બધા આવ્યાની મહારાજને જાણ કરવામાં આવી. ખીજે દિવસે સવારમાં દરબાર ભરવા મહારાજે હુકમ ફરમાવ્યો.

અકરણુ ઓથું

તોગાજીએ ખીડું ઉઠાવ્યું

દોહા:—કાજદ્રહા, કર બરસણા, મન ચંગા, મુખ મિક્ર;
રણસૂરા, જગવલ્લભા, સો મેં બિરલા દિક્ર.

આજે સવારમાં દરબાર ભરાવાનો હોવાથી, સદુ રાંદોડ સરદારો સવારમાં વહેલા જ અપોહ્યા—જગૃત થયા. દિશા જંગલ જઈ આવી પોતાના નિલનિયમોથી પરવારી તૈયાર થઈ ગયા. આજે સૂર્યવંશના

ઉપાદક ભગવાન સૂર્ય પણ જાણે પોતાનાં કાર્યોથી વહેલા પરવારી પોતાના દુશ્મનોનો નાશ કરવાની ખુશાલીમાં આવી જલ્દિથી કામ કરતા હોય તેમ જાણાયું, અને જોતજોતાંમાં રાઠોડોને દરબારમાં જવાનો વખત થઈ ગયો. એક પછી એક સરદારો રાજભુવનમાં કિલ્લા ઉપર આવવા લાગ્યા અને થોડા જ સમયમાં દરબાર, દરબારની મિસાલ મુજબ જામી ગયો.

દરબાર બરાબર ભરાયો, એટલે મહારાજને વરદી આપવામાં આવી, અને તેમણે મીર સાહેબને ખોલાવી લાવવા માણસ મોકલ્યો. મીર પણ આજે દરબાર થવાનું જાણતા હતા, તેથી તૈયાર થઈને જ બેઠા હતા. આવનાર માણસની સાથે જ ચોખ્ખદાર અને એક બીજા માણસને લઈ ચાલ્યા. મહારાજના મહેલમાં તેઓ આવી પહોંચ્યા. મહારાજ, તેમ વરદી મળવાથી મીર સાહેબને સામા લેવા સાંર મહેલના દરવાજા સુધી આવ્યા અને મીર સાહેબને લઈને દરબાર તરફ ચાલ્યા.

રાજમહેલમાં દરબાર ભરવાનાં ઓરડામાં જ આજે દરબાર ભરાયેલો હતો, તેથી મહારાજ જલ્દિથી દરબારમાં આવી પહોંચ્યા. મહારાજ આવ્યા, એટલે તમામ દરબારમાં હાજર રહેલા સરદારો અને અમલદારો ઉભા થયા. મહારાજ આવી આસને બિરાજ્યા અને પોતાના આસન પાસે જ મીર સાહેબના માટે બેઠક રખાવવામાં આવી હતી, તેના ઉપર મીરને બેસવા આજ્ઞા કરામી. મહારાજ અને મીર બેઠા બાદ અન્ય રાજપૂતો પણ પોતપોતાના આસને બેઠા.

મહારાજના બેઠા બાદ વિદ્વાન મારવાડી કવિઓએ રાજપૂતોને પોતાનાં કાર્યોનું લક્ષ આપનાર વીરરસમય કાવ્યો કહી સંભળાવ્યાં.

બાદ નાચના કાર્યમાં અને ગાવાના કાર્યમાં નિપુણ એવી મારવાડી વારાંગનાઓ કાકિલના રવને લલિત કરે એવા સુંદર સૂરથી નાચ સાથે ગાવા લાગી.

આ કાર્ય બાદ દરબારમાં કસુંબા આવ્યા. પ્રથમ રાજકવિને કસુંબો અપાયો; બાદ મહારાજને અને અન્ય દરબારીઓને પણ કમવાર કસુંબા અપાવા લાગ્યા.

કસુંબાનું કામ પૂર્ણ થયું હોય તો રાજપૂતોમાં જૂદા જ પ્રકારનું ચૈતન્ય દેખાવા લાગ્યું. તેઓ કસુંબાના તૌરમાં ખુશમિજબ દેખાવા લાગ્યા, એટલે મહારાજએ કહેવાની શરૂઆત કરી:—“આપ હવળા નંજો હૌ કિ, યા મીર સાહેબ ખાનઝા ખાન હિન્દુઓના બારતે બાદશાહસું વિવાદમે પડને જીવરા જોખમમે આયગા હૈ. મીરસાહેબ હવળાં રજવાડોમે શીરને અઠે મોરા કલાસું આયા હૈ. જઠે જઠે મીરસાહેબ ગયા

અઠે અઠેસું નારાજ હુવા, ઔર ઈશ્વરિ કામ કર સકે ઐડા કાષ્ટ
રાજપૂત ઇશ્વરિ મિલ્યો નહીં, જરાં આપ અઠે આયા હું. આપ
જાણો હો કિ મેં મીર સાહબને અઠે આવવારો કહ્યો હો સો આપોરા
ભરોસાસું કહ્યો હો, માત્ર મોરા ભરોસાસું કિયો હો કાય નહીં. આપોરા
ભરોસાસું તો હમ જોધપુરરા રાજ હધળો કર સકો હો. જોધપુર રજવાડોમેં
નરસમંદ્ર કહ્યો જાય હે, અર નરસમંદ્રમેં આપ જોડા નરોંરૂપ જળ
ભર્યોડો હે. શીર જો દુસરા રજવાડોમેંસું જળતરોંસું મીર સાહબને ઉત્તર
મીલગો અણુ તરોંસું અઠેસું વેઝાય, જરાં તો જોધપુરરા નરસમંદ્ર નાંવ
મીટ જાય, અર ક્ષત્રિયોંરો ક્ષત્રિવટ આજસું કલંકિત વે જાય. આપ
હધળા જાણો હો કિ આપણુ હધળાને એક દિન મરણો તો હે, શીર ઈશ્વ
રીતસું અનાયાસ મિલગો હુવો, ક્ષત્રિયોંરા ખાસ્તે પ્રશંસાવાળો
પ્રસંગ હાય લાગ્યો ગુમાવે ? અડો કુંણુ ક્ષત્રિ વેશી ઇણુ ખાસ્તે મોંને
કહી સહ ખાતોંરો બિચાર કરને જો શુદ્ધ રાજપૂત-જીણુરી ઐડી ખામી
હોવે કિ: આપરો શિર ઉતાર દિયા બાદ આપ લઢશી, અર આપોરી
લાંરમેં આપોરોં ઠકરાળાં સતી હોશી. વે સરદાર યા ખીડો ફિરાયો
જાય હે; સો ઉઠાય તે ક્ષત્રિયોંરા ખાસ્તે જોખમમેં આપ પજાળા મીર
સાહબને મદદ કરો. આજ ખીડો ઉઠાયને મરવારા ખાસ્તે જો તપાર
નહીં હોશી, વો શીર અમર રહણારા નહીં હે, ઇણુ ખાતરો પણ આપ
બિચાર કરણો.” (ચોખદારને ઉદ્દેશીને કહેતાં તેમણે જણાવ્યું કે)
“ચોખદાર ! ખીડો શીરવો.”

મહારાજતું કહેવું પૂર્ણ થયું, એટલે ચોખદાર ખીડું લઇને ફરવા
લાગ્યો, અને કહેવા લાગ્યો કે, “ઠાકરાં! હજુર ફરમાયા ઇણુ હધળા
ખાતોંરો બિચાર કરને ખીડો ઉઠાવો. ખીડો ઉઠાવશી જીણોંરો નામ અમર
જો જશી, મીર સાહબરી ખાત રહશી, અર ક્ષાત્રવટ રહશી, કાષ્ટ તો
બિચાર કરને ખીડો ઉઠાવવા સાર ખડા હો જાઓ.”

પરંતુ કાણુ ઉઠે ? આ તો સહુ જાણે મૂર્તિઓ દરબારમાં લાવીને
ગોઠવી હોય તેમ જ થઇ ગયા હતા. કારણુ મરતું, મર્યા પછી લડતું
અને પછી સ્ત્રી સતી થાય, એવો જોના મનથી ભરોસો હોય તેવો જ
માણસ ઉઠે ? સહુ વિચારમાં પડ્યા અને જોમ કહેવત છે કે ‘મન
જાણે પાપ અને મા જાણે આપ’, એમ થઇ ગયું અને ખીડું પણ એક
વખત ચોખદાર તમામ દરબારમાં ફેરવી રહ્યો, પણ કાષ્ટની પણ ખીડું
ઉઠાવવાની હિમ્મત સાંધી નહીં. એટલે ચોખદાર ખીડું લઇ મહારાજ
પાસે આવી ઉભો રહ્યો.

મહારાજે પુનઃ ખીડું ફેરવવા ચોખદારને આગ્રા ફરમાવી અને

પોતે કહેવા લાગ્યા: “હરદારો ! આપમેંસું કાંઈ ખીડો તો ઉઠાવો, કાંઈ નહીં, પરંતુ ઉંચો શિર કરને ખીડારા સામને દીખ સકા કયું નહીં ? કાંઈ યા ખીડારી આપોંરા ઉપર છાયા પડ ગી હે ? જરા ઉંચો તો દેખો, અર કુછ ક્ષાત્રવટરો બિચાર ભી તો કરો.”

ચોખદાર ખીજી વખત પણ ફરી વળ્યો. પણ કાંઈએ ખીડું ઉઠાવ્યું નહીં, એટલે પુનઃ ચોખદાર આવીને મહારાજના સિંહાસન પાસે ઉભો રહ્યો. એટલે મહારાજે ફરીને—ત્રીજી વખત—ખીડું ફેરવવા આજ્ઞા કરી.

ચોખદાર ચાલ્યો એટલે પુનઃ મહારાજે કહેવા માંડ્યું કે: “ઠાકરો ! આપ દેખો હો કિ યા ખીડો તિસરી બખત શીરેહૈ. જરા યા તિસરી બખતરો ખીડો આપોંમોંસું કાંઈ ઉઠાવે નહીં તો તો જોધપુરરો સમદ્રપણો મીટ જાય, અર ક્ષત્રીયું કહાવણોભી નકામો વૈ જાશી. તો કુછ બિચાર કરને કાંઈ ઉઠાવો; અર જો યણુ બખત આપોંમોંસું કાંઈ ખીડો ઉઠાવશે નહીં તો તો શીર મીર સાહબરો કાંમ કરવારો મારા માથે આવશી. અર મૈં કરશોં, શીર આપોંરા જેડા હરદાર જોધપુરમેં વૈ કી નાંવૈ વૈ સરખો જ હૈ.”

ચોખદાર આ વખતે દરેક સરદાર આગળ ઉભો રહેતો ધીમે ધીમે ચાલ્યો જાય છે. પણ આ તો પાષાણની મૂર્તિઓ જ થઈ પડેલા સરદારો હતા. મૂર્તિઓ કંઈ બોલતી કે હાલતી ચાલતી હશે ? આ બધું દૃશ્ય જોઈને મહારાજના મનમાં તો ક્રોધનો પાર રહ્યો નહીં, પણ હજી ચોખદારને પોતાના સિંહાસન પાસે આવવાને વાર હતી, તેથી ક્રોધને દબાવી શાન્ત થઈ બેસી રહ્યા.

જ્યારે ચોખદાર ફરતો ફરતો છેવટ આવ્યો ત્યારે એક ગામનો “તોગાજી” નામનો રાઠોડ ઠાકાર—આપણી વાર્તાનો નાયક—બેઠો હતો, તે ધીમેથી આસતેથી ઉઠ્યો, અને મહારાજના સામા હાથ જોડ્યા. એટલે મહારાજે તેને પૂછ્યું: “કયું તોગા ! એં કીણુ બારતે ખડા હુવા હો ?”

તોગાજી:—“અનદાતાર, હિન્દવાસુર, જોધાણનાથ, મોર્ને ખાત્રી હૈ કિ, મૈં મોરો શિર કાટને લડ શકશોં તો ખરો, પરંતુ મોરો લગ્ન હુવો કાંઈ નહિ. જીણુસું મોરે પીછું સતી હોવણુવાલી કાંઈ નહીં હૈ ? શિર ઉતારને લડવારા બારતે મૈં યા ખીડો ઉઠાવુંહું.”

આમ કહી તોગાજી ખીડું ઉઠાવી લીધું અને તોગાજીએ ખીડું ઉઠાવ્યું એટલે તો અન્ય પ્રથમ મૂર્તિઓ બની બેઠેલા સરદારો માંહોમાંહિ એકબીજાના સામું જોતા અંદર અંદર તોગાજીની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. મહારાજે પણ પ્રશંસા કરી:

મહારાજ:—“રંગ હૈ, થોર્ને જાઝા રંગ હૈ. તોગા એં આજ કુબ જાતી

રજવટરો રખોપો કીયો. થારા જેડા ઠાકરાંસું મેં અર રાઠોડવંચ દીપ ઉઠે છે. તોગા થોનેં ઝાઝા રંગ છે; કિ જીણુ બખત થારાસું બડાબડા હરદાર નીચું મુંડું કરને બેઠ ગયા, અણુ બખત થેં યા ખીડો. ઉઠાયનેં રજવટરો રખોપો કીયો.”

તોગાજી:—“અનદાતાર ! અણુમેં મેં કાંઈ કીયો છે ? યા શિર તો હજુરરા બાસ્તેજ છે, ફીર હજુર ફરમાવેં અણુ બખત હજુરરા કાંમમેં નાં આવે, જરૂર એડા શિરરો કાંઈ કામ છે ?”

શીર ખાનઝા ખાન પોતાનું અર્ધું કાર્ય પૂર્ણ થયું જાણી પોતાના મન સાથે આનંદ માનવા લાગ્યા. એટલામાં મહારાજે ખીજું ખીડું ફેરવવા ચોખદારને આજ્ઞા ફરમાવી. ચોખદાર ખીડું લઈ નિકળ્યો. એટલે મહારાજે સરદારને ઉદ્દેશીને કહેવા માંડ્યું કે:—“હરદારો ! તોગાજી જેડા બહાદુર ઠાકરને અપણી દિકરી દેવારા બાસ્તે કુંણ સરદાર લાગ્યવાન હોવણારો ચાહે છે ? તોગા જેડા જમાઈ મિળણો એ તો બડા લાગ્યરી ખાત છે. જીણુસું જીણુરા ઘરમેં ઉમ્મર લાયક કુંવરી વે, અર વે તોગારી ખીજું સતી હોશી એડી જીણોરા મનમેં ખાત્રી વે, વે સરદાર યા ખીડો ઉઠાવો. ધણુ લગનરો દો બાલુરો ખરચ રાજસું મીલ જાશી. અર હથળો બંદોખસ્ત રાજસું કીયો જાશી.”

ચોખદાર ખીડું લઈ ચાલ્યો ને ફરતાં ફરતાં એક બાલુ એક ભાટી ઠાકાર બેઠા હતા; તેણે તે ખીડું ઉઠાવ્યું. તેના ઘરમાં ૧૪ વરસની ઉમ્મરની પુત્રી હતી. મહારાજે તેની પ્રશંસા કરતાં જણાવ્યું કે:—

“રંગ છે, ભાટીયોનેં રંગ છે. સતી હોણી વી તો ભટ્ટીયાંણારાં કુળરો રિવાજ છે. હરદારો ! થેં અપણી ઠકરાતમેં અખાર પધારને લગનરી તૈયારી કરો. અર સરસામાનરા બાસ્તે અઠેસું ગાડાં ભરાયને બેજો હો.” (તોગાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે) “તોગા ! થેં અઠે રહ જાઓ, થારી જન અઠેસું શુંહસી.” (સહુ સરદારને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે) “હરદારો ! થારામાંસું દોષને ઠકરાતમેં જાવણો મતી. થારે સઘળોને તોગાજીરી જનમાં આણો પડશી.”

શીરને પણ જનનું આમંત્રણ કર્યું.

મહારાજ ગળાસિંહે આ પ્રમાણે સહુને હુકમો ફરમાવ્યા. બાદ રાજ-પુરોહિતને બોલાવી લગ્નની તિથિ નક્કી કરાવી અને ભટ્ટી સરદારને લગ્નની તિથિ આપી વિદાય કર્યા. મહારાજે દરખાસ્ત ખરખાસ્ત કરાવ્યો અને સરદારો પણ તોગાજીની અને ભટ્ટી સરદારની પ્રશંસા કરતા પોતાનાં સ્થળો તરફ ચાલ્યા. મહારાજે તોગાજીને પોતાના પાસે રાજમહેલમાં રાખવા હુકમ કર્યો, અને પોતાના રાજકુંવર માફક તોગાજીને રાખવા લાગ્યા.

પ્રકરણ પાંચમું

ભટ્ટીયાણીજી

સોરઠા:—ભટ્ટી કુળરી રીત, એ અનાદસું આવતી;

કરણ કુળરી કીત, ભટ્ટીયાણી હોવે સતી.

રત્નવારના દરબારનું કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ એક પ્રહર દિ વહી ગયા પછી, ભટ્ટી સરદાર પોતાની ઠકરાતના ગામ ઉપર જવા હુકમ થવાથી દરબારમાંથી નિકળી પોતાના મુકામે આવ્યો. સાં જમવાનું તૈયાર જ હતું એટલે જમી લીધું, અને થોડો વખત આરામ લેવાનો વિચાર કરી આરામ લેવા સાડ પથારીમાં પડ્યો અને નોકરોને તૈયારી કરવાની આજ્ઞા ફરમાવી, નિકળવાના વખતે પોતાને જાગૃત કરવા પણ જણાવ્યું.

માલિકના સુતા પછી નોકરો પોતપોતાના કાર્યમાં લાગી ગયા. તમામ તૈયારીઓ પૂર્ણ કરી વાહનો પણ તૈયાર થઈ ગયાં. આ બધા કામકાજમાં નિદાન આખા દિવસના અઢીથી ત્રણ પ્રહર જેટલો વખત તો અહિં જ વીતી ગયો. નોકરોએ જાગૃત કરવાથી ઠકાર જાગૃત થયા અને મોં સાફ કરી, પોતાની ઠકરાતના ગામ તરફ જવા નોકરો સાથે પંથે પડ્યા.

સન્ધ્યા સમય થયો છે. પશુઓ જંગલમાંથી પોતપોતાના માલિકોને ત્યાં ફેટલોક સમય થયાં આવી ગયાં છે. પક્ષિયો પણ પોતપોતાના માળાઓમાં ફેટલાક ફાલાહલ બાદ પેશી ગયાં; તેને પણ ફેટલોક વખત વહી ગયો છે.

સન્ધ્યા સમય વ્યતીત થયા બાદ, ભટ્ટી સરદારના ઠકરાણાં તથા તેમનાં પુત્રી, બન્ને માદીકરી પોતાની હવેલીના છબ્બમાં ઉભાં ઉભાં સન્ધ્યાસૌન્દર્ય નિરીક્ષણ કરે છે, અને વાતો કરતાં હતાં કે: “હજુરને ઇણુ બખત જોધપુરમેં ગયાં ધણા દિવસ વહેગા, પર પધાર્યાં કાય નહીં, અર કુછ સમયાર આયા નહીં. ઇણુ બખત તૌ હજુરને પધાર્યેં બહુ દિવસ વહેગા. ઇણુ બખત કોઇ જગપેં લડાઇ હૈ કાય નહીં કિ, જીણુસું રકવારો, કારણુ વહે.”

આવી રીતે આ બન્ને માદીકરી છબ્બમાં ઉભાં ઉભાં વાતો કરે છે, એટલામાં પુત્રીની દષ્ટિએ દૂરથી પોતાના પિતા જેવો ઘોડે-શ્વાર આવતો દેખાયો, તેથી પોતાની પવિત્ર માતાને કહેવા લાગી કે: “માજી! દેખો તૌ મોરે પિતાજીસો કોઇ ઘોડેશ્વાર આવેહૈ.”

ઠકરાણાં:—“કઠેસું થોનેં દીખે હૈ? મોનેં તૌ દીખ પડે કાય નહીં.” અને તેને ન દેખાય તે સ્વાભાવિક જ હતું, કારણુ તેનું ચિત્ત તો પો-

તાના પ્રિય પતિના વિચારોમાં જ લુપ્ત હતું, એટલે તેને આનુયાયીનું જ્ઞાન ક્યાંથી જ હોય.

પુત્રી:- (જે બાળુ તેણે ઘોડેશ્વર જોયો હતો તે બાળુ આગળી ખતાવીને પોતાની પ્રિય માતાને કહેવા લાગી કે) “દેખો, વો આવે હું.”

ઠંકરાળાં:- “હાં, બરાબર છે, મૈને પણ હજુરના જુસા દીખ પડે હું.”

ઠંકાર કેટલાક છેટા સુધી તો નિમકહલાલ નોકરો સાથે વાતચિત કરતા ચાલ્યા આવ્યા, પણ પછી તેઓ ઘેર વેહેલા ખર્હોચવા સાર એકલા જ પોતાના ઘોડાને ઉતાવળો ચલાવી આગળ ચાલ્યા.

ઠંકાર એકલા પછા એટલે તેમના મનમાં પુત્રી સતી થશે કે કેમ ? તે સંબંધી અનેક પ્રકારના વિચાર થવા લાગ્યા. ઘડીકમાં તેમનું હૃદય “સતી થશે” એમ અને વળી પાછા ઘડીકમાં “ના, ના, તેને પૂછ્યા સિવાય મેં બીકું ઉઠાવ્યું છે તેથી કદાચ ના પણ પાડે” એમ વિચારો આવવા લાગ્યા.

વિચારના વમળમાં ને વમળમાં તેમનો ઘોડો અપાટાબંધ પોતાના ગામ નજીક આવી લાગ્યો. કારણ તેને કંઈ વિચાર કરવાના તો હતા જ નહીં, તેને તો સીધા જ ઘર તરફ ચાલ્યા જવાનું હતું.

માદીકરી બંને તો પોતપોતાના પતિ તથા પિતાને આવવાની ઉત્કંઠામાં વિચારવમળમાં ગોથા ખાતા હતાં. તે અરસામાં પોતાના વિચાર-વમળમાં ગોથા ખાતા ખાતા ઠંકાર ડહેલીના દરવાજા પાસે ઘોડા સાથે આવ્યા અને ઘોડાના ડાબલાના ખખડાટથી જ નોકરચાકરો “કોઈ ઘોડેશ્વર આવે છે” એમ માની સતેજ તો થયા જ હતા, પરંતુ બ્યારે ઘોડો ડહેલીના દરવાજા પાસે આવ્યો અને હણુણ્યો ત્યારે ઘોડાના અવાજ ઉપરથી તેઓ પોતાના માલિકના ઘોડાને ઓળખી ‘ઠંકાર સાહેબ પધાર્યા’ એમ માની બહાર ગયા અને ઠંકાર સાહેબને ઓળખ્યા. ઘણા દિવસે પોતાના માલિકનું રાજમાંથી પધારવું થયેલું હોવાથી તેમના આનંદનો પાર રહ્યો નહીં, અને તેમનામાંના એક નોકરે જઈ ઘોડાને પકડ્યો, એટલે ઠંકાર ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યા. ઠંકાર જે વખતે ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યા તે વખતે તેમનો પગ ઉલટાવતાં પગની પીડી ઘોડાના કાઠડા સાથે અથડાઈ. આ બધું દૃશ્ય ડહેલીના છબ્બ ઉપર ઉભાં ઉભાં ઠંકારના આવવાની વાતચિત કરનાર માદીકરી પણ જોઈ રહ્યાં હતાં. તેમાં ઠંકારની પાસે આવી ઉભેલા તેમના નોકરો તથા તેમની દીકરીને તો આ પગના અથડાવાથી કંઈ આશ્ચર્ય લાગ્યું નહીં, બલકે તેમના મનમાં તો કોઈ પણ પ્રકારની કલ્પના સરખી પણ ઉત્પન્ન થઈ શકી નહી. પણ ઠંકરાળાંના મનમાં તે સંબંધી અનેક તર્કવિતર્કો

ઉત્પન્ન થયા અને તેઓના મનમાં ખાત્રી થઇ કે ઠાકોરના મનમાં કાંઈ પણ પ્રકારની ચિંતા લાગી ગઇ છે કે, જેથી આજે થોડા ઉપરથી નીચે ઉતરતાં તેમનો પગ કાઠા સાથે અથડાયો.

ઠાકોરે થોડા ઉપરથી ઉતરી અધા નોકરોને તેમના અને તેમના ધરના કુશળ સમાચાર પૂછી, પછી પોતાના ધરના પણ કુશળ સમાચાર પૂછ્યા, અને સહુ બાળુના કુશળ સમાચાર મેળવી ઠાકોર હહેલીમાં જવા સારૂ ચાલ્યા.

ઠાકોરની આ વાતચિતમાં જોટલો સમય લાગ્યો તેટલા સમયમાં પાછળ રહેલો તેમનો નાનકડો રસાલો પણ હહેલી પાસે આવી પોહો-ચ્યો, અને તેઓ પાછળ પોતપોતાનાં વાહનોને ઠેકાણે પહોંચાડવામાં તથા ચીજ લાવતી વ્યવસ્થા કરવામાં રોકાઈ ગયા.

ઠાકોર હહેલીમાં આવવા સારૂ ચાલ્યા, એટલે છત્તમાં ઉભાં રહેલાં માદીકરી પણ પોતાની ઉભા રહેવાની જગા છોડી, પોતાના પતિ-પિતાને લેવા સારૂ હહેલીના મેડાના દાદર સુધી સામાં આવ્યાં. તેઓ દાદરે પોહોચ્યાં, એટલે ઠાકોર પણ દાદર ઉપર આવ્યા અને અહીં આગળ સર્વેનો ભેટો થયો. ભેટો થતાં જ, જેના માટે ઠાકોર જોધપુર મહારાજ ગજસિંહજીના દરબારમાં બીડું ઉઠાવ્યું છે, જેને માત્ર થોડા દિવસ પછી જ વીર તોગાજી સાથે પરણાવવી છે અને પરણ્યા પછી તુરત જ જેને સતી થવાનું છે, એવી પોતાની લાડકવાયી એકની એક પુત્રી ઠાકોરને બાઝી પડી. બન્નેનાં કમળ સરખાં નિર્મલ નેત્રામાંથી હર્ષનાં વારિનું વહન થવા લાગ્યું.

પુત્રી પોતાના પ્રિય પિતાની છાતીથી છૂટી પડી એટલે, ઠક-રાણાં આગળ અને તેમના પાછળ આં પિતાપુત્રી એ રીતે તેમના બેઠકના ખાનગી મુકામમાં ગયાં. અહીં આવી ઠાકોરે ઠકરાણાને તથા પ્રિય પુત્રીને કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. ઠકરાણાએ કુશળ સમાચાર આપતાં ઠાકોરને જણાવ્યું કે: “અન્નદાતાર ! આપ અતરા અંધા દિન જોધ-પુરમાં રહો, જરાઈ હમારા તરફ કાંઈ જાતરા આપરી કુશળતારા. સમાચાર ભેજો કાંઈ નહીં, ચે કાંઈ કારણુ હૈ?”

ઠાકોર:—“ઠકરાણાં ! આપ જાણો હૈ કિ મેં કતરા રાજ તો મહારાજરી લારમેં આગરા હૈ. અર આગરાસું આયે મોંને ૪-૮ દિન હુવા હોશી ને મેં અઠે આયો હું. આગરાસું તૌ મેં આપોને ખબર દૈ સકું કાય નહીં, પર-તુ જોધપુર આયા પીછું મોંને ખબર નાં દીધી વો મોટી ચૂક હો ગઇ. પર મોરાં મનમેં આજ ધર જાશે, કલ ધર જાશે, ચો વિચાર હૈ, જીણસું ખબર દેવારૌ મોંને સાંભર્યો કાય નહીં.

ઠકરાણાં:—“અનદાતાર ! દુસરી સખ ખાત રહણુ દો. મોરા મનમેં એક ભારી ચિંતા નહે ગઈ હૈ. અણુનો ખુલાસો મોંને કર દો. એ ચિંતા યે હૈકિ હર બખત મોરા માલિક છણુ બખત ધોડા ઉપરસું ઉતરતા હા અણુ બખત તો મોરા માલિકરૌ પગ કાઠાસું એક હાથ ઉંચો હોઈ બહાર નિકળ જતૌ હૈ, અર આજ મોરા હજુરો પગ ધોડા ઉપરસું ઉતરતા કાઠારી સાથમેં કીં કારણસું ઠોકરાય ગૌ ? કાંઈ મોરા અન-દાતારજીરો મનમેં કાંઈ ચિંતાને આવને વાસો કિયો હૈ ? મોરા અન-દાતારજીરો પગ ઠોકરાયગૌ વો મેં છળમેં ખડી હી અઠેસું દેખ લિયો, અર દેખને મોંને ચિંતા હુછગી.

ઠકોર:—“ઠકરાણાં ! મોંને એક ચિંતા ભારી લગ ગઈ હૈ. અર વો ચિંતા મોંને મોરે આપસું ખુલાય લી હૈ. અણુમેં કાંઈરો દોષ નહીં હૈ.”

ઠકરાણાં:—“એડી ચિંતા આપોરા મનમેં કીણુ તરોસું હોઈ ગઈ ? અર આપેને ચિંતાને કણુ રીતસું બોલાઈ, વો મોંને ફરમાવવારી કૃપા હોશી ?”

ઠકોર:—“ઠકરાણાં ! આપને કહ્યા બીના ચલ શકે કાય નહીં; આપરી મદદસું તો હુધજો કામ નહે સકે થું હૈ, શીર આપોસું કહવામેં કાંઈ હરજ હૈ.”

પછી ઠકોરે ઠકરાણાંને આદશાહ સાહજહાંનના દરબારમાં આગ્રા-માં બનેલી તમામ હકિકત કહી અને પછી મહારાજ ગજસિંહજીના દરબારમાં જોધપુરમાં બનેલી તમામ હકિકત કહી, અને પછી પૂછવા લાગ્યા કે, “મોરા મનમેં એડી ચિંતા હુછ કે મોંને આપેને આપણી બેટીને પૂછ્યા વગર યે કાંમ કિયોગૌ હૈ, છણુસું બેટી તોગાજીરા વાંસે સતી હોશી કિ નહિ ? છણુ ખાતરી મોંને ચિંતા નહે રહી હૈ.”

ઠકરાણાં:—“અનદાતાર ! અણુમેં ચિંતા કાંઈ હૈ ? આપ શુદ્ધ ક્ષત્રિય હૌ અર મેં શુદ્ધ ક્ષત્રિયાણી હું. છણુમેં કાંઈ ખાતરી શંકા હૈ નહી. શીર આપણસું ઉત્પન્ન હુછ યે બેટી તોગાજીરી લારમેં સતી દેવૈ, અણુમેં આપોરા મનમેં શંકા લેવણુ જોડો કાંઈ પણ હૈ ? આપરા મનમેં કાંઈ ખાતરી શંકા મતી ધરૌ.”

આ વખતે બેટી પણ પાસે જ હતી, અને તેણે પોતાનાં પૂજ્ય માતા-પિતા વચ્ચે થયેલી તમામ વાતચિત સાંભળી હતી. તે પણ હવે શાંત બેસી રહી શકી નહીં અને તેણે પોતાના પિતાને ખત્રી આપતાં જણાવ્યું કે: ‘પિતાજી ! મેં શુદ્ધ ભટ્ટી ક્ષત્રિય ઉત્પન્ન હુછ, ક્ષત્રિયાણી હું, અર ભટ્ટીયાણીઆરૌ સતી હોવણુરો રિવાજ દે. યા ખાત હુધજો રજવાડોમાં જણીતી હૈ. શીર મેં સતી હોઈ અણુમેં કાંઈ નવાઈરી ખાત

હે ? મેં જરૂર સતી હોશો. મોરારી ધન્ય લાગ્ય કિ મોરારી મોરારી માતા-પિતા ઉજળાં વહે જાય. યા સમૌ મોંને અણુચિતવ્યૌ મિળગૌ હે, જીણું-સું મેં પાછી પડ જઈ તૌ માનેં અર મોરારી માતાપિતાને લગવ દું. અર એહો કામ ભટીયાંણીસું બનેં કાય નહીં. મોંને આપરો અર મોરારી માજીરો મલાજો તોડને યે હથળી બાતરી જાણુંસું મોરારી ઉપર કૃપા કરવારી મોરારી બિનંતી હે. આપ અર મોરારી માજીશા મોરારી ઉપર ખફા મત હોશો.”

ઠાકોરઃ—“એટી ! થાનેં ઝાઝા રંગ હે. થેં મારો અર થારા મુંશાળ પક્ષરૌ પખૌ ઉજાવ્યો. થારા જેડી સાક્ષાત્ જગદંબાજીસી પુત્રી જીણનાં પૂરાં પૂન્ય વહે અઠેજ પૈદા હોય હે. ધરધર એડી-થારા જીસી-પવિત્ર પુત્રીઓ ઉત્પન્ન હોવેં કાય નહીં !”

ઠાકોરે પોતાની પવિત્ર પુત્રીની પ્રશંસા કરી બન્ને બાળુનું લગ્નનું ખર્ચ મહારાજે ઉઠાવવાનું, અને તોગાજીને મહારાજે પોતાની પાસે રાજમહેલમાં રાખ્યાની, અને જન પણુ જ્ઞેધપુરના તમામ સરદારો અને મીર ખાનઝા ખાન સાથે જ્ઞેધપુરથી આવવાનું જણાવ્યું. વળી લગ્નનો દિવસ પણ જણાવ્યો.

ઠકરાળાંએ ટાટ લાવી ઠાકોર પાસે રજી કર્યો. ઠાકોરે પણ રસ્તાની મુસાફરીને લઈને જૂખ સારી પેઠે લાગેલી હતી તેથી, તેમ જ હવે મનમાંથી ચિંતા પણ ગઈ હતી તેથી, બરોબર નિશ્ચિતતાથી પોતાના ટાટને ઇન્સાફ આપ્યો.

રાત્રે સહુ સુઈ ગયાં. ઠાકોરને રસ્તામાં તો અનેક પ્રકારના તર્ક-વિતર્ક થતા હતા. પોતાની ડેહલી પાસે ઘોડો આવ્યો ત્યાં સુધી પણ આજીઆજી શું થાય છે, અથવા પોતે કેટલા દૂર આવ્યા છે, તેનું પણ જ્ઞાન નહોતું. પણ હવે તો તેમના મનમાં તેવા કંઈ તર્કવિતર્કો હતા નહીં; તે તર્ક તો ઠકરાળાં અને પોતાની પવિત્ર પુત્રીના વચન સાથે જ પલાયનમઃ કરી ગયેલ હતા. તેથી નિશ્ચિત નિદ્રાના આનંદમય સુખનો અનુભવ લેવા માંડ્યા. ઠકરાળાં પણ પોતાના પતિના પગ તળાંસતાં તળાંસતાં પતિના નિદ્રાવશ થયા બાદ નિદ્રાદેવીને આધીન થયાં.

પુત્રી પોતાના સુવાના ઓરડામાં ગઈ અને પથારીમાં ઉઘવાના માટે ઘણા પ્રયાસો કર્યા, છતાં તેને તો આજની રાત્રિ કંઈ અલૌકિક આનંદમય લાગી અને આનંદના વિચારોમાં તેને કેટલોક સમય સુધી ઉંઘ આવી નહીં. છેવટ તેણે શ્રીહરિના ગુણ ગાતાં પોતાના લાગ્યની પ્રશંસા કરવા લાગી કે, “ઓહો મોરો લાગ્ય કેહો બળવાન, કિ જીણુંસું મોંને વીર તોગાજી જેડો પતિ મળશી, કિ જો હઝારૂં લાખુંન આદમી-યોરા ખીચમેં અપણો શિર ઉતારશી, અર મોરો એહા વીર પતિરી

હારમેં સતી હોવારો શુભ પ્રસંગ હોશી. જો મેં સુખમું મરતી તો મોનેં
અણુ દુનિયામેં કુણુ ઓળખતો, અર મોરા સતી હોવામું તો મોનેં
અર મોરા માતા પિતાજનેં આખી દુનિયાંરાં મનખ ઓળખશી. હે
ભગવાન થારી અકળ માયા હૈ! થારો કૃલ કાય જાણુ શકે નહીં. મોરાં
યાં વિચાર તરો મોરો કાળ થેં પુરો કર દીજે. મેં થારા શરણમેં હું.”

આમ જ્યારે વિચારમાં અને શ્રીહરિના સ્મરણમાં પવિત્ર ભટ્ટીપુત્રી
પોતાનો વખત વ્યતીત કરતી, હારે નિદ્રાદેવીને તેના તે પવિત્ર કાર્યમાં
ખલલ પહોંચાડવાની ધ્રુષ્ટા થઈ આવી અને તેથી પોતાની સહાય
સાથે તેના ઉપર ચઢાઈ કરી. અંતે પવિત્ર ભટ્ટીપુત્રીના વિચારો અને
નિદ્રાદેવીના યુદ્ધ ચાલ્યા બાદ, નિદ્રાદેવીએ વિચારો ઉપર વિજય મેળવ્યો
અને ભટ્ટીપુત્રીને પોતાને વશ કરી લીધી, અર્થાત્ હવે તે પણ
આનંદમય નિદ્રાનું સુખ ભોગવવા લાગી.

પ્રકરણ છઠું

લક્ષ્મી તૈયારી

હોહા:—સમય ન ચૂકે ચતુર નર, કહત કવિ જન કૂક;
ચતુરનકે ખટકત હિયે, સમયચૂકકી કૂક.

પ્રાતઃકાળનો સમય આવી પોહોંચ્યો. રાત્રિ આનંદમય નિદ્રાના
સુખમાં વ્યતીત કરી, અને રાત્રિ કેવી રીતે વ્યતીત થઈ તેની પણ
ભટ્ટી સરદારને કંઈ જ ખબર પડી નહીં. સૂર્ય નારાયણના ચોખ્ખદાર
કુકડા પોકાર કરીને લોકોને ઉપદેશ કરવા લાગ્યા કે:—

ક્યું બલિહારી કુકડા ! બડી કૂજરી બહાર,
ચેત અચેતા માંનવી, બજ લીયો ફિરતાર;
બજ લીયો ફિરતાર, પિયાણા દુકડા,
કેશર હરિચિતાર, કહે ચું કુકડા.

આવી રીતે કુકડા મનુષ્યોને પ્રાતઃકાળમાં વહેલા ઉઠવાનો તથા
વહેલા ઉઠીને ઈશ્વરસ્મરણ કરવાનું કહેવા લાગ્યા. તેમના ઉપદેશથી
દેવમંદિરોના પૂજારીઓ જાગૃત થઈ, દેવોને જાગૃત કરવા સારૂ ઘંટના
નાદ કરવા લાગ્યા. અને તે સાંભળવાથી કેટલીક ગૃહકાર્યમાં ઉત્સુકતા
ધરાવનાર પતિપરાયણ સ્ત્રીઓ જાગૃત થઈ પોતાના ગૃહકાર્યમાં
જોડાઈ ગઈ. કાંઈ અગ્નિ પ્રકટ કરી પોતાના પતિને જાગૃત થતાં
પહેલાં તેના માટે પાણી ગરમ કરવાના કામે લાગી. કાંઈ પોતાનાં
ઢોરોને ઢોહી પતિને સારૂ દુધ ગરમ કરી રાખવાના કાર્યમાં જોડાઈ

અને કાંઈ પોતાનાં પ્રિય બાળકો, જે માતાના પોતાની પાસેથી હિં-
વાથી જન્મીત થયાં હતાં, તેમને ગૃહકાર્યોમાં કબજા ન થાય તે સારું પુનઃ
ઉઘાડવાના કાર્યમાં જોડાઈ અને કેટલીક ઘંટી ફેરવવાના કાર્યમાં લાગી મર્યા.

વળી પતિનાસક-પુવડો પણ પોતાનાં બાળકો, તેમને કુકડાના
ઉપદેશથી જાણે કંઈ સમજ્યાં હોય અને પોતાની માતાને ઉંઘમાંથી
જન્મીત કરવા સારું જન્મીત થયાં હોય તેમ જન્મીત થઈ રહ્યાં કરવા
લાગ્યાં. તેમની આ બાળકાળ માતાઓ પોતાની ઉંઘને ખલલ પોહોંચે
તે સારું આ બિચારાં નિર્દોષ અને સત્ય ઉપદેશ કરનાર બાળકોને
પતિઓના ના કહેવા છતાં પણ માર મારી પુનઃ ઉઘાડવા સારું રહ્યાં
કરાવવા લાગી. ભરવાડ લોકો પણ પોતાના “નેહડા” માં ગાયો, બકરાં,
ઘેટાં વિગેરે દૂધાળાં ઢોરોને દોહવા સારું કોલાહલ મચાવી રહ્યાં, અને
તેમના કુખોમાં તેમની સ્ત્રીઓ વહેલી ઉઠી આગલા દિવસના દહીંનું
સંચય કરવા સારું મચી ગયેલી હોવાથી જાણે લાદરવા મહિનામાં
ઉઠા વરસાદ ગર્જના કરી રહ્યો હોય તેમ “ધમ ધમ” ના અવાજ કરી
રહી હતી. પ્રાતઃકાળ થવાથી કુકડાઓના ઉપદેશથી પક્ષીઓ પણ પોત-
પોતાના માળાઓ લાગી બહાર નિકળી કોલાહલ મચાવવા લાગ્યાં
અને આ બધા કોલાહલથી આપણા લટ્ટી સરદારના ગૃહમાં પણ
શાન્તિ હવે ક્યાંથી ટકી શકે ? તેમનાં ગૃહમાં દાસદાસીઓ જન્મીત
થઈ પોતપોતાના કાર્યમાં જોડાઈ ગયાં. પતિપરાયણ ઠકરાળાં પણ
પતિની ઉંઘમાં ખલલ ન પહોંચે તેવી રીતે પથારીમાંથી જન્મીત થઈ
ચોરડામાંથી કાંઈ પણ પ્રકારનો ખડખડાટ અવાજ ક્યાં વગર બહાર
નિકળ્યાં અને પતિને માટે ગરમ જળ કરવાની તાકિદ કરી તથા દૂધ
ગરમ કરાવ્યું, અને દેવસેવામાં જોડાતાં સાધનોની તૈયારીના કાર્યમાં જોડાયાં.

આ દરમિયાન આપણા ઠાકોર સાહેબ પણ જન્મીત થયા, અને
હોકો તૈયાર કરી નોકર લાવ્યા, તેને બરાબર ધન-સાફ આપી, નોકર
પાસે લોટો ઉંચકાવી, હાથમાં હોકો લઈ દિશાએ જવા સારું આપ્યા.
તેઓને દિશાએ જવાના સ્થળ ઉપર નોકર લોટો મૂકી આવી, ઠાકોરના
હાથમાંથી હોકો લઈ છોટે જઈ પુંઠ ફેરવી ઉભો રહ્યો, અને ઠાકોર
દિશાએ જવા સારું ગયા. તેઓ દિશાએ જઈ ઉઠી આવ્યા, ખોંખારો
કરવાથી નોકરે આવી હોકો આપ્યો, અને પોતાના માલિક પાસેથી
લોટો લઈ સાથે સાથે આપ્યો. આવી રીતે પ્રાતઃકાળનું એક કાર્ય
આટોપી હાથ પગ ધોઈ, દાંતણું કરવાના કાર્યમાં જોડાયા અને તે કાર્ય
પણ પૂર્ણ કર્યું. બાદ સ્નાન કરવા સારું પધાર્યા અને સ્નાન કર્યા બાદ
દેવસેવાના કાર્યમાં તેઓ જોડાયા, અને ભગવાન એકલિંગજીની સારી

પેઠે સેવા કરી, આરતી પણ કરી રહ્યા અને બહાર આવ્યા. એટલે ઠકરાણાં દૂધનેા કટોરો લાવ્યાં. તે તેમણે ત્રિય પતિની પાસે મૂક્યો અને ઠાકોરે તે મસાલાદાર દૂધના કટોરોને ઇન્સાફ આપ્યો.

પ્રાતઃકાળનું સર્વ કામ પરવારી નોકરોને બોલાવી, ડેહેલી તથા અન્ય દરબારી મકાનોને ઘોળવા સાફસુફ કરવાની આજ્ઞા ફરમાવી. પોતે જન સાફ જગા પસંદ કરવા કેટલાક નોકરો અને મંજુરોને લઈને ગામ બહારના પાદરમાં આવ્યા અને જોધપુરના રસ્તા ઉપર આવેલા એક ખુલ્લા મેદાનમાં જનને ઉતારો આપવાના વિચાર ઉપર આવી, તે જગા ત્વરિત સાફ કરવા મંજુરોને આજ્ઞા ફરમાવી, પોતાના કેટલાક નોકરોને દેખરેખ રાખી કામ કરાવવાનું ફરમાવી ડેહેલી ઉપર આવ્યા.

જોધપુર મહારાજા ગર્જસિંહજીએ, આગલા દિવસે દરબારમાં ફરમાવ્યા મુજબ બહી સરદારને ત્યાં મોકલવાની વસ્તુઓનાં ગાડાં તે જ દિવસે ભરાવી, તેમને સવારમાં બહી સરદારને ત્યાં વેહેલાં પોહાંચી શકાય તેવી રીતે ગાડાં હાંકવા આજ્ઞા ફરમાવી હતી. એટલે બહી સરદારે ઘેર આવી પોતાનાં ઠકરાણાં સાથે વાતચિત કરતા હતા, તે જ અરસામાં જોધપુરથી સરસામાનનાં ગાડાં આવવાના સમાચાર તેમને મળ્યા. તેઓ બહાર આવ્યા, ગાડાં છોડાવી તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવા સારૂ નોકરોને આજ્ઞા ફરમાવી, ગાડાંવાળાઓને તથા ગાડાં સાથેના માણસોને જમવા વિગેરેનો બંદોબસ્ત કરવા સૂચના કરી, પોતે પુનઃ ઠકરાણાં પાસે આવ્યા.

વખતે તેનું કામ કર્યું અને સાથે સાથે જ બહી સરદારના નોકરોએ તેમનું પણ કામ કર્યું. એક દાસીએ આવી ઠકરાણાંને ‘જમવાનું તૈયાર છે’ એમ વરદી આપી, એટલે ઠકરાણાંએ ઠાકોર સાહેબને જમવા પધારવા વિનંતિ કરી. ઠાકોર કામમાં ગુંથાયલા હોવાથી અને પોતાને કરવાનાં કામો તાકિદથી કરવાનાં હોવાથી ત્રણ ટાટ પોતાના ઓરડામાં મંગાવવાની આજ્ઞા કરી. દાસીએ તે મુજબ ત્રણ ટાટ પીરસી લાવીને રજુ કર્યાં. પુત્રીને બોલાવવામાં આવી, અને પુત્રી આવી, એટલે પતિપત્ની અને તેમનાં પવિત્ર પુત્રીએ સાથે બેસી આનંદમય ચિત્તે પોતપોતાના ટાટને આટોપી નાખ્યા.

પછી બહી સરદાર જમીને જે જગા, જનને ઉતારો આપવા સારૂ પસંદ કરવામાં આવી હતી ત્યાં ગયા. જગાં સાફ થઈ ગયલી હોવાથી જોધપુરથી આવેલા તંજુઓ ત્યાં ઠાકી બેસાડવાનો પ્રબંધ કરાવ્યો અને પછી નોકરો તથા મંજુરોને જમવા બવાની આજ્ઞા આપી. ગામના

લોકોમાં લઢી સરદારની પુત્રીનાં “તોગાજી” સાથે, આપણે ઉપર વર્ણવેલા કારણસર લગ્ન થવાનાં છે તે હકિકત પ્રસિદ્ધ થઈ અને તેઓ પુત્રી અને તેનાં માતાપિતાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યાં, અને પોતાના સરદારના આનંદમાં લાગ લેવા સાર પોતાનાં ગૃહો લીંપવા, ઘોળવા તથા શણગારવા લાગ્યાં. જોતજોતામાં બે ત્રણ દિવસમાં તમામ ગામના લોકોએ પોતપોતાનાં ગૃહો અને ઠાકારે પોતાનાં તમામ મુકામો લીંપાવી-ઘોળાવી-શણગાર્યાં, જનના માટે તંબુઓ પણ નંખાઈ ગયા.

અહીં લઢી સરદારના ગામની તૈયારીથી આપણે વાકેફ થયા, એટલે હવે આપણે જ્ઞેધપુર જવાની જરૂર છે; કારણ કે જ્ઞેધપુરથી મહારાજા ગજસિંહજી જન સજી આવવાના છે, અને આપણી વાર્તાનો મુખ્ય નાયક વીરવર તોગો પણ ત્યાં જ છે. આપણે પણ તેના આનંદ-મય લગ્નમાં હિસ્સો લેવો તે આપણી ફરજ છે; માટે પ્રિય વાંચક! આપ પણ મારી સાથે પધારો, આપણે જ્ઞેધપુર જઈએ. તેમાં તમને કંઈ ચાલવાની તકલિફ વેઠવાની નથી. એવો સરસ રસ્તો આપણે શોધી કહાડશું, અને તે એ કે મારી સાથે આપના નિર્મળ મનને દોડાવવા આપ આજ્ઞા કરો, એટલે જાણે આપણે જ્ઞેધપુર નગરમાં પહોંચી ગયા.

પ્રકરણ સાતમું

તોગાજીની જાન

સૌરઠા:—જનવટ રાજાણ માણ, રખાણ માણ મીર ખાનઝા;
ગહણ બટયાણી પાણ, તેગાં ધર તોગો ચહયો.

પ્રિય વાંચક! આપણે જ્ઞેધપુર નગરની પાદર આવી પોહોંચ્યા. પ્રાતઃકાળનો સમય છે. એટલે દરવાને પણ આપણા આવતાં પહેલાં દરવાજા ખુલ્લા કરી નાંખ્યા છે. હવે આપણને છુટા છેડે નગરમાં પેસવામાં અને મરજીમાં આવે તેમ ધુમવાસાં ફાઇ પણ પ્રકારનો અંતરાય નથી. તેમ છે તો પછી ચાલો આપણે સાથે સાથે જ નગરમાં જઈએ અને નગરની શોભા નિહાળીએ.

નગરમાં પાણીયારીઓ ઉજ્જવળ તાંબાપિત્તળનાં વાસણો લઇ કેટલીક જળ લેવા સાર જતી જણાય છે અને કેટલીક નિર્મળ જળ ભરી આવતી જણાય છે. તેઓ એક બીજાની સાથે શી શી વાતો કરે છે તે પણ આપણુ તેમની વાંસે જઈ ગુપ્ત રીતે ચાલો સાંભળીએ. જો કે આવી રીતે છુપાઇને ફાઇની ગુપ્ત વાત સાંભળવી તે પણ એક પ્રકારનો પરમેશ્વરનો અને તેવી વાત કરનારનો ગુનાહ તો છે, પરંતુ આપણે

જે વાર્તા સાંભળવાની છે તે વીરવર તોગાણના સંબંધની હોવાથી તે કંઈ ગુપ્ત વાત નથી. જ્યારે તેમ છે તો આપણને હવે એવી શંકા થાય છે કે આ સ્ત્રીઓની વાતચિત ગુપ્ત જેવી નથી, તો પછી તેઓ ગુપ્ત રીતે વાતચિત કેમ કરે છે ? શું તમો નથી જાણતા કે મારવાડ મહાજન-વાળો દેશ છે ? હાં મહાજને રાખવાની બહુજ પ્રથા છે. કાંઈ પુરુષ પોતાનો અવાજ પણ સાંભળી શકે નહીં, તેટલા સારુ ધીમા ધીમા સ્વરથી આ સ્ત્રીઓ વાતચિત કરે છે, તેથી તેઓની વાત ગુપ્ત વાત હશે, એવો ભાસ માત્ર થયો હતો; પરંતુ સત્ય હકિકત તો આ પ્રમાણે છે. માટે ચાલો તે સ્ત્રીઓ સાથે સાથે કેટલેક દૂર સુધી જઈએ, એટલે તેમના વચ્ચેની વાત પણ સાંભળીશું અને નગરનો પણ કેટલોક ભાગ જોવાશે.

એક સ્ત્રી:—“સખિ ! હુંજે હે મહારાજને નગર કિશો સુંદર રીતસું શણગાર્યો હૈ ? અપણા કુંવરરા લગનરી જીસી સવળી ધામધૂમ કી હે. અર મહારાજરા મનમે અર દુસરે સખ રહોડારા મનમે કતરો બધો આનંદ વે રહ્યો હૈ ? સખિ ! અપણો પણ ધન્ય ભાગ્ય હૈ કિ આપણુ ઇસા સરદારરાં લગ દેખવારા બાસ્તે ભાગ્યશાળી હોશોં. યે તો દેવ જીસો સરદાર હૈ. ઇણુ વના ઐડો કામ-માયો ઉતારને લડવારો કામ કરવારી હિમ્મત કુંજુ કર શકે ?”

બીજી સ્ત્રી:—“સખિ ! થારો કહણ્યો તૌ બરાબર હૈ, પર જીસા તોગાણ હૈ ઇસી તૌ બઢી સરદારરી બેટી બૈશી. દેખને તોગારા પીછું પરણને તરત સતી હોણો, વો કાંઈ જીસી તિસી બાત હૈ ? કુંજુ ક્ષત્રિ-વાણી ઐડો કામ કર શકે યું હૈ ?”

પહેલી સ્ત્રી:—“દેખ તો સહી કિ દરબારમેં તો હથળા બડા બડા સરદાર નીચો મુખ કરને બૈઠ રહાહા, અર મહારાજરા કહ્યા છર્તા પણ બીડારા સામને દેખ શક્યા ટાય નહીં.”

બીજી સ્ત્રી:—“અલી ! દેખ, એ તૌ હથળા સુરજવંશી હા, ઇણમેંયું કાંઈ પણ કામ કરે જરાંઈ હૈ તૌ સુરજવંશી રોહોડ ? અર દેખ, મહારાજરો અર વે મીરરો કાંમ હુવો, મહારાજરે તૌ કામ કરાવવારી જરૂરત હી, અર કામ બૈ જાશી.”

આવી રીતે નગરની સ્ત્રીઓ પણ તોગાણની અને ભટ્ટીયાણીની વાતો કરે છે. જે બાણુધી આપણે રસ્તો વટાવી આવ્યા, એ રસ્તાની બન્ને બાણુએ ધ્વજઓ રોપવામાં આવેલ છે. તોરણો બધેલાં છે તે તો તમોએ પણ જોયાં હશે અને તેથી તમો, મહારાજે આ તોગાના લગ્નમાં કેવો આનંદમયો ભાગ લીધો છે, તે સંબંધીના ખ્યાલ ઉપર

આવ્યા હશે. આ જે સ્ત્રીઓ તો આ પાસેની એક શેરીમાં વળી ગઇ અને આપણે હવે એકલા પડ્યા, માટે ચાલો સામે પેલી કમાન દેખાય છે ત્યાં જઇએ.

અહીં એક મુખ્ય રસ્તો હોવાથી કમાન બાંધવામાં આવી છે. કમાનને લાલ-લીલા-પીળા વિગેરે રંગોથી રંગેલી છે. મુખ્ય રસ્તાની બંને બાજુ ધ્વજ અને તોરણ બાંધેલાં છે અને કાઠીયાં મૂકેલાં જણાય છે અને તેથી એમ અનુમાન થઇ શકે છે કે ગઈ રાત્રે રોશની પણ કરવામાં આવેલી હોવી જોઈએ. આ રસ્તો મુખ્ય હોવાથી ચાલો હારે આપણે પણ તે રસ્તાથી જઈએ કે જેથી રસ્તો ભૂલાય નહીં, અને રસ્તો પણ કિલ્લા તરફ જતો હોવાથી આપણે પણ કિલ્લા તરફ પોહ્યાંથીશું. પણ રસ્તાની બંને બાજુ મારી સાથે તમો પણ દૃષ્ટિ કરતા ચાલજો. રસ્તાની બંને બાજુની દુકાનો પણ દુકાનદારોએ રંગી છે અને દુકાનના આગળના ખુલ્લા ભાગ-સાંડવી-માં અબિલ, ગુલાબ અને કુંકુમના સાથીઆ પુરેલા છે. રસ્તામાં જે જે ઠેકાણે બીજા પેટા રસ્તા આવી મળે છે તે તે સ્થળે કમાનો બાંધવામાં આવી છે. વળી જ્યાં જ્યાં મુખ્ય રસ્તાને બીજો મુખ્ય રસ્તો આવી મળતો હોય, ત્યાં ત્યાં માંડવા બાંધી નીચે હાડીઓ અને બિલોરીના ગોળા લટકાવવામાં આવ્યા હતા, અને તકતાઓ-દેવતાઓના તથા રણધીર વીર પુરોહિતા-બાંધવામાં આવ્યા હતા. આવી રીતે જોધપુર નગરને શણગારમાં આવ્યું હતું.

આજે વીર “તોગાજી”ની જન નીકળવાની હોવાથી સ્થળે સ્થળે રાજપૂતોમાં પણ અલૌકિક આનંદ દેખાય છે. સ્થળે સ્થળે રાજપૂતોમાં તોગાજીની જન જવાની તૈયારીની વાતો થાય છે. આખા નગરમાં મોહોલ્લે મોહોલ્લે, શેરીએ શેરીએ અને ઘેરેઘેર તોગાજીનાં બહાદુરીમય કાર્યોનાં વખાણો થતાં જણાય છે. આજે તેઓ લડ કરવા સારૂ પધારવાના છે, તેથી જનને જવા સારૂ અને જનને જવા સારૂ સહુ કોઈ આપસઆપસમાં વાતો કરતું જણાય છે. ક્ષત્રિય. શિરોમણિ મહારાજ ગજસિંહજીની પણ સ્થળે સ્થળે પ્રશંસાઓ થતી સંભળાય છે. લોકો કહેતાં હતાં કે, “ક્ષાત્રવટની આટલી બધી લાગણી બીજા કયા રાજ્યકર્તામાં અત્યારે છે? જુઓ તો ખરા, કે જયપુર, ખુંદી, કાટા, જેસલમીર જેવાં રાજ્યોમાંથી પણ મીર ખાનઝાનું કંઈ જ કાર્ય ન થયું અને મહારાજાએ ક્ષાત્રવટના રક્ષણ સારૂ તે કામ કરવાનું શરૂ કર્યું. ધન્ય છે આપણા મહારાજાને ! અને વળી આપણને પણ ધન્ય છે કે આપણા ઉપર આવા વીર શિરોમણિ રાજ્ય કરતાં છે.” આ

પાતોની દૂધનમાં અને નગરની શોભા નિહાળવાના રસમાં આપણે છેક કિલ્લા નજીક આવી પોહોંચ્યા છીએ.

જેઠપુરની સપાટી કરતાં લગભગ બે ત્રણ માઇલ ઉંચાઈએ ડુંગર ઉપર જેઠપુરનો કિલ્લો છે, અને તેમાં ભવ્ય રાજમહેલો આવેલા છે. વળી કિલ્લા ઉપર સુંદર તળાવો છે, અને છેક ઉપર એક બાળુના ખૂણામાં દેવમંદિરો પણ છે. બે મંદિરો એક ચંદીનું અને એક શ્રી રામ ભગવાનનું. એ રીતે તરફસ છે અને બન્ને મંદિરોના મધ્ય ભાગમાં એક નાનકડી તલાવડી છે, જેનાં માત્ર ચોમાસામાં જ ઘણા ભાગે પાણી રહેતું હશે. કિલ્લા ઉપરની પ્રથમ દોઢીમાં તમામ પ્રકારનાં હથિયારો દરવાજાની બન્ને બાજુના ઓટલાઓ ઉપર લટકાવવામાં આવ્યા છે. તેમાં એક બાજુ તલવાર, કટાર, છરા વિગેરે સંખ્યાબંધ છે અને બીજી બાજુ જૂદા જૂદા પ્રકારની બંદુકો નાની મોટી ગોઠવી રાખેલી છે. નગરની સપાટીથી છેક કિલ્લા ઉપર સુધી પ્વજ તથા તોરણો બધેલાં દેખાય છે અને કિલ્લાને સુંદર રીતથી શણગારવામાં આવ્યો છે. હવે ડોઢીની અંદર આપણને જવાની જરૂર દેખાતી નથી; કારણ બન્ને બાજુ રથ, હાથી, घोडा, છાંટ વિગેરે વાહનો તૈયાર કરી ઉભાં રાખેલાં છે: તેથી કદાચ દેખાવ જોવા જતાં વાહનો મસ્તીએ ચઢે તો માર ખાવાનો પ્રસંગ થાય, માટે અહિંથી જ અંદર નજર નાંખીએ. કિલ્લાની અંદરનાં તમામ મુકામો તથા રાજમહેલોને શણગારવામાં આવ્યા છે. વાહનોને પણ સૌનારપાના અને સાદા સામાનથી શણગારવામાં આવ્યાં છે. વાહનો બહુ જ પાણીદાર દેખાય છે. જેઠપુર રાજ્યમાં તેવાં પાણીવાળાં જાનવરો હોય તેમાં શી નવાઈ? ચાલો હવે આપણે પુનઃ નગરની હિલચાલ જોવા સાર જઈએ.

જાનને જવાનું સ્થળ એટલે ભટ્ટી સરદારની ઠંકરાતનું ગામ. માત્ર જેઠપુરથી સાત આઠેક ગાઉ જ દૂર હતું, તેથી સાંજના વખતે જાન લઇને વિદાય થવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું. અસારે દિવસનો બે પ્રહર જેટલો વખત વ્યતીત થઈ ગયો હોવાથી લોકો જાન જોવા સાર બેઠક પસંદ કરવાના ફેરા સ્થળે સ્થળે કરી રહેલ હતાં. આપણે પણ જમવાનો વખત થઈ ગયો હોવાથી ચાલો કોઇ દુકાને જઈ કંઈક નાસ્તો કરી લઈએ, અને પછી ફરીને જોવા સાર નિકળી પડશું. તમો પણ મને લાગે છે કે આ નાસ્તાના કાર્યમાં મારા મતથી જૂદા નહિ જ થાઓ, કારણ અસાર સુધીના કોઈ કાર્યમાં તમો જૂદા પડ્યા નથી, તેથી મને ભરોસો છે, માટે ચાલો.

આપણે નાસ્તાનું કાર્ય આટોપી લીધું, માટે ચાલો ફરી ફરીએ. જે

રસ્તાઓથી આપણે પ્રથમ પસાર થયા હતા ત્યાં રાજપૂતોનો સખ્ત બંદોબસ્ત છે. લોકો પણ સ્થળે સ્થળે, પોતપોતાની અનુકૂળતા મુજબ, વૃદ્ધ, યુવાન, બાળક, સ્ત્રી, પુરૂષો બેસી ગયલાં છે. દુકાનોની માંડવીઓમાં તથા મેડા ઉપર પણ સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો બેસી ગયલાં આપણને હવે તો દેખાય છે. કેટલાંક સ્ત્રીપુરૂષો પાસે તો આપણને સુંદર અને સુવાસિક પુષ્પો અને પુષ્પના ગુચ્છોઓ પણ દેખાય છે અને કેટલાંક પાસે તો સોનારૂપાનાં ફૂલો પણ દેખાય છે. હવે આપણે કિલ્લાવાળા ડુંગરની તળેટીએ આવી પહોંચ્યા છીએ, માટે અહીં જ થોભીએ. આપણે જ્યાં જોતા આવ્યા ત્યાં તથા હાલ જોઈએ છીએ ત્યાં લોકોની ભીડ અને દોડધામ શિવાય અન્ય, કંઈ દૃષ્ટિએ પડતું નથી. આથી આપણને એમ લાન થાય છે કે પ્રજાપ્રિય રાજા ઉપર લોકોનો કેટલો અને કેવો ભાવ અને પ્રીતિ હોય છે. જ્યાં રાજા પોતાની પ્રજાનું રક્ષણ કરનાર, પ્રજાની ઇચ્છિત હાજતો પૂરી પાડનાર હોય છે, ત્યાંના લોકો પોતાના ઉપર આવો પ્રજાપાલક રાજા હોવાથી પોતાને ભાગ્યવાન માને છે અને પોતાના તેવા રાજાનાં દર્શન કરી કૃતકૃત્ય થયાનું માને છે. જોધપુરની પ્રજા પણ તેવા જ ઇરાદાથી આજે પોતાના પ્રજાપાલક અને ક્ષાત્રવંશના રક્ષક રાજાનાં દર્શન કરવાને અતિ આતુર બનેલી છે.

આપણને નગર જોવામાં બહુ વખત થયો ને ત્રીજા પ્રહરની શરૂઆત થઈ ગઈ અને કિલ્લા ઉપરથી તોપો દગવા લાગી, તેથી લોકોને હવે જાન નિકળે છે એમ ભાસ થઈ આવ્યો. કિલ્લા ઉપરના રાજમહેલમાંથી જાન પણ નિકળી. ખુદ મહારાજાજી તોગાજીની જાનમાં પધારવાના હતા, એટલે અન્ય નાના મોટા સરદારોનું તો કહેવું જ શું? અર્થાત્ મહારાજાનો હુકમ જ હતો કે તમામ સરદારોએ “તોગાજી”ની જાનમાં આવવાનું છે. તે-મુજબ તમામ ભયાતો તથા સરદારો રસાલા સાથે કિલ્લાની નીચે અને ઉપર તૈયાર જ હતા. તોગાજીની જાન રાજમહેલમાંથી નિકળી, એક પછી એક પોળ વટાવતાં છેવટની પોળ બહાર આવી. પ્રથમ બે હાથીઓ સુવર્ણની અંબાડી-સહ દેખાયા. તેમાં પ્રથમના હાથી ઉપર આપણી વાર્તાના નાયક, અને આજની જાનના વરરાજા વીરવર “તોગાજી” શોભી રહ્યા હતા. “તોગાજી”ને લોકોએ જોયા એટલે આનંદમાં આવી “વીર તોગાજીરી જય”નો અવાજ કર્યો અને તે સાથે જ બીજા હાથી ઉપર બિરાજેલા “મહારાજ ગજસિંહજીરી જય”નો ધ્વાન કર્યો. જે હાથી ઉપર વીર “તોગાજી” બેઠા હતા તે અંબાડીની બન્ને બાજુ એક એક રાજપૂત સુવર્ણના હાથાવાળું ચમ્મર પકડી ચમ્મર કરી રહ્યા હતા. “તોગાજી” એ પોતે એક ગામનો ઠાકોર હતો, તેથી મહારાજા

આવી રીતે તેમના ઉપર રાંઠાડો પાસે ચમ્મર કરાવવાની આજ્ઞા કરે તે સામે નાખુશી બતાવી. પણ મહારાજાએ “તોગાણ”ને કહ્યું કે “તોગા !” એ એક ગામરો ઠાકોર અખાર કાચ નહીં, એ હથળા બોલોતર ઉમરાવોરો નાક હો. હથળા રાજપૂતોરા શિરરા મોડ હો. ચારી સેવા તો જો લાગ્યવાન રાજપૂત હોશી અણુને મીલ શકશી. ચારે ઇણુ બખત કાચ આતરી શંકા લાવણી મતી. એ અખાર જાધપુરરો કુંવર હોં ઇસો સમજને કાંમ હોવણુ દે.”

“તોગાણ”ને આ પ્રમાણે કહી, તેની સેવા ઉઠાવી કૃતકૃત્ય બનવા અન્ય રાજપૂતોને પણ મહારાજાએ ઉપદેશ કર્યો, તોગાણની અંબાડીમાં પાછળના ભાગમાં એક સરદારને સોના-ચાંદીનાં પુષ્પો અને સોના-રૂપા નાણાં લઈ નજરાવળ સાડ બેસાડવામાં આવ્યો હતો. હોથીઓ અગાડી સોનાની છડીઓવાળા ચોખદારો સુંદર લાંબા સૂરથી મહારાજા અને તોગાણની નેડીઓ પોકારી રહ્યા હતા.

અસારે “તોગાણ” એક ગામના ઠાકોરના હિસાબથી પરણવા જતા નથી, પરંતુ જોડપુરના રાજકુમારનું લગ્ન, જે વિધિથી થવું જોઈએ તેથી પણ અધિક રીતથી “તોગાણ”નું લગ્ન કરવાનો મહારાજાને હુકમ હતો.

તોગાણનો અને મહારાજા સાહેબનો એ બે હાથી બહાર આવ્યા એટલે બહાર ઉભેલા વાજાવાળાઓ સુંદર સ્વરથી પોતાનાં વાઘો વગાડતા સવારીમાં શામિલ થઈ ગયા. સવારીના માણસોએ તથા અન્ય લોકોએ પુનઃ મહારાજા અને “તોગાણ”ના જયજયકારના ઘોષ કર્યા.

ધીમી ચાલથી વીર “તોગાણ”ની જાનની સવારી કિલ્લાથી નીચે ઉતરી અને નગરમાં નચ્છી કરી રાખવામાં આવેલા રસ્તે ચાલી. સવારીમાં ખુદ મહારાજા અને અન્ય સરદારો પણ પોતપોતાના રસાલા સાથે શામિલ હોવાથી સવારીની અનન્ય શોભા થઈ રહી હતી. લોકો વરરાજા વીર “તોગાણ”ને જોઈ અતિ આનંદમય થઈ લાગી પડ્યા હતાં. અસારે તોગાણને એવા સરસ શણગારો સજવવામાં આવ્યા હતા કે, તેમના અંગ ઉપર સોનું, હીરા, મોતી, પત્રા વિગેરેના દાગીના જ માત્ર દેખાતા હતા. તેના અંગનો તો કોઈ પણ ભાગ દૃશ્ય થતો નહોતો. જેમ જેમ સવારી લોકોના વચ્ચે થઈ પસાર થતી, તેમ તેમ લોકો વરરાજા અને મહારાજાનો જય જયકાર કરતા હતા. બંને બાજુથી તોગાણના અને મહારાજાના હાથી ઉપર પુષ્પ, પૂષ્પના ગુચ્છા અને સોનારૂપાનાં પુષ્પોની વૃષ્ટિ થતી હતી. આવી રીતે નગરમાં ફરીને સવારી નગર બહાર આવી.

નગર બહાર ઇસુખાપાણીનો પ્રથમથી જ સંકેત કરી રાખવામાં

આવ્યો હતો. તે મુજબ કસુંખાપાણી ચઢ રહ્યાં. બાદ જનની સવારી ત્યાંથી નિકળી. એ સવારી બરાબર રાત્રે વાળુ થઈ રહ્યા બાદ કેટલાક વખત પછી મધ્ય રસ્તે આવી પહોંચી. અહીં મધ્ય રસ્તા સુધી ભટ્ટી સરદાર મહારાજ પણ સાથે હોવાથી સામૈયા સારૂ આવી રોકાયેલ હતા. મહારાજને બપોર પડી કે સામૈયું મધ્ય રસ્તે થવાનું છે તેથી ચાલુ સવારીમાં જ સામૈયું કરવાની આજ્ઞા કરાવી અને સામૈયું થયું અને બન્ને બાળુનો સરંજામ ભટ્ટી સરદારના ગામડા તરફ ચાલ્યો, અને જન ગામને પાદર પહોંચી. જનને માટે છાવણી તૈયાર કરવામાં આવી હતી, ત્યાં જનને પોતાનું રહેઠાણ કર્યું. પછી જનને જમાડવાની તૈયારીઓ થવા લાગી અને જન જમવા પધારી. વહેવાઈ પક્ષની ટ્રાક્ટરવી સ્ત્રીઓના સુંદર સૂરથી ગીતો સાંભળતાં સાંભળતાં આનંદથી જન જમી અને પોતાના મુકામ ઉપર જન આવી.

જન જમીને આવ્યા બાદ મહારાજએ વરચઢાવો કરવાનું ભટ્ટી ઠાકોરને કહેવડાવ્યું. તેણે પોતે તૈયાર હોવાના સામા સમાચર કહેવડાવ્યા એટલે હાથી ઉપર ક્ષત્રિકુળશિરોમણિ વીર “તોગાજી”ના વર ચઢાવાની સવારી નિકળી. હાથી ઉપર સોનાની અંબાડી હતી, અને અંબાડીમાં આગળ જ વીરવર “તોગાજી” બિરાજ્યા હતા, અને પાછળના ભાગમાં એક રાઠોડ નછરાવળ સારૂ બેઠો હતો, તે અંબાડીમાંથી સોનાચાંદીનાં પુલો તથા રોકડ નાણાં “તોગાજી” ઉપર ફેરવી નીચે ફેંકતો હતો. અંબાડીની બન્ને બાળુ બે રાઠોડો સોનાના હાથાવાળાં ચમ્મરો લઈ ઉભા ઉભા “તોગાજી” ઉપર ચમ્મર કરતા હતા. કારણ હાલને તોગો તે એક ગામનો ઠાકોર તોગો નહીં હતો, છતાં હાલ તો તે ક્ષત્રિયોના નામને, રાઠોડોના કુળને અને પોતાનાં માતાપિતાને ઉજ્જવળ કરનાર તથા મહારાજ ગજસિંહજીને કીર્તિ અર્પનાર અને મીર ખાનઝા ખાનને જીવન બક્ષનાર તોગો હતો. આવા તોગાની સેવા કયો અભાગીઓ ક્ષત્રિય ન કરે? આમ જનની છાવણીમાંથી સવારી નિકળી સારે મહારાજ ખુદ પણ કેટલેક દૂર સુધી પોતાના હાથી ઉપર સ્વાર થઈ તોગા સાથે સવારીનું દૃશ્ય જોતા જોતા આવ્યા અને વરચઢાવાની સવારી જ્યારે ભટ્ટી સરદારની ડેહેલી આગળ, જ્યાં તોરણ બાંધવામાં આવ્યું હતું ત્યાં આવી પહોંચી એટલે એક માણસ તોગાજી સાથે નાણાં લઈ રહ્યો. વધુમાં એક ચોખ્ખો અને બીજા બે ચાર તોકરો “તોગાજી” પાસે રહ્યા. ક્ષત્રિયોના નિયમને અનુસરી મહારાજ અને અન્ય સવારી માંહેના સરદારો અને સૈન્ય પુનઃ જનની છાવણીમાં જવા નિકળ્યા. તોરણ આગળ આવી વીર “તોગાજી” પોતાના હાથી

ઉપરથી ઉતર્યો. મહારાજને હાથી “તોગાણ”ના “દર્શોદી”ને આપવા આજ્ઞા કરાવી હતી, તે મુજબ તમામ સરસામાન સાથે હાથી “દર્શોદી”ને મળ્યો.^૧

જે સ્થળે તેમને પુંખવા માટે તોરણ બાંધવામાં આવ્યું હતું, તે તોરણ નીચે વીર “તોગાણ” હાથી ઉપરથી આવી ઉભા રહ્યા. એટલે તેમનાં પૂજ્ય સાસુએ તેમને પોંખી લીધા, અને કન્યાપક્ષના માણસો તેમને ચોરીમાં લઈ ગયા. વિદ્વાન બ્રાહ્મણોએ કન્યાને લાવવા આજ્ઞા કરી. વરકન્યાનાં વેદવિધિથી લગ્ન કરતાં શુભ આશીર્વાદો બ્રાહ્મણોએ તથા સુદાગણી સ્ત્રીઓએ આપ્યા અને શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે લગ્ન પૂર્ણ થયાનું બ્રાહ્મણોએ જાહેર કર્યું.

ક્ષત્રિયોને આજે આનંદનો પાર જ ન હોતો. તેઓએ આખી રાત્રિ છાવણીમાં રોશની કરાવી અને તોપોના અવાજને કરાવી, પોતાનો આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો.

ચોરીમાંથી—લગ્ન થઈ રહ્યા બાદ—ઉઠ્યા બાદ તેઓ ક્ષત્રિયોના રિવાજ મુજબ જનતાનામાં ગયા નહોં, પરંતુ જનની છાવણીમાંના પોતાના મુકામે ગયા. અહા ધન્ય છે તે રોડોડ વીર “તોગાણ”ને કે જેણે પોતાના મરણની પરવા સરખી પણ ન કરતાં માત્ર ક્ષાત્રવટ દર્શાવવા સાર, જે કાર્ય કરવાનું મોટાં મોટાં રાજ્યોના રાજમહારાજથી પણ ન બની શક્યું, તે કાર્ય કરવા પોતે તૈયાર થયા અને ખુશ મીઝમમાં ભર દરબાર વચ્ચે બીડું ઉઠાવ્યું. વળી ક્ષત્રિયોના રિવાજ મુજબ તેમણે લગ્ન થઈ રહ્યા બાદ જનતાનામાં જવું જોઈએ, પરંતુ તે તરફ પોતાની ચિંતવૃત્તિઓને ન દોડાવતાં માત્ર પોતે જે કારણસર બીડું ઉઠાવ્યું છે, તે જ કારણને પોતાનું તમામ સાર્થક સમગ્ર પોતાના ઉતારે ગયા.

તોગાણ ઉતારે પહોંચ્યા એવા પ્રથમ જ મહારાજને મળવા સાર ગયા. મહારાજ પોતાના તંજુના દ્વાર સુધી વીર “તોગાણ”ને સામા લેવા ગયા, અને લાવીને “તોગાણ”ને તેમની જગીર સાથે બીજી વિશેષ

૧ અસારે પણ ક્ષત્રિયો જે વાહન ઉપર બેસી વર ચઢાવે કરે છે, તે વાહન અથવા તેની કિંમતની રકમ તેમના “દર્શોદી”ને આપવામાં આવે છે.

પ્રથમના સમયમાં વાહનની કિંમત આપવામાં આવતી નહોતી, વાહન જ આપવામાં આવતું હતું. જ્યારે હાલના સમયમાં વાહન ભાગ્યે જ આપવામાં આવે છે. બહુધા વાહનની કિંમત જ આપવામાં આવે છે. પરંતુ તમામ સ્થળોએ “દર્શોદી”ના હક્ક કાયમ જ છે. “દર્શોદી” અને “રાજકવિ” એ બન્ની જ ઉપાધિઓ છે.

જાગીર “વંશપરંપરા” માટે આપી. પછી તોગાળ એક પછી એક એમ તમામ સરદારોના તંત્રુઓ ઉપર મળવા સાર ગયા. સરદારો મળ્યા અને પોતાની જાગીરોના પ્રમાણમાં સારા સારા કિંમતિ દાગીના અને રોકડ રકમો “તોગાળ” ને ભેટ-હાથ ગરણમાં-આપવા લાગ્યા. આવી રીતે ભેટ મળેલી સારી રકમો અને કિંમતી દાગીના “તોગાળ”એ મહારાજા સમક્ષ સહુના નામ સહ રજુ કર્યા અને મહારાજાએ તે તમામ તેના ગામ ઉપર મોકલાવી આપ્યાં.

આવી રીતે આનંદમય વીરવર “તોગાળ”ના લક્ષનું કાર્ય નિર્વિઘ્નતાથી પૂર્ણ થયું, અને ક્ષત્રિયોમાં તથા મીર ખાનઝા ખાનના મનમાં આનંદનો ઉર્મિઓ ઉભરાવા લાગી.

પ્રકરણ આઠમું

ધર્મસંકટ કે કસોટી ?

દોહા:-બૂંડણ તો બૂંડા જાણે, હિરણી જાણે સુધદ્ધ;
પાન ખડકડાં ઉઠ ચલે, થોધિર ચાલે યદ્.

લક્ષ્મી રાત્રિ રાજપૂતોએ આનંદમય ગાનતાન, રોશની અને તોપોના અવાજ વચ્ચે વ્યતીત કરી. તેમ જ લક્ષ્મી આનંદમયી રાત્રિએ “તોગાળ” જનાને ગયા નહીં, તે તો આપણે જાણીએ જ છીએ.

રાત્રિનો સહજ લાગ ખાટી હતો તે વ્યતીત થઈ ગયો, અને સૂર્યનારાયણના ચોખ્ખદારે પોતાના સાલિક પધારવાની આગામી સૂચનાઓ આપવા માંડી, અને રાજપૂતોને પોતાના કાર્યમાં જોડાવા સૂચના કરી. તે વખતે પોકર્ણના સરદાર ઉઠ્યા અને તેમના મનમાં એવો વિચાર થયો કે, “આ વીરવર “તોગાળ” અને જગદંબા અવતાર સતી “ભટ્ટીયાણી” જેવાં રત્નોનો વંશ પૃથ્વી ઉપરથી લોપજ થઈ જાય તે તો વાજબી નથી જ, માટે થાય તે ઉપાય કરી વીર “તોગાળ” ને જનાનામાં મોકલવા અને પાદશાહ પાસેથી મીર ખાનઝા ખાન પાસે મુદત વિશેષ મંગાવવી. ઈશ્વર સાચા કરેને ક્ષત્રિયકુલમણિ વીર “તોગાળ” તો વંશ કદાચ રહે.”

આવા વિચારમાં આવી તેમણે પોતાના ચોખ્ખદારને, તમામ સરદારોને પોતાના તંત્રુએ પધારવા આમંત્રણ કરાવ્યાં, અને સાથે જ મીર ખાનઝા ખાનને પણ આમંત્રણ કરવા ફરમાવ્યું. ચોખ્ખદાર દિવસ ઉગતાની સાથે જ, જ્યારે તમામ સરદારો પોતપોતાના નિત્ય નિયમથી પરવારી રહ્યા હશે એમ તેને લાગ્યું, એટલે તમામ સરદારોને આમંત્રણ કરવા ગયો.

સમય પોતાનું કાર્ય થયાવખતે યથોચિત કર્મે જ જાય છે, અને તે મુજબ આજે પણ તેણે પોતાનું કાર્ય કર્યું. સમયની સાથે પોકર્ણુ સરદારના તોફરોએ પણ માલિકના તંબુમાં સરદારો સારૂ ખેડકા ગોઠવવાનું કાર્ય કર્યું; અને અન્ય સરદારોના તોફરોએ પોતપોતાના માલિકને પોકર્ણુ સરદારના તંબુએ જવાનું હોવાથી તેઓએ પણ તેમના તત સંબંધી કાર્યો આટોપી લીધાં.

સમયાનુસાર એક પછી એક સરદારો પોકર્ણુ સરદારના તંબુ તરફ આવવા લાગ્યા, અને જોતજોતામાં સરદારોથી અને તેમના માણસોથી તંબુ ચિકાર ભરાઈ ગયો.

તમામ સરદારો અને મીર સાહેબ આવ્યા, એટલે પોકર્ણુ સરદારે માણસોને કસુંબા લાવવા આજ્ઞા કરી. તે મુજબ કસુંબા આવ્યો અને સરદારો વચ્ચે ફેરવવામાં આવ્યો. ઉપરથી હોકા અને ખારલંજણા પણ આવ્યાં. આવી રીતે કસુંબાનું કાર્ય પૂર્ણ થયું, એટલે સર્વ સરદારોને ઉદ્દેશીને પોકર્ણુ સરદારે પોતાનું ભાષણ શરૂ કર્યું:—“હરદારો! આપણુ હુધળા અર મીર સાહેબ અઠે હોં. આપ દેખો હોં કિ લગન કરને ‘‘તોગાજી’’ જનાનાંમે પધાર્યા કાય નહીં. વો જાણું હેં કિ એક દો રોજ વિધવાસનારા સારૂ જનાનાંમે પધારે તો વામું આપોરો વંશ તો રહેવે કાય નહીં. અર જાણુને ધણતરહ ક્ષત્રિયોરા ખાસ્તે અપણો જીવ દેવારો—પરોપકારો—કાળ ઉઠાયો હે, વે સરદાર વિધવાસનારા સારૂ જનાનાંમે પધારે વો તો જણુ શકે ધ નહીં. અર ‘‘તોગાજી’’ જેઠા વીરો વંશ નિકળ જાય વો ખાત તો કાય આછી નહીં. ધણુ ખાસ્તે મોરો બિચાર તો અડો હે કિ આપણુ હુધળા મીલને ‘‘તોગાજી’’ને જનાનાંમે જવારા ખાસ્તે બિનંતિ કરો, અર જનાનાંમે મોકલો. અર મીર સાહેબસે બિનંતિ કરને, આગરા ખાદશાહરા પાસ એક વર્ષરી મુદત મંગાવવારા ખાસ્તે કહો. આપ હુધળા ધણુ ખાખતમે આપરા જો વિચાર હોય સો જણાય દો.”

સહુ સરદારોએ જવાબ આપ્યો કે:—“આપ જો ફરમાયો હે, સો બરાબર હે. હમ હુધળા આપરા કહેવામેં સામેલ હોં. આપને ઠીક લાગે જણુ તરોસું સરખરી બતિ ‘‘તોગાજી’’ને અર અમીર સાહેબને જો કહણો વે સો કહો.”

સરદારોને પોતાના મત સાથે મળતા થયલા જણી પોકર્ણુ ઠાકરે મીર ખાનઝાખાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:—“મીર સાહેબ! આપરા મનરી ખાત્રી હેકિ નહીં કિ, યે ‘‘તોગાજી’’ આપોરો કામ પૂરો પાડ દેશી ?”

મીર ખાનઝાખાને સવાલનો જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે:—“આપ

મુઝે યે કયા ફરમાતે હૌ ? મેરેકા તૌ ખાત્રીહી હૈ, અગર મેરેકા ખાત્રી નહોતી તૌ મેં બાદશાહકે આગે હિમ્મતસે કાનિયોંકે તરફસે કયું બોલતા ?”

પોકર્ણુ ઠાકોરે પુનઃ પોતાનું કહેવું શરૂ કરતાં જણાવ્યું કે:—“જરાં હમારી આપસું અરજ હૈ કિ, “તોગાળ” જેડા વીર રાઠોડરૌં ઓર “ભટ્ટીયાણી” જેડી સતીરૌં બંશ જાવૈ હૈ, જીણસું આપ બાદશાહરા પાસ આગરા પધારને બારા તેરા મહિનોરી ઓર મુદત મગ લો તૌ હમ હથળોંરા ઉપર આપરૌ ભારી ઉપકાર હોશી. અર હમ હથળા હોને “તોગાળ”ને જનાનામેં બેજૈ.”

મીરે જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે:—“સરદાર સાહબ ! તોગાળરૌં બંશ જાણેશૌં જીતને દુઃખી આપ હૌ, ઈતનાહી દુઃખી મેં ભી હું. ઓર મેં કલ સખેરમેં યહાંસે નીકલકે આગરા જા કર કેં ચહાય સો તરફિયસે બાદશાહકે પાસસે મુદત લાઉગા, ઉસ બાતમેં આપ બેફિકર રહે. ઓર “તોગાળ”કા આજસે જનાનેમેં જાનેકે લિયે આપણુ સખ-મીલકે કહૌ.”

મીરનાં વચનોને રાજપૂતોએ ‘વાહ વાહના’ હર્ષોદ્ગારથી વધાવી લીધાં. પોકર્ણુ ઠાકોરે ચોખદારને “તોગાળ”ને બોલાવવા માકલ્યો. ચોખદાર ફટલાક વખતમાં “તોગાળ”ને બોલાવીને આવ્યો, એટલે સર્વે સરદારોએ આસનો ઉપરથી ઉઠી તેમને તાજમ આપી. તેઓ પોકર્ણુ ઠાકોર સાહેબ પાસે આસને બેઠા, એટલે પોકર્ણુ ઠાકોરે તેમને કહ્યું કે:—“તોગાળ ! હમારૌ હથળા હરદારોરૌં અર મીર સાહબર, એડૌ બિચાર હૈ કિ આપ કૃપા કરનેં આજસું જનાનામેં પધારૌ. મીર સાહબ કલ પ્રાતઃકાલમેં અઠસું આગરા પધારનેં બાર તેર માસરી મુદત બાદશાહસું લૈ આશી.”

તોગાળએ પોકર્ણુ ઠાકોર સાહેબ અને અન્ય સરદારો તથા મીર સાહેબને ઉત્તર આપતાં શરમાતાં શરમાતાં જણાવ્યું કે:—“હરદારૌં ! આપ હથળા અર મીર સાહબ મોરાંસું ઉમરમેં બડા હૌ, સરદારીમેં બડા હૌ, શીર આપ યે મોનેં કાંચ ફરમાવૌ હૌ ? ધરમરા કામમેં ઢીલ કીં કારણુરે બાસ્તે કરાવવારૌ આપોંરૌ બિચાર હોવૈ હૈ ? યે બાત મોનેં તૌ ઠીક લાગે કાય નહીં. અર મેં જનાનામેં જાઉં કાય નહીં.”

પોકર્ણુ ઠાકર સાહેબે જ્યારે તોગાળ તરફથી આવાં નિરાશા-જનક વચનો સાંભળ્યાં ત્યારે તેમને ચિંતા થઈ આવી. ચિંતામગ્ન ચહેરા-થી તેઓ કહેવા લાગ્યા કે:—“તોગાળ ! જો આપ ના કહશોં જરાં તૌ હમારે હથળાને જાવને મહારાજને બિનૈ કરણી પડશી અર મહારાજ

ફરમાવશી; શીર આપરો કાંઈ ઉપાય ચલ શકે નહીં. હમ જનાનામે વરદી દિરાવો હો, અર મહારાજને હથળીખાત જણાવશો.”

તોગાજીએ આ સર્વ સરદારોનો અને મીર સાહેબનો આગ્રહ જાણી શાન્ત થઈ મૌનથી ‘હ’કારમાં જવાબ આપી બેસી રહ્યા. સરદારોએ “તોગાજી” રાત્રે જનાનામાં પધારવાના છે, એ સમાચાર ભટ્ટી સરદારને કહેવડાવ્યા, અને તે સમાચારથી જનાનામાં પણ તૈયારીઓ થવા લાગી. અહિં સરદારોએ આ બનેલી તમામ હકિકત મહારાજને જનાનખાનામાં પણ જાહેર કરી, અને મહારાજે તેમના કૃત્ય બદલ તેમની પ્રશંસા કરી.

આજે “તોગાજી” જનાનામાં પધારવાના હોવાથી ક્ષત્રિયોએ જાણે એક મહાન કાર્ય કર્યું હોય તેમ આનંદ માન્યો, અને આનંદમાં તે આનંદમાં દિવસ વ્યતીત થઈ ગયો. તોગાજીએ પણ પોતે ઘણા દિવસે જે વિચારથી જનાનામાં ગયા નહોતા, તે વિચારો પોતાના મનમાં જ રહ્યા અને સરદારોના અતિ આગ્રહથી છેત્રે ખીન ઉપાયે પોતાને જનાનામાં જવું પડે છે, અને મીર સાહેબના કાર્યની મુદત લંબાવાય છે તે સાર ચિંતામાં પોતાનો દિવસ નિર્ગમન કર્યો. પરંતુ હવે જનાનામાં ગયા શિવાય તો છૂટકો જ નથી, એમ માની સંધ્યા સમયે પોતે વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કરવા લાગ્યા. તેઓ તૈયાર થઈને પોતાના માટે ઘોડો તૈયાર રાખવા આજી ફરમાવી બેઠા બેઠા હુકાને ઇન્સાફ આપે છે, એટલામાં પોતાના સસરાને લાંથી જમવા સાર બોલાવવા માણસ આવ્યો. વરદી મળવાથી પોતે ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ જનાનામાં જવા સાર સાથે એક ચોખદાર અને એક હજુરી નોકરને લઈ ચાલ્યા.

“તોગાજી”નો ઘોડો જનાનખાના પાસે આવ્યો, એટલે બોલાવવા આવનાર માણસે ઘોડાને પકડી લીધો, અને “તોગાજી” ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરી જનાનામાં ચાલ્યા. તેઓ દરવાજામાં પેઠા એટલે દાવડીઓએ વધામણાં કરી જનાનામાં દાખલ કર્યા. છેક જનાનાના ઓરડા પાસે મહાપ્રતાપી જગદંજાનો અવતાર સતી “ભટ્ટીયાણી” પ્રાણનાથની રાહ બેઠી જ ઉભાં હતાં. તેમણે પતિને આવતા બેઠાં દટલેક દૂર સુધી તેમને સામા લેવા ગયાં અને પતિના સાથે સાથે સુવાના માટે જે ઓરડો નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યો હતો તેમાં ગયાં.

તોગાજીએ પલંગ ઉપર બેઠક લીધી. ભટ્ટીયાણીજીએ પરમાત્મા સમાન પતિની પૂજા કરી, અને વધાવ્યા અને ટાટ એક બાજુ મૂક્યો. એટલે તોગાજીએ ધર્મપત્નીના હાથ પકડ્યો. ભટ્ટીયાણીજીએ હાથ તુરત છોડાવ્યો અને સામાં ઉભાં રહી હાથ બેડી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં.

કે:-“અનંદાતાર ! આપ કાલરા રોજ તો પધાર્યા કાચ નહિ, શીર આજ કી કારણુરા ખાસ્તે આપરો પધારણો હુવો ?”

તોગાળાએ પવિત્ર ઠકરાળાને જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે:-“દેવી ! “કાલરા રોજ તો મોરા મનમેં યું હુવો કિ મેં, એક માસ મુદતરો “બાકી હે, અણમેં ભટીયાણીરી પાસમેં કી કારણુરે ખાસ્તે જઈ ? “બંશ તો રહ શકે કાચ નહીં, અર કામભોગરા ખાસ્તે તો શાઅને “હિન્દુઓરો લગ્ન કરાયો હે કાચ નહિ.”

ભટીયાણીએ પતિને ઉત્તર આપતાં પૂછ્યું કે:-“જરાં આજ પધારવારો કાંઈ કારણુ હે ?”

તોગાળાએ ઠકરાળાને જવાબ આપ્યો કે:-“આજ હધળા હરદારોને મીલને યું બિચાર કિયો હે કિ, બાદશાહરા પાસમેં મીર સાહબને બેજને ખાર તેર માસરી આર મુદત મંગાવણી, અર મોને જનાનામેં આવવારો આગ્રહ કયો, જરાં હું અઠે આપોરી પાસમેં આયો હું.”

ભટીયાણીએ પતિને કહ્યું કે:-“અનંદાતાર ! હધળા હરદાર અર મીર સાહબ અપણો વંશ રાખવારો ખાસ્તે ચે કરે હે, વો મેં સમજ ગઈ હો; પર હરદારોને મીલને આપોને ઇણુ ખાતરી કુછ ખાતરી દિયોડી હે ? કિ ઇણુ ખાર તેર માસરી મુદતમેં આપણુ દોનુંમાંસું કાંઈ ખંડિત વે જાંચ નહિ ? હજુર આપ બિચાર કરો કિ આપણુ દોનુંકું વો ખાર તેર માસરી મુદતમેં રખણે કી નહિ, વો ખાત તો આખી દુનિયારા માલિક પરમેશ્વરરા હાથરી ખાત હે; અર આપણુ અઠે મૌજશોખરા ખાસ્તે રહશો, અર ખાર મહિનારી માહોં આપણા માંસું કાંઈ ખંડિત હોય ગો, તો શીરને આપોરે અર મોરા પિતાજીરે ખીડા ઉઠાવવારી કાંચ જરૂર થી ? અર, મહારાજરે અતરો બધો દો તરફોરો ખરચ ઉઠાને લગન કરાવવારો કાંઈ કામ હો ? જીણુ મીર સાહબરા ખાસ્તે મહારાજ અતરો બધો ખરચ ભોગવે હે; આપ શિર ઉતારને લડવારા ખાસ્તે તયાર હુવો હો; મું મોરા ખાવિંદરી સાથમેં સતી હોવારા ખાસ્તે તયાર હો; યા બધો કાળ શીર કીણુતરોંસું હો શકશી ? ઇણુ ખાતોરો આપ કાંઈ બિચાર કિયો હે કિ, સરદારોને મુદત માગવારો કલો, અર આપ અઠે પધાર્યા ?”

ભટીયાણીજનાં દહતાલરેલાં અને ધધિરની સત્તા દર્શાવનારાં વચનો સંભળીને તો “તોગાળા” જાણે પોતા ઉપર વિજળી પડી હોય તેમ સ્તબ્ધ જ થઈ ગયા. ભટીયાણીજના આ સવાલનો શો જવાબ આપવો તે પણ તેમને સુઝ્યું નહીં. વળી તેઓ એવા પેણુ

વિચારવમળમાં ગુંથાયા કે, ‘ઓહો, આ ભટ્ટીયાણીને ધન્ય છે ! તથા તેના માતાપિતાને ધન્ય છે કે જેમનાથી આવું સ્ત્રીસ્તન ઉત્પન્ન થયું છે ! પરન્તુ આ જે વિચારો મારું કહેવું સાંભળી ભટ્ટીયાણીને આવ્યા તે વિચારો સરદારોનું કહેવું સાંભળતાં જ મને કેમ ન આવ્યા ? માટે આ ખુલાસો મેળવવા સારું હું અત્યારે જ મારાં માણ પાસે જાઉં.’

આવેા મન સાથે વિચાર કરી, હિમ્મતથી તેમણે ભટ્ટીયાણીને જણાવ્યું કે:—‘દેવી ! જરાં આપ થોડા બખત ઠેર જાઓ. મેં સરદારોનું ઈશુ ખાતરો ખુલાસો લે આવ્યો હો.’

ભટ્ટીયાણીજીએ કણલ રાખી કહ્યું કે:—‘બાણી ખમ્મા, અનદાતાર ! પધારો જરાં.’

x x x x x

તોગાજી તુરત પલંગ ઉપરથી ઉઠ્યા; તેમનું જમવાનું રહ્યું. જનાનાનું સુખ તો સ્વપ્ન સરખું પણ ન રહ્યું. અને નીચે ઉતરી ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ છાવણીમાં ન જતાં, પોતાની સાથેના ચોખ્ખાદારને અને નોકરને છાવણીમાં જવા અને પોતે ઠંયા ગયા છે તે કાઢને પણ નહીં જણાવવા સૂચના કરમાવી. ભટ્ટી સરદારના સ્થળથી પોતાની ઠકરાતનું ગામ થોડે જ દૂર હોવાથી ઘોડાને પોતાના ગામ તરફ વાળ્યો. વિચારની હાર માળમાં ગુંથાયલા તોગાજીને ઘોડા પોતાના ગામની નજીક—થોડે જ દૂર ગામ હતું—આવી પહોંચ્યો.

ગામ નજીક આવ્યું એટલે ઓળખેલી જમીન આવવાથી ઘોડા હણહણ્યો; અને ઘોડાનેા અવાજ સાંભળી એક દાસીએ તોગાજીની માને કહ્યું કે:—‘માણ, ભાઈજીરો પધારણો ઠહે હૈ.’

માણને દાસીનું કહેવું સાંભળી આશ્ચર્ય લાગવાથી દાસીને કહેવા લાગ્યા કે:—‘બાંદી ! અખાર તો તોગો આપણો હૈ કાય નહીં, વેા તો પંચરો આદમી ઠહે ગૌ હૈ, વેા કઠેસું ઇણુ બખત અઠે આવે ? કાલરા રોજતો તોગાજીરો લગત હુવો હોશી, અર આજ આગરા પધાર્યો હોશી, કિ કલ પધારશી. અઠે કઠેસું આવે ?’

આવી રીતે માણ અને દાસી વચ્ચે વાતચિત ચાલી રહી છે તે અરસામાં ઘોડા ડહેલી નજીક આવી પહોંચ્યો, અને ફરી ધર બેઈ હણહણ્યો; એટલે નોકરો જાગી ઉઠ્યા, અને માણને પણ ‘તોગાજી’ આવ્યાની ખાત્રી થઈ, અને તેઓ પણ પોતાના ક્ષત્રિયકૃળમૂષણ, અને પોતાનું નામ અમ્મર કરનાર, પોતાની કુખને દિપાવનાર વીરશિરામણિ પુત્રને લેવા સારૂ ચાલ્યાં. નોકરે ઘોડાને પકડી લીધો, એટલે ‘તોગાજી’ નીચે ઉતર્યા, અને ડહેલીમાં પેઠા. પોતાનાં પવિત્ર

માજી સામાં મળ્યાં. તેમના પવિત્ર ચરણમાં મસ્તક નમાવ્યું, એટલે માજીએ પ્રિય પુત્રને શુભ આશીર્વાદ આપ્યા અને માતા સાથે માતાના ઓરડામાં ગયા.

તોગાજીએ માજીના ઓરડામાંની સઘળી દાસીઓને તથા નોકરો વિગેરેને કુશળ સમાચાર પૂછ્યા; અને તેમને સહુને માજીનો ઓરડો છોડી જવા ફરમાવ્યું. દાસદાસીઓના ગયા બાદ માજીને હાથ જોડી પ્રાર્થના કરતાં કહેવાં લાગ્યા કે:—“માજી ! મેં કાંઈ બાતરૌ ખુલાસો લેવારા બાસ્તે ધણ બખત આપરા પાસ આયો હું, અર અબાર મોરે પીછો લોટ જાણો હૈ. મેં જો બાતરો ખુલાસો લેવારા બાસ્તે આપરા પાસ આયો હું, સો બાત પૂછવાસું મેં મહાપાતકી હોશૌં; પર જો આપ મોંને મોરો ગુન્હો માફ કરશૌ તૌ વૈ માફ હો જશી. તૌ આપ મોંને ફરમાવો કિ મેં જો બાતરો ખુલાસો લેવારા બાસ્તે આયો હું વો બાત આપને પૂછૌં કિ નહીં ?”

માજીએ જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે:—“બેટા ! એડી કાંઈ બાત “હૈ જો થુ અઠૈ રાતવાઈ મોંને પૂછવારા બાસ્તે આયૌ હૈ ? જો હોય “સો મોંને પૂછલૈ. થેં મોરી કુખને દિપાયૌ હૈ; ચારા પૂર્વજેરા નામને “અર કુળને દિપાયૌ હૈ; રાઠોડવંશ દિપાયૌ હૈ, અર ક્ષત્રિયોંરાં રક્ષક “હુવૌ હૈ. થોંને કાય બાતરો પાતક લાગૈ કાય નહિં. જો બાતરી શંકા “થોંને વૈ સો સુખસું મોંને પૂછ દેખ.”

માતાનાં પ્રશંસાત્મક તથા ગુન્હો થતો હોય તો મારી બક્ષનાર વચ્ચેના સાંલળી તોગાજી દહતાથી પૂછવા લાગ્યા કે:—“માજી ! કાલ મોરો લગન હુવો વો તૌ હધળી બાજી આપ જાણૌ હૌ. લગન હુવે પીછું મેં જનાનામેં ગયો કાય નહીં, પણ દુસરા દિન, આજ રોજ હધળા હરદારોંરા અર મીર સાહબરા આગ્રહસું જનાનામેં ગયો. અઠૈ જાયને મેં બૈઠૌ; ધણ બખત લટીયાણી મોંને પૂછવા લાગી કિ, આપ કાલ પધાર્યા નહિ, શીર આજ કીં કારણસું પધાર્યા ? મોંને જવાબ દિયો કિ, હરદારોંને બાર તેર માસરી અધિક મુદત માગવારૌ બંદોબસ્ત કરને મોંને આગ્રહસું અઠૈ બેજયૌ હૈ. મોરો કહણો સુંજુને લટીયાણી મોંને શીર કહવા લાગી કિ,—“જરાં વો બાર તેર માસરી મુદતમેં અપણા દોનુમાંસું કાંઈ ખંડિત હો જાય નહીં, ધણ બાતરી સરદાર લોગ બાત્રી દેવૈ હૈ કિ નહીં ?” લટીયાણીરી યા બાત સુંજુને મોરા ઉપર જીણ તરૌંસું વિજળી પડ જાય યું હુવૌ. અર મોરા મનમેં બિચાર હુવો કિ ‘જો બાતરૌ બિચાર લટીયાણીરા મનમેં હુવો વો બિચાર મોરા મનમેં કિ કારણસું નહીં હુવો ?’ ધણ બાતરો ખુલાસો લેવારા બાસ્તે મું લટીયાણીને સરદારોંરા પાસસું ખુલાસો લેવારૌ કહને અઠૈ આયૌ

હું. જીજીસું જો સત્ય ખાત જૈ સો મોને કહ દો. વે ખાત જીંડી હોશી તો મેં આપોરા દેખતાં અઠે કટાર ખાયને મરશો.”

માતાએ પુત્રની શંકાનું સમાધાન કરતાં જણાવ્યું કે:—“ખેટા! થારે કાઈ ખાતરો અંદેશો મત લાવણો. થારા પિતારો કુળ અર થારા પિતા શુદ્ધ રાહોડ હા, અર મેં શુદ્ધ ક્ષત્રિયાણી હું, જીજીસું કાઈ ખાતરી શંકા હે નહીં. અર થારો શિર ઉતરગા પીછું થારો ધડ સાડા ત્રીન દિન ખરાખર હથિયાર ખાપરશી. પર થારા મનમેં ભડીયાંણીજીમો ખિચાર આયો નહીં, યે ખાતમેં થોનેં કહોં હોં સો સ્વણુ. ખેટા! જાણુ ખખત થેં છોટા ટાખર હા, અર પાલણુમેં બુલતા હા, ધણુ દિનોમેં એક દિન મેં થોનેં પાલણુમેં પોદાયને ઝીલવારા ખાસ્તે ગઈ, અર થું જનગ ઉદને રોવણુ લાગો. શીર રોતાં રોતાં તું એકાકિ ચુપ હોય ગો, જીજીસું મોરા મનમેં શંકા હુઈ કિ, કુંવર રોતા હો શીર એકાકિ કાંય બંધ હુય ગો? ધણુ ખિચારમેં મેં બહાર આયને દેખોં હોં તો હુડી થોને અપણો* દુધ પા રહી હી. મેં થોનેં ધણુ હુંડીરા પાસસું ખુંચ લિયો, અર હુંડીને ગાળો દે મારનેં નિકાલ દી. અર થારા પગ ઝાલને ઉધો બુલાયો, જીજીસું દુધ તો સધળો નિકલગો, પર ધણુ હુંડીરા દુધરો પ્રસ્વેદ કુછ રહ ગયો હોશી, જીજીસું થોનેં દુધરો ભેગ દોવણુસું ખિચાર આયો નહીં.”

માજી પાસેથી સત્ય ખુલાસો મળવાથી તોગાજના મનનું સમાધાન થયું, અને માતાને પગે લાગી તુરત પાછા જવા રજા માગી, એટલે માજીએ આશીર્વાદની વૃષ્ટિ અને હર્ષાશ્રુ વચ્ચે વીર પુત્રને રજા આપી.

x x x x x x

તોગાજ પણુ દિવસ ઉદય થવાના અરસામાં સહજ અંધારામાં ટાવણીમાં પહોંચી ગયા અને આવીને પોતાના ચોખદાર સાથે સહુ સરદારોને તથા મીર સાહેબને બોલાવરાવ્યા. અંધારામાં જ બોલાવવાનું તોગાજને થોડ્ય લાગ્યું, કારણ કે વેહેલી વરદી મળી જાય તો મીર સાહેબ આગરા ન જતાં રોકાઈ જાય. વરદી મળવાથી તુરત તમામ સરદારો તોગાજના તંબુ તરફ આવવા નિકળ્યા અને તંબુ સરદારોથી ભરાઈ ગયો.

* પ્રથમના ક્ષત્રિયોમાં ધાવણુ-દુધ-ભેગના માટે આટલી બધી દહેશત અને સંભાળ રાખવામાં આવતી હતી, ન્યારે અત્યારે તો ચંદાય તે ક્રમ-ખાસ કરીને ખવાસકામની ધાવ રાખી ક્ષત્રિયો પોતાનાં બાળકોને કેટલાંક સ્થળોએ ઉછેરાવે છે. પણ “તોગાજ” જેવા ક્ષત્રિયો તથા તેમનાં “માજી” અને “ભડી-ચાણી” જેવી ક્ષત્રિયાણીઓ હતપત્ત કયાંથી ન થાય ?

સહુના આવ્યા બાદ તોગાજીએ પોતાનું કહેવું શરૂ કર્યું:—“હરદારો! આપ હધળાને મોંને ભટીયાંણીરા નૌરે મોકલવારો આગ્રહ કિયો. જરાં મેં ગયો તો ખરો, પર અઠે ગયા બાદ મોરા મનમેં યું શંકા હુધ કિ, ‘બાર તેર માસરી મુદત આપ માગો, જીણુ બખતમેં મેં યા ભટીયાંણી દોનુંમેંસું કાઢ ખંડિત હોવેં નહીં,’ અણુ બાતરી આપરા માંહીંસું મોંને ખાત્રી કુંણુ દેવે હે? જે હમારામાંસું કાઢ ખંડિત બે જાય તો મીર સાહબરો કાંમ એકસું હો શકે કાય નહીં; જીણુસું જે આપરા માંહીંસું કાઢ ભગવાનરા ધરરી, હમારા દોનુંમેંસું કાઢ ખંડિત હો જાય નહીં, ઈણુ બાતરી ખાત્રી દે શકતા હો, જરાં તો મેં નૌરે જાશો. અર એડી ખાત્રી આપ દે શકો નહીં જરાં તો મેં નૌરે બઢ કાય નહીં; અર અંઠેસું આપણુ હધળા આજ આગરા પધારો, બખત નિકાળણુમેં કાંય કારણુ હે? કાલરી બાતરો કુંણુ માહિતગાર હે?”

સરદારો તો તોગાજીનું કહેવું સાંભળી શો. જવાબ આપવો તેના લચારમાં જ પડી ગયા. હેવટે તેમણે એવો જવાબ પોકર્યું સરદાર માર્ફત અપાવ્યો કે:—“તોગાજી! ભગવાનરા ધરરી બાતરી તો ખાત્રી હમસોં કીણુતરોંસું દી જાય?”

અને તોગાજીએ જ્યારે સરદારોનો આવો ઉત્તર સાંભળ્યો ત્યારે જણાવ્યું કે:—“જરાં આજ અંઠેસું પરભારો આગરા જવારા બાસ્તે નિકળવારો બંદોબસ્ત કરાવવારા બાસ્તે આપ હધળા હરદાર જાયને મહારાજને બિનંતિ કરને નક્કિ કર લો, જીણુસું આપણુ આજ અંઠેસું નિકળ જાય.”

તોગાજીનું કહેવું સાંભળી સરદારો વેરાયા અને પોતપોતાના તંબુ-ઓમાં જઈ નિલનિયમમાં જોડાયા. તોગાજી પણ પોતાના નિલ કર્મમાં જોડાયા. નિલનિયમથી પરવારી કેટલાક સરદારો મહારાજના તંબુએ ગયા અને મહારાજને તમામ હકિકતથી વાકેફ કરી તોગાજીના વિચારો જણાવ્યા. મહારાજએ તોગાજીની બહુ જ પ્રશંસા કરી અને નાસ્તો કરી આગરા તરફ અગાડી સવારીને કૂચ કરવાની આજ્ઞા ફરમાવી.

ભટ્ટી સરદારને પણ આજે સવારી કૂચ કરવાના સમાચાર મોકલાવ્યા. તેણે પણ પોતાની પુત્રીને તૈયાર કરવા જનાનામાં આજ્ઞા ફરમાવી.

અહીં સહુ જન મહારાજના હુકમ મુજબ નાસ્તો કરી તૈયાર થઈ અને તોગાજી પણ પોતાના સાથે તૈયાર રાખવામાં આવેલા હાથી ઉપર પ્રથમ સવાર થયા અને જન રવાના થઈ.

અહીં ભટ્ટી સરદારે પુત્રીને તૈયાર કરી રચાઈ કર્યાં, તેમનાં

માજી તથા સખીસાહેલીઓએ તેમને ઇવટની સારી શીખ આપી. ત્યાર બાદ કન્યાપક્ષના કેટલાંક માણસો સાથે કન્યાનો રથ જાનને આવી મળ્યો. એટલે તોગાજી પણ દાંથી ઉપરથી ઉતરી રથારૂ થયા અને જાન આગાના પંથે પડી.

મહારાજાએ પોતાના વિશ્વાસુ માણસો સાથે તમામ રજવાડામાં તોગાજીની સવારી આજે આગ્રા જવા સારૂ નીકળી ચૂકી છે, માટે સહુએ પોતપોતાના સરંજામ સહુ આગ્રા આવવા નીકળવા સૂચનાઓ આપી દીધી અને સાથે વાત પણ બહાર ન પડે તે સારૂ માણસોને સૂચનાઓ આપવામાં આવી.

મહારાજા તરફથી સંદેશો મળવાથી, તથા કેટલાક રાજસ્થાનો તરફથી પ્રથમ સંકેત કરી રાખવા મુજબ પહેલાંથી પોતપોતાના સરંજામ પણ આગ્રામાં આવી પહોંચ્યા અને આગ્રામાં તમામ રાજપૂત ઉમરાવોના ઉતારા પચરંગી સેનાઓથી શોભી ઉઠવા લાગ્યા.

ભટ્ટી સરદારને લાંથી નીકળ્યા બાદ જોધપુર મહારાજા ગજસિંહજી પણ વીરવર “તોગાજી” અને અન્ય સરદારો તથા મીર ખાનઝાખાન સાથે કેટલાક દિવસની મુસાફરી કરી આગ્રા આવી પહોંચ્યા.

આ વખતે આગ્રા શહેરમાં તમામ રાજપૂતોનું એકંદર ત્રણથી ચાર લાખ જેટલું સૈન્ય એકઠું થયું હતું.

તમામ ઉમરાવો આવી મહારાજાને મળ્યા અને પોતપોતાની સાથે આટલું આટલું સૈન્ય લાવ્યા છે, એમ મહારાજાને ખબર કરી ગયા. મહારાજા તેમને હરહંમેશ પોતપોતાના સૈન્યને તૈયાર રાખવાની સામી સૂચનાઓ પણ કરી દીધી. કારણ મહારાજા જાણતા હતા કે કદાચ દગલખાજી થાય તો એકી સાથે હલ્લો કરવામાં ફાવી શકાય. વળી તેમણે પોતાના સૈન્યને પણ હર વખત તૈયાર રહેવાના માટે આગ્રા દરમ્યાન, અને ઉતારાની આજુબાજુ સખત લશ્કરી પેહરો ગોઠવ્યો, અને તેની પોતે જાતે જ દેખરેખ રાખવા લાગ્યા.

અકરણ નવમું

તોગાજીની આગ્રામાં સવારી

હોહા!—રાજપૂતોના દાવડા, સરખોરા બારા;
રીઝવીયા મોજાં દિયે, ખીજવીયા ખારા.

આગ્રામાં સવારી આવ્યા બાદ રાજપૂતોએ સૈન્ય પણ પોતાના ઉતારામાં તૈયાર રાખવાનો અને ઉતારાની આસપાસ સખત લશ્કરી બંદોબસ્ત રાખવાનો મહારાજાના હુકમને તો આપણે જાણીએ જ

છીએ. હવે આગળની હકિકત જાણવાની આપણને જરૂર જણાય છે, માટે ચાલો હવે આપણે આપણું લક્ષ્ય તે તરફ દોડાવીએ.

મુદતના દિવસને માત્ર બે જ દિવસ બાકી હતા તે વખતે કેટલાક રાજપૂત સરદારોએ આવીને મહારાજને વિનંતિ કરી કે:—“હુજૂર! “તોગાજી”ની સવારી સધળા રાજપૂતોરા સરંજામ સાથે આજ રાતરા કહાડવારા બારતૈ હમારો આગ્રહ છે, સો સ્વીકારને હુજૂર ધણુતરોસું આજા ફરમાવૈ. અર સવારીરા બારતૈ બંદોબસ્ત બૈ જાય.”

મહારાજે પણ આ ક્ષત્રિયોનાં વીરત્વ જાણવા સારૂ તેમને કહ્યું કે “આપ જાણો છો કે બાદશાહરા પાસે બહુ સૈન્ય છે, અર બખ્ત પર તોફાન વૈ જાય તો કાંઈ કરણો?”

સરદારોએ મહારાજને જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે:—“અબદાતાર! અણુ તરોસું જો તોફાન બૈ જાય તો પેલ પેલો તો બાદશાહને પકડવારો બંદોબસ્ત કિયો જાય; અર જો થું નાં બણુ સકયો તો ઝંઘડો બૈ જાશી, અર ઝંઘડામેં બહોતસા ક્ષત્રિ શિર પડયા પીછું લડશી; અર બાદશાહ દેખશી અર “તોગોજી” બચ જાય, તો બચ જાય. દોનું બારતોસું આપણને લાલ છે, બારતે જરૂર આજ રાતરા બખ્ત સવારીરો બંદોબસ્ત કરાવવારી કૃપા બૈ જાય.”

મહારાજએ રાજપૂતોની ઇચ્છા જાણી સર્જારે સવારી કહાડવાની તેમને સંમતિ આપી અને બોહોતર રજવાડાના ઉતારાઓ ઉપર તે સવારીમાં લાગ લેવા સારૂ પધારવાનાં આમંત્રણો કહેવડાવ્યાં. તે મુજબ બાદશાહને પણ વરદી મોકલાવી કે, ‘રાત્રિના સમયમાં વીરવર તોગાજીની સવારી જોધપુરના ઉતારામાંથી ચઢાવી આપ્યા આગ્રા શહેરમાં ફેરવવાની છે. માટે તોફાન કોઈ પ્રકારનું ન થાય તે સારૂ શહેરમાં બંદોબસ્ત રખાવવાની જરૂર હોય તો તે રખાવવો.’ વળી તે સાથે મહારાજે એમ પણ કહાવ્યું કે, ‘તમામ મુસલમાનોને આપ તાકિદ કરશો કે, જેથી રાજપૂતોનું દિલ ઉસ્કેરાય તેવું કંઈ કૃત્ય તેઓ કરે નહીં; નહીં તો ઝનુનમાં આવી ગયલા રાજપૂતો કદાચ અમારા કબજામાં નહીં રહી શકે.’

બાદશાહને બ્યારે આ સમાચાર મળ્યા ત્યારે તેના ઉદ્વેગનો પાર રહ્યો નહીં. તેણે કેટલોક વિચાર કર્યા બાદ આવેલા માણસ સાથે પોતાના નકીબને મહારાજ પાસે મોકલી કહેવડાવ્યું કે:—“આપ, ધારો છો તે મુજબ બંદોબસ્ત કરવામાં આવશે, તો પણ હિન્દુઓ ઝનુન ઉપર હોવાથી ઝંઘડો જાગવા સંભવ રહે છે. માટે સવારી કહાડવાનું આગ્રાના રક્ષણાર્થે બંધ રાખવાનું ઠરે તો વધુ સારૂ.”

ત મા રો

હંદગીનો મફત વીમો

ન્યુ ઓમ્બે એડીંગ કોરપોરેશન લી.
માં ઉતરાવો. ૧૮ થી ૫૫ વર્ષના સ્ત્રી પુરૂષોના
મફત હંદગીના વીમા ઉતારે છે.

હેડ ઓફીસ: ૧૭ એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ.

દરેક ઘરમાં ખાસ રાખવા લાયક
મહાત્માની પ્રસાદી

સાદી શિખામણુ ભાગ ૧ થી ૮.

ધર્મ, નીતિ, સદાચરણના ઉત્તમ દૃષ્ટાંતો સાથે અતિશય લોકપ્રિય થઈ પડેલ આ પુસ્તક વિશે સાક્ષરોના હંઆ અભિપ્રાયો પડ્યા છે. સુંદર કાગળ, મનોહર છપાઈ ને સોનેરી નામ સાથે પાકા બાઈડીંગથી પ્રગટ થયેલું છે. એક પ્રત મંગાવી ખાત્રી કરો. પ્રથમ ભાગનો રૂા. ૧ ને સારખાદ દરેક ભાગના રૂા. ૨, પોષ્ટેજ ભૂંડું. વડોદરા રાજ્યના ફેળવણી ખાતાએ સદરહુ પુસ્તક મંજૂર કર્યું છે. હવે થોડી નકલો બાકી છે તુર્ત મંગાવો.

એન. એમ. ત્રીપાઠી,

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે,

નૂલ દરવાજો, અમદાવાદ.

મગનલાલ શંકરભાઈ પટેલ.

પાટણ (ઉ.-ગુજરાત.)

સાલેમાહમદ પદમશીની ફાં.,

૧૪૧, ચકલા સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૩.

અમારે ત્યાંથી પ્રખ્યાત મેકરોના તથા

અમારા જાણીતા ટ્રેડ માર્કના હરીકન,

લેમ્પવેર, કોકરી, પોરસીલેનવેર,

અરઘનવેર, ગ્લાસવેર તથા ધના-

મલવેરનો તમામ જાતનો માલ

તેયાર મળશે.

સંવત ૧૯૩૨ ની સાલથી સ્થાપના
જ્યારે તમારે શુદ્ધ સ્વદેશી અને સુગંધીમય
અગરબત્તી, દશાંગધૂપ, સુરજ છાપનું કેસર
સોના રૂપાનો વરખ વિગેરે

જેત દેરાસરો તથા દરેક ધર્મોનાં દેવળો માટેનો ઉપયોગી
સામાન જોઈએ ત્યારે જુની અને જાણીતી

જેશી લલ્લુભાઈ શંભુરામની પેલીને

લખો:-દેશીવાડાની પોળ સામે, હ. નં. ૫૮. અમદાવાદ.

મનુષ્યની આંખો માટે કુદરતે બનાવેલી દવા.

કાશ્મીરી લોટસ હની.

જે નિયમિત આંજવાથી આંખના દરેક સાધ્ય રોગો મટી મોતીયા સુદ્ધાં ગળી જઈ જઈગીશર આંખો તેજસ્વી રહે છે. તે કાશ્મીરના વિરલ તળાવોમાં થતું અને મહામહેનતે મેળવાતું અસલ પદ્મમધુ શાસ્ત્રીય રીતે શુદ્ધ કરી ઉચું લીમસેની કપુર મેળવી રાખેલું તમારા માટે તૈયાર છે.

નાની શીશીના રૂ. ૪. મોટીના ૫. પોસ્ટેજ ભરવું.

લખો:-મેનેજર જીવનશક્તિ કાર્યાલય, કોટડા, (વાયા ભુજ) કચ્છ.

ગુજરાતી પ્રેસની

અરેબિયન નાઈટ્સ

પરપ થી વધુ ચિત્રોવાળી

કર્તા *અલિ હામદુ - દેશી*

આ વાર્તાના પુસ્તકને અરબી ભાષામાં અલફ લયલા વ લયલા અથવા એક હજાર ને એક રાતની વાર્તાઓ કહે છે. તેનું ગુજરાતી ભાષામાં સર્વથી સરળ અને ઉત્તમ ભાષાંતર “ગુજરાતી” પત્રના આવ તંત્રી ઈન્ઝારામ સૂર્યરામ દેશાઈએ કરેલું છે, અને ત્રીજી આવૃત્તિમાં મણિલાલ ઈન્ઝારામ દેશાઈએ સુધારો કર્યો છે. આ અદ્ભુત પુસ્તક વિષે લખવાનું હોય જ નહિ. એમાં ગુજરાતી ભાષામાં છપાયેલાં કોઈ પણ સચિત્ર પુસ્તક કરતાં સહુથી વધારે સારાં ચિત્રો છે. એમાં વાર્તાઓ તો એવી સરસ છે કે જેનું વર્ણન કરવા બેસીએ તો પાર આવે નહિ. આ વાર્તાઓ જગવિખ્યાત છે. એકવાર ગ્રંથ હાથમાં લીધો તો પાછો સુકવો ગમશે નહિ. ઈંગ્લાંડનો મરહુમ વડો પ્રધાન ગ્લાડસ્ટન લખે છે કે ન્યારે ન્યારે તે કામના બોલથી થાકી જાય છે ત્યારે ત્યારે વિશ્રાંતિ મેળવવા ને મનને આનંદી બનાવવા, જે જે પુસ્તકો વાંચે છે, તેમાં અરેબિયન નાઈટ્સ પણ છે. મી. લેખુચાયરે ઘરમાં રાખવા જોગ જે ૧૦૦ ગ્રંથો ગણાવ્યા છે તેમાં અરેબિયન નાઈટ્સ પણ એક છે. આ આવૃત્તિ બર્ટનની છેલ્લી આવૃત્તિ ઉપરથી સુધારી વધારવામાં આવી છે અને તેમાં ઐતિહાસિક વિષયો અને અન્વેષણથી ભરપૂર પ્રસ્તાવના લખી છે. સુધારેલી વધારેલી નવી આવૃત્તિમાં બધાં મળીને લગભગ પરપ સુંદર આકર્ષક ચિત્રો છાપવામાં આવેલાં છે. કિંમત રૂ. ૧૨-૦-૦

ગ્રાહકો અને લાયબ્રેરીઓ માટે આ મોટાં પુસ્તકને ચાર ભાગમાં છુટાં છુટાં પણ ખાંધવામાં આવ્યાં છે. દરેક ભાગની કિંમત રૂ. ૩-૮-૦ છે.

નકીબે જઈને બાદશાહનો સંદેશો મહારાજને પહોંચાડ્યો. પરંતુ મહારાજે જણાવ્યું કે “સલામત બાદશાહનું પેશ કર દો કી, રાજ-પૂતેરો મોરા ઉપર બહોત આગ્રહ હુવો હૈ, છલ્લું મોરે સવારી કહાડવારા વિચાર ઉપર આવણો પંજો હૈ, અર મેં સવારીરો કામ બંધ રખા શકું યું કાય નહીં હૈ.”

આ નકીબે જઈને બાદશાહને સમાચાર આપ્યા અને બાદ-શાહ હવે આગ્રાના રક્ષણ સાર શો ઉપાય કરવો તેના વિચારમાં પડ્યો. વળી તેને એ પણ ખ્યાલ ઉત્પન્ન થયો કે, “આજે જ ન્યારે રાજપૂતો આવા ઝનુન ઉપર છે તો જે દિવસે “તોગો” દરબારમાં આવશે ત્યારે તો તે લોકો આથી પણ વિશેષ ઝનુનમાં આવશે, અને આ વખતે આગ્રાને આથી પણ વિશેષ રક્ષણની જરૂર છે. તેણે પ્રથમ તો બહારથી જેટલું સૈન્ય મુદતના દિવસે હાજર થઈ શકે તેટલું નજીકમાં હતું તેને ત્વરિત મુદતના દિવસે આગ્રામાં હાજર થવા બબરો મોકલાવવા પોતાના અધિકારીઓને જણાવ્યું. બાદ તેણે એવો હુકમ કર્યો કે, “સવારી જે રસ્તે થઈને જવાની છે તે રસ્તે અને બાબુ લશ્કરી પેહરો રાખવો અને તમામ મુસલમાની સૈન્યને એવી પણ તાકિદ આપી કે, તેઓએ કામ પણ હિન્દુની લાગણી ઉશ્કેરાય તેવું કંઈ જ કૃત્ય કરવું નહીં. બલકે હિન્દુઓ તરફથી મુસલમાન સૈન્યની લાગણી ઉશ્કેરાય તેવું કંઈ કૃત્ય કરવામાં આવે તો પણ મુસલમાન સૈન્યે તે સહન કરી અમરો ઉમો કરવાનું કારણ ન આપવું.”

આ ઉપરાંત બાદશાહે પોતાના સૈન્યાધિકારીઓ તથા મુલકી અધિકારીઓને પણ ન્યાં સુધી સવારી બેઠપુરના ઉતારામાં પરત પોહાવે ત્યાં સુધી તૈયાર રહેવા તાકિદ આપતાં જણાવ્યું કે, “કદાચ અમરોનો પ્રસંગ અને તો તેઓએ તેને શાન્ત કરવાના ઉપાયો અમલમાં આણવા.”

આ બધા બંદોબસ્ત કર્યા બાદ બાદશાહે પોતાના માટે વાહન તૈયાર રખાવી રાજમહેલને પણ ફરતો સખ્ત પેરાનો-લશ્કરી-બંદો-બસ્ત કરાવ્યો. તેને એવી દહેશત હતી કે જે અમરો બગશે તો કદાચ હિન્દુઓ પ્રથમ જ મને પકડવા આવશે.

આ પ્રમાણે સાંજ સુધી બધા બંદોબસ્ત કર્યા બાદ પણ બાદશાહના મનમાં નિરાંત વળી નહીં. તે પોતાના શાહી મહેલમાં ગુપ્ત રીતે સવારીનું શું પરિણામ આવે છે તે જોવા સાર બેઠો.

આવી રીતે બાદશાહે આગ્રાના બંદોબસ્તમાં અને રાજપૂતોએ “તોગાજી”ની સવારીના બંદોબસ્તમાં દિવસ બીતીત કર્યો. સંધ્યા-

સમય આવી લાગ્યો. આગ્રામાં મુસલમાની સૈન્યની ગોઠવણુ યોગ્ય સૂચના સાથે કરવામાં આવી.

હિન્દુઓ પણ જન્મવા વિગેરેના કાર્યમાં ગુંથાઈ ગયા. એમ કરતાં કરતાં સાડાં સાત અને આઠ પણ વાગ્યા. જોધપુરનું સૈન્ય તૈયાર થઈ ગયું અને સવારીના રસ્તામાં આવી ગોઠવાઈ ગયું. એક પછી એક તમામ ઉમરાવો પણ પોતપોતાના સરંજામ સાથે આવવા લાગ્યા, અને પોતપોતાના અનુક્રમે ગોઠવાયા. આવી રીતે એક કલાક જેટલા વખતમાં તો તમામ રાજપૂત સૈન્ય પોતપોતાના અનુક્રમે ગોઠવાયું. એટલે જોધપુરના ઉતારામાંથી સેનાની અંખાડીઓવાળા બે હાથી નીકળ્યા. તે હાથીઓને જોતાં જ સૈન્યે “વીર તોગાજીરી જય” “મહારાજ ગજસિંહજીરી જય” એમ જયકારના અવાજો કર્યા અને મહારાજનાં હુકમ મુજબ મહારાજનો હાથી જોધપુરના સૈન્યના મધ્ય ભાગમાં ગોઠવવામાં આવ્યો અને વીરવર “તોગાજી” નો હાથી જોધપુરના સૈન્યના મોખરે રાખવામાં આવ્યો.

તોગાજીના હાથીની અગાડી કેટલાક રાઠોડ અંગરક્ષકનું સૈન્ય હતું અને પછાડી પણ તે જ મુજબ અંગરક્ષકો રાખવામાં આવ્યા હતા.

“તોગાજી”ના હાથી ઉપર સુવર્ણની અંખાડી હતી. તેમની બેઠકના પછવાડેના ભાગમાં બે રાઠોડો ખુદ્દી સમશેર લઈ બેઠા હતા અને અંખાડીની બન્ને બાજુની પગથીઓ ઉપર એક એક સુવર્ણના હાથાવાળો ચમ્મર કરનાર રાઠોડ અને એક એક ખુદ્દી સમશેરવાળો રાઠોડ રાખવામાં આવ્યા હતા. એ દિને વીર “તોગાજી”ના હાથીના રક્ષણના ઉપાયો યોજવામાં આવ્યા હતા. તે ઉપરાંત અંગરક્ષણ કરનાર સૈન્યના તમામ રાઠોડો સેનાનીઓએ પણ પોતાની સમશેરો ખુદ્દી જ રાખી હતી.

વીરવર “તોગાજી”ને સુવર્ણ અને હીરાપત્તાનાં નંગોથી લથ્થ-બથ્થ કરી નાખવામાં આવ્યા હતા. તે એટલા સુધી કે તેમના અંગનો માત્ર કોઈક જ ભાગ ખુદ્દો દેખાતો હતો.

જ્યારે મહારાજને વરદી પહોંચાડવામાં આવી કે ‘તમામ રજવાડાનાં સૈન્ય આવી પોતપોતાની મિસાલે ગોઠવાયાં છે’ એટલે મહારાજએ સવારીને ચાલવા આજ્ઞા ફરમાવી. પુનઃ “વીર તોગાજીરી જય” “મહારાજ ગજસિંહજીરી જય”ના પ્રચંડ જયઘોષ વચ્ચે સવારી આગ્રા તરફ ચાલી. સવારી આગ્રાના દરવાજામાં પેઠી ત્યારે દરવાજા પાસે ઉભેલા શાહી સૈન્યે વીર “તોગાજી”ને નમન કર્યું; અને તેઓ તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. સવારી દરવાજામાં થઈને શહેરમાં ચાલી.

શહેરમાં સ્થળે સ્થળે સંખ્યાબંધ હિન્દુ મુસલમાનોનાં ટ્રાળાં વીર “તોગાજી” જેવા ક્ષત્રિય વીરનાં દર્શન સાર આવી એકત્ર થયલાં જણાતાં હતાં. જેમ જેમ તેમના આંગળ થઈ “તોગાજી”ની સવારી નીકળતી હતી, તેમ તેમ તેઓ તેના જયઘોષ કરતા હતા, અને તેના ઉપર પુષ્પતી વૃષ્ટિઓ કરતા હતા.

આવી રીતે સમગ્ર શહેરમાં ફરી વીર “તોગાજી”ની સવારી જોધપુરના ઉતારે પરત આવી. કમુંઆ થયા, બાદ તમામ ઉમરાવો પોતપોતાનાં મુકામો તરફ જવા સાર પોતપોતાના સરંજામ સાથે નીકળ્યા.

બાદશાહને પણ જ્યારે આ સવારી જોધપુરના ઉતારે પહોંચ્યાના સમાચાર પહોંચ્યાડવામાં આવ્યા ત્યારે તેના મનમાંથી ચિંતા ઓછી થઈ.

પ્રકરણ દશમું

તોગારી તલવાર

હોહા:-અઠે સુજસ પ્રભુતા ઉઠે, અવસર મરિયાં આય;

મરણો ધરરી મૌઝિયા, જમ ન નરક લે જય.

પ્રાતઃકાળનો સમય થયો. સૂર્યનારાયણ પોતાનો વંશજવીર “તોગો” આજે બાદશાહની ખોટી જીદથી પ્રાણાર્પણ કરવાનો છે, એમ જાણી ક્રોધાવેશમાં આવી રક્તવર્ણુથી ઉદય થયા. પોતાના વંશના ઉત્પાદક સૂર્યદેવને ક્રોધાવેશમાં જોઈ રોડોડોનાં અંતઃકરણમાં ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય એ પણ સ્વાભાવિક જ હતું; તેથી તેઓ પણ ક્રોધાવેશમાં આવ્યા.

આ સમયનો લાલ લેતાં મહારાજાએ તમામ રોડોડ સામંતોને પાસે બોલાવ્યા અને કહ્યું કે:-“હરદારો! આજ આપ હથળા આપણા વંશરા ઉત્પાદક ભગવાન સૂર્યરા દર્શન કરો. આજ બાદશાહરી જીદસું અપણો એક વંશજ મરવારા ખાસ્તે તૈયાર હુવો હૈ, ઈણુ ખાસ્તે આપ ક્રોધમેં આપણા હૈ અર આપરો વર્ણુ રક્ત બૈ ગૌ હૈ. જરા કતરીઈ પેઠી પૂવોરા પૂર્વજોરા મનમેં અપણા વંશરો અભિમાન અણુરીતસું હૈ, તો અપણા મનોમેં પણ હોણો ચાહિજે કે નહીં?”

રાજપૂતોએ વચ્ચે જ જવાબ આપ્યો કે:-“જર હોણો ચાહિજે; અર હમારાં રૂવાં રૂવાંમાં વંશરો અભિમાન હૈ.”

મહારાજો પુનઃ શરૂ કરતાં જણાવ્યું કે: “જરા આજ દરબારમેં અપણે બવણો હૈ, અર જે બાદશાહસું કાઈ રીતરો દગો કિયો જાય તો અપણા વંશરા માનરા ખાતર અપણે કાઈ કરણો?”

રોઠોડોએ જવાબ આપ્યો કે: “અપણે દૂસરો કાંઈ કરવો છે? આપણુ મરશો અર બેદશાહને મારશો, અણુ બખત હમારે ઔર કાંઈ ખિયાર કરવારી જરૂરત છે?”

મહારાજે કહ્યું: “જરાં આપ સહુ આપ આપરા મુકામ પર પધારો, અર તૈયાર હોને અઠે આવો. અઠેસું કસુંબો લેને આપણુ નીકળશો.”

સરદારોએ જો “હુકમ અજદાતાર,” કહી ચાલતી પકડી અને મુકામો ઉપર જઈ નાહી ધોઈ, નિત્ય કર્મોથી પરવારી, વસ્ત્રપરિધાન કરી, અસ્ત્રશસ્ત્ર ધારણુ કરી મહારાજની સાનિધ્યમાં હાજર થયા. મહારાજ પણ આજનો રોઠોડોનો અત્યંત આનંદ જોઈ પોતાના મનથી આનંદ માનવા લાગ્યા.

બાદશાહી સૈન્ય પણ શાહી હુકમ મુજબ આગલા દિવસની રાત્રિ સુધી આવી ગયું હતું, તેને શાહી મહેલથી શહેરમાં તમામ સ્થળોએ યોગ્ય જથ્થામાં તથા છુટું છુટું સવાર થતાં જ ગોઠવવાની બાદશાહ તરફથી ગોઠવણુ કરી નાખવામાં આવી. અન્ય ફાજલ સૈન્યને તૈયાર થઈ નગર બહાર રહેવા વરદીઓ અપાઈ ગઈ, અને દરબાર વખતે પણ દરબારમાં થોડી સંખ્યામાં સૈન્યનો પહેરો રાખવામાં આવ્યો. આ રીતે બાદશાહે પોતાની બાદશાહતને અણુધારેલી જોહરી લીધેલી આકૃતમાંથી બચાવવાના ઉપાયો યોજ્યા.

અહીં તમામ રોઠોડો મહારાજ હજુર આવી હાજર થયા. એક પછી એક એમ તમામ ઉમરાવો પણ પોતાના સરંજામ સાથે આવવા લાગ્યા. તમામ ઉમરાવોને મહારાજે કસુંબા સોર યોલાવ્યા અને તેઓ આવી હાજર થયા એટલે મહારાજે કસુંબા ફેરવવા આજ્ઞા કરમાવી.

કસુંબા ફરી વળ્યા અને ઉમરાવો હુક્કા પીવા માંડ્યા એટલે મહારાજે સવારીનો બંદોબસ્ત કરતાં જણાવ્યું કે:—“દેજો, આપણુ હુધળા એકત્ર હો. અપણે અપણો બાકી રહેલો તો સધળો સૈન્ય દરવાજરા બહાર તૈયાર રાખણો, અર દરવાજાસું દરબારે આમ સુધીમેં થોડા થોડા જથ્થામેં લશ્કર રાખણો. હર એક ઉમરાવને અપણી લારમેં ચાર ચાર બહાદુર રાજપૂતોને રાખણા, અર “તોગાજી” રી લારમેં મોરા દશ સરદાર રહશી; કયું કી બાદશાહ હૈ, સો દગો રમવારો ખિયાર કરૈ, તો અણુનેં માલુમ પડ જાય કિ રાજપૂતોસું દગો યું કરનેં કિયો જાય હૈ?”

સધળા ઉમરાવોએ મહારાજના અભિપ્રાયને અનુમોદન આપતાં જણાવ્યું કે:—“હુરૂરો ફરમાવણો બરાબર છે. બાદશાહ, તાકડો મિલ બધ તો દગલબાજી કરવા ચુકે કાપ નહીં.”

આ પ્રમાણે મહારાજે લશ્કરને ગોઠવાઈ જવા આજ્ઞા કરી અને બાદશાહને સમાચાર કહેવડાવ્યા કે: “આપેનું હીક લાગે ધણુ રીતસું આગ્રારો બંદોબસ્ત કરવાય હો. રાજપૂતોરા સધળા સરંજામસું “તોગોજી” ક્ષાત્રવટ દીખવવા આવે હું.”

ચોખ્ખદારે નકીય સાથે બાદશાહને સમાચાર કહેવડાવ્યા. એટલે બાદશાહે શહેરનો બંદોબસ્ત થઈ જવાની પુત: ખાત્રી કરી અને કહેવડાવ્યું કે “આણે દો, કુછ હરકત નહી.”

નકીએ ચોખ્ખદારને વરદી આપી. મારતે ઘોડે ચોખ્ખદારે જમીને મહારાજને વરદી આપી અને મહારાજે સવારી કહાડવા હુકમ કર્યો.

મહારાજ તથા તોગોજી માટે બે હાથીઓ લાવી ઉભા રાખવામાં આવ્યા, એટલે મહારાજએ હર્ષાશ્રુઓ સહિત પ્રથમ વીર “તોગોજી”ને તેમના હાથી ઉપર બેસાડ્યા. તોગોજીની પછાડી હિન્દુ રાજપૂતોની પ્રશંસા કરતાં કષ્ટમાં આવી પડેલા ગીર ખાનઝાખાનને આશ્ચર્ય સાથે બેસાડવામાં આવ્યા. પછી પોતે પોતાના હાથી ઉપર બેઠા. મહારાજ પણ હાથી ઉપર બેઠા, એટલે માવતોએ અને હાથીઓને ઉઠાડ્યા અને હાથીઓને ઉતારા બહાર કહાડવામાં આવ્યા. આ બે હાથીઓ બહાર આવ્યા, એટલે તમામ ઉમરાવો પણ એક પછી એક પોતાના હાથીઓ સાથે બેઠા અને માત્ર તમામ હાથીઓનું જ જણે સરખંસ કહાડવાનું હોય તેમ એક લાંબી હાથીઓની હાર દેખાવા લાગી. હાથીઓ બરાબર ગોઠવાયા, એટલે મહારાજને અને બાજુ ચાર ચાર ઘોડેસ્વારોની લારબંધ દુકડીઓને ગોઠવાઈ જવાની આજ્ઞા ફરમાવી. આ રીતે ઘોડાઓ પણ ગોઠવાયા, એટલે મહારાજને સવારીને વધવાની આજ્ઞા ફરમાવી. સૈન્યના “વીર તોગોજીરી જય,” “મહારાજ ગજસિંહજીરી જય”ના અવાજ વચ્ચે સવારી આગરા તરફ ચાલી. આ વખતે વીર તોગોજીના મન ઉપર મરવાની દિલગીરી કે ચિંતા કંઈ જ દેખાતી નહોતી. પરંતુ તેની મુખમુદ્રા ઉપરથી દેખાતું હતું કે તે એક મહાન આનંદ અનુભવે છે. જેમ જેમ સવારી આગળ વધતી ગઈ, અને જ્યાં જ્યાં રાજપૂત સૈન્યો ગોઠવાયાં હતાં ત્યાં ત્યાં સવારી આવતી, એટલે રાજપૂતો હર્ષધેલા થઈ “વીર તોગોજીરી જય,” “મહારાજ ગજસિંહજીરી જય”ના ઘોષ કરતા હતા.

સૈન્યનાં અને તોગાજીનાં દર્શન સારૂ સ્થળે સ્થળે એકત્ર થયલા લોકોના જય જયકારના ઘોષ વચ્ચે સવારી દરબારગૃહ પાસે આવી પહોંચી, એટલે હાથીઓને બેત કરવામાં આવ્યા. તમામ ઉમરાવો હાથીઓ ઉપરથી ઉતર્યા, રાજના દરબારમાં આવવાના રંગ કરતાં રાજપૂતોમાં આજે જુદા જ પ્રકારનો રંગ અને તેજ દેખાતાં હતાં. તમામ ઉમરાવો હાથીઓ ઉપરથી ઉતર્યા અને પોતાના અંગ-રક્ષકોને લઈ મહારાજ સમક્ષ હાજર થયા. એટલે મહારાજએ પ્રથમ આગળ જ “તોગાજી”ને અને તેમની સાથે મીર ખાનઝાખાનને ચાલવા કહ્યું અને તેમની સાથે પોતાના દશ સરદારોને ચાલવા ફરમાવ્યું. તેમની પછવાડે અનુક્રમે સહુ સરદારોને પોતાની સાથે અંગરક્ષકો લઈ ચાલવા જણાવ્યું. તોગાજીના આગળ ચાર અંગરક્ષકો લઈ, હાથમાં સુવર્ણનો થાળ રાખી પોતે ચાલ્યા.

જે વખતે આ રાજપૂતો ભારે દખ્ખા સાથે દરબારમાં પેઠા તે વખતે દરબારમાં બેઠેલા મુસલમાનોના મનમાં આજે બાદશાહતની રક્ષા થવા સારૂ તેમ જ પોતાના પ્રાણુની રક્ષા સારૂ પણ ફેશત લાગી. રાજપૂતો દરબારમાં આવ્યા ત્યારે મુસલમાન ખાતો અને અન્ય અધિકારીઓથી તેમનું તેજ સહન થઈ શક્યું નહીં. તેમ તેઓ તેમના આસનો ઉપર બેસી પણ શક્યા નહીં, પણ રાજપૂતોનો દબદબો જોઈ તેઓ પોતાના આસનો ઉપર ઉભા થઈ ગયા, અને મહારાજ ગજ-સિંહજીને તથા વીર “તોગાજી”ને નમન કરવા લાગ્યા. વળી દરબારમાં આવતાં જ ઉમરાવોના રક્ષણુ સારૂ દરબારમાં આવેલા રાજપૂતોએ “વીર તોગાજીરી જય”નો ગગનમંડળને પણ વિદીર્ણુ કરે તેવો અવાજ કર્યો. તે અવાજથી બાદશાહને રાજપૂતો દરબારમાં આવ્યાની ખબર પહોંચી ગઈ. છતાં નિયમાનુસાર નકીબે જઈ પાદશાહને વરદી આપી, એટલે પોતાના રક્ષણુ સારૂ સાથે કેટલાક રક્ષકો લઈ બાદશાહ દરબારમાં આવ્યા. બાદશાહના આવવાથી તમામ દરબારીઓ આસનથી ઉભા થયા અને બાદશાહના બેઠા પછી પુનઃ પોતપોતાનાં આસન પર બેઠા.

બાદશાહે આવતાં જ પોતાના આસને બેસીને વીર “તોગાજી”ના સામું જોવા માંડ્યું, પરંતુ તેના મુખ ઉપરના તેજથી તે અંજાઈ ગયો. કારણ “તોગાજી”નું કપાળ વિશાળ હતું; મુખ કમળના સમાન પ્રકૃષ્ટિત અને તેજસ્વી હતું; તેના શરીરના તમામ અવયવો ભરેલા હતા; તેના હાથ લાંબા અને દૃઢ અનેલા હતા; તેના મુખ ઉપર એક અનન્ય પ્રકારનું તેજ વિકસી રહેલું હતું. આવા લવ્ય ચહેરાવાળા વીરને જોઈ બાદશાહ અંજાઈ જય તેમાં નવાઈ જેવું શું ?

બાદશાહે સ્વભાવ મુજબ દગલખાણ કરવાનો સંકેત પ્રથમથી જ કરી રાખ્યો હતો. તેણે પોતાના એક મજબુત એકાને તોગો આવીને બેસે, એટલે તેનું મસ્તક ગુમ રીતે કાપી નાંખવા સૂચના આપી હતી. “તોગાણ” પોતાના આસન ઉપર દઢતાથી બેસી રહ્યા હતા, તે વખતે ગુમ રીતે બાદશાહનો એકકો ફરતો ફરતો “તોગાણ”ની પછાડી આવવા લાગ્યો. “તોગાણ” ના રક્ષકો તો માત્ર બાદશાહનું નિરીક્ષણ કરવા રોકાયા હતા, એટલે તેમનું લક્ષ પછાડી શું થાય છે તે તરફ તો નહોતું જ. પરંતુ વીર “તોગાણ” જાતે બહુ ચપલ હોવાથી તેમને પોતાની પાછળ કંઈ ખડખડાટ થાય છે એમ લાગ્યું. તેમણે પાછળ જોયું તો બાદશાહનો એકકો પોતાના તરફ આવતો જણાયો, એટલે ત્વરિત જ તેઓ આસનેથી ઉભા થયા. “તોગાણ” ઉઠ્યા એટલે મહારાજ ગજ-સિંદણ પણ હાથમાં સોનાનો થાળ લઈ પોતાના આસનેથી ઉઠીને તોગાણ પાસે આવ્યા. મહારાજ ઉઠ્યા એટલે તમામ ઉમરાવો પણ આસનેથી ઉભા થયા અને દગો જાણી ઉમરાવોએ અને રક્ષકોએ તલવારો ખેંચી. મહારાજએ તેમને “સુખુર” નો હુકમ આપવાથી રાજ-પૂતો પોતપોતાના આસનોએ જ ખુલ્લા હાથિયારથી ઉભા રહ્યા. મહારાજને પોતાના પાસે આવેલા જોયા, એટલે વીર “તોગાણ” એ ત્વરિત પોતાની તલવાર કઢાડી અને પોતાના શિર ઉપર માંડી, એટલે મહારાજએ સામે થાળ ધર્યો, તેમાં “તોગાણ”નું શિર ઉતર્યું. મહારાજએ તેને બિરદાવી એકા તરફ ચલાવ્યો. એકો પણ પોતાની વીરતાના મદમાં તોગાણ સામે આવ્યો. એટલે મહારાજએ તેને બિરદાવી એકાને કાપવાનું કહ્યું અને તુરંત જ તોગાણ ધડે તેનો અમલ કર્યો અને ગ્રંથક એકકો દરબાર વચ્ચે જ રોળાઈ ગયો.

પદ્ધતી ઇંદ:-

- તોગાણ આયા દરબાર માંહ, જૈઠે રખ્યો આસન ન્યાંહ,
પતશાહ એક પરપંચ કીન, નીજ એકકો અસ સમગ દીન. ૧
- તુમ જય તોગા કર કટયુ શિર, મેં બાતચિત મહું કંઠે સ્થિર,
પતશાહ કિન્હ કહક બાતચિત, તોગા ! તું પાય તિહું લોક કિત. ૨
- તવ માત તાતકો કોટી ધન્ય, તો સમકત કઠિન કો કરૈ અન્ય,
તિહિ સમૈ એક ચટપટ ચલાય, તોગાણ તર્ફ ચલ્યો લુકાય. ૩
- તોગા મનુષ્ય પગવટ લેખિ, નિજ પીઠ તર્ફ એકાકિ દેખિ,
તિહિ સમૈ વન્યો આસન સૂર, બૌ કૌધવંતજનું કાલ ફૂર. ૪
- તુરંત તેજ કર માંહ ધાર, આયે કર ચાલ ધાર,
વંદી મહારાજકિ બાર બાર, તિહિ ચાલ માંહ દીન શિર ઉતાર. ૫

મયમહિ એકાકો કિન દોય, મહારાજ કલો દિશી વામ નેય,
જહું તુર્કનકો ખેઠો સમાજ, તિહિ દિશી કિયો રહોડરાજ. ૬
મહારાજ સંજ રહિકે ખિરદાય, તોગાજી તેજ કક્કિન ચલાય,
ભગેઉ તુર્ક લખિ તોગા તેજ, સૈયદ પઠાન મોગલ ભગ. ૭

છંદ નારાયઃ—

ભગે તુરકક જે બચે નિરખખ કાલ નિજકો,
પરેજયું તેજ બાન હોત માતુ ધાવ બિજકો;
જીધાણનાયને કલો “ન તુર્ક કોઈ હૈ અઠે,”
કબંધ ખીરકો કબંધ ચલ્યો શહા હૈ જઠે. ૧
પ્રતજી કાલ બાલકે હુરમખાને ‘સા’બસ્યો,
કબંધ તાહિકે પિછે હુરમખાનમેં ધસ્યો;
લુકાય ખેઠ શાહ જા હુરમકે શરફય મેં,
કબંધ કોધવત લો ફેરે કંઠે ખરફયમેં. ૨
જનાનખાનમેં સુઠોર ઠોર ધાવ ધાલિયં,
ખની સુઠોર ઠોરમેં કબંધ ધાક તાલિયં;
ખિતખિયં શહાનશાહને જીધાણનાયકો,
શરફય ચાલકું જિની ખચાવલૂ સસાયકો. ૩

ટોહાઃ—સુને ખૈન જખ શાહકે, દયા હુધ મહારાજ;
કહ ખિરદાય કબંધકો, પલટ ખનરહિ રાજ.
સુનિ ખૈન નરનાહકે, પલટયો તુરત કબંધ;
સકલ તુર્ક લુકગે મનૌ, કરિકે પ્રયગ પ્રખંધ.

છંદ નારાયઃ—

ખનર માંહ ઠામ ઠામ છત્રિ વીર રાજતં,
કબંધ કોધવંત દેખિ ખીર હાક ખાજિતં;
કિયો ખનર સર્વ તુર્ક કોઈ નાં તોગા મિલ્યો,
કુધિત કાલસો લિખી ફૂરમ શેષહું હિસ્યો. ૧
ખિમાન સાજી સૂર સર્વ આયકે સ્થિતં બયે,
હુર સજી સુમાલ પુષ્પ અખરં નયે નયે;
સુધાક હાક તાકજી દિશા દફૂનમેં ખજી,
છુદી સમાધિ શિવજી અનંત કાલસોં સજી. ૨
ખિધિ પઠત ખેદકો ખિસાર હીય આપનો,
સુરંપતિ સુશક ધાર નિજ થીર ચાપનો;
દિશાન દંતિ બૂવબાર દંતજે શહી શકે,
અનંત કાલસોં ઉઠાય આજ સો ગયે થકે. ૩

સુગંદિ બિદ આયકે અનંત કાલકો પડે,

કળંધ વીરકો અનંત કોધ ત્યુ નમો અટે;

હાકત શાકિની મસાય લીર આય આગરા,

શૃગાલ આન ગિદ્ધકો સમાજ ભૂરિગો ત્વરા. ૪

અનંત કાલતે મિલી ન વીર શિરમાલિકા,

કળંધ શિર લેનેકો સુઆઈ મુણ્ડ માલિકા.

લઘ સુસંમ ભૂત પ્રેત આધગે ધુરજી,

સુદેખિદે લુકાઈ કાલિ જાણુ ન જ હો ખટી; ૫

ચલે ચરં સુશિવકે સુલેન શિર વીરકો,

રાઠાર કાલસે ખડે ન દેખિ ધીર ધીરકો.

કરે પ્રથમ સો અતિ ન વીર ધીરસે ચલ,

રાઠાર નિજ ધ્યાનતે કળંધ શિરનાં ટલે. ૬

વીર તોગાજીએ બાદશાહના એકાને આર્યો, એટલે મહારાજે પોતાની પાસેના શિરને ઉશ્કેરતાં કહ્યું કે: “રંગ મરદાં રંગ, ક્ષાત્રવટરા તેજને રંગ હે. અજ આપોરી ડાખી બાણુ પધારો, અઠે યવન બેઠો હે.”

મહારાજનું કહેવું સાંભળી તુરત જ વીર તોગાનું કળંધ તે તરફ ફર્યું. મહારાજે પણ તેની સાથે રહી બિરદાવવા માંડ્યું, અને મહારાજના બિરદાવવાથી કળંધ અધિક જોરથી પોતાની તલવાર ચલાવવા લાગ્યું. આવી રીતે બંધકર રીતે ચાલતી તોગાની તલવાર જોઈ કાણુ સૈયદ, કાણુ પઠાણુ, કાણુ મોગલ અને કાણુ બેગ; સહુ તુર્કા નાસવા લાગ્યા. જે મુસલમાનોએ વીર કળંધની તલવાર પડવાથી જાણે વિજળાનો ધાવ પડતો હોય તેમ પ્રલક્ષ જોયું હતું, તેઓ પોતાનો કાળ નજરે જોઈ ભાગવા લાગ્યા.

સર્વ મુસલમાનો દરબાર છોડી નાસી ગયા એટલે “જેઠાણુ-નાથે” કળંધને કહ્યું કે:—“હે બાપ! અબાર અઠે દરબારમે કાંઈ તુર્ક હે નહીં.”

મહારાજના વચનો સાંભળી તોગા વીરનું કળંધ જ્યાં શાહ સિદાસન ઉપર બેસી નિશ્ચિતતાથી આ બધો તમાસો એક પ્રેક્ષકની માફક જોઈ રહ્યો હતો તે તરફ ધસ્યું. પોતાના ઉપર કળંધને ધસેલું જોવાથી પોતાના કાળના શાહને દર્શન થયાં અને તેથી તે નાસી હુરમખાનામાં પેઠા અને કળંધ પણ તેની જ વાસે હુરમખાનામાં ધસ્યો. શાહે કાંઈ સ્થળે પોતાનું રક્ષણ જોયું નહીં, સારે તે જાળને હુરમખાના શરણમાં છૂપાઈ બેઠો; કારણ કે તે જાણતો હતો કે માંડે રક્ષણ કરનાર હુરમ-સ્ત્રી ઉપર આ ક્ષત્રિ કળંધ લા કરશે નહીં, અને તેથી માંડે તથા તેનું બહેનું રક્ષણ થશે.

હુરમના શરણે પાદશાહ છૂપાયો, ચારે તો કબંધ આંતરણ કોધવંત થયો જ. કવિ કહે છે, તે વખતનું તો તેનું વર્ણન હું શી રીતે કરું? કબંધે જનનાં ખાનામાં જઈ ઠામ ઠામ ધાવ નાખ્યા, અને સ્થળે સ્થળે આવી રીતે કબંધની ધાકની તાળી વાગી ગઈ. જ્યારે કબંધથી જનનાં માં છૂપાઈને પણ બચી શકવાની પાદશાહને ધારતી લાગી ચારે તેણે જોધાણનાથને પ્રાર્થના કરવા માંડી અને કહ્યું કે: “હે મહારાજ! મેરેકા તેરે શરણ આયા સમજકે મેરે સાથકે સંગ બચાઓ.”

શાહનાં આવાં દયામણાં વચનો સાંભળ્યાં એટલે મહારાજના મનમાં પણ દયા થઈ આવી અને તેથી તેમણે કબંધને બિરદાવતાં કહ્યું કે, “ક્ષત્રિયોરા તાજ! અખાર બજરમેં પધારો.”

મહારાજનાં વચનો સાંભળી, કબંધ તુરત બજાર તરફ ફર્યો. પરંતુ તેને કોઈ એક પણ મુસલમાન મળ્યો નહિ, અને જાણે પ્રથમથી જ સંતાવાને પ્રબંધ કરી તેઓ છૂપાઈ ગયા ન હોય! એમ ભાસે થવા લાગ્યો.

બજારમાં સ્થળે સ્થળે ક્ષત્રિયોરા શોભતા હતા. તેમણે કબંધને કુધિત જોઈને ખીરહાક કરી નાખી. તોગાનું કબંધ સર્વ બજારમાં ફર્યું, પણ કોઈ સ્થળે તેને યવન નામ જણાયો નહીં.

જ્યારે તેને કોઈ સ્થળે યવન ન મળ્યો, એટલે તો તે અતિકુધિત થયો. તેને કુધિત જોઈ ક્રૂર્મ અને શેષ પણ ભાર સહન નહીં થઈ શકવાથી હલવા લાગ્યા. આ તોગાની બહાદુરી જોવા સાર આકાશમાં આવીને દેવો પણ સ્થિત થઈ ગયા. અસ્સરાઓ પોતાના પતિઓને પસંદ કરવાં સાર સુંદર સુંદર પુષ્પોની માળાઓ લઈ આકાશમાં ઉભી રહી. કબંધની તાકીને મારવાની દશેદિશામાં હાક અને ધાક પડી ગઈ, જે સાંભળી ધણા અનંત કાળથી લાંગેલી શંકરની સમાધિ પણ છૂટી ગઈ; બ્રહ્મા પોતાનું વેદનું પઠન ચુકી ગયા, અને ધન્દ્રરાજને પણ વખતે કબંધ આવી પોતાનું રાજ્ય લઈ લેશે અને પોતાને સ્થિર રહેવા દેશે કે નહીં, તે સંબંધી શંકા થઈ! દિશાઓના હાથીઓ જે અનંત કાળથી પૃથ્વીનો ભાર ઉઠાવી રહ્યા હતા, તેઓ પણ આજે થાકી ગયા અને ભાર ઉઠાવી શક્યા નહીં.

વળી બંદીજનોએ આવી બહુ પેઢીઓ સુધીનાં બિંદ કહી સંભળાવ્યાં, જે સાંભળીને કબંધને વિશેષ રીતે ક્રોધ ચઢ્યો. ડાકણો અને શાકણોએ પણ આવીને આગરા ઉપર ભીડ કરી દીધી. ત્વરિતજ શિયાળવાં, ફૂતરાં અને ગીધોનાં મંડળો પણ એકત્ર થઈ ગયાં. વળી કેટલાક કાળથી વીર પુરુષોના મુણ્ડોની માળાઓ મળી નહોતી, તેથી માત્ર એક જ વીર-કબંધ-નું શિર પોતાની માળામાં દાખલ કરી સંતોષ માનવાના

ધરાદાથી કાલિકા પણ આવી. પરંતુ આ સમયે મુણ્ડને લેવા સાર પોતાની સાથે જૂતપ્રેતનો સારો સંગ લઈ શંકર પણ આવ્યા, અને તેથી કાલિકાએ બળ્યું કે તે મુણ્ડ મેળવવામાં ફાવી શકાશે નહીં, તેથી તે છૂપાઈ ગઈ. શંકરે પણ પ્રત્યક્ષ રીતે લેવા જતાં વીર રાઠોડનું સ્પર્શ હાથમાં આવવા સંભવ યોછો બાણી પોતાના ચરોને મોકલ્યા. તેઓ ચાલ્યા તો ખરા, પરંતુ કાળના સમાન રાઠોડો તેની યોદ્ધા કરવા ઉભા હતા તેથી તેઓ પણ ધીરજ ધારી શક્યા નહીં. તેમણે પ્રપંચો પણ—સ્પર્શ મેળવવા સાર—બહુએ કર્યા, પણ ધીર વીર રાઠોડો આગળ ચાલી શક્યા નહીં. કારણ કે રાઠોડો કબંધના શિરના ધ્યાનમાંથી એક ધડી પણ ટળતા નહીં, અર્થાત્ સખ્ત યોદ્ધા રાખી હતી.

આવી રીતે દરબારમાં દુરમખાનામાં અને આખા બબરમાં તોગાએ હાહાકાર વરતાવ્યો. કોઈ પણ પરધર્મી તેના હાથ આવ્યો નહીં. આમ વીરસમાં અને રક્તમાં રંગાયેલો “તોગો” કાઢને માલુમ નહીં હોવાથી અજાણમાં જ જે ગલીમાં “ગળીઆરા”નાં ઘરો હતાં, તેવી એક ગલીમાં પેસી ગયો અને તેની પાછળ મહારાજ તથા અન્ય સરદારો અને રાઠોડો ખુદલી તલવારથી જોડાયા. “તોગા”-નો પગ, ચાલતા ચાલતા એક ગળીઆરાના ઘર આગળના ખાડામાં, જ્યાં “ગળી”નું પાણી ભરેલું હતું, તેમાં પડ્યો અને તે ગળીના પાણીનો સ્પર્શ* થવાથી તુરંત જ તોગાજનું ધડ શિથિલ થઈ એક બાજુ પલટાયું.

એક પળ પહેલાં જે તોગાના ધડથી મુસલમાનો ત્રાસી ગયા હતા, જેનાથી ખુદ બાદશાહને પણ પ્રત્યક્ષ કાળનું ભાન થયું હતું, અને આખા આગરા શહેરમાં જેના નામની ધાક પડી ગઈ હતી, તે જ તોગાનું ધડ ગળીના સ્પર્શથી શિથિલ થઈ ગયું.

“તોગા”નું ધડ એક બાજુ પલટાયું, એટલે મહારાજે તેને પોતાના અંગનો ટેકો આપી પડતાં અટકાવ્યું અને પછી પોતે તપાસ

* ક્ષત્રિયો “ગળી”ને ગાયના રૂધિરના જેટલી જ અસ્પર્શ્ય અને અપવિત્ર માને છે તેથી જ ગળીના સ્પર્શથી લડતા ક્ષત્રિયો સુશયન કરતા હતા, તેવા દાખલા પણ છે. વળી આવા જ કારણથી સિવિલ કે મીલિટરી રાજપૂત સિપાઈ-ઓને પ્રથમના વખતમાં ગળીના રંગવાળાં કપડાં પણ આપવામાં આવતાં ન હોતાં. ફેરલાંક રાજસ્થાનોમાં હજી પણ તેમ છે. દિલ્લિની સાથે જણાવવું પડે છે કે હવે તો તે જ ક્ષત્રિયોના વંશજો સિપાઈના નોકરીઓ સ્વીકારી હવંથી ગળીના રંગવાળાં કપડાં સ્વીકારે છે. આવી રીતે હરેક કારણથી ક્ષત્રિયો ક્ષાત્ર-વટ ગુમાંવી બેઠા છે, તેને પુનઃ પ્રાપ્ત કરવા કંઈ જ પ્રયાસ કરતા નથી, તે તેમને માટે બેદની વાત છે.

કરાની કે આ મોહોલ્લો કેનો છે? અને આ પાણી શાનું છે? તપાસમાં જાણાયું કે માત્ર અંજાણપણમાં ધડ “ગળીઆરા”ના મહોલ્લામાં આવ્યું છે અને જે પાણીમાં “તોગાજી”નો પગ પડ્યો છે તે પાણી પણ “ગળી”નું જ હતું. આ સમાચારથી સહુને “તોગાજી”નું ધડ “ગળી”ના સ્પર્શથી શિથિલ થયાની ખાત્રી થઈ. આમ થોડા જ વખતમાં ધડ શાન્ત થવાથી મહારાજને તો ચિંતા થઈ. પણ આ વખતે ધડનું શાન્ત થવું તે જ યોગ્ય હતું, કારણ કે આખા શહેરમાં ક્રાંધ પણ મુસલમાન પોતાના ધરના દરવાજાની બહાર ન હોતો. ગરીબમાં ગરીબ મુસલમાનથી છેક બાદશાહ જેવા પ્રબળ સુધીના તમામ પોતપોતાના મુકામોમાં છૂપાઈ બેઠા હતા. બહાર હોય તો પણ માત્ર બાદશાહની નિરર્થક હઠમાં નિરપરાધી મુસલમાનોનું આવા હઠના રણયુદ્ધમાં બલિદાન આપવું કે તેમને હેરાન કરવાને કાર્ધ રીતે યોગ્ય ન હોતું જ અને ક્ષત્રિયોનો ઉદ્દેશ પણ તેવા નિરપરાધીઓને હેરાનગતિમાં મૂકવાનો ન હોતો.

જ્યારે જ્યારે બાદશાહ તરફથી આવી રીતે હિન્દુઓને હેરાન કરવામાં આવતા હતા, ત્યારે ત્યારે સારો સારો ઉમરાવો પણ બાદશાહથી નારાજ રહેતા હતા. વળી મીર ખાનઝાખાન જેવા સત્યવક્તા મુસલમાનો તો હિન્દુઓનો સત્ય પક્ષ સ્વીકારતા બાદશાહની ઇતરાજીનો પણ ભોગ થઈ પડતા હતા. છતાં પણ તેઓ હિન્દુઓની સત્ય હકિકત નિરૂપતાથી બાદશાહને જાહેર કરતા હતા. તે સમયે હિન્દુ ઉમરાવો અને મુસલમાન ખાનો વચ્ચે સારો સંપ પણ હતો, એટલે નિરપરાધી મુસલમાનોને નકામા કાપી કપાવી નંખાવી, આ સંપમાં વિશ્લેષનું કારણ ઉપસ્થિત કરવા કારણ પણ નહોતું. તેથી આ વખતે તોગાજીના ધડની જે સ્થિતિ થઈ તે યોગ્ય જ થઈ હતી, એમ કહી શિવાય આપણને ચાકતું નથી.

પ્રકરણ અગીઆરમું

સતીની તૈયારી

હોહો!—હોલ જાનતાં હે સખી! પતિ આયો મુહિ લેણ;

ગાંગાં હોલાં હૂં ચલી, પતિકા બદલો દેણ.

જ્યારે તોગાજીએ પોતાનું શિર ધડ ઉપરથી જૂદું પોતે પોતાની જાતે કર્યું, ત્યારે તે સમાચાર દરબારમાં રોડોડો માર્જિત બહાર ઉબેલા રોડોડ સૈન્યને મળ્યા, અને ફરતાં ફરતાં આ સમાચાર છેક “ભટ્ટીયાણીજી” સુધી પહોંચ્યા. “ભટ્ટીયાણીજી”ને પતિના મરાયાના સમાચાર માલુમ પડ્યા ત્યારે તેમને સત ચડ્યું અને તેમણે પોતાના માટે રથ લાવવા

આજ્ઞા કરમાવી. તેઓ રથારૂ થઇ પતિના શયને મેળવવા સાર આગ્રામાં આવ્યાં. રાઠોડો તરફથી સતીના સાર રસ્તા બતાવવાની અને કોઈ પણ પ્રકારે મુસલમાનો તરફથી તેમની ઇજ્જતને અપમાન થાય તેવું કંઈ કૃત્ય કરવામાં ન આવે તે સાર પૂરતા બંદોબસ્તને માટે દેટલાક રક્ષકો રાખવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી.

લડીઆણીજી રક્ષકો સાથે જે ગલીમાં વીર તોગાજીનું ઘડ અને શિર હતું, ત્યાં આવી પહોંચ્યાં એટલે રાજપૂતોએ “સતી માતાજીરી જય” એવો ધોર અવાજ ક્યો અને મહારાજને સતીના પંધારવાની વરદી પહોંચાડવામાં આવી. મહારાજ તો શયને પોતાની છાતી સાથે રાખી, એક હાથમાં સોનાના થાળમાં વીર “તોગાજી”નું શિર અને બીજા હાથમાં ખુદી તલવાર લઈ ઉભા હતા.

ત્યાં સતી દેવી આવી પોહોંચ્યાં અને તેમણે મહારાજને વિનંતિ કરી કે: “મોરા પતિરો શિર મોંને દેવારી કૃપા વઢે, મોરે મોરા પતિસુ છેટે પડ જાય હૈ.”

મહારાજએ તુરત પોતાના હાથમાંનો થાળ સતીને આપ્યો, અને પછી ધરને જાતે ઉચ્ચ રથમાં સતીની પાસે સુવાડવામાં આવ્યું. તમામ રાજપૂતોની સવારી સતી દેવીના પાછળ જોધપુરના ઉતારે જવા સાર નીકળી. લશ્કરનો બંદોબસ્ત, વાઘોના રવ, સતી દેવીના અને વીર-વર તોગાજીના જય ધોષ વચ્ચે આ મહાન રાજપૂત સરઘસ જોધ-પુરના ઉતારામાં આવી પહોંચ્યું. આ સમયે મીર ખાનઝાખાન પણ સાથે જ હતા.

મહારાજએ શ્રી સૂર્ય ભગવાનનાં પુત્રી પતિતપાવિની જમુનાજીના કિનારા ઉપર સતી દેવીને સાર ચંદનની ચિતા તૈયાર કરવાની આજ્ઞા કરી. અંદર અખીલ, ગુલાલ, કેસર, કરતુરી વિગેરે સુગંધિ પદાર્થો ભરવા તથા અંદર પુષ્કળ ઘી રેડવાની આજ્ઞા કરી. ખીજી તરફ સતી દેવીને સ્મશાને લઈ જવા સાર સવારી તૈયારી કરવાની પણ જોઠવણુ કરાવી, અને તમામ ઉમરાવોને રોકી કસુઆ કરાવવાનો હુકમ કરમાવ્યો.

આ વખતે મીર ખાનઝાખાન કે જેઓ છેક મુઘી સાથે હતા, તેમણે પોતાના ઘર તરફ જવા સાર મહારાજ પાસે રજા માગી અને તેઓ પોતાના ઘેર ગયા.

અહિં મહારાજને સવારી તૈયાર થવાનાં તેમ જ ચિતા તૈયાર થવાનાં સમાચાર પહોંચાડવામાં આવ્યા. એટલે ઉમરાવો અને જોધ-પુરના સરદારો અને રાજપૂત સैन्य સાથે મહારાજએ સતી દેવીની

સ્મશાન યાત્રાની સવારી ગોઠવી; આગળ પાછળ સરખા સરખા હાથીઓ રાખી વચ્ચે સતી દેવીને। રથ ગોઠવવામાં આવ્યો, જેની અંદર આપણી વાર્તાના મહાન નાયક વીરવર “તોગાળુ”નું “ધડ” અને “શિર” પણ હતું. વળી સવારીમાં તમામ રાજપૂત સૈન્ય ચઢવાનું હોવાથી તેને પણ અગાડી પછાડી સરખા હિરસામાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યું. વચ્ચે વચ્ચે દરેક સૈન્યના પોતાના ડંકા અને રાજ્યચિહ્ન-નિશાન-પણ શોભી રહેલાં હતાં. સતી દેવીના રથની બન્ને બાજુ ચોઢી સાડ વીર રાજપૂતોને હાજર રાખવામાં આવ્યા હતા.

રથની અંદર સતી દેવી ખુશનુમા ચહેરામાં પ્રિય પતિનું ધ્યાન ધરી બેઠાં હતાં. તેમણે કપાળમાં કેસરની આડ કરી હતી, સંધ્યામાં સિંદુર પૂર્યું હતું, કમળ સમાન પ્રકૃલિત ઉર્જાવલ નેત્રોમાં કાળજી અર્જ્યું હતું, શિરના કેશ છૂટા કરી તેને ઘીથી લથથળથથ કરી નાખવામાં આવ્યા હતા. આવી રીતે સાક્ષાત્ જગદંબાના સમાન બની રથમાં બેઠેલાં ગંભીર મુદ્રામય સતી દેવી આવ્યાં. તરત જ રાજપૂતોએ તેમને હર્ષ અને શોકમય ચહેરાથી “સતી માતાજીરી જય”ના મહાન-ધોષથી વધાવ્યાં. નિયત કરવામાં આવેલા રથજી ઉપર સવારીમાં રથ ગોઠવાયો, એટલે મહારાજે સવારી આગળ ચલાવવા આજ્ઞા કરી.

જ્યારે તોગાળું “ધડ” શાન્ત થયાના, અને તેને લઈ જવામાં આવ્યાના અને રાજપૂતોએ શહેર ખાલી કરવાના સમાચાર મુસલમાનોને સળ્યા, ત્યારે તેઓ પોતાની ચોક્કસ ખાત્રી કરી ધર બહાર નીકળવા લાગ્યા.

“ભટ્ટીઆણીજી” સતી થાય છે, એ સમાચાર જ્યારે ગામમાં માલુમ થયા ત્યારે હિન્દુ, મુસલમાન, યુવાન-વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરુષો નગર બહાર સતી દેવીનાં દર્શન કરવા સાડ આવી પોહોંચ્યાં અને જોતજોતામાં તો રસ્તાની બન્ને બાજુએ પ્રેક્ષકવર્ગની ભારે ભીડ જામી ગઈ. રસ્તામાં જેમ જેમ પોતાના આગળ થઈ સતી દેવીને। રથ પસાર થતો હતો. તેમ તેમ “સતી માતાજીરી જય” ના પ્રેક્ષકો અને રાજપૂતો ગગન-મંડળને ભેદીને, બાજુ ધન્દ્રને હવે દહેશત રહી નથી, એવી ખબર આપતા ન હોય !!! એવા ભારી અવાજો કરતા હતા.

લોકોના જયજયકારના ધોષ, વાઘોના ધોષ અને સવારીમાંનાં હાથી, ઘોડા, ઉંટ વિગેરે પશુઓના ધોષ વચ્ચે કેટલાક સમય બાદ સવારી પવિત્ર યમુનાજીના કિનારા ઉપર, જ્યાં સતી દેવીના માટે ચિતા તૈયાર કરવામાં આવી હતી ત્યાં આવી પહોંચી.

સવારી ચિતા પાસે આવી, એટલે ચિતાને ફરતા પ્રથમ હાથીઓ, માર બાદ ઘોડાઓ અને ત્યારબાદ ઉટોની હારો મહારાજના ફર-માનથી કરવામાં આવી અને સૈન્યને બે બાજુ બે જગ્યામાં ઉભું રાખવામાં આવ્યું.

પ્રકરણ બારસું

મુરશદનો ખાલ

દોહા:-અમૃત ભરે તન મન બચન, નિશ દિન પ્રર ઉપકાર;

પરણુ માનત મેર સમ, બિરલે સન્ત સંસાર.

જે ધપુરથી પાછા આવ્યા પછી આપણે મીર ખાનઝાખાનના ઘરની મુલાકાત હજુ સુધી લીધી નથી. માટે પ્રિય વાંચક! તમો પણ મારી સાથે આ બહાદુર અને સત્યવક્તા ખાન સાહેબને ત્યાં ચાલો, અને ત્યાંના કામઠાજથી વાંકે થઈ, પછી આપણે પુનઃ સતી દેવીનાં દર્શન કરવા આવીશું. સતી દેવીના કાર્યક્રમથી વાંકે થવા તમને ઉત્સુકતા તો હશે જ, પણ આપણુ ખાન સાહેબના ઘરની મુલાકાત લઈને આવીશું, ત્યાં સુધી એ કામ એટલેથી જ અટકાવીશું. તમારા તે ઉત્સાહભર્યા કાર્યમાં વિશેષ આવવા સંભવ નથી, માટે ચાલો.

મીર ખાનઝાખાન રાજસ્થાનમાં ફરી કુશળતાથી ફટલાક મહિના વીસા પછી જ્યારે ઘેર આવ્યા, ત્યારે તેમનાં ધર્મપત્નીને ફટલો બધો આનંદ થયો હશે, તેનું વર્ણન કરવાનું અમો મુદતવી રાખી, તે કાર્ય અમારા પ્રિય વાંચકને જ લજાવીએ છીએ, અને આશા રાખીએ છીએ કે, તેઓ પોતાના અનુભવ મુજબ આ બાઈના આનંદનું અનુમાન કરી શકશે.

આજે તો મીર સાહેબ આખો દિવસ સવારીના કાર્યક્રમમાં સામેલ હતા, એટલે અત્યારે જ માત્ર તેઓ પોતાના ઘર તરફ આવ્યા. તેમના આવવાના સમાચાર જાણી તેમનાં પ્રિય સૈદાશી (પોતે જાતના સૈયદ હતા તેથી) તેમને સાચા લેવા સાર આવ્યાં. તેઓ પતિને લઈને પોતાને રહેવાના મુકામના ખાનગી ઓરડામાં આવ્યાં. આજના સમાચાર જાણવાની અતિ ઇત્તેજની યતાવી પતિને પૂછવા લાગ્યા કે:- “ખાવિદ! આજ તો આપકા મુદતકા રોજ થા, ઇસસે આજ જો કુછ બના હો ઉસકા સળ સમાચાર મેરેકા કહનેકી મહરબાની કરો.”

મીર સાહેબે જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે:- “અય પ્રિયા! આજકે સળ સમાચાર કહનેકા તો મેં આયા હું. લેકિન મેરે ખાસ્તે એક પવાલા કાવાકા મંગવાઓ. શીર મેં તુમકા સળ અહેવાલ કહુંગા.”

સૈદાણીએ પતિના માટે કાવાનો એક પવાલો લાવવા હુંડીને આજ્ઞા કરી, પોતે પાછા પતિના પાસે આવી બેઠાં; એટલે મીર સાહેબે આજ્ઞા દિવસમાં બનેલી હકિકતના સમાચાર આપ્યા.

આ દરમ્યાન હુંડીએ પણ કાવો તૈયાર કરી નાંખ્યો અને સુંદર ચાંદીના પવાલામાં લાવી. બે પવાલા સાથે પોતાના માલિક પાસે રજુ કર્યો, અને ઘણીઘણીઆણીએ તેને યોગ્ય ન્યાય આપી પેલી હુંડીને લાવેલાં પાત્રો સાથે વિદાય કરી અને પછી મીર સાહેબ પોતાનાં સૈદાણી સાથે વાત કરવા લાગ્યા કે:-

“દેખો, તુમને સમાચાર તો આજકે રોજકે સમજ લીધે, લેકિન મેરેકા ખ્યાલ હુવા કિ જળ્ય ઇસ તરફ એક રાજપૂત સ્થાદી કરકે ફીર તુરતહીં સિદ્દ મેરે બાસ્તે મરનેકા તંયાર હુવા ચૌર મરા બી તૌ સહી; ચૌર ઉસકી ચૌરત બી અપને બાવિદકે સાથમેં જલતી હૈ. યે સળ સિદ્દ મેરેહીં બાસ્તે હુવા, ચૌર રાજપૂતોને અપની ખીરતા બરાબર પાદશાહકા મેરે કહનેકી તરાં દીખા બી દી. અળ જળ્ય વો રાજપૂત અપને બાસ્તે મરા તૌ, અપને ફીર ઇસ સંસારમેં કયા સુખકે બાસ્તે એસે બાદશાહોકે પાસ રહના ચાહિએ? ઇસસેં મેરા તૌ એસા બિચાર હૈ કિ મેં બી ઉસ હિન્દુ વીરકે પાસ મેરી કબર ગડાકે ઇસ દુનિયાંકા છોડકેં સો જાઉ. તુમ મુઝે કયા સલાહ દેતી હૌ?”

સૈદાણીએ પ્રિય પતિના મત સાથે મળતા થતાં જણાવ્યું કે:-
“બાવિદ! જળ્ય આપ ઇસ દુનિયાંસેં જાતે હૌ, ફીર મેં બી યહાં કયા બાસ્તે રહુંગી? મેરેકા આપકે ગયે બાદ ઇસ દુનિયાંસેં કયા લાભ ઉઠાના હૈ? ચૌર જળ્ય વો ખી લડીઆણી અપને શૌહર સાથ જાતી હૈ, તૌ મેં બી મેરે શૌહરકે સાથ ચલુંગી. મહરબાની કરકે આપ બી પધારેં ચૌર મેરેકા સાથહીં હૈ ચલૌ.”

મીર પત્નીના આવા હિમ્મતભર્યા અને પોતાની સાથે સંમત ઉદ્ધારો સાંભળી તેને શાહબાશ! શાહબાશ! નાં વચનોથી વધાવી લીધા અને પોતે પોતાના માટે ઘોડો તથા સૈદાણી માટે એક રથ મંગાવવા આજ્ઞા ફરમાવી, અને એક નોકરને ચિતાથી ફટલાક દૂર પોતાની બન્ને કબરોના ખાડા તૈયાર કરવા મોકલ્યા.

મીર પોતાના તથા પોતાનાં પત્ની સાર કબરના ખાડા ખોદવા નોકરને મોકલ્યા બાદ, જાણે પોતાને કંઈ યાદ આવ્યું હોય તેમ વિચાર-માં ને વિચારમાં સૈદાણીને પૂછવા લાગ્યા કે:-“જળ્ય મેં અંતરવેદ માંતમેં સુખા થા, ઇસ બખ્ત એક ફકીરકી નૌકરી ઉઠાઇ થી. ઇસસેં

मुश हो करके जाती अथवा वे मुरशहने भेरेका कुछ अपने आल दिये थे, और कहा था कि, 'जब तुम काछ पड़ी आइतमें आ पडो। उस अथवा उस आलका जलाना; मैं जहां होइगा वहांसे तुमारे पास आइगा और तुमका आइतसे छुडाइगा'; वे आल मैंने अपनी सन्धुकमें एक उष्णीमें रक्खके रक्खे हैं, सो तुम जयो और उस उष्णीका तो उठा लाओ।"

सैदाणी पणु हर्षमां आनी ते देवा दौड्यां अने तुरत लावी उष्णी प्रिय पति समक्ष रणु करी. भीर साहेबे तेने उधाडी तपासी जोई. अंदर आल होवानी आनी करतां सैदाणीने जणुव्युं कः—
"अय जीजी! आल तो है, लेकिन वे मुरशहका कहना सच्चा होगा या अपनी तारीफ़के आस्ते उन्हुने मुझे दिये होंगे, उस आरेमें मेरा मन आनी नहीं देता है. शीर इसका अमल करना या नहीं? तुमारा क्या गियार है?"

सैदाणीअ पतिने तेवा मुरशहना कहेवा उपर पूर्ण भरोसा राखवानुं जणुवतां जणुव्युं कः—
"अय आविंद! आपके दिलमें उस मुरशहके कहने पर लरोसा क्यों नहीं होता है? वे लोग जुदाके वली हैं और झूठ नहीं बोलते हैं. इस आस्ते उस मुरशहका कहना सच्चा समझके उसका आप अमल करौ. अगर सच्चा हो गया तोभी अपनी छल्लत होगी और सच्चा न हुआ और कुछ अपना काम नहीं हुवा, तो आपन उस सती देवीके साथमें कपरमें गडेंगे तो भी अपनी छल्लत होगी. जब आपनका गडना है और मरना भी है तो शीर मौतसे अयनेके आस्ते अन सके छतने छल्लज क्यों नहीं करते? अगर आपके पास मौतका छल्लज है, शीर आप उसका नतीजा नहीं देखोगे तो लोग आपका निंदा करेंगे. इस आस्ते भी तो उसका अमल करना चाहिये ऐसी मेरी अरज है, शीर आपका नैसा गियार. मैं तो आपके साथ कपरमें गडनेका तयार हूं."

आवां पवित्र पत्नीनां वयने सांलणी भीर साहेब कहेवा लाव्या-कः—
"जब तुम रथमें आओ. मैं मेरे घोडेके उपर जमनाछके किनारे पर जाता हूं, और मुरशहके आलका नतीजा देखता हूं. जुदा जे करै सो सही."

आम कही भीर साहेब सैदाणीने पछाडी भूझा पोते घोडा उपर स्वार थछ घोडाने उतावणथी दौडावतां यमुनाछना किनारे जयां गिता तयार करवाभां आनी हती त्यां आनी पडोव्या.

પ્રકરણ તેરમું

સુરશદ્ધ અને સતી ભટ્ટીયાણી

દોહા:—શશિ કુમુદિનિ પ્રકુલિત કરત, કમલ વિકસત બાન;

બિનુ માર્ગે જલ દેત ધન, ત્યૌહી સન્ત સુખન. ૧

૧તરવર, રસરવર, ઇસન્ત જન, ચૈથૌ બરસૈઃ મેહ;

પરમારથકે કારણે, ચારૌ ધારૌ દેહ. ૨

મીર સાહેબે મોકલેલ માણસ પોતાની સાથે મળુરો લઈ મીર સાહેબના ફરમાવ્યા મુજબ ચિતા પાસે આવી પોહોંચ્યો, અને ચિતાથી થોડે દૂર બે કબરો તૈયાર કરવાની તબવીજ કરવા લાગ્યો. આ કૃત્ય જોઈ રાજપૂતો આશ્ચર્યમાં પડ્યા, અને વિચાર કરવા લાગ્યા કે, આ વળી ત્રીજું તાન શું છે? એટલામાં મહારાજની દૃષ્ટિ પણ તેમના ઉપર પડી અને તેમણે મળુરોને કામ કરતા અટકાવી, મીર સાહેબના નોકરને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને પૂછવા લાગ્યા કે:—“થે કુંણ હો? અર થે કાંઈ કરૌ હૌ?”

પેલા નોકરે જવાબ આપતાં હાથ જોડીને જણાવ્યું કે:—“હજુર! મેં મીર ખાનઝાખાન સાહેબકા ગુલામ હું, ઔર મેરે માલિક અપની સૈદાણીકે સાથ ઇસ સતી દેવીકે સાથ હી જના ચાહતે હૈં; ઇસસેં મેરેકા દો કબરેં ગડવાનેકે લિયે બેજા હૈ ઔર આપ પીછેસેં સૈદાણીકે સાથ આતે હૈં.”

આ સાંભળી મહારાજ અને અન્ય રાજપૂતો મીર સાહેબનાં એક સાચા મુસલમાન તરિક વખાણ કરવા લાગ્યા. મહારાજને મીર સાહેબને વગર કારણે જન્મતનશિન થતા જાણી બહુ ખેદ થવા લાગ્યો. તેમણે મીરના નોકરને કબર ગોડવાની મના કરી.

રાજપૂતો ચિતામાં મગ્ન થઈ મીર સાહેબની પ્રશંસા કરે છે, તે અરસામાં દોડતા ઘોડાથી મીર ખાનઝાખાન ત્યાં આવી પહોંચ્યા. આથી તો રાજપૂતોમાં ભારે ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ, કારણ કે તેઓ મીર સાહેબના સહવાસમાં આવ્યા હતા, તે ઉપરથી તેમની ખાત્રી હતી કે મીર પોતાના નિશ્ચયથી કદાપિ પણ ફરવાના નથી અને જરૂર તે કબરમાં પોઢશે. મીર સાહેબ, મહારાજની પાસે આવ્યા એટલે મહારાજે તેમને કહ્યું કે:—“મીર સાહેબ! થે આપકા નૌકર કયા કરતા હા? થે આપરો કાંઈ બિચાર હૈ? આપ ક્ષમા ફરમાવૈં.”

મીરે જણાવ્યું કે:—“હજુર મેરે બારતે “તોગાળ” જૈસા ખીર ઔર “ભટ્ટીયાણી” જૈસી સતી સ્વર્ગકા જાતે હૈ, શીર મેં યહાં કિસ

ઔર સુખમે રહું? હજુર “તોગાજી” “લાડીયાણી”જી સ્થાદી કરકે તુરત સ્વર્ગકા જા રહે હૈ, ઔર મૈને ઔર મેરી સૈદાણીને તો બહુત બખત સંસારકા સુખ બી લીયા હૈ. ઔસા મૌકા આ પડા હૈ, ઇસસે હમારા નામ બી તો વીર “તોગાજી” કે સાથ અમ્મર હોગા, શીર આપ હમ લોગોકા મત અટકાયત કરૈ. ખૈર, ઇસકા બિચાર પીછે કરૈંગે, લેકિન ચે બી તો સુના જબ મૈ અંતવેદમે સુખા થા, ઉસ બખત એક મુરશદ વહા આયા થા. મૈને ઉસકી બહોત નૌગરી કી થી. ઉસસે ઉસને જાતે બખત મેરેકા ચે બાલ દીયે ચે ઔર કહા થા કિ:-“જબ તુમ લારી આફતમે આ પડો તબ ઉસકો જલાના. મૈ જહાં હોઉંગા વહાસે આ જાઉંગા, ઔર તુમકો આફતસે બચાઉંગા.” આપ ફરમાવે કિ મૈ ઉસકા અમલ કરું?”

મહારાજે પણ તે ફકીરનું કહેલું સત્ય છે કે કેમ? તે જોવા સાફ તથા સત્ય હોય તો તેના સત્પુરુષનાં દર્શન કરવા સાફ, મીરને તેનો ઉપયોગ કરવા જણાવ્યું. મીર સાહેબે પણ તુરત એક આગનો કકડો લઈ પેલી ડબ્બીમાંથી થોડા વાળ લઈ તેના ઉપર નાંખ્યા. વાળ બળવાનો ધુમાડો થયો ત્યારે આકાશમાંથી એક દિવ્ય મૂર્તિ ઉતરી આવી. તે ઉતરનાર મૂર્તિ એક ફકીર હતો. તેના શિર ઉપર લાંબા અને કાળા ચળકાટ મારતા કેશ હતા. દાઢી અને મુંછ પણ તેના શિરના કેશના પ્રમાણમાં જ લાંબા હતા. તેની મુખમુદ્રા ઉપર ખુદાનું રૂર વરસી રહેલું હતું. તેનો વર્ણ ગૌર હતો અને બાલથી છેક પગની ઘોંટી સુધી તેણે એક લીલા રેશમી વસ્ત્રની કફની પરિધાન કરી હતી. તેની બગલમાં ફકીરોની માફક એક ઝોળી હતી. એક હાથમાં મજબુત ચીપીઓ અને બીજા હાથમાં સુંદર તસખી ધારણ કરેલી હતા. સુખમાંથી ખુદાના નામનો પવિત્ર નામોચ્ચાર ચાલી રહ્યો હતો. તેનાં દર્શનથી જ સહુના અંતઃકરણમાં અલૌકિક પ્રકારનો પ્રેમ અને માન તેના તરફ થઈ આવ્યા, અને જ્ઞાનારાઓને એમ લાગ્યું કે, આ કોઈ ખુદાની મહાન શક્તિ ધરાવનાર ખુદાનો વલી છે, તેથી સહુએ તેને પ્રણામ કર્યા.

આ આકાશમંડળમાંથી ઉતરી આવેલી વ્યક્તિએ મીર ખાનઝા ખાનને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:-“મીર! તુમને કિસ કામકે ખાસ્તે ઇસ બખત મેરેકા યાદ કિયા? જો કામ હોવૈ સો પેશ કરો.” મીર ખાનઝાખાને મુરશદને પગે પડતાં બાદશાહની વાતચિતથી અત્યાર સુધીના તમામ પ્રસંગ વર્ણવ્યો અને વિશેષમાં કહ્યું કે:-“સિદ્દ મેરે ખાસ્તે ચે બીન-ગુહેગાર હિન્દુ જોડા મરતા હૈ. ઇનકા ઇસમે કુછ લાલ યા લોલ નહી હૈ, ઔર મૈ બી ઉન્હકે સાથમે મેરી ઔરતકે સાથ કબરમે જાના.

साहता था, लेकिन मुझे आपके आलकी आत याद हुआ. इससे आपको बुलाये हैं. भुदाविदा अगर मेरे ऊपर आपकी क महारानी हो तौ, इस मेरे हुवे राजपूत वीर "तोगाण" का आप जन्दा करौ कि इससे ये सती देवीका, मेरा, और मेरी औरतका भी जन जय जयगा." आम कहते कहते भीरनी आपमार्थी अश्रुओंनी धाराओं बहने करवा लागी.

पोताना पग पासे भीर आनआपान जेठेला छे, तेमना शिर ऊपर पोताने परम पवित्र कर धारी, सिंहाना समान धार गजना करते तेमजे जलवायुं के:- "भीर ! जे सत्ये मुरशद होते हैं, वो भुदाके और धनसानके पहचानते हैं, और धनसानके पहचानके शीरही इससे आतयित करते हैं. और वो लोग हरजेक आदमीके साथ इस तरह मैने तेरी साथ आतयित की, ऐसी आतयित करते नहीं हैं. वो तो सिई तेरे जैसा काष्ठ नेक आदमी पहचानते हैं, तभी तौ ऐसी आतयित करते हैं. हाँ, वो आत सत्य है कि वो लोग कौन गरिब, कौन गज, कौन राज, कौन रंक, कौन हिन्दु, कौन मुसलमान, कौन औरत और कौन भरद-सजके साथ अपने भेटाभेटीके तरह आप इस तरह बलता और रहम रभता है, वैसा ही बलन और रहम रभते हैं. धनका न मान है, न अपमान है, धनका धनसे कुछ माया रहती नहि है, दुनियासे हरदम अलाहिदे ही अर्थात् संबंध शिवाय न रहते हैं. सिई धनका धन तौ परायेके ऊपर उपकार करनाही है, और धनका भुदाके शिवा और किसीके साथ कुछ निरभत भी तौ नहीं है. धनका सभी काम पाक परवरदिगार भुदाताला हरअभत पेश करता है. वो लोग किसी भी आदमीके ऊपर महारानी करके कुछ हुकम करमाते हैं, भुदा अपने वलीका वो हुकम पेश करता भी है. और मैने भी इस पाक परवरदिगारके ही आधारसे तेरेका मेरे आल तोड करके दीये थे; लेकिन मेरेका नवाँर मालुम होता है कि तेरे जैसे पाक मुसलमानीका भी मेरे ऊपर जरासा नहीं हुवा था. लेकिन तेरी औरतके कहनेसे तुं यहाँ पर आया है. अणी ऐसा मत होने पावे इससे मैने ये सज्ज हाल तेरेका कहा है. बल, अज मैं इस राठोड वीर "तोगा"का जन्दा करता हूँ."

आ मुरशदना आवा ज्ञानमय वयनो सालिणी सर्व हिन्दुओ वारंवार तेमने मान आपवा लाग्या. ज्यारे तेओ यिता तरह आल्पा अटले यितामा जेठेला सती देवीओ तेमने हाथ जेडी प्रार्थना करी अटकावतां कहुं के:- "पाक मुरशदण ! मैं मेरा पतिकु आप मुसलमान

હોવાણેસેં આપરા હાથેસું જીન્દા કરવાણાં નહીં ચાહતી હું. આપ મોરા ઉપર ઔર મોરા પતિરા ઉપર કૃપા કરને, ધનહીંકું જીન્દે મત કરે મેં આપસું યે પ્રાર્થના કરે હું. આપ સ્વીકારને મોરી અરજ કબુલ કર લો.”

મુરશદ મહાત્માએ “ભટીયાણીજી”ની પ્રશંસા કરતાં જણાવ્યું કે:—“બેટી ! ખુદાકે વહાં હિન્દુ ઔર મુસલમાનોંકી ઇલાહિદા મજહબ નહીં રહતી હે. વહાં તો સખ એકહી હે; ઔર ખુદાકા પદયાનનેવાલે ઔર ખુદાકે કાતુન સમજનેવાલે ઇન્સાન બી તો ઇસ ખાતકા સમજતે હે, ફીર તું ખુદાકા સમજકે તેરે ખાવિદકે સાથ સતી હો કરકે મરનેકા તયાર હુધ હે, ઔર ખુદાકા નેક હુકમકા કયું નહીં સમજતી હે ? બેટી ! હિન્દુ ઔર મુસલમાનકા ઇલાહિદા સમજનેવાલે પાક પરવરદિગાર ખુદાતાલાકા ખડા ગુન્હા કરતે હે, ઔર ખુદાકી ખૌફ ઉઠાતે હે. હર એક મુસલમાન તો અપને મનસેં હિન્દુ ઔર મુસલમાનોંકા એકહી સમજતે હે. ઔર વો લોગ દોનુંહી ખુદાકે પાક મર્યે હોનેસેં ગિરાદરહી હે. ફીર ઇન્કા અલાહિદા સમજનેવાલા ઇન્સાન પાક પરવરદિગારકા ખડા ગુન્હેગાર ગીના જતા હે. બેટી ! તું બી ઇસસેં, મેરેકા મુસલમાન ઔર તેરેકા ઔર તેરે મરે હુવે પતિકા હિન્દુ સમજકે—અલાહિદા સમજકે ખુદાકા ખૌફ કયું ઉઠાતી હે ? ઇસકાબી તો ગિયાર કર.”

મુરશદનાં હિન્દુ મુસલમાન તમામ એક જ પરમાત્માનાં બાળક છે, અને બાળકો છે, એવાં ઉપદેશાત્મક વચનો સાંભળી ભટીયાણીજીએ તેમને જણાવ્યું કે:—“ખુદાવિદ ! મેં આપકું ખુદ મેરે ખુદા અર પરમાત્મા સમજતી હું. પરન્તુ હમારેમેં વીર પુરપરા લડાઇમેં મૌત હોના આનંદરી ખાત સમજી જાવે હે; ઇણસેં બી તો મેં મોરા પતિકું જીન્દા કરવાણારી ખાત ચાહું કોય નહીં, તો આપ ઇણ ખાતસું મોરા પતિકું જીવતરો દાન દેવારી ખાત કરો કોય નહીં.”

મુરશદે પોતાને ખુદા માનનાર ભટીયાણીજીનો બ્રમ દૂર કરતાં જણાવ્યું કે:—“બેટી ! મેં બી તો તેરે જેસા એક આદમી હું. મેં ખુદા નહીં હું, ઔર મેં ખુદા બનબી નહિં સકતા. હાં, ખુદાકા કુછ નર ખુદાકી મહરબાનીસેં ખુદાને મેરેકા દીયા હે વો ખાત સચ્ચ હે. અર કોઇ સાચરને કલો બી હે કી:—

આદમકા ખુદા મત કહો, આદમ ખુદા નહિં;

લેફિન ખુદાકે નરસેં, આદમ જુદા નહિં.

બેટી ! ઇસસેં તું બી મેરેકા ખુદા સમજનેકી ભૂલમેં મત ભૂલ જા.”

પુનઃ મુરશદે મીર ખાનઝાખાનને ઉદ્દેશીને કહેતાં જણાવ્યું કે:—

“મીર ! ઇસ બાઇકા અપને કાગમેં મશગુલ સમજકે મેં ઉસકે પતિકા

जुवानेका उसको आग्रह नहीं कर सकती। क्युंकि पाछका कहना सच्य है कि, उस पाछक पतिका औसा भरना वो, वीर पुरुष होनेसँ उसक आस्ते आनंदकी यात है। और धन होनुके अलौकिक आनंदको में मेरी तरफसँ तोड डालने नहीं भागता। वो लोगको जुदा अपनी पास आनंदमें रक्षौ, औसी मेरी धनको दुवा है, ओलो तुमको और कुछ धन्तजारी है।”

आम कही मुरशद शान्त रह्या, ओटवे भीर आनजाआने तेमने जलुआयुं कः—“जुदाविंद! मेरेको और धन्तजारी नहि है, सिर्फ ओक यही धन्तजारीथी जिसका ये नतीजा आपके सामने हो रहा है। मेरे आस्ते ये राठोड तोगाजने अपना जव दे करके अपनी पीरता हम सयफा दियाही है। उसको जन्दा करनेकी मेरेको धन्तजारी थी; लेकिन वो तौ आप आपका “बरीआलीज”ना कहते हैं। अय में आपका डाध तकलिह उठानेका कहनेकी धन्तजारी नहीं रयता हूँ। अय में बी धन होनुके साथही जनेकी मेरी ओरके साथ धन्तजारी रयता हूँ। आप धंस काममें मुझे क्या हुकम इरमाते हैं, वो सुननेकी धन्तजारी है; तौ महरजानी करके मेरे आस्ते जे रास्ता ठीक हो आप हुकम इरमावें।”

मुरशदे कहुं कः—“भीर! तुम ये हिन्दु लोगोंके धंस आदशाहतमें सच्ये मित्र हो। तुमको धनको छोडके जनेके आस्ते मेरी मना है। तुम धन हिन्दुओंसँ भीषके यहांपर रहौ, और हरदम नेक आर्तोसँ तुमारी नेक उम्भर गुजर करौ। सच्ये मुसलमीनको याहिओकि औसे जहाहर हिन्दुओंसँ भीषके यलैं, और हिन्दुओंका अपने गिराहरेसँ मानैं; और अपनी मजहबकी माद्रिक धन हिन्दुओंकी साथ यलैं; और हिन्दुओंका बी याहिओ कि मुसलमीनोंका अपने गिराहर समजके धनके साथ कारोआर यलावैं कि जिससँ धंस आलममें अपना सय काम पेश कर सकें। धंस सती पाछने जिस तरह अपना कार्य किया है, धंस तरह सय हिन्दु-मुसलमीनोंका याहिये कि सय मिल करके अपने जगरसँ ओक दुसरेके काममें मदत देना, और कार्यनिपुण होना। पाछक पतिने अपने काममें अपना जव दे दीया है, धंस माद्रिक सयी हिन्दु-मुसलमीनोंका अपना जे काम करना है। ज की बी परवा न रक्षौ, लेकिन अपना सयी जल भीला करके कार्यपरायण होना याहिओ। देजो, भीर “तोगाज” तुम सयको ये समज गये हैं कि, मैंने मेरे जसँ मेरे अयन-प्रतिज्ञाका अति मानवाला समजके मेरे अयनके आस्ते मैंने मेरा जव डाला है, जैसेहि तुम सयोंका बी याहिओ कि तुमारे जकी परवा अगर तुमारा अयनकी परवा रक्षौ। और हरदम जस उपायसँ हिन्दु

मुसलमानीनां भेद भिरादरी अढे असा काम करी; अगर तुम तुमारेमें भिरादरी अढावोगे और ओक साथ मिलके काम करोगे तो तुमारा सहाय छतना लारी काम भी पेश कर सकोगे. और खुदा असा तुमारा हर काममें तुम हिन्दुमुसलमानीनांका मदत दिया करेगा. घसने दर अफ्त अपने पर लरोसे रअनेवासे अपने मुरिदोंके काम पेश किये हैं, और पेश करताही रहता है. वैसे तुम भी खुदाके मुरिद बनके खुदाके उपर लरोसा रकभे काम करी; तुमारा भी वो पाकपरवर दिगार लवा करेगा. अथ तुम घस आछके साथ भरनेका साहस मत उठाओ असा मेरा इरमान है. अस अथ में यका जाता हूँ.”

आम पोतानो अलिभाय हिन्दुमुसलमानाने जल्लावी, जेनी रीते अने जे रस्ताथी आव्या हता ते रस्ते अर्थात् आकाशमार्गे देवदूत आल्या गया. सर्वे हिन्दुओ अने मुसलमानो तो तेमने जेता ज रह्या अने थोडा ज समयमा तेओ अदृश्य थई गया.

सुरशिव महात्मा अदृश्य थया आद सतीये चिता प्रकट करवा जल्लाव्युं. ओटले राजपूतो पुनः ते कार्यमा जेडया. महाराज सतीनी पूजा करी, मोटा मोटा राजाओये सतीनी आभरी प्रदक्षिणा करी लीधी अने अन्य राजपूतोये पणु प्रणाम कर्या.

तदनंतर महाराज सतीने प्रार्थना करता जल्लाव्युं कः—“हे जगदग्ये ! में अर वीर तोगाछने क्षत्रवट रअ्योडी है. थारा अर थारा पतिसुं हम हथजा क्षत्रिय उज्जवा हुवा हौं, छणु तरोंसुं हमारा उपर कृपा करने हमारे काम सुधार दीयो, अर भीर जानजाभानरी आत रअदी. अणु-तरों अमोंने कधि आजा इरमायने मेंने कृतकृत्य कर दो. थारी सासुरा आस्ते में तोगाछरी तरोंसुं बंदोअस्त कराय देशों, आ आत थारा पतिने कहने मेंने कृतकृत्य करणौ. मेंने अथ कयि आजा है?”

महाराजये पोतानुं कहवुं पूर्ण कथुं ओटले सती माताछ तेमने कहवा लाग्या कः—“महाराज ! आप क्षत्रियोंरा शिरमौड हौ. आपोंरा प्रतापसुं तो ये सथ काम हुवा है. आप जे या काम करवारे अथार नही करते तो ये काम होवारे कठे हौ ? सथ क्षत्रि तो आदशाहरा तेजमें अणन गया हा, पर आपेनि कृपा करने क्षत्रियोंरा नाम रअ्यो है, छणुसुं मोरा आपेनि आशीर्वाद है कि आपोंरा नाम या पृथ्वीपर अचण रहशी अर आपरा वंश जगमें अम्भर नाम करशी.”

भीर जानजाभानने उदेशने कहता सतीये जल्लाव्युं कः—“भीर सादग्य ! आपने क्षत्रियोंरा सन्धी आत आदशाहसुं कहने क्षत्रियोंरा

નામ રજો છે, જીણું ભગવાન એકલિંગજી આપરૌ ભલૌ કરશી. આપેરિ મોરી લારમેં પધારવાસું કાંય ઝાઝો હૈ? આપ અઠૈ રહશૌ તૌ હમારો ક્ષત્રિયોરૌ ભલૌ આપરા હાથસું વૈ શકશી, જીણું અર મુરશદ મહા-ત્મારી આજ્ઞા હૈ છણું, મોરો બિચાર મુરશદજીરા જૈડૌ હૈ; ઔર મું આપોનેં વિનંતિ કરનેં કહું કિ જો હમારા ઉપર આપરૌ પ્રેમ વૈ તૌ આપ અઠૈ રહ જાઓ.”

સતીનું કહેવું સંભળી અન્ય રાજપૂતોએ પણ મીર સાહેબને આગ્રહ કરી અટકાવ્યા, અને કબર ગાડનાર નોકર તથા મજુરોને પણ અટકાવ્યા. મીર પણ રાજપૂતોનો આગ્રહ અને મુરશદ તથા સતીનાં દુરમાનોથી વિરુદ્ધ જતાં અટક્યા. પોતાનાં સૈદાણી જોઓ પણ હાં આતી પહોંચ્યાં હતાં તેમને મળી સતી દેવીનાં દર્શન કરીનેજ ઘેર જવા જણાવ્યું.

મહારાજે આ બધું કાર્ય આટોપ્યા પછી પુનઃ ચિતાની પ્રદક્ષિણા કરી, પ્રેક્ષકોના જયજયકાર વચ્ચે ચિતાને પ્રકટ કરી, અને આગ લાગવાથી—અંદર ઘી વિગેરે ચોવડા પદાર્થો ભરવામાં આવ્યાનું તો આપણે ઉપર જણાવી જ ગયા છીએ તેથી—તુરત ચિતા સળગી ઉઠી અને તેમાંથી નીકળતી અગ્નિની જ્વાળાઓ આકાશ સાથે વાર્તા કરવા લાગી. આગનો ધૂમાડો તથા રાજપૂતો તરફથી ચિતાના તરફ અખીલ ગુલાલ વિગેરે પદાર્થો ફેંકવામાં આવતા હતા તેના અંધકાર વચ્ચે થોડા જ સમયમાં સતીજી કયા રસ્તાથી સ્વર્ગમાં પધાર્યાં તે પાસે ઉભેલા પણ કોઇ રાજપૂતો જાણી શક્યા નહીં. ચિતા ખરાબર પ્રકટ થઇ એટલે તમામ સવારી શોકમય અહેરાથી સતી દેવીની આખરની જય બોલાવી ચિતાને પ્રણામ કરી, વાઘોના ધોરરવ વચ્ચે શહેર તરફ જવા સાડ નીકળી.

રાજપૂતોએ આજની રાત્રિ શોકમય વ્યતીત કરી, અને તેઓ પુનઃ વખતો વખત વીર “તોગાજી”ની પ્રશંસા કરી કૃતકૃલ બનવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ચૌદમું

ઉપસંહાર

ટોહા:-૧ઘન રજોબન અરે ઉઠાકરી, તા ઉપર ૪અવિવેક;
યહ ચાઈ લેખા હુઓ, અનરય કરૈ અતેક.
૧ધ્રમ જાતાં, રઘર પલટતાં, ઉત્રિયા પડન્તોં તાવ;
એ તીનૂં દિન મરણુરા, કહા રંક ! કહા રાવ !

આપણે, આ વાર્તા જે સમયની છે તે સમયના તથા હાલના સમયના ક્ષત્રિયોની તુલના, જો કદાચ આ પ્રકરણમાં કરીશું, તો તેમાં કંઈ અયોગ્ય થતું નથી, એમ જ મનાશે.

જે સમયે બાદશાહે દરબારમાં ક્ષત્રિયોના સંબંધની વાર્તા શરૂ કરી તે વખતે તમામ ક્ષત્રિયો દરબારમાં હોવા છતાં, તેઓ કંઈ જ જવાબ આપી શક્યા નહીં; એવો સખત બાદશાહનો પ્રભાવ તેમના ઉપર પડી ગયો હતો. અસારે પણ તેમની તે જ દશા તેઓ ભોગવતા આવે છે, તે જોઈ આપણે આશ્ચર્ય થવા સરખું છે. તે સમયને વિત્યાને ઘણો સમય થયો છે, છતાં ક્ષત્રિયો પોતાની સ્થિતિ સુધારવા કંઈ પણ તજનીજ કરી શક્યા નથી. તે તેમને માટે ખરેખર શોકમદ છે. તેનું કારણ માત્ર તેમના મૌજશૌખ, અંદર અંદરના કલેશ અને પ્રમાદ જ છે. જો તેઓ એક બીજા પ્રત્યેના કુલંપ ત્યાગે તો ભવિષ્યમાં તેમનાથી ભારતને ભારી લાભ થવા સંભવ છે. કારણ તેમના પાસે રાજ્યસત્તા છે, અને તેનો જો તેઓ સદુપયોગ કરી, નિદાન પોતાની પ્રજાના અને આખા દેશના હિતના ખાતર અનેક પ્રકારનાં કાર્યો કરી શકે છે. એવી રીતે તમામ દેશી રાજ્યની પ્રજાને સુખી કરવા ખાતર હિન્દુ રાજાઓ અને મુસલમાન નવાબો પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરે, તો પોતાની અને સાથે પાંચડી પણ પ્રજા સુખી થઈ તેમનું ઉપર આશીર્વાદોની વૃદ્ધિઓ કરશે. પરંતુ જો તેઓ પોતાની સત્તાનો સદુપયોગ ન કરતાં માત્ર મૌજશૌખ, અંદર અંદરની ઇર્ષ્યા અને પ્રમાદને ચાલુ રાખી, તેઓ રાજા છે અને તેથી તેમણે પ્રજાને સર્વ રીતનો સંતોષ આપવો એ તેમની ફરજ છે, તેને વિસરી જઈ માત્ર રૈયતનું સત્વ ખેંચવામાં અને અસારના સમયમાં, જેમ કાંઈ કાંઈ સ્થળે પ્રજાની આગર અને જનમાલનું રક્ષણ પણ કરવામાં આવતું નથી, તે મુજબ વર્તવામાં મશગુલ રહે તો, ઈશ્વરના ક્રોધથી તેવા રાજ્યોનો અસ્ત થતો પણ આપણે જોઈ શકીએ. રાજાને ઈશ્વરે મૌજશૌખ કરવા સારું રાજ્ય સત્તા આપી જ નથી; માત્ર પ્રજાના હક્કોનું રક્ષણ કરવા સારું પ્રજાના જનમાલ અને આગરનું રક્ષણ કરવા સારું તેમને એક રખવાળ તરીકે આ ભારી સત્તા આપવામાં આવી છે.*

* તે વાતને જો તેઓ ભૂલી નય તો મહાન સદ્ગત બ્રહ્મસદ્ કવિ “જે” શવ ઉદ્ધે “જ્ઞાલાલ”નાં નીચે જણાવેલાં વચનોનો કડવો અનુભવ તેવા રાજાઓને આપવો પડે.

કવિત્ત:-

એરે રતનાકર સમસ્ત સરી ઠાકર વહે, ચાકરકી કહી નેક ચિતમેં ન લાવો ગે,
સાગર હો એસો જો કરોએ નદ નાગર વહે; “જે” કવિ ગાગરતેં તુમ પદ પાવો ગે,
પાય થન પૂર ના કરોએ દુઃખ દુર ઠાકો, વહે હૈ નાશ નૂર ધામ ધૂર પૂર વાવો ગે,
હોયકેં અહસ્તનાં તનેગે ઉનમતતા તો, ઈશ્વર અગસ્ત કોપ અસ્ત હોય ભરો ગે.

વળી જ્યારે બાદશાહ તરફથી ક્ષત્રિયોની વાર્તાની ચર્ચા શરૂ કરવામાં આવી અને તમામ રાજાઓ કંઈ જ ઉચ્ચાર કરી શક્યા નહીં, તે વખતે બહાદુર મુસલમાન મીર ખાનઝાખાનને રાજપૂતોની સહ હકિકત નિરૂપતાથી બાદશાહ સમક્ષ રજુ કરી. અને જ્યારે બાદશાહે તે સત્ય કરી બતાવવાની તેમના ઉપર સખ્તાઈ કરી, ત્યારે પણ તેમણે નિરૂપતાથી તે સાબિત કરી આપવાનું જણાવી ધૈર્ય ઉપર આધાર રાખ્યો, અને સર્વેશ્વરે તેના સહ વકતાને સત્યતાથી આકૃત આવતી જોઈ વીર “તોગાજી” જેવા બહાદુર ક્ષત્રિયની માર્ફત તેને આકૃતમાંથી બચાવ્યો હતો. આપણે અત્યારે પણ હિન્દુ પ્રજા અને હિન્દુ રાજાઓની સત્ય હકિકતને જાહેરમાં લાવનાર મુસલમાન નવાબો, અધિકારીઓ અને પ્રજાની જરૂર છે. આપણે તેના સત્ય વકતા, નિરૂપતાથી પોતાનો સત્ય અભિપ્રાય હરકામમાં રજુ કરી શકે તેવા અધિક મુસલમાનો આ ભારતભૂમિમાં સર્વેશ્વર ઉત્પન્ના કરે તેવી તેના તરફ માગણી કરતા રહેવું જોઈએ. જ્યારે મુસલમાન બાદશાહોમાં મુસલમાન પ્રજાનું અતિશય જોર હતું, હિન્દુ રાજા પ્રજાની કંઈ જ હકિકત લક્ષે લેવાતી નહોતી તે વખતમાં પણ મીર ખાનઝાખાન જેવા બહાદુર મુસલમાન પોતાનો સાચો અભિપ્રાય બાદશાહને જણાવતાં લેશ માત્ર પણ શંકા નહોતા ધરતા. ત્યારે અત્યારે તો આપણે કેટલાક મુસલમાન એવા પણ જોઈએ છીએ કે જેઓ માત્ર પોતાના મૌજશૌખમાં મસ્ત રહી, સત્ય એ શું વસ્તુ છે, તેનું પણ જ્ઞાન ધરાવવા તકલિફ નથી લેતા, તેમણે પણ પ્રથમની હિન્દુ અને મુસલમાન પ્રજા વચ્ચેની ધૈર્ય વિસરી જઈ, હિન્દુઓ સાથે મળી દેશના હિતાર્થે કામ કરવાની જરૂર છે. તેઓએ એમ સમજવું પણ જોઈએ છે કે સમગ્ર દેશના હિત સાથે જ તેમનું હિત સમાયલું છે. હવે આ દેશમાં હિન્દુ મુસલમાનોનું હિત સાથે જ છે, તેઓ એકબીજાથી અલગ રહી, એકબીજાનું હિત કરી શકે તેમ પણ નથી.

જ્યારે તમામ ક્ષત્રિયો બાદશાહના દરબારમાં નીચાં રહી કરી બેસી રહ્યા હતા, ત્યારે જેના મનમાં ક્ષાત્રવટ માટે અભિમાન હતું, જેઓ મીર ખાનઝાખાનને કઠંગી સ્થિતિમાં મૂકાયલો જોઈ, ક્ષાત્રવટ બતાવવાના જ વિચારમાં હતા, એવા જોધપુર-મારવાડ-ના મહારાજા ગજસિંહજીએ તુરત પોતાના ઉતારા ઉપર આવી, તમામ ક્ષત્રિય રાજાઓને સતેજ કરી, મીરને તેમનું કામ કરી બતાવે તેવા કાર્ધ બહાદુર

માટે તેઓએ ઉપરના કવિત્તમાં સદ્ગત કવિવર “જેષ્ઠ”રાવની શિષ્યામણને અવશ્ય શુદ્ધિત કરવી, એ જ તેમના માટે શોભાસ્પદ છે, અને તેમના ઉપરની બાદશાહી સત્તા પણ તેથી અવશ્ય તેમના ઉપર ખુશ જ થશે.

ક્ષત્રિય ન મળે તો છેવટ બાદશાહના સામા લડાઈ જાહેર કરીને પણ
મીર ખાનઝાખાનને બચાવવા સારું તૈયાર કર્યાં. આખરે બ્યારે મીર
ખાનઝા તેમના દરબારમાં આવ્યા ત્યારે ખીડુ ફેરવીને વીર “તોગાણ”
જેવા બહાદુર ક્ષત્રિયને ક્ષાત્રવટ ખતાવવા સારું તૈયાર કર્યાં, અને તેમનું લશ્કર
નહીં થયાનું બ્યારે તેમણે જાહેર કર્યું, ત્યારે પુનઃ ખીડું ખીડુ ફેરવી
લટ્ટી સરદારને પોતાની દીકરી વીર “તોગાણ”ને આપવા તૈયાર કર્યો.
બન્ને પક્ષનાં લશ્કર ખર્ચ પોતે ઉઠાવી, “ભટ્ટીઆણી” સાથે વીર “તોગાણ”નાં
પોતાના કુરુરનાં લશ્કર જે રીતે ધાય તે રીતે કરાવી આપ્યાં, અને
આખરે મુઘી આનુરતાથી આ કાર્યમાં ભાગ લીધો હતો. જે આ મીર
ખાનઝાખાનનો બચાવ થઈ શક્યો હોય તો તે માત્ર મહારાજ ગજ-
સિંહજીના શુભ પ્રયાસથી. આપણે અત્યારે ક્ષાત્રવટનું સલ નામ ધરા-
વનાર કેટલા ક્ષત્રિયો ભારતમાંથી મેળવી શકીએ તેમ છે? ખુદ જે
વંશમાં મહારાજ ગજસિંહજી અને વીર “તોગાણ” જેવા બહાદુર રાડોડો
ઉત્પન્ન થયા હતા, તેજ રાડોડ વંશમાંથી પણ અત્યારે આપણે તેમના
જેવો એક પણ વીર મેળવવા ભાગ્યશાળી થઈ શકીએ તેમ છે?

વીર “તોગાણ” આપણા પૈકીની દરેક વ્યક્તિને એમ સૂચના કરે
છે કે, તમે જે પાઠ ભજવતા હો—અર્થાત્ જે કામમાં અથવા જે કાર્યમાં
જોડાયા હો—તેને યોગ્ય પાઠ બરાબર તમારા પ્રાણના સાટે ભજવો.
તમે તમારા વચનને તમારા પ્રાણના સાટે પાળો અને તમારી જાતને
તથા તમારી કામને દિપાવો. વીર “તોગાણ”એ બાદશાહના દરબાર-
માં પોતાના હાથે જ પોતાનું શિર મહારાજ પાસેના યાજમાં ઉતારી
આપ્યું અને માત્ર ધડે મહારાજના ફરમાન મુજબ પોતાનું કાર્ય કરી,
મીર ખાનઝાખાનની એક હકિકત સાબિત કરી ખતાવી, બાદશાહનું
મ્હોં આન કરી દીધું હતું, અને મીર ખાનઝાખાનને મરતાં બચાવ્યા હતા.

હવે મીર સાહેબની ખીજ બાબત બાકી રહી, અને તે આપણાં
પરમ પવિત્ર સતી દેવી “ભટ્ટીઆણીજી”એ પતિની વાંસે સતી થઈ
પૂર્ણ કરી આપી. તેમની હિમ્મતને માટે આપણે કેટલા મગર થઈએ
કે, તેમણે પોતાના પિતાને સતી થવા સારું શરૂઆતમાં જ આશ્વાસન
આપ્યું. વળી બ્યારે “તોગાણ” સાથેની પ્રથમ જ મુલાકાતમાં વીર
“તોગાણ”ને પોતાના કાર્યનું જ્ઞાન કરાવી, વિષયભોગથી અટકાવ્યા.
છેવટ બ્યારે સતી થવાની વખતે મુરશદ મહાત્માએ આવી તેમના
પતિને બચાવવાનું કહ્યું, ત્યારે તેમણે ક્ષત્રિયોને માટે તો આવો પ્રસન્ન
માગલિક છે, એમ દર્શાવી પાતને બચાવવા નાજ પાડી. આ રીતે
આપણને તેઓ એમ સૂચના કરી ગયા કે તમે જે કાર્યમાં જોડાઓ

તે કાર્ય તમારા જીવ સાટે પ્રાર્થ કરો. વળી પોતાના પતિને જમાવવાની ના પાડીને એવી સૂચના કરતાં ગયા છે કે તમે જીવવાની લાલચમાં ન સપડાતાં મરીને તમારું નામ અમર કરો.

મુરશદ મહાત્મા જેવા મહાત્માઓ પણ અત્યારે ક્યાં છે? અત્યારે તો “નારી મુખ ગ્રહ સંપત્તિ નાસી, મુશ્ક મુશ્કાય બધે સંન્યાસી,” એવા જ સાધુસંન્યાસી અને દુકારો દહિગોચર થાય છે. માત્ર પારદર્શી ધન અને પારદર્શી સ્ત્રીઓમાં જ આસક્તિ રાખનાર ધણા સંત પુરૂષો દેખાય છે; તેઓ ધર્મશ્રી પણ જાણે કરતા નથી, અને પોતેજ ધર્મગ્રંથ છે એવો ડાળ કરે છે. લોકોને ઠગવાનો ધંધો આદરી બેઠા છે; છતાં પણ બાનાને માન આપનાર ભારત પ્રજા તેમનાં ભગવાં, સફેદ અથવા લીલાં કપડાંથીજ તેમનું પોષણ કરે છે. તેઓ સાચા સાધુ છે કે નહીં, તેનો પણ ચર્ચક્રિયત વિચાર કરતા નથી અને “મુપાત્રે દાન” એ સૂત્રને પણ લજવે છે. ભારત પ્રજાએ સમજવું જોઈએ કે શાસ્ત્રો માત્ર સાધુ પુરૂષોને જ દાન કરવાની આજ્ઞા કરે છે, નહિ કે વેપારી વાદી અથવા એવાને પણ દાન કરવાનું જણાવે છે. છતાં પણ આપણે શાસ્ત્રને બાળુએ રાખી, શાસ્ત્રની આજ્ઞાને ન માનતાં તેવા વેપારી વાદી અથવા વાધારીઓને ખોટી રીતે દાન આપી, તેમની દિસક વૃત્તિઓને પોષીએ છીએ. જો કે સાધુતાનાં લક્ષણવાળા સાધુઓને પોષવા તે ગૃહસ્થ તરિકે આપણી ફરજ છે. અને શાસ્ત્રો પણ તેવા સંત પુરૂષોને પોષવા સાર જ આપણને આજ્ઞા કરે છે કે, જેમની પાસેથી આપણને કંઈ ને કંઈ ઉપદેશ મળી શકે છે. આપણી આ વાર્તાના મુરશદની જેવા ખુદાના વલીઓ હાલ ક્યાં છે? તેમણે આપણને આપેલ ઉપદેશ અક્ષરશઃ સાચ છે. તેમની આજ્ઞા મુજબ ચાલવામાં જ આપણું શ્રેય અને સુખ સમાયલું છે. તેવા નિઃસ્વાર્થી અને ધર્મશ્રને જોળખનાર પુરૂષો જ પોતાનું અને અન્ય વ્યક્તિનું લલું પણ કરી શકે છે. બાકી વેપારીઓ તો દુનિયાને બોળરૂપ છે. તેવા બોળરૂપો ઉઠાવવાને માત્ર નિર્ઠક હોવા સાથે, તેમની પાપી વૃત્તિઓ પોષવાથી આપણે પણ પાપના ભાગીદાર બનવું પડે છે.

આ તમામ હકિકત જાણવા અને સમજવાથી આપણને એવો બોધ મળે છે કે દરેક મનુષ્યે સત્ય વક્તા થવું, નિરૂપતાથી પોતાનું સત્ય કાર્ય કરવું અને તેવી રીતે કાર્ય કરતાં આપણા પ્રાણુની પણ પરવા નહીં કરવી; ઉપરાંત પ્રાણને સાટે પણ વચન પાળવાની તથા સાચા સાધુઓ તરફ માન રાખી તેમનાં વચનો ઉપર ભરોસો રાખવાની સાથે દરેક રીતના ઉપાયોથી કાર્યદક્ષ બનવું.

હિન્દી રાજા-પ્રજા પોતપોતાની એક બીજા ઉપર ઠપ્પાઓ કરવાના પાપથી હવે તો સમજે તો મુક્ત થઈ શકવાનો સમય પણ આવી ગયો. હશે કે આવશે, કારણ કે તે પાપોની શિક્ષામાં તેમને પછાત પડવાનું કંઈ જ બાકી રહ્યું હોય તેમ અમો હાલના અંગ્રેજ સરકારના સમયમાં માની શકતા નથી. છતાં પણ કદાચ તેવા પાપોના ભારી બોજ થઈ ગયા હોય તો પણ હવે તો ધૈર્યથી પણ તેનો અંત આણી શકાય તેમ છે. તો પછી ના. સરકાર પાસેથી પોતાના હક્કો માગીને પણ પાપના બોજમાંથી મુક્ત થવાના ઉપાયો કેમ ન આદરવા ? અમો ધારીએ છીએ કે દેશ તરફ શુભ લાગણીઓ ધરાવનાર દેશી રાજા, નવાબો અને પ્રજા-પછી ભલે તે હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ચાહુદી, ખ્રિસ્તી કે અન્ય ધર્મના દેશના હોય પણ-માત્ર જે દેશમાં તેઓ રહે છે, જે દેશમાં ઉછરે છે, જે દેશનું ઉત્પન્ન ખાય છે અથવા જે દેશના બાળક હોવાનો દાવો કરે છે તે દેશને તેમણે ઉદ્ધારવો જોઈએ છે; એક સાથે મળી એકસંપ અને એક જ નિશ્ચયથી કામ કરવું જોઈએ છે; જેથી દેશના સદ્ભાગ્યે સત્વર દેશનો ઉદ્ધાર થઈ શકે.

આ વાર્તાના વીર નાયક “તોગાજી” ના વંશનો તો તેમના સાથે જ અંત આવેલો હોવાથી આગળની હકિકત તેમના વંશની જાણવાની આપણને જરૂર નથી. તે વીર પુરુષનાં પવિત્ર માણને મહારાજ ગજસિંહજીએ અંત સમય સુધી પોતાના પુત્રના કર્તા પણ વિશેષ માન સાચવી સંતોષ્યાં હતાં, અને ક્ષત્રિયોની ધજ્જત, ક્ષત્રિયોની વીરતા અને સાચું ક્ષાત્રવટ દર્શાવી, ક્ષત્રિયોનાં અને મીર ખાનખાન જેવા નિંડર મુસલમાનનાં મ્હોં ઉજ્જવળ કરી, બાદશાહનું મ્હોં પોતાની જુદી લઈને મ્હાન કરનાર વીર “તોગાજી”નાં વીર માતૃશ્રીનું માન મહારાજ ગજસિંહ જેવા એક સાચા રાઠોડ વીર અને ક્ષાત્રવટનું અભિમાન ધરાવનાર મહારાજ સાચવે તો તેમાં શું નવાઈ કહેવાય ? તે તેમની ફરજ જ હતી અને તે પોતે બરાબર સાચવી.

મહારાજ ગજસિંહજીને અમરસિંહજી અને જસવંતસિંહજી નામના પુત્રો હતા. તેઓ બન્ને બાદશાહતના સ્તંભ હોઈ, વીર પિતાના સમાન ક્ષાત્રવટને સમજનાર હતા. (જૂઓ “અમરેશરી કટારી”ની વાર્તા)

જ્યારે મહારાજ ગજસિંહજી આ દુનિયા છોડી સ્વર્ગયાત્રાએ પધાર્યા ત્યારે મોટા કુંવર અમરસિંહજી તો નાગોરના રાજા બની ચૂક્યા હતા. તેમને દેશવટાની શિક્ષા કરી ગાદીનો હક્ક પણ નષ્ટ કર્યો હતો, તેથી તેઓ તો જોધપુરમાં આવતા જ નહોતા અને જોધપુરનું રાજ્ય મેળવવા પોતાના પિતાની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ તેમની ઇચ્છા જ નહોતી.

એટલે જોધપુરની ગાદી ઉપર મહારાજ ગજસિંહજી પછી તેના બીજા પુત્ર મહારાજ જસવંતસિંહજી આવ્યા. તેઓ ખરા વીર, યુદ્ધ કુશળ અને ક્ષાત્રવટનું અભિમાન ધરાવનાર હતા. આદશાહને તેમણે કાબુલ વિગેરે કેટલાક દેશ જિતી આપી આદશાહતની હદ વધારી દીધી હતી. છતાં પણ દગાકુશળ આદશાહ ઔરંગઝેબે તેમના પુત્રોને દગલખાજીથી મારી નાખ્યા હતા, અને તે દુઃખે મહારાજ જસવંતસિંહજી પણ કાબુલમાં મરણને શરણ થયા હતા.

આટલેથી પણ આદશાહને સંતોષ થયો નહીં. તેણે જસવંતસિંહજીનાં શિશોદણુ રાણીને ગર્ભ હોવાથી તેના પણ નાશ કરી, મારવાડની ગાદી ખાલસા કરી આદશાહત સાથે મેળવી દેવાની દુષ્ટ વાંચના થઇ આવી. પરંતુ વીર રાઠોડોએ જેવી રીતે આદશાહ દગલખાજી છે તેવી જ રીતે બદકે તેથી પણ વધીને દગલખાજી સાથે દગલખાજીથી વર્તવામાં તેઓ કુશળ છે, એના આદશાહને પરિચય કરાવ્યો હતો. પોતાના બાળરાજા મહારાજ અજિતસિંહજીને એક મુસલમાન મદારીના કરંડીઆમાં છૂપાવી નિર્ભય સ્થળે પોતાના અનેક વીર-રાઠોડોનાં ગ્રાણુ સમર્પણ કરીને પણ-પહોંચાડ્યા હતા. આદશાહે પણ હવે જોધપુર તરફથી કંઈ જ અડચણ આવવાની નથી, એમ માની મારવાડનું રાજ્ય ખાલસા કરી આદશાહત સાથે મેળવી દીધું હતું. પરંતુ રાઠોડ વીર દુર્ગાદાસે પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવીને પણ મારવાડનો પુનઃ ઉદ્ધાર કરી મારવાડને સ્વતંત્ર જાહેર કરી હતી. મારવાડ અચારે હાલ પણ મહારાજ ગજસિંહજીના વંશજોના હવાલામાં છે અને તે દીર્ઘ કાળ સુધી તેમની તેમ તેમના હવાલામાં જ રહેશે.

આપણે આ સ્થળે તે જોધપુરની ગાદી ઉપર મહારાજ ગજસિંહજી, મહારાજ અમરસિંહજી, જસવંતસિંહજી અને રાઠોડ વીર દુર્ગાદાસ અને તોગાજી જેવા રાજાઓ અને સરદાર પટાવતો ઉત્પન્ન કરી આપણી ભારત ભૂમિની ગથેલ વીરતા પુનઃ દર્શાવે એવી સર્વેશ્વર પ્રત્યે માગણી કરી આપણી આ વાર્તા અહીં પૂર્ણ કરીએ. इति शुभम्.

રાયસિંહજી હથેલી

પ્રકરણ ૧ લું

ઝાલાવંશકીર્તિકથા-મૂળ પુરૂષ કેસરદેવ

દોહરા:-કટારી અમરેશરી, તોગારી તલવાર;
હથથલરાયાં સંઘરી, દિલ્હીરા દરબાર.*

અ. વાર્તાના નાયક હાલના ધ્રાંગધ્રા નામના કાઠીઆવાડમાં આવેલા પ્રસિદ્ધ રાજ્યના રાજ્યકર્તાઓના પૂર્વજ હોવાથી ધ્રાંગધ્રા રાજ્યની કંઈક ઐતિહાસિક હકિકત આ વાર્તામાં આપવામાં આવશે, તો વાચકો તેને અસ્થાને નહીં જ માને, એમ સમજી તે રાજ્યની કંઈક ઐતિહાસિક હકિકત પણ આ વાર્તામાં આપી છે.

(૧) કેસરદેવનાં પરાક્રમે

હિન્દુસ્થાનની પશ્ચિમ બાજુએ આવેલા કાઠીઆવાડ નામના દ્વીપકલ્પમાં ધ્રાંગધ્રા નામનું પહેલા નંબરનું એક રાજ્ય છે. તેના રાજ્યકર્તાઓ “રાજસાહેબ”ના નામથી ઓળખાય છે. તેઓ પોતાને માર્કડ

* આ દોહરામાં ત્રણ વાર્તાઓનો સમાવેશ થાય છે, તે એવી રીતે કે અમરસિંહજીની કટારી, અને તોગાજીની તલવાર તેમજ રાયસિંહજી ઝાલાની હથેલી અર્થાત્ આ ત્રણ સરદારોએ અતુલક્રમે કરારીથી, તલવારથી અને હથેલીથી બાહરાહને પોતાની વીરતા બતાવી ક્ષત્રિયોની છંડ નહીં કરવાની શિખામણ આપી હતી.

ઝપિના વંશમાંથી ઉત્પન્ન થયલા મકવાણુમાંથી જૂદા પડેલા ઝાલા જાતના રાજપૂત તરિકે ઝોળખાવે છે.

ઝાલાના મૂળ પુરુષ હરપાળનો આપ કેસરદેવ મકવાણુ નાનપણથી જ હિમ્મતવાળો, ટેકીલો, શૂરવીર અને મોટા જોખમ ખેડમારો હતો. તે લયને લય ખાતર સામો બોલાવતો, અને તેમાંજ પોતાનું જીવન બ્યતીત કરતો હતો. શૂરવીર હોવાની સાથે તે ઉદાર પણ તેવો જ હતો. આ સર્વ સદ્ગુણો અને સાહસ ખેડવાની વૃત્તિ જ તેના નાશનું કારણ થઈ પડી હતી.

બાપની પ્રતિજ્ઞા પાળી

કેસરદેવનો આપ વિહિયાસ ધ. સ. ૧૦૨૫ ની આસપાસ સિન્ધમાં આવેલા નગર પારકરની પાસે કીાતગઢમાં રાજ કરતો હતો. તેને સામૈયાના હમીર સુમરા ખીજ સાથે વેર હતું. પણ તે આખી જીંદગી કંઈ કરી શક્યો નહિ, લારે ચરતી વખતે પોતાના બાર વરસના પુત્ર કેસરદેવને પ્રતિજ્ઞા લેવડાવી કે “તમારા તેરમાને દહાડે હમીરના ઘોડામાંથી સવાસો દૂધ મલીઆ વછેરાને દાનમાં આપું અને તમારો જીવ સદ્ગતિએ પહોંચાડું.” કેસરે તે પ્રતિજ્ઞા પોતાના પિતાની ખાતર લીધી, અને સર્ગાવાહલાંએ મદદ કરવાની ના પાડી તેથી બાપના મરણ પછી ૧૦મે દહાડે તે એકલો જ હમીરના સવાસો વછેરા લેવા માણુકી ઘોડી ઉપર સ્વાર થઈ નીકળી પડ્યો. એકલો અને અબળથો હોવાથી તે ખીજે દિવસે સવારમાં સામૈયે પહોંચી ગયો, અને રૂઆબમાં તે રૂઆબમાં અશ્વશાળામાં પેસી જઈ, જાણે પોતાની જ અશ્વશાળા હોય નહિ તેમ એક બે ઘોડીઓના બંધ કાપી નાખી, વછેરાઓના તબેલાનો દરવાજો ઉઘાડી, ઘોડીઓને પોતાની સાથે લઇને તે પોતે પોતાની પાણીદાર ઘોડી ઉપર ચાલી નીકળ્યો; એટલે તેની પાછળ ઘોડીનું દૂધ પીવાને ઉત્સુક વછેરાઓ પણ દોડવા લાગ્યા. તેણે નાસતા નાસતા પોતે કાણ છે તેની ઝોળખ અશ્વરક્ષકોને આપી. પણ કોઈ તબવિજ કરે ને તેની પાછળ પડે તે પહેલાં તો તે ગામ બહાર નીકળી ગયો અને થોડા વખતમાં પોતાને ગાસ આવી પહોંચ્યો. હમીર સુમરે આ વાત જાણી ખરી, અને માણુસો તેની પાછળ દોડાવ્યા, પણ તે ધણે દૂર ચાલ્યો ગયો હોવાથી અને વચ્ચે મોટું રણ હોવાથી હમીર કંઈ કરી શક્યા નહિ. કેસરે વછેરાઓ લાવી તેનું દાન ભાટચારણોને તેરમાને દિવસે આપ્યું અને પોતાના પિતાના જીવાત્માને સંતોષ્યો. કેસરની શૂરવીરતાથી તેના લોકોમાં સારી પ્રતિષ્ઠા જમી. તે આશા રાખતો હતો કે હમીર સુમરો લડવા આવશે, પણ હમીરે તેને કંઈ કર્યું નહિ, એટલે તેને ખીજ વાર રંજડવાનું તેનું મન થયું.

સાંઢણીઓ લગાડી

કેસરદેવ એક વખતે થોડા સેવકો લઇને હમીરના સામૈયા નગર તરફ ગયો. ત્યાં રસ્તામાં એણે હમીરની ૭૦૦ સાંઢણીઓ ચરતી જોઇ, એટલે તે હાંકી જવાનો વિચાર કાઢ્યો અને એક આખાદ યુક્તિ રચી. તેણે વગડામાં એક રખારીના બકરાના ટોળામાંથી એક બકરું પકડી આણી તેના વધ કરી, તેના લોહીમાં એક મોટું કપડું તરખોળ કરી, એક મોટી લાકડીને છેડે નીતરતું લટકાવી, તે લોચાને લઇને એક ઘોડેસ્વારને તે દંડુદા આપ્યો; અને જ્યાં સાંઢણીઓ ચરતી હતી ત્યાં તેઓના નાકમાં લોહીની ગંધ આવે તેવી રીતે તેઓને ચમકાવી. લોહીની વાસથી સાંઢણીઓ ચમકી, એટલે તે લોચો ઉચો રાખ્યો અને ઘોડેસ્વારે પોતાના ઘોડાને દપટાવ્યો, એટલે બધી સાંઢણીઓ મુખ્ય સાંઢણી પાછળ લોચા તરફ ઉચી ગરદન કરી તેની પાછળ ને પાછળ દોડવા લાગી. બીજી બાજુએ કેસરે સાંઢણીઓના રખવાળોને સાંઢણીઓ વાળતા અટકાવ્યા અને પોતાના માણસોની મદદથી ઘણી સાંઢણીઓ કંથકાટ લઇ ગયો. હમીર સુમરાએ આ હકીકત જાણી સંતાપ કર્યો, પણ તેણે કશા પગલાં કેસર સામે લીધાં નહિ.

સુમરીઓનું હુરણ

આ બનાવ બન્યા પછી જ્યારે હમીરે કંથું કંથું નહિ સારે તેને નમાલો સમજી કેસરે તેથી પણ વિશેષ જોખમ ખેડવાની હિમ્મત બીડી. એ વખતના બહારવટામાંથી તો જનાવરો-વછેરા અને સાંઢણી લઇ આવ્યો હતો તો ત્રીજી વારની લૂટમાં તેથી વિશેષ અદ્ભુત પરાક્રમ કરવાની તેની ઇચ્છા હતી. તેથી ત્રીજી વખત હમીરને લૂટવા માટે થોડા વિશેષ ઘોડેસ્વારો લઇને તે નીકળ્યો; અને વિજયા દશમીને દહાડે તે સામૈયાની પાસે ઉપવનમાં જઇ પુગ્યો. ત્યાં આગળ હમીરના જનાવરો અને બીજી કેટલીક સ્ત્રીઓ ફરવા માટે અને શમી વૃક્ષના પૂજન-દર્શન માટે આવી હતી. તેઓ રથમાં રાજમહેલ જવા માટે બેઠી કે તેઓની સાથેના અંગરક્ષકોને અને રથ હાંકનારાઓને એકદમ છાપો મારી કદ કરી, કેસરે પોતાના માણસોને રથપર ચઢી, રથ કીર્તિગઢ હાંકી જવાનું ફરમાવ્યું. આ પ્રમાણે કરાવી, કેસર બીજી કુમક આવે તે પહેલાં તો ઘણો દૂર નીકળી ગયો. હમીરે આ વાત જાણીને પોતાના એક કારભારીને કેસરદેવ પાસે કીર્તિગઢ મોકલ્યો, અને સ્ત્રીઓ પાછી આપવા જણાવ્યું; પણ કેસરે તે આપવા ના પાડી. તેણે પોતાનાં સર્ગા-વાહલોમાં એ સ્ત્રીઓ વહેંચી દીધી. કેસરને આ સ્ત્રીહરણના પાપનું છેવટે પોતાના વિનાશથી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડ્યું. અતિ થાય તે થોડા માટે.

કીર્તિગઢનો નાશ

સામેયાના હમીરને હવે લાગ્યું કે હવે વેર લીધા વગર છૂટકા નથી. તેણે અત્યાર સુધી કેસરદેવને જતો કર્યો તે માટે પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. કીર્તિગઢનું નગર ખારાપાટમાં આવેલું હોવાથી જો તેને ઘેરો ધાલવામાં આવે તો લશ્કરને ખોરાકની તંગી પડે, તેથી હમીરે લશ્કર માટે મોટો સરંજામ અને અનાજપાણી એકઠાં કર્યાં, અને મોટું લશ્કર લઈ કીર્તિગઢ ઉપર ચઢાઈ કરી તેને ઘેરો ધાલ્યો. રસ્તામાં કેસરના લીલા ધઈના એતરોનો ઉપયોગ પોતાના લશ્કર માટે તેણે કરી લીધો. ઉદ્ધત કેસરદેવે પોતાના અને પોતાના ભાયાતોનાં બાહુબળ ઉપર મુસ્તાક રહી બાયલો હમીર તે શું કરવાનો છે, એવા વિચારે કંઈ લડવાની તૈયારી કરી નહીં તેમ ગઢમાં અનાજપાણી ભરી રાખવાની ખટપટ પણ કરી નહિ; અને હમીર ચઢી આવ્યો ત્યાં સુધી તેને એની ખબર પડી નહિ. હમીરે કીર્તિગઢ ઉપર ઘેરો ધાલ્યો. પણ કેસર અને તેના ભાયાતો ધણી વાર તેની સામે કીલ્લા બહાર લડ્યા. આ લડાઈમાં કેસરના ધણા ભાયાતો, રજપૂતો, અને કુંવરો માર્યા ગયા અને છેવટે કેસરીયાં કર્યો. પણ હમીરનું લશ્કર મોટું હોવાથી કેસરદેવ પણ લડતાં લડતાં રણક્ષેત્રમાં પડ્યો. તેના મરણ પછી તેની રાણીઓ અને સુમરીઓ ઝામોર કરી સતી થઈ. માત્ર એક હરપાળ નામે કુંવર નાસી છૂટ્યો. હમીરે કેસરના મરણ બાદ કીર્તિગઢ લૂટ્યો, અને તોડી પાડ્યો, અને બેદાનબેદાન કરી નાંખ્યો.

નાસી છૂટેલો કુંવર હરપાળ રખડતો રખડતો થોડે વરસે અણહિલ-વાડ પાટણના મહારાજ કર્ણદેવ-સિદ્ધરાજના પિતા-સોલંકીને શરણે ગયો.* અને એનાથી જ ઝાલા વંશ અને રાણાઓની ઉત્પત્તિ થઈ છે.

* કર્ણધેલો-એ નામની એક વાર્તા સ્વ. નંદશંકર તુલસીશંકર માસ્તરે લખી છે. તેમાં આ હરપાળને શુન્દરાતના છેલ્લા રાજ કરણ વાઘેલાનો સમકાલીન ગણીને તેનાં પરાક્રમેનો ઇતિહાસ આપેલો છે. પણ તે કેવળ અસત્ય છે. કારણ કે ઝાલા રાજપૂતોનો ઇતિહાસ કરણ વાઘેલા પૂર્વે પણ મળે છે. પૃથ્વીરાજ રાસામાં પૃથ્વી-રાજ ચૌહાણના સમયમાં ઝાલા રાજપૂતોનું વર્ણન આવે છે, અને પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ કરણ વાઘેલા પૂર્વે યદ્ય ગયો, એ ચોક્કસ છે. વળી કેસરદેવને મારનાર હમીર સુમરાને સિન્ધના સમા નમ હાલાજનાં કુંવર હિંગોળજી અને હોથીજીએ ઈ. સ. ૧૧૪૭ માં માર્યો છે, એમ રાસમાળા અને સિન્ધના ઇતિહાસ ઉપરથી જણાય છે. આ હકીકત ઉપરથી જણાશે કે હરપાળદેવનો આશ્રયદાતા, કહેવાનાં આવ્યું છે તેમ, શુન્દરાતનો છેલ્લો રાજ કરણ વાઘેલો નહિ, પણ સિદ્ધરાજના પિતા કર્ણદેવ સોલંકી જ હોવો જોઈએ. કર્ણદેવ સોલંકી ઈ. સ. ૧૦૭૨ થી

તેનો હુંકર્મા પ્રતિહાસ હરપાળ દેવની વાતમાં આપેલો છે. વળી એમ પણ કહેવાય છે કે કેસરદેવના હરપાળ ઉપરાંત વિજયપાળ અને શાન્તિસિંહ નામના બીજા બે કુંવરો પણ બચી જવા પામ્યા હતા. તેઓ પણ હરપાળ સાથે ગુજરાતમાં આવ્યા હતા. તેમાં વિજયપાળના વંશજો મહિકાંઠાના ધલોર ગામમાં આજે પણ વિદ્યમાન છે, અને શાન્તિસિંહના વંશજો કટોસણુ આદિના મકવાણા તાલુકદારો કહેવાય છે.

અકરણુ ૨ જી

આલાવંશસ્થાપક હરપાળની વીરતા

ગામ મરાઠી તણે, બિરદ રાવળ બોલાવ્યો;
ગંગ થકી ઔદિચ્ય, તેણે મંગળ વરતાવ્યો.
પોહો પાટણુ પરણિયો, જગત કો નાત ન જાણી;
હુવ઼ દેવ હરપાળ, રક્તિ રીઝી થઈ રાણી.
સંસાર વાત રાખી સહી, અમરવેલ ઉત્પત્ત કરી;
સોઢો, માંગો, ને રોખરો, બાઈ ઉમાદે દીકરી. (પ્રાચીન)

હરપાળે પિતાના મરણ પછી કેટલોક સમય પરાશ્રયમાં જ વ્યતીત કર્યો, પરંતુ પાછળથી તેના નસીબે તેને ચારી આપી. પાટણુના સોલંકી રાજા કરણની રાણી કૂલાદેવીને બાબરા નામનો ભૂત વળગ્યો હતો. તેને હરપાળ દેવે મારી કઢાવ્યો અને ત્યારથી તેના ઉપર ગુજરાતના રાજા કરણની કૃપા થઈ આવી. આ ઉપરાંત રાજા કરણની રાણીએ તેને પોતાનો ભાઈ કહી બોલાવ્યો હતો.

હરપાળે બાબરા ભૂત સાથે લડાઈ કરી તેને હરાવ્યો તે વખતે તેની પાસેથી એવું વચન લઈ તેને છોડવામાં આવ્યો હતો કે “જ્યારે મારે કામ પડે અને હું તને યાદ કરું ત્યારે તારે આવવું અને હું જે કામ બતાવું તે તારે કરવું.”

બાબરા ભૂત સાથે લડાઈ કરી નિવૃત્ત થયા પછી હરપાળને બહુ જ ભૂખ લાગી, તેથી પોતાની સાથે બે બકરા લઈ તે સ્મશાનભૂમિ ઉપર ગયો. એક બળતા શબના અગ્નિથી આ બકરાને શેકી ખાવાનો વિચાર કરતો હતો તે સમયે સ્મશાનમાં વસતિ લેરવી નામની દેવીએ તેની માગણી કરી હાથ લંબાવ્યો, તેથી હરપાળે તે બન્ને બકરા તેને આપ્યાં. દેવી બન્ને બકરા ખાઈ ગઈ છતાં ભૂખી રહી. એટલે તેણે

૧૦૯૪ માં રાજ કરી ગયો છે. કેસરદેવ, હમીર સુમરો, જમ હાલાજી, અને હરપાળ એ જ સમયમાં થઈ ગયા એ ચોક્કસ જણાય છે; તેથી કરણ ઘેલાની વાર્તામાં આપેલી હરપાળની વાત એ ઐતિહાસિક વિરોધ છે.

કીર્તિગઢનો નાશ

સામૈયાના હમીરને હવે લાગ્યું કે હવે વેર લીધા વગર છૂટકો નથી. તેણે અલાર સુધી કેસરદેવને જતો કર્યો તે માટે પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. કીર્તિગઢનું નગર ખારાપાટમાં આવેલું હોવાથી જો તેને ઘેરો ઘાલવામાં આવે તો લશ્કરને ખોરાકની તંગી પડે, તેથી હમીરે લશ્કર માટે મોટો સરંજામ અને અનાજપાણી એકઠાં કર્યો, અને મોટું લશ્કર લઈ કીર્તિગઢ ઉપર ચઢાઈ કરી તેને ઘેરો ઘાલ્યો. રસ્તામાં કેસરના લીલા ઘઉંના ખેતરોનો ઉપયોગ પોતાના લશ્કર માટે તેણે કરી લીધો. ઉદ્ધત કેસરદેવે પોતાના અને પોતાના ભાયાતોનાં આહુબળ ઉપર મુસ્તાક રહી ખાયલો હમીર તે શું કરવાનો છે, એવા વિચારે કંઈ લડવાની તૈયારી કરી નહીં તેમ ગઢમાં અનાજપાણી ભરી રાખવાની ખટપટ પણ કરી નહિ; અને હમીર ચઢી આવ્યો ત્યાં સુધી તેને એની ખબર પડી નહિ. હમીરે કીર્તિગઢ ઉપર ઘેરો ઘાલ્યો. પણ કેસર અને તેના ભાયાતો ઘણી વાર તેની સામે કીલ્લા બહાર લડ્યા. આ લડાઈમાં કેસરના ઘણા ભાયાતો, રાજપૂતો, અને કુંવરો માર્યા ગયા અને છેવટે કેસરીયાં કર્યો. પણ હમીરનું લશ્કર મોટું હોવાથી કેસરદેવ પણ લડતાં લડતાં રણક્ષેત્રમાં પડ્યો. તેના મરણ પછી તેની રાણીઓ અને સુમરીઓ ઝામોર કરી સતી થઈ. માત્ર એક હરપાળ નામે કુંવર નાસી છૂટ્યો. હમીરે કેસરના મરણ બાદ કીર્તિગઢ લૂટ્યો, અને તોડી પાડ્યો, અને ખેદાનમેદાન કરી નાંખ્યો.

નાસી છૂટેલો કુંવર હરપાળ રખડો રખડો થોડે વરસે અણુહિલ-વાડ પાટણના મહારાજ કર્ણદેવ-સિદ્ધરાજના પિતા-સોલંકીને શરણે ગયો.* અને એનાથી જ ઝાલા વંશ અને રાણાઓની ઉત્પત્તિ થઈ છે.

* કર્ણદેવ-એ નામની એક વાર્તા સ્વ. નંદશંકર તુલનશંકર માસ્તરે લખી છે. તેમાં આ હરપાળને ગુજરાતના છેલ્લા રાજ કર્ણ વાઘેલાનો સમકાલીન ગણીને તેનાં પરાક્રમેનો ઇતિહાસ આપેલો છે. પણ તે કેવળ અસત્ય છે. કારણ કે ઝાલા રાજપૂતોનો ઇતિહાસ કર્ણ વાઘેલા પૂર્વે પણ મળે છે. પૃથ્વીરાજ રાસામાં પૃથ્વીરાજ ચૌહાણના સમયમાં ઝાલા રાજપૂતોનું વર્ણન આવે છે, અને પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ કર્ણ વાઘેલા પૂર્વે થઈ ગયો, એ ચોક્કસ છે. વળી કેસરદેવને મારનાર હમીર સુમરાને સિન્ધના સમા જમ હાલાજનાં કુંવર હિંગોળજી અને હોથીજીએ ઈ. સ. ૧૧૪૭ માં માર્યો છે, એમ રાસમાળા અને સિન્ધના ઇતિહાસ ઉપરથી જણાય છે. આ હકીકત ઉપરથી જણાશે કે હરપાળદેવનો આશ્રયદાતા, કહેવામાં આવ્યું છે તેમ, ગુજરાતનો છેલ્લો રાજ કર્ણ વાઘેલો નહિ, પણ સિદ્ધરાજના પિતા કર્ણદેવ સોલંકી જ હોવો જોઈએ. કર્ણદેવ સોલંકી ઈ. સ. ૧૦૭૨ થી

તેનો હુંકર્મા ઇતિહાસ હરપાળ દેવની વાતમાં આપેલો છે. વળી એમ પણ કહેવાય છે કે કેસરદેવના હરપાળ ઉપરાંત વિજયપાળ અને શાન્તિસિંહ નામના બીજા બે કુંવરો પણ બચી જવા પામ્યા હતા. તેઓ પણ હરપાળ સાથે ગુજરાતમાં આવ્યા હતા. તેમાં વિજયપાળના વંશજો મહિકાંઠાના ધલોર ગામમાં આજે પણ વિદ્યમાન છે, અને શાન્તિસિંહના વંશજો કટોસણુ આદિના મકવાણા તાલુકદારો કહેવાય છે.

પ્રકરણ ૨ જું

આલાવંશસ્થાપક હરપાળની વીરતા

ગામ મશાલી તણે, બિરદ રાવળ બોલાવ્યો;
અંગ થકી ઔદિચ્ય, તેણે મંગળ વરતાવ્યો.
પોહો પાટણુ પરણિયો, જગત કે નાત ન જણી;
હુવડ દેવ હરપાળ, શક્તિ રીઝી થઈ રાણી.
સંસાર વાત રાખી સહી, અમરવેલ ઉત્પન્ન કરી;
સોઢો, માંગો, ને રોખરો, બાઈ ઉમાદે દીકરી. (પ્રાચીન)

હરપાળે પિતાના મરણ પછી કેટલોક સમય પરાશ્રયમાં જ વ્યતીત કર્યો, પરંતુ પાછળથી તેના નસીબે તેને ચારી આપી. પાટણુના સોલંકી રાજા કરણની રાણી કૂલાદેવીને બાળરા નામનો ભૂત વળગ્યો હતો. તેને હરપાળ દેવે મારી કઢાવ્યો અને ત્યારથી તેના ઉપર ગુજરાતના રાજા કરણની કૃપા થઈ આવી. આ ઉપરાંત રાજા કરણની રાણીએ તેને પોતાનો ભાઈ કહી બોલાવ્યો હતો.

હરપાળે બાળરા ભૂત સાથે લડાઈ કરી તેને હરાવ્યો તે વખતે તેની પાસેથી એવું વચન લઈ તેને છોડવામાં આવ્યો હતો કે “જ્યારે મારે કામ પડે અને હું તને થાદ કડું સારે તારે આવવું અને હું જે કામ બતાવું તે તારે કરવું.”

બાળરા ભૂત સાથે લડાઈ કરી નિવૃત્ત થયા પછી હરપાળને બહુ જ ભૂખ લાગી, તેથી પોતાની સાથે બે બકરા લઈ તે સ્મશાનભૂમિ ઉપર ગયો. એક બળતા શબના અગ્નિથી આ બકરાને રોડી ખાવાનો વિચાર કરતો હતો તે સમયે સ્મશાનમાં વસતિ ભૈરવી નામની દેવીએ તેની માગણી કરી હાથ લંબાવ્યો, તેથી હરપાળે તે બન્ને બકરા તેને આપ્યાં. દેવી બન્ને બકરા ખાઈ ગઈ છતાં ભૂખી રહી. એટલે તેણે

૧૦૯૪ માં રાજ કરી ગયો છે. કેસરદેવ, હમીર સુમરો, જમ હાલાજી, અને હરપાળ એ જ સમયમાં થઈ ગયા એ ચોક્કસ જણાય છે; તેથી કરણ મેલાની વાર્તામાં આપેલી હરપાળની વાત એ ઐતિહાસિક વિરોધ છે.

ફરીને હાથ લંબાવી માગણી કરી. પરંતુ આ વખતે હરપાળ પાસે ખીનું કંઈ આપવાનું સાધન નહોતું, તેથી પોતાની બંધ કાપી માંસ આપ્યું. દેવી તેના ઉપર બહુ જ પ્રસન્ન થઈ અને વરદાન માગવા કહ્યું. હરપાળે તે દેવીને પોતાને ઘેર આવવા માગણી કરી, જે સ્વીકારી દેવી હરપાળની સ્ત્રી બની, તેના ઘરમાં રહેવા લાગી, પણ પરણી નહોતી. તેણીએ હરપાળની શક્તિ જોધને પરણવાનું વચન આપ્યું હતું.

જે રાત્રે હરપાળે બાબરા ભૂતને હરાવ્યો તેના ખીન દિવસે સવારમાં રાજા કરણે દરબાર ભરી તેની બહુ જ પ્રશંસા કરી, અને તેને કંઈક માગવા કહ્યું. તે ઉપરથી હરપાળે માગ્યું કે: “આજની રાત્રિમાં હું જેટલાં ગામે તોરણ બાંધું તેટલાં ગામ મને આપો.”

રાજાએ હા કહી અને હરપાળે બાબરા ભૂત અને લૈરવી દેવીની મદદથી રાત્રિમાં ૨૩૦૦ ગામેએ તોરણ બાંધ્યાં. છેલ્લું ગામ ન્યાં દિવસ ઉગવાના સમયે તોરણ બાંધ્યું તે ગામ દીઘડીયું કહેવાયું, અને મશાલી ગામમાં હરપાળ રાજા શક્તિદેવી સાથે રાવળ ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણોને હસ્તકે પરણ્યો હતો. શક્તિદેવી હરપાળના પરાક્રમેથી મુગ્ધ થઈ હતી, અને વચન આપ્યા પ્રમાણે પરણી હતી.

સવારે સાંઢણી સ્વારો માર્ફત આ બાબતની તપાસ રાજા કરણદેવે કરાવી તો માલુમ પડ્યું કે ત્રેવીસસો ગામેને તોરણો બંધાયાં છે, તેથી તોરણ બંધાયેલાં ત્રેવીસસો ગામે હરપાળને પ્રાપ્ત થયાં. પ્રથમ તોરણ બંધાયેલા પાંટડી નગરમાં તે પોતાની ગાદી કરી રાજ્ય કરવા લાગ્યો. હરપાળે ૨૩૦૦ ગામે તોરણ બાંધ્યા પછી કરણરાજની રાણી પુલાંદેવી તેની પાસે બહેન થઈને બાઈ પાસે વીર પસલી લેવા ગયેલી, તેમાં તેણે ૫૦૦ ગામે ભેટ તરીકે પાછા આપ્યા, એટલે હરપાળ ૧૮૦૦ ગામનો રાજા થયો હતો.

હું સુણિયો સામંત, દૈત્ય સબ બાગ્યા ડોટ,

હું સુણિયો સામંત, ચડપડે લીધા ચોટ;

હું સુણિયો સામંત, શક્તિ રાખી કરી રાણી,

હું સુણિયો સામંત, અઢારસે ઘર ઘર આણી;

હરપાળ વડો જમરા હયો, દિનદિન અધિકો દાખિયે,

હુંઆરો તોલ કેસર તણો, ઈલા સામંત ન ચાખિયે.

એક દિવસે રાજાનો હાથી તોફાન કરી છૂટી ગયો હતો. આ વખતે હાથીના રસ્તામાં પોતાના બે રાજકુંવરો રમતા હતા, તેને લૈરવી દેવીએ બારીમાંથી હાથ લંબાવી ઝાલી એક બાળુ મૂક્યા. તેની સાથે એક ચારણનો છોકરો રમતો હતો, તેને માથે ટપરી મારી

બાળુ ખસેડી લીધો અને ગાંડા હાથીથી બચાવી લીધો, તેથી આ ચારણ અને તેના વંશજો ટાપરિયા ચારણ કહેવાય છે. ત્યારથી હરપાળના વંશજો આલા તરિક્કે ઓળખાવવા લાગ્યા અને મકવાણામાંથી જૂદા (ચારથી) પડ્યા.

પાટડીએ પોહોપાર, મહેલ કીધો મકવાણે,
રાણી ગોખ રહંત, ગતિકો શક્તિ ન બળે;
રાય તણા ગજરાજ, મેહ છૂટેચા મદમંતા,
દૂર પંચ દેખિયા, રાજવી કુંવર રમંતા;
સોઢો, મગિા ને રોખરો, લાંબે કર આલી લિયા,
આ આપે શક્તિ આપણી, કુંવર સાખ જાલો કિયા. (પ્રાચીન)

કાંગધા રાજ્યના હળવદ ગામમાં બાળરા ભૂતનું સ્મારક છે, અને તે જગ્યા પીઠડને નામે પ્રખ્યાત છે. હળવદના દરબારમાં શક્તિદેવીનું મંદિર બંધાવેલું છે. આ બન્ને સ્થળોએ આજે પણ આલાનાં પરજોશ વહુવરો દર્શન કરવા જાય છે.

ભાટચારણો લખે છે કે હરપાળના વંશની નવ શાખાઓ થઈ, તેમાં આલા શાખા શ્રેષ્ઠ ગણાય છે.

મકવાણા રાણીંગ, બહો બાબલ બરદાળા,
લજ્જવંત લૂણંગ, બલા બલો અંચલાધ;
ખતરવટ રાખણ ખાંટ, જકે પારાકર બણ,
વિઠોડ ને હાપેવ, જકે જલરાણ વળાણ;

નવ શાખાઓ નવ ખંડમાં, મકવાણો દશમો મણિ,
ઐરલી શાખ ઉજળતલ, તિલક શાખ હાલા તણી.

હરપાળે રાજધાની પાટડીમાં સ્થાપી હતી. શક્તિ દેવીના મરણ પછી તે થરપારકરના સોઢા રાજપૂતની કુંવરી રાજકુંવરબા સાથે પરણ્યો હતો અને તેથી તેને નવ કુંવરો થયા હતા, અને શક્તિના ત્રણ મળીને ૧૨ કુંવરો હતા. હરપાળ ઇ. સ. ૧૦૯૦ થી ૧૧૩૦ એટલે ૪૦ વરસ રાજ્ય કરીને મરણ પામ્યો.

પ્રકરણ ૩ નું

હરપાળના વંશજો-કુવાનો કેર અને હળવદ

ઈ. સ. ૧૧૩૦ ની સાલમાં રાજા હરપાળજી ગુજરી જવાથી તેમના પુત્ર સોઢાજી પાટડીના ગાદીપતિ થયા, અને તે ૧૧૬૦ માં ગુજરી ગયા. તેમની પછી કેટલીક પેઢીએ ઇ. સ. ૧૩૦૫ માં સાંતળજી પાટડીની ગાદી ઉપર આવ્યા અને તેમણે સાંતળપુર નામનું ગામ વસાવ્યું.

ત્યારબાદ ઇ. સ. ૧૩૪૦ માં ઉદયસિંહજી ગાદી ઉપર આવ્યા અને તે ઇ. સ. ૧૩૫૨ માં મરણ પામ્યા. તેમને પૃથીરાજજી અને વેંગડજી એ નામના બે કુવરો હતા. તેમાં વડા કુવર પૃથીરાજજીએ ગાદી ઉપરનો પોતાનો હક્ક ઊઠાવી લેવાથી વેંગડજી ગાદીએ આવ્યા. તેમણે હળવદ પાસે વેંગડવાવ નામનું ગામ પોતાના નામ ઉપર વસાવ્યું હતું. વેંગડજી ઇ. સ. ૧૩૬૮ માં મરણ પામ્યા. તેમના પછી રામસિંહજી ગાદીએ આવ્યા. તેમણે ધ્રાંગધ્રા પાસે રામપુરા નામનું ગામ વસાવ્યું.

રામસિંહજી પછી કેટલાક રાજાઓ ગાદી ઉપર આવી ગયા બાદ ઇ. સ. ૧૩૯૪ જત્રસાલજી ગાદીએ આવ્યા. તેઓ પરાક્રમી હતા, અને તેમણે ત્રણ વખત અમદાવાદના બાદશાહ મહંમદશાહ સામે યંડ ઊઠાવ્યું હતું, પરંતુ તેમાં તેઓ ક્ષતિ સહ્યા ન હોતા. તેમણે પાટડીથી ગાદી બદલીને “માંડળ” કરી હતી. તેઓ ઇ. સ. ૧૪૨૦ માં મરણ પામ્યા હતા.

શૂરવીર વાઘોજી-કુવાનો ફૂંદર

તેમના પછી તેમના કુવર જેતસિંહજી ગાદી ઉપર આવ્યા અને તેમણે ગાદી “કુવા”*માં કરી હતી. તેઓ ઇ. સ. ૧૪૪૧ માં મરણ પામ્યા. એમના પછી કેટલાક રાજાઓ થયા. બાદ ઇ. સ. ૧૪૬૯ માં વાઘોજી રાજ થયા. ઇ. સ. ૧૫૧૩ માં મુજફ્ફરશાહ નામ ધારણ કરી ગુજરાતનો પાદશાહ થનાર ખલીફખાન સામે તેમણે યંડ ઊઠાવ્યું હતું અને તેને સૈયદપુરા આગળ હરાવ્યો હતો. આ વખતે ખલીફખાન સૌરાષ્ટ્રનો સ્વખો હતો-આથી ગુજરાતના પાદશાહ મહંમદશાહે બારી સૈન્ય લઈ ચઢાઈ કરી અને “કુવા”ને ઘેરો ઘાલ્યો. છેવટે ખોરાક ખૂટી પડવાથી તેમણે કિલ્લા બહાર નિકળી હતલો કરવાનો વિચાર કર્યો, અને જતી વખતે પોતાની રાણીઓને જણાવ્યું કે; “મારો વાવટો

* આ “કુવા” પ્રથમ “કંકાવટી”ના નામથી ઓળખાતું હતું, પણ વાઘોજીની રાણીઓ કુવામાં પડી તેથી તે નગરનું નામ “કુવા” પડ્યું, અને કુવા તરિકે ઓળખાવા લાગ્યું.

નીચે પડે તો હું મરાયો એમ સમજી તમે જોડર કરજો.” આવી રીતનો ઇંદોળસ્ત કરી તેઓ લડવા આપ્યા અને મુસલમાનોની સાથે તેઓ લડકર રીતે લડવા લાગ્યા. આ લડાઈમાં સતત લડવાથી વાવટાવાળો થાકી ગયો અને તેણે વાવટો નીચે મૂક્યો. આ સમયે રાજા તો લડી રહ્યો હતો એટલે તેને તેનું કંઈ જાન રહ્યું નહીં, અને રાણીઓને તો વાવટો નીચે પડ્યો જણાયો, તેથી રાજા મરી ગયો એમ લાગ્યું. તેથી તેમણે “જોડર” કહ્યું. અર્થાત્ રાણીઓ “કુવા”માં પડી મરણ પામી. વાવટાવાળાની બૂલ જણાતાં વાઘોજી આલતી લડાઈએ શહેરમાં પાછા આવ્યા હારે રાણીઓને મરણ પામેલી હોવાનું જણ્યું. આમ થતાં પોતે નિરાશ થયા અને પૈરાગ્ય આવ્યો. પણ રણાંગણમાં લડતાં જ મરવાનો નિશ્ચય કરી, એકદમ મુસલમાનો ઉપર દ્રુટી પડ્યા અને ઘણાનો ધણ કહાડી નાંખ્યો. પરંતુ બાદશાહી પ્રબળ સૈન્ય આગળ તેમનું શું ચાલી શકે? છેવટે તેઓ પણ પોતાનાં ઘણાં માણસો સાથે સમરસાથી થયા અને “કુવા” મુસલમાનોના હાથ ગયું.

મુસલમાનોના હાથે વાઘોજી મરાયાના સમાચાર જાણી, કાલરીના સોલંકીની કુંવરી કુંવરયા સાહેબ સતી થઈ, કાલરીમાં મરણ પામ્યાં. તેમનાં વાઘોજી સાથે લગ્ન થયાં ન હોતાં, પરંતુ માત્ર વિવાહ જ થયો હતો. (ઇ. સ. ૧૪૮૬).

“કુવા”માંથી જાલાઓની ગાદી ગઈ; એટલું જ નહીં પણ આ લડાઈમાં જાલાઓનો હારે નાશ થયો હતો. આ લડાઈમાં થયેલા નાશના સ્મરણ તરિક્કે અસારે પણ તેમનામાં ‘કુવાનો ફહેર’ એ કહેવત પ્રચલિત છે. વાઘોજીને બાર કુંવરો હતા. તેમાંના પહેલા છ પોતાની સાથે લડાઈમાં કામ આવ્યા હતા અને સાતમા વિરમદેવજી “શમી”ના મુસલમાન થાણુદાર સાથેની લડાઈમાં મરાયા હતા. અને બાકીના કુંવરો પાદશાહના ડરના કારણે જંગલમાં રખડતા ફરતા હતા.

હુળવદની સ્થાપના

તેમાંથી આઠમા કુંવર રાજોધરજી શિકારે ગયા હતા. તે વખતે એક સસલું જંગલમાંથી આવી તેમના ઘોડાના સામું થયું, તેથી તેમણે તે જગાને પ્રતાપી માની ઇ. સ. ૧૪૮૮ માં તે જગાએ હુળવદ નામનું નગર વસાવ્યું, અને ત્યાં પોતાની રાજધાની જમાવી, રાજ કરવા લાગ્યા. આ રાજોધરજી ઇ. સ. ૧૫૦૦ માં મરણ પામ્યા.

માનસિંહજી

રાજેશ્વરજી પછી તેમના કુંવર રાણાજી ગાદીએ બેઠા. તેમણે “રાણ-
પુર” ગામની વસાયત કરી. તે ઇ. સ. ૧૫૨૩ માં મરણ પામ્યા.
રાણાજીને દશાડના મહેળ બખતે મારી નાખ્યા હતા, તેથી રાણાજીના
કુંવર માનસિંહજીએ ગાદી ઉપર આવ્યા બાદ બાપનું વેર લેવા સાડ
દશાડા ઉપર ચઢાઈ કરી અને બખતના બેટાને માર્યો. આ વખતે
ગુજરાતની ગાદીએ બહાદુરશાહ પાદશાહ હતો. તેણે ખાનખાનાને
માનસિંહજી ઉપર મોકલ્યો. તેણે તેમને હળવદમાંથી હાંકી કહાડ્યા તેથી
તેઓ કચ્છના રાવ ખેંગારજીના આશ્રયે રહ્યા. બાદશાહે હળવદ, માંડળ
અને વીરમગામ ખાલસા કર્યો, તેથી માનસિંહજીએ લુજની નજીકમાં
બીજું “કુવા” નામે ગામ વસાવ્યું.

માનસિંહજી તથા તેમના બીજા બે ભાઈઓ પાદશાહ સામે બહાર-
વટું કરવા લાગ્યા અને છેક વીરમગામ સુધીનો મુલક ઉજ્જડ કર્યો.
આ બહારવટામાં તેમના ઉપર ધણી સંકટ આવ્યાં, છતાં તેઓ આશ્ચર્ય-
કારક રીતે તેમાંથી બચ્યા હતા. આ સંબંધની ધણી દંતકથાઓ ચાલે છે.
માનસિંહજીને નાસી છૂટવામાં એક વખતે ચરાડીના ઢેડોએ મદદ કરી
હતી તેથી તેની યાદ રાખવા તે જ ગામને “ઢેડોની ચરાડી” કહેવામાં
આવે છે. માનસિંહજીની ચોરમાન માની બેહેનને પાદશાહ સાથે પર-
ણાવવામાં આવી હતી. તેણે માનસિંહજીને કહેવડાવ્યું કે જો તમે
પાદશાહને શરણે આવશો તો તમારું રાજ્ય તમને પાછું અપાવીશ.
પરંતુ તેઓ શરણે થયા નહોતા. છેવટે જ્યારે તેમને એમ લાગ્યું કે
પાદશાહ સાથે લડવામાં પોતાનું રાજ્ય કાંઈ રીતે પાછું મેળવી શકાય
તેમ નથી, ત્યારે તેઓ પાદશાહના તાબે થવાના વિચાર ઉપર આવ્યા.
અને જ્યારે પાદશાહ સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં આવેલા “દીવ” બંદર તરફ જતો હતો
ત્યારે હથીઆરો સજી પાદશાહની છાવણીમાં થઈ તેના તંત્રમાં પહોંચી ગયા.

પાદશાહે જ્યારે તેમને જોયા ત્યારે પૂછ્યું કે: ‘તું કાણ છે.’

ત્યારે તેમણે જવાબ આપ્યો કે: ‘હું ઝાલાવાડનો રાજા છું
અને આપના પાસે મારું રાજ્ય પાછું મેળવવા આવ્યો છું.’ એમ
કહી પોતે તાબે થયો છે, એમ બતાવવા સાડ પોતાનાં હથીઆરો
પાદશાહ સમક્ષ મૂકી દીધાં. આથી દયાળુ પાદશાહને દયા થઈ આવી.
તેણે કેટલોક સમય માનસિંહજીને આદરથી પોતાની પાસે રાખ્યા અને
પછી માંડળ અને વીરમગામ ખાલસા કરી હળવદનું રાજ્ય તેને સોંપ્યું.
તેઓ ઇ. સ. ૧૫૬૪ માં મરણ પામ્યા.

પ્રકરણ ૪ શું

રાજા રાયસિંહ

છપ્પયઃ એહ બિરદ રજપૂત, પ્રથમ મુખ ઝૂક ન ખેલે;
એહ બિરદ રજપૂત, પરત્રિય કાઠ ન ખેલે;
એહ બિરદ રજપૂત, આય બાંટ કર જોરે;
એહ બિરદ રજપૂત, એક લાખાં બિચ ઝોરે;
જમરાણ પાયે પાછા ધરે, દેખિ મતો અવધૂતરો;
કરવાર હાય દીધી કરદ, એહ બિરદ રજપૂતરો. (પ્રાચીન)

આ માનસિંહજી પછી આપણી આ વાર્તાના નાયક રાજા રાયસિંહજી ગાદીએ બેઠા. આ રાયસિંહજીમાં ક્ષત્રિયોચિત તમામ ગુણો હતાં. તેઓ પરાક્રમી, સાહસિક અને પ્રબળ વીર હતા. તેઓ જેટલા વીરતામાં હિંમત હતા તેટલા જ દાનેશ્વરી પણ હતા, તેથી તેમના દરબારમાં દર વખત વિદ્વાન કવિ, પંડિતોની સલાહો થતી હતી, અને બહુ દૂરથી તેમની કીર્તિ સંભળી, કવિઓ આવતા હતા. રાણી આ રાયસિંહજી સામે દુશ્મનાવટ કરવાથી કાળને આમંત્રણ કરવા સરખું થતું હતું, એમ સહુ કોઈનું માનવું હતું અને તેથી તેમના સામા થવાની કોઈ પણ હિન્દુ-મુસલમાન હિંમત કરી શકતા નહોતા.

મામા-ભાણેજ

આ રાયસિંહજી એક વખત પોતાના મામા, ધ્રોણવાળા જસાળને મળવા ગયા હતા. એક દિવસ મામા સાથે રાયસિંહજી ચોપટ રમતા હતા તેવામાં ડોકનો અવાજ સંભળાયો. તેથી જસોળ બોલ્યા કે: “ધ્રોણના પાદર ડોકા કરનાર કોણ હિંમત બહાદુર છે?” એમ કહી પોતાના માણસોને તપાસ કરવા સાર મોકલ્યા.

તેઓ પાદર બધ તપાસ કરી આવ્યા અને જસાળને જણાવ્યું કે “મકનભારથી નામના ગોસાંધની જમાત જાય છે, તે જમાતનો ડોકા થાય છે અને તેઓ હીંગળાજ માતાએ જમાત લઇને જાય છે.” અતિતનો ડોકા થતો જાણી જસાળ શાંત થયા.

આથી રાજાયસિંહજીએ પૂછ્યું કે “મામા! આ ડોકા ગોસાંધનો થાય છે તેના બદલે કોઈ રાજાનો થતો હતો તો શું કરત?”

આથી જસાળએ હિંમતથી જવાબ આપ્યો કે: “ભાઈ! રાજાનો ડોકા થતો હતો તો તેનો અત્યારે તમારા દેખતાં જ નાશ કરવામાં આવતો. હું ક્ષત્રિય છું અને મારા નગરની પાદર અન્ય રાજા કે નવાખનો ડોકા થાય તે જાણી શું હું બેસી રહેત? અંબકુલ નહીં, ક્ષત્રિયોથી પોતાના

બળતો અને સાહસનો પરિચય કરાવવો જ જોઈએ. ક્ષત્રિયોએ માત્ર રાજભવનોમાં પડ્યાં પડ્યાં અનેક પ્રકારના વૈભવો ભોગવવાના નથી, તેમ બળવાન શત્રુ જોઈ ડરવાનું પણ નથી. માણસને એક દિવસ મૃત્યુ તો છે જ, તો પછી મરવાથી શા સારું ડરવું જોઈએ? જો ક્ષત્રિયો મરવાથી ડરે તો પછી તેમનામાં અને વાણીઆના દીકરામાં શો તફાવત માની શકાય? ક્ષત્રિયોએ તો હિમ્મેશાં હિમ્મત રાખી કાળ સાથે પણ લડવા તૈયાર રહેવું જોઈએ. ક્ષત્રિયવંશમાં જન્મ થયો તો પછી ધરમાં મોજશોખ માણતા પડ્યું રહેવું તે તો તેવા ક્ષત્રિયોને માટે લાંચનપ્રદ છે.

ભાઈ રાજપૂત કેને કહી શકાય કે જે જૂઠું શબ્દતો કાંઈ પ્રસંગે ખોલે જ નહીં, અને વળી પરસ્ત્રીગમનનું તો જેને સ્વપ્ન પણ ન હોય. વળી વિદ્વાન કવિ પંડિતો આવે તેમનો યોગ્ય સત્કાર કરવો. તે પણ એવી રીતે કે ધન આપતાં પણ હાથ જોડી તેમનાથી બહુ જ નમ્રતા રાખે.*

“વળી રાજપૂતોએ અને શત્રુઓમાં પોતે એકલા હોવાની દહેશત નહીં રાખતાં વચ્ચે પડી વીરતા બતાવવી જોઈએ; તે એવી રીતે કે લડતાં લડતાં વીર પુરુષ પોતાપણું પણ ભૂલી જાય અને જેમ કૃષિકાર ખડને કાપે છે તેમ દુશ્મનોને કાપવા લાગે; જે જોઈ યમરાજ પણ આ અવધૂત વીરથી લડતાં પગ પાછા ધરે. જ્યારે ક્ષત્રિયોને પર-

* કારણ કે કવિઓની જો કૃપા હોય છે તો તેઓ દેશાંતરોમાં કીર્તિને પ્રસારાવે છે અને જો તેમની અવકૃપા થાય છે તો તેઓ દુર્ગુણોને વર્ણવી અપકીર્તિ કરે છે. માટે જ મહારાણા રાજસિંહજીએ પણ કહ્યું છે કે:-

છાંધય:-

કહાં રામ, કહાં લખમણ, નામ રહીયાં રામાયણ;

કહાં કૃષ્ણ બળદેવ, પ્રકટ બાગૌત પારાયણ.

વાલ્મીકિ, શુક, વ્યાસ, કયા કવિતાન કરંતા;

કૃષ્ણ સ્વરૂપ સેવતા, ધ્યાન મન કવણુ ધરંતા.

જગ અવર નામ આહો જકાં, સુણો રાજવણુ અકબરાં;

“રાજસી” કહે જગરાણુરો, પૂજો પાંચ કવેશરા.

વળી પણ કોઈ કવિએ કહ્યું છે કે:

છગજી,

છડે વડ હાણુ;

તરણુ સમાન.”

માટે કાં

ના માટે ખાસ જરૂરીયાત છે.

મામાએ હાથમાં તલવાર આપી છે ત્યારે ઉત્તમ બિરહો તેમનાં હોવાં જોઈએ. અર્થાત્ ક્ષત્રિયોએ તેવી રીતે જ વર્તવું જોઈએ.*

“ભાઈ! ક્ષત્રિયો માટે વિક્ષનોએ આટલું આટલું કહ્યા છતાં શુદ્ધ ક્ષત્રિય ધરમાં પડી રહે તે અને જ શી રીતે? જુઓ. ઠાઈ ક્ષત્રિયે યુદ્ધે જતાં પત્નીને—તેણે રોકવાના ઉપાયો કરવાથી કહ્યું છે કે:—

છરખય:—

શુદ્ધ ક્ષત્રિ જે હોય, કાળથી કદિ ડરે નહીં;

શુદ્ધ ક્ષત્રિ જે હોય, પ્રિયા, રણમાં લડતાં સહી.

શુદ્ધ ક્ષત્રિ જે હોય, પ્રિયા, પાછો ન મૂકે પગ;

શુદ્ધ ક્ષત્રિ જે હોય, દિપાવે જનુનીને જગ,

વળી શુદ્ધ ક્ષત્રિ જે હોય તે, સાહસ વિણ શોકે નહીં;

હું ક્ષત્રિય કુલ પેદા થય, કષ્ટ જોઈ ખદલાઈ કહીં?

તે જ મુજબ “હે ભાઈ! જો અત્યારે ધ્રોણને પાદર કોઈ ક્ષત્રિયનો ડંકો થયો હત તો મારી સાહસિકતા અને વીરતા તું જોઈ શકત.”

જસાણએ તો ભાણેજને સાધારણ રીતે ક્ષત્રિયનાં લક્ષણો સમજાવવા પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ બહાદુર ભાણેજે મન સાથે પોતાની ક્ષાત્રવટ મામાને બતાવવાનો વિચાર કર્યો. આ વખતે તો કંઈ ન બોલતાં માત્ર મામાની પ્રશંસા કરી બેસી રહ્યા.

* વળી ક્ષત્રિયોના માટે કોઈ કવિએ કહ્યું છે કે:

છરખય:—

પ્રાન ધરમ ચિત્ત મન, સહજ હિત મંત્ર બિચારે;

ચર ચલાય ચહું ચોર, દેશ પુર પ્રભ સંસારે.

રાગ દ્વેષ દિય ગુમ, વચન અમૃત સમ જોલે;

ઠોર સમય પહિચાનિ, કઠિન કોમલ ગુન જોલે.

નિત જતન કરે સંચે રતન, ન્યાય મિત્ર ચરિ સમગન;

રાણમે, નિઃશંક હુવ સંચરે, સો નરેન્દ્ર ત્રિપુલ હન.

બળનો અને સાહસનો પરિચય કરાવવો જ જોઈએ. ક્ષત્રિયોએ માત્ર રાજભવનોમાં પડ્યાં પડ્યાં અનેક પ્રકારના વૈભવો ભોગવવાના નથી, તેમ બળવાન શત્રુ જોઈ ડરવાનું પણ નથી. માણસને એક દિવસ મૃત્યુ તો છે જ, તો પછી મરવાથી શા સારું ડરવું જોઈએ? જો ક્ષત્રિયો મરવાથી ડરે તો પછી તેમનામાં અને વાણીઆના દીકરામાં શા તફાવત માની શકાય? ક્ષત્રિયોએ તો હસ્મેશાં હિમ્મત રાખી કાળ સાથે પણ લડવા તૈયાર રહેવું જોઈએ. 'ક્ષત્રિયવંશમાં જન્મ થયો તો પછી ધરમાં મોજશોખ માણતા પડ્યું રહેવું તે તો તેવા ક્ષત્રિયોને માટે લાંચનપ્રદ છે.

ભાઈ રાજપૂત કેને કહી શકાય કે જે જૂઠું શબ્દતો કાંઈ પ્રસંગે બોલે જ નહીં, અને વળી પરસ્ત્રીગમનનું તો જેને સ્વપ્ન પણ ન હોય. વળી વિદ્વાન કવિ પંડિતો આવે તેમનો યોગ્ય સત્કાર કરવો. તે પણ એવી રીતે કે ધન આપતાં પણ હાથ જોડી તેમનાથી બહુ જ નમ્રતા રાખે.*

“વળી રાજપૂતોએ અને શત્રુઓમાં પોતે એકલા હોવાની દહેશત નહીં રાખતાં વચ્ચે પડી વીરતા બતાવવી જોઈએ; તે એવી રીતે કે લડતાં લડતાં વીર પુરુષ પોતાપણું પણ ભૂલી જાય અને જેમ કૃષિકાર ખડને કાપે છે તેમ દુશ્મનોને કાપવા લાગે; જે જોઈ યમરાજ પણ આ અવધૂત વીરથી લડતાં પગ પાછા ધરે. જ્યારે ક્ષત્રિયોને પર-

* કારણ કે કવિઓની જો કૃપા હોય છે તો તેઓ દેશાંતરોમાં ક્રાંતિને પ્રસારાવે છે અને જો તેમની અવકૃપા થાય છે તો તેઓ દુર્ગુણોને વર્ણવી અપક્રાંતિ કરે છે. માટે જ મહારાણા રાજસિંહજીએ પણ કહ્યું છે કે:-

છંપાય:-

કહાં રામ, કહાં લખમણ, નામ રહીયાં રામાયણ;

કહાં કૃષ્ણ બળદેવ, પ્રકટ ભાગૌત પારાયણ.

વાલ્મીક, શુક, વ્યાસ, કયા કવિતાન કરંતા;

કુણુ સ્વરૂપ સેવતા, ધ્યાન મન કવણુ ધરંતા.

નગ અવર નામ આહોં જકાં, સુણો રાણવણુ અકબરાં;

“રાજસી” કહોં જગરાણુરો, પૂજો પૌંચ ક્વેશરા.

વળી પણ કોઈ કવિએ કહ્યું છે કે:

“કંયા કવિ ન છોડીએ, કવ છેડે વડ હાણુ;

તરણુરો મેર કરે, મેર તરણુ સમાન.”

માટે કવિઓની કૃપા મેળવવી, એ રાજાઓના માટે ખાસ જરૂરીયાત છે.

મામાએ હાથમાં તલવાર આપી છે ત્યારે ઉત્તમ બિરદો તેમનાં હોવાં જોઈએ. અર્થાત્ ક્ષત્રિયોએ તેવી રીતે જ વર્તવું જોઈએ.*

“ભાઈ! ક્ષત્રિયો માટે વિદ્વાનોએ આટલું આટલું કહ્યું છતાં શુદ્ધ ક્ષત્રિય ધરમાં પડી રહે તે અને જ શી રીતે? જુઓ. દાઈ ક્ષત્રિયે યુદ્ધે જતાં પત્નીને—તેણે રોકવાના ઉપાયો કરવાથી કહ્યું છે કે:—

છરખય:—

શુદ્ધ ક્ષત્રિ જે હોય, કાળથી કદિ ડરે નહીં;
શુદ્ધ ક્ષત્રિ જે હોય, પ્રિયા, રણમાં લડતાં સહી.
શુદ્ધ ક્ષત્રિ જે હોય, પ્રિયા, પાછો ન મૂકે પગ;
શુદ્ધ ક્ષત્રિ જે હોય, દિપાવે જનુનીને જગ,
વળી શુદ્ધ ક્ષત્રિ જે હોય તે, સાદસ વિષ્ણુ શોભે નહીં;
હું ક્ષત્રિય કલ પેદા થઈ, કષ્ટ જોઈ બદલાઈ કહીં?

તે જ મુજબ હું ભાઈ! જે અત્યારે ધ્રોળને પાદર કોઈ ક્ષત્રિયનો ડંકો થયો હતો તો મારી સાહસિકતા અને વીરતા તું જોઈ શકત.”

જસાણે તો ભાણેજને સાધારણ રીતે ક્ષત્રિયનાં લક્ષણો સમજાવવા પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ બહાદુર ભાણેજે મન સાથે પોતાની ક્ષાત્રવટ મામાને બતાવવાનો વિચાર કર્યો. આ વખતે તો કંઈ ન બોલતાં માત્ર મામાની પ્રશંસા કરી બેસી રહ્યા.

* વળી ક્ષત્રિયોના માટે કોઈ કવિએ કહ્યું છે કે:

છરખય:—

પ્રાન ધરમ ચિત્ત મન, સહજ હિત મંત્ર બિચારે;
ચર ચલાય ચહું ચોર, દેશ પુર પ્રજા સંભારે.
રાગ દ્વેષ હિય ગુમ, વચન અમૃત સમ જોલે;
ઠોર સમય પહિયાનિ, કઠિન કોમલ ગુન જોલે.

નિત જતન કરે સંચે રતન, ન્યાય મિત્ર ચરિ સમજનૈ;
શત્રુમે, નિઃશંક હુવ સંચરૈ, સો નરેન્દ્ર ત્રિપુલ હનૈ.

મકરણ પ મું

મામા સાથે વેર

હું જાવદ આળ્યા બાદ મામાની ક્ષાત્રવટ જોવા અને પોતાની દીપાવવા સારૂ એક મોટું લશ્કર જમાવી, રાયસિંહજીએ ધ્રોળ ઉપર ચઢાઈ કરી. ધ્રોળના પાદર આવી ડંકા વગાડવા આજ્ઞા ફરમાવી, અને તે મુજબ ડંકા વગાડવામાં આવ્યો. જસાજીએ તપાસ કરાવી તો માલુમ પડ્યું કે આ તો પોતાના ભાણેજ રાજ રાયસિંહજીનો ડંકા વાગે છે, તેથી તેમણે ડંકા બંધ કરવા કહેવડાવ્યું. પરંતુ આ તો લડવાના જ ધરાદાથી મામાના મેમાન થયા હતા, એટલે મામાનું કહેવું-કહેવડાવવું-શાનું સાંભળે ? છેવટે જસાજીનો ક્રોધ પણ ઉપાય અમલમાં આવ્યો નહીં, અને રાયસિંહજીએ ડંકા બંધ કરાવ્યો નહીં, ત્યારે તેમણે પણ પોતાના લશ્કરને તૈયાર થવા હુકમ આપ્યો. લડવા જતાં પહેલાં પોતાના પાસેના એક કવિને કહ્યું કે; “જો કદાચ આ લડાઈમાં હું કામ આવી જાઉં તો કચ્છના રાવ ખેંગારજીના ભાઈ સાહેબજી મારા મિત્ર છે. માટે તેમની પાસે જઈ મારા રામરામ કહેજો અને આ લડાઈના સમાચાર તેમને કહેજો, એટલે તેઓ મારું વેર લેશે.” આ સંદેશો કહ્યા બાદ તેઓ ભાણેજ સાથે લડવા બહાર નિકળ્યા.

આ બન્ને મામા ભાણેજનાં સૈન્યો સામસામાં ગોઠવાયાં. બન્નેના મનમાં પોતપોતાનું સાહસ બતાવવાની પ્રબળ ઉત્કંઠા હતી. બન્નેનાં નેત્રો ક્રોધના આવેશમાં એટલાં રક્તવર્ણ થઈ ગયાં હતાં કે જોનાર વ્યક્તિને એમ જ લાગે થતો હતો કે હમણાં તેમથી અગ્નિ નિકળશે. બન્નારે બન્ને સૈન્યો સામસામાં લડવા તૈયાર થયાં ત્યારે વીરપુરુષોને શૂર ચઢાવનાર સિંધૂ રાગમાં વાદ્યો વાગવા લાગ્યાં. વીરો સામસામાં પોતપોતાના અતિસ્પર્ધિને ઉશ્કેરવા સારું ટુંકારા કરવા લાગ્યા. હાથયારો સામસામાં અફળાવા લાગ્યાં, હથિયારોનાં ધર્ષણથી અગ્નિનો વર્ષાદ થવા લાગ્યો. બન્ને પક્ષના સૈનિકો નભમંડળમાંથી તારાઓ ખરી પડે છે તેમ ટપોટપ ખરી પડવા લાગ્યા. અને બન્ને મામા ભાણેજ રૂદ્ર સ્વરૂપ ધારણ કરી લડવા લાગ્યા. ભૂત, પ્રેત, ડાકિનીઓ, શ્વાનો અને શિયાળો મનમાંન્યો ભક્ષ મળવાથી નાચવા કૂદવા લાગ્યાં અને ખુશ થઈ ચિત્કાર કરવા લાગ્યાં. કાગડા અને સમડીઓ પણ પોતપોતામાં માંસની વહેંચણી સારૂ લડવા લાગ્યાં, અને રુધિરની નદીઓ વહેવા લાગી. ઠેકાણે ઠેકાણે માંસના ઢગલા થવા લાગ્યા. વાહનોના ભાગવાથી તેમ ધસધસાટભર્યા ધસારાથી અને બૂમો પાડવાથી પુષ્કળ ધોત્રાટ થવા લાગ્યો. ધાયલ સૈનિકોના પણ અવાજ થવા લાગ્યા.

લડાઇના રંગ રાયસિંહજીના તરફેણમાં જણાયો અને તેઓ બહુ આનંદમાં આવી પોતાના સૈનિકાને ઉશ્કેરી લડવા લાગ્યા. આ જોઈ જસાણ પણ મરણીયા થઈ લડવા લાગ્યા. પરંતુ કોઈ પ્રકારની પ્રયત્નથી પોતાની તૈયારી નહીં હોવાથી અને રાયસિંહજી લડવાના ઇરાદાથી જ પ્રયત્ન સૈન્ય લઈને આવેલા હોવાથી જસાણના પ્રયત્ન પ્રયત્ન છતાં આખરે તેઓ રણશાયી થયા અને તેમનું લશ્કર નાસવા લાગ્યું. રાયસિંહજીએ પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ થવાથી નાસતા સૈન્ય વાંસે થવાની પોતાના સૈન્યને મના કરી અને પોતે હળવદ તરફ ચાલતા હતા.

કચ્છના સાહેબજીની ચઢાઈ

જસાણએ લડાઈએ જતાં પહેલાં પોતાની પાસેના કવિ સાથે સાહેબજીને જે સંદેશો કહેવડાવ્યો હતા તે જસાણના મરાયા પાદ તેણે જઈને સાહેબજીને કહ્યો. સાહેબજીને તેમના લાઈ ખેંગારજી ખસતા કરવા ખુશી હતા, તેથી તેમણે સાહેબજીને તેમના મિત્રનું વેર લેવા ઉશ્કેર્યો અને ફેટલુંક સૈન્ય સાથે લઈ રાયસિંહજી ઉપર ચઢાઈ કરવા જણાવ્યું. આથી સાહેબજી મિત્રનું વેર લેવા સાર રાયસિંહજી ઉપર ચઢ્યા.

આ સમાચાર જ્યારે રાયસિંહજીને મળ્યા ત્યારે તેઓ પણ સૈન્ય લઈ સામા ગયા અને “પાળીયા” આગળ બંને સૈન્યોનો ભેટો થયો, અને મહાન યુદ્ધ થયું. આ સમયે સાહેબજી તથા રાયસિંહજી શૌર્યથી લડવા લાગ્યા. તેમની લડાઈ જોવા સાર આકાશમાં દેવતાઓ એકત્ર થયા. દેવતાઓની ઊંચો અને દેવતાઓ આ બંને સૈન્ય ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યાં. અપ્સરાઓ પોતપોતાનાં વિમાનો સજી પતિ પસંદ કરવા સાર આવી હતી, તે વીર પુરૂષોને વરમાળાઓ પહેરાવી માનસહ લઈ ચાલી. ભૂત, પ્રેતો અને વૈતાળો તેમજ શ્વાન, શિયાળો, કાગડા અને સમડીઓ તથા ગિદ્દો પણ રૂધિર અને માંસ મળવાથી તૃપ્ત થઈ આનંદમાં નાચવા લાગ્યાં. અંતે લડાઈના રંગ રાયસિંહજીની તરફેણમાં નહિ આવ્યો પણ તેઓ દુશ્મનને રણબ્રમિની ગોદમાં શયન કરાવવામાં ફાળ્યા. પોતે પણ આ લડાઈમાં ધાયલ થઈ પડ્યા. વળી બંને પક્ષને પુષ્કળ ખુવારી પણ ખમવી પડી હતી. લડાઈને અંતે સાહેબજીનો જય થયો.

આ રાયસિંહજી મહા પરાક્રમી હતા. તેમણે ચાર પાંચ રાજપૂત કુંવરીઓ સાથે લગ્ન કર્યું હતું. તેઓ સર્વ સાહેબજીની સાથે રાયસિંહજી લડવા ગયા ત્યારે જયપરાજયની વાટ જોતી રહી હતી. પણ રાયસિંહજીના પરાજય પછી તેના કશા સમાચાર આવ્યા નહિ અને

તેનું શબ્દ સુધા કાઢને મળ્યું નહિ, ત્યારે તેઓએ યથાશક્તિ વૈધવ્ય-
કર્મ કર્યું, અને ચૌભાગ્યચિહ્નો દૂર કર્યાં. આ વખતે તેની એક રાણી
જે ચૌહાણ કુલની હતી તેણે પોતાનો અભિપ્રાય એવો દર્શાવ્યો કે
જ્યાં સુધી રાયસિંહના મૃત્યુની અને દેહની શી ગતિ થઈ છે તે ચોક્કસ
જાણવામાં ન આવે ત્યાં સુધી હું વૈધવ્યકર્મ નહીં પાળું, પણ પતિના
આગમનની વાત શાસ્ત્ર પ્રમાણે થોડાં વરસ જોઈશ. પણ તેણીની આ
વાત કાઢીને માન્ય રાખી નહિ. પછી તેણે તો વિધવાનો ધર્મ સ્વીકાર્યો
અને પોતાના બાપને ત્યાં જઈ રહી.

મુકુંદભારતીના ઉપદેશ

લડાઈ અહીં પૂર્ણ થઈ તે જ અરસામાં ગોસાઈ મકનભારતી
પોતાની જમાત સાથે હાંગળાજનાં દર્શન કરી પાછા આવતા હતા. તે
“માળીઆ” આવી પહોંચ્યા અને તેને તપાસ કરતાં તમામ હકિકત
માલુમ પડી; તેથી તેણે કાયલ થયલા રાજ રાયસિંહજીને પકડી દિલ્લીના
પાદશાહ પાસે મોકલી આપ્યા. ત્યાં તેમને મલમપટ્ટા કરી સારા કરવામાં
આવ્યા અને પાદશાહે લગભગ બે વર્ષ સુધી તેમને પોતાના પાસે રાખ્યા.
આ મુદત દરમ્યાન હળવદનું રાજ્ય દિલ્લીના હવાલામાં રહ્યું.

રસ્તામાં જ્યારે રાયસિંહજીને મકનભારતીના માણસોએ કરેલી
સારવારથી ચેતન આવ્યું ત્યારે તે પોતાની સ્થિતિ જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યા,
અને પોતાના સાથીઓ કર્યા ગયા તેની પૃચ્છા કરી, બસ રણસંગ્રામની
અને સાહેબજીને મારવાની વાત કરવા માંડી. તેની આવી સ્થિતિ જોઈને
મુકુંદ ભારતી સ્વામી મહારાજે તેને શાંત પાડ્યા અને વસ્તુસ્થિત
સમજાવી, અને વૈરાગ્યોપદેશ આપ્યો. અને હવે પછી કંઈ નહિ તો
જીવતો રહે ત્યાં સુધી વૈરાગ્યના ચિહ્ન તરિકે ગેર્યાં વસ્ત્ર પહેરવાની
પ્રતિજ્ઞા તેની પાસે લેવડાવી. મકનભારતીએ રાયસિંહને તેના મામા
સાથે ઉદ્ધતાઈ કરીને તેને લડાઈમાં મારી નાંખવા માટે સખત ઠપકા
આપ્યો, અને જણાવ્યું કે મામાનું કહેવું વાળખી હતું; જે ડંકા બળ-
વવાનો પરંપરાનો હક્ક ગુસાઈઓ અને સંન્યાસીઓને મળેલો હોય છે
તે હક્ક ખીજઓને મળેલો હોતો નથી, અને એક રાજ સંન્યાસીના
હક્કને માન આપે છે, તેનું કારણ કે તેનો સંસારત્યાગ અને પરમાર્થ-
વૃત્તિ હોય છે. એ શિવાય રાજદરબારની પાસે કાઢ પણ રાજને ડંકા
બળવવાનો હક્ક કાઢને નથી, અને જો કાઢ વગાડે તો તેને રાજ
વાળખી રીતે સજા કરી શકે.

આ વાત રાયસિંહના મગજમાં મકન ભારતીએ ઠસાવી ને કહ્યું કે,
“હવે તમે એક વાર તો મરી ગયેલા જ લોકોમાં જાહેર થઈ ચૂક્યા
છો, અને તમારી રાણીઓ કદાચ તમારી પાછળ સતી થઈ બળી ચૂક્યા
હશે, અથવા તો શાસ્ત્ર પ્રમાણે વિધવા ધર્મ પાળતી હશે; માટે તમે
રાજસંન્યાસ લો તો સાફ.”

મકન ભારતીના આ ઉપદેશની રાયસિંહ ઉપર સારી અસર થઈ,
અને તે પછી તેણે સાળ થયા પછી હર્મશા ગેરમાં વસ્ત્રો પરિધાન
કરવાનો રિવાજ રાખ્યો હતો, અને સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય આવવાથી
તેણે પોતાની રાજધાની હળવદ ગામે પોતાના જીવતા હોવાની ખબર
પણ કરાવી નહિ. આ પ્રમાણે મધ્યકાળમાં ગોટાળો થવાથી તેની
રાણીઓ તેને સ્વર્ગસ્થ થયેલો માની વૈધવ્યધર્મ પાળતી હતી.

રાજા રાયસિંહના હાથમાં બળ ધણું હતું. તેનું બાહુબળ વખણાતું.
એનો હાથો-પંજો-જ્યાં પડતો ત્યાં વજ્ર સમાન પડતો. એની સામે કાષ્ટ
ટકતું નહિ. મકન ભારતી દિલ્લી મૂકી ગયા તે પછી સાળ થયા પછી
રાજા રાયસિંહજી અકબરના દરબારમાં રહ્યા હતા. તે દરમિયાન એક
હાથી તેમની ઉપર ધસી આવતાં તેમણે પોતાના હાથની હથેલીની ચાપટ
એવી તો હાથીના કાન પાસે મર્મસ્થાનમાં લગાવી દીધી કે હાથી તુરત
નાહો. આ પ્રસંગને ઉદ્દેશીને ભાટચારણો એક દુહો વારંવાર કહે છે.

દુહો:—હાથી ઉપર હાથ, પડતાં રાયસિંહરો;

શાહ તણે દિલ સાથ, દિલ્લી આખી હગમગી.

જ્યારે અકબરશાહે ખાનખાનાનને ગુજરાત તરફ મોકલવાનું
નક્કી કર્યું, તે વખતે રાયસિંહજીએ પાદશાહને પોતાનું રાજ્ય પોતાને
પાછું આપવા વિનંતિ કરી. તે ઉપરથી તેમને ખાનખાનાન સાથે ગુજરાત
મોકલવામાં આવ્યા અને તેમનું રાજ્ય તેમને સોંપવા ખાનખાનાનને
ફરમાવ્યું. ખાનખાનાને ગુજરાતમાં આવી રાયસિંહજીને પોતાના રાજ્ય
તરફ જવા રજા આપી, તેથી તેઓ હળવદ આવ્યા. ત્યાં તેમને તેમની
પ્રજાએ ઝોળખ્યા અને તેમને પોતાના રાજા તરિક્કે કબુલ કર્યા.
નગરમાં આનંદ થઈ રહ્યો. સ્થળે સ્થળે મંગળપ્રદ સળવટો કરવામાં
આવી. દરેક મનુષ્યે મકાનના દાર આગળ મંગળસૂચક અશોક અને
આમ્ર વૃક્ષનાં તોરણો બાંધ્યાં. આવી રીતે રાજા રાયસિંહજી પોતાની
ગાદી ઉપર પુનઃ બિરાજવા ભાગ્યશાળી બન્યા.

રાયસિંહે ગાદી ઉપર પાછા આવ્યા પછી પોતાની રાણીઓને પાછા
રાજમહેલમાં આવવાનું અને સૌભાગ્ય ધારણ કરવાનું કહાવ્યું. પણ

તેના આ સ્તુતિવાક્યથી પાદશાહના એક કાળઘેર્યા મદલને મશ્કરી કરવાનું મન થયું.

પાદશાહનો કામળ નામનો એક એકકો (મલ્લ) ખેડાં ખેડાં ખાઈ ખાઈને વણાઈ ગયો હતો. તેનું શરીર ખડુ જ ભારે સુદૃઢ અને ઉંચું હતું, અને રાયસિંહજી શરીરે પાતળા અને ઠીંગણા હતા. તેઓ અતીત જેવાં કપડાં હમ્મેશ પહેરતા હતા. તેમને બેતાં જ મદમાં આવી કામળે તેમની મશ્કરી કરી કે:-

“અરે વાહરે ભાટભાઈ વાહ ! ખૂબ ભાટાઈ કરી ! આવો રૂપાળો હળવદનો રાજા અને તેની કીર્તિ શું ચો દશ પ્રસરી ગઈ કહેવાય ! આ તો કોઈ મકન ભારતી જેવો લાગે છે. આવા રાજાઓ રાજ શું કરી શકતા હશે ?”

તેનાં આવાં હલકાં વચન સાંભળીને રાયસિંહજીને અતિશય ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો અને તેઓ કહેવા લાગ્યા કે: “તારા સમાન ભારે શરીર હોવાથી, અને કપડેલતે વેશ્યા સ્ત્રીની માફક સુસજ્જ રહેવાથી જ રાજાઓ રાજ્ય કરી શકે છે એમ તારે સમજવું નહીં. વળી ક્ષત્રિયોની છેડ કરવાથી હમ્મેશાં અળગો રહેજે, નહીંતર કોઈક વખત ફસાઈ પડીશ. તને માલુમ નથી કે ક્ષત્રિયો કાળ સમાન દુશ્મનથી પણ પાછા હઠતા નથી, અને વીરતા બતાવવા ચૂકતા નથી !”

આ પાદશાહનો એકકો જે ધણા સમયથી ખેડાં ખેડાં જ ખાયાં કરતો હતો અને પાદશાહના તાળામાં રહેવાથી જે ક્ષત્રિયો પોતાપણું ભૂલી ગયા હતા તેમને હમ્મેશાં ધમકાવ્યાં કરતો હતો, તે જ સુજ્ઞ તેણે રાજ રાયસિંહજીને પણ વક્ર બુકુડીથી કહ્યું કે, “શું ત્યારે તમે મારાથી લડી શકશો ?”

રાયસિંહજીએ જવાબ આપ્યો કે: “અરે, પણ તારા જેવા એક મગતરાથી લડવામાં સાર શો છે? વગર કારણે કાળને મૂર્ખ શા સાર આમંત્રણ કરીને તોડાવે છે? છાનોમાનો તું તારે પાદશાહની મહેરબાનીથી પેટ ભરી ખાતે. સાધુરામ બાવાજી તું કોને કહે છે? જરા જીલ સંભાળીને બોલ, નહિ તો પરિણામ ખરાબ આવશે અને તારી મૂર્ખાઈ માટે તારે પરતાવું પડશે.”

રાયસિંહનાં શિખનાં વચનો સાંભળીને કામળ એકકો ઉશ્કેરાયો, અને ગર્વમાં જ તોછડાઈથી તે બોલ્યો કે:-“હવે બાણી બાણી તારી બહાદુરી! તારા જેવા સાધુરામથી શું બનવાનું હતું કે મને પરિણામનો વિચાર કરવાનું કહે છે?”

માત્ર એક ચૌહાણ રાજકુમારી શિવાય ખીજી રાણીઓ તેની સાથે સંસાર ભોગવવા આવી નહિ. આ રાણીથી રાયસિંહને લડાઈ પહેલાં બે પુત્રો અને એક પુત્રી થયાં હતાં. તેમાં સતરસાલજી માળીઆની લડાઈમાં કામે આવી ગયો હતો, અને પુત્રીને તેણે જમનનગરના જન્મ જસાજી વેરે પરણાવી હતી. રાયસિંહ પછી ગાદીએ આવનાર વીર પુરુષ ચન્દ્રસિંહજી હતા.*

અકરણુ ૬ હું

દિલ્હીના દરબારમાં રાયસિંહજીનો પંજે

હથથલરાયાં સંઘરી, દિલ્હીરા દરબાર

ગાદી ઉપર બેઠા પછી રાયસિંહજી એક વખત ખાનખાનાને મળવા સાર દિલ્હી ગયા હતા. ત્યાં આગળ ગયા ત્યારે ચક્રવર્તિ મહાન અકબર આદશાહનો મૌલિક શુભ જન્મદિવસ મહોત્સવ હતો અને તેથી દિલ્હીમાં ભારે ધામધુમ થઈ રહી હતી. અકબરના આમંત્રણથી ધણા રાજા રજવાડાઓ, સરદારો, સૂબાઓ વગેરે ત્યાં પધાર્યા હતા. ત્યાં પધારવાનું રાયસિંહજીને પણ આમંત્રણ હોવાથી તેઓ પણ ગયા. પણ તેમનો પહેરવેશ રાજવંશીનો નહિ પણ ધણો સાદો અને રંગમાં ગેરઆ રંગનો હોવાથી અનુણ્યો માણસ એમ કદિ પારખી ન શકે કે આ વેશમાં આવનાર વ્યક્તિ એક મહાન પુરુષ છે, અને એ જન્મ રાજાને પણ જવાબ દઈને આવ્યા હશે. તેમણે દરબારગઢમાં પ્રવેશ કરતાં તેમને ઓળખનાર એક ભાટે લલકાર્યું કે:—

રાયસિંહજી રાય, બલે પધાર્યા ભૂપતિ;
હળવદરા શિરતાજ, ચો દશ પ્રસરી કીરતી.

* રાણીઓ સંબંધમાં મીંઠ વૉટસન કાઠિયાવાડ ગેઝેટમાં નીચે પ્રમાણે લખે છે:

“જ્યારે માલિયા પાસે રાયસિંહજીના મરણ પામ્યાના સમાચાર તેની રાણીઓએ નહ્યા ત્યારે તેઓએ ચૂડીકર્મ કર્યું, સૌભાગ્ય ચિહ્નોનો ત્યાગ કર્યો અને વૈધવ્યનો શણગાર ધારણ કર્યો. પણ જ્યારે રાયસિંહજી ખાનખાનાના સાથે પાછા ફર્યા અને આદીનશીન થયા, ત્યારે તેની સ્ત્રીઓએ તેને ત્યાં આવવા ના પાડી, અને કારણમાં જણાવ્યું કે અમે તમને મરી ગયેલા સમજીએ છીએ; પણ માત્ર એક રાણી, વાવના ચૌહાણ રાજપૂતની પુત્રી, તેને ત્યાં પાછી આવી અને રહી. તેણીનું આ કૃત્ય કેટલાક અલાવંશવાળાઓને એટલું બહુ નિંદા લાગ્યું કે હજી સુધી પણ તેઓ નાંદોલા ચૌહાણ સાથે લગ્નવહેવાર કરતા નથી. રાયસિંહજી પછી તેની ગાદીએ તેનો કુંવર ચંદ્રસિંહજી આવ્યો.”

તેના આ સ્તુતિવાક્યથી પાદશાહના એક કાળવૈયા મલ્લને મશ્કરી કરવાનું મન થયું.

પાદશાહનો કામળ નામનો એક એકઠો (મલ્લ) બેઠો બેઠો ખાધ ખાધને વણાઈ ગયો હતો. તેનું શરીર બહુ જ ભારે મુદ્દા અને ઉંચું હતું, અને રાયસિંહજી શરીરે પાતળા અને ઠીંગણા હતા. તેઓ અતીત જેવાં કપડાં હમ્મેશ પહેરતા હતા. તેમને બેઠાં જ મદમાં આવી કામળે તેમની મશ્કરી કરી કે:-

“અરે વાહરે ભાટભાઈ વાહ ! ખૂબ ભાટાઈ કરી ! આવો રૂપાળો હળવદનો રાજા અને તેની કીર્તિ શું ચો દશ પ્રસરી ગઈ કહેવાયાં આ તો કોઈ મકન ભારતી જેવો લાગે છે. આવા રાજાઓ રાજ શું કરી શકતા હશે ?”

તેનાં આવાં હલકાં વચન સાંભળીને રાયસિંહજીને અતિશય ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો અને તેઓ કહેવા લાગ્યા કે: “તારા સમાન ભારે શરીર હોવાથી, અને કપડેલતે વેશ્યા સ્ત્રીની માફક મુસળજ રહેવાથી જ રાજાઓ રાજ્ય કરી શકે છે એમ તારે સમજવું નહીં. વળી ક્ષત્રિયોની છેડ કરવાથી હમ્મેશાં અળગો રહેજે, નહીંતર કોઈક વખત ફસાઈ પડીશ. તને આલુમ નથી કે ક્ષત્રિયો કાળ સમાન દુશ્મનથી પણ પાછા હઠતા નથી, અને વીરતા બતાવવા ચૂકતા નથી !”

આ પાદશાહનો એકઠો જે ધણા સમયથી બેઠો બેઠો જ ખાયાં કરતો હતો અને પાદશાહના તાબામાં રહેવાથી જે ક્ષત્રિયો પોતાપણું ભૂલી ગયા હતા તેમને હમ્મેશાં ધમકાવ્યાં કરતો હતો, તે જ મુજબ તેણે રાજ રાયસિંહજીને પણ વક્ બૂકુટીથી કહ્યું કે, “શું ત્યારે તમે મારાથી લડી શકશો ?”

રાયસિંહજીએ જવાબ આપ્યો કે: “અરે, પણ તારા જેવા એક મગતરાથી લડવામાં સાર શો છે? વગર કારણે કાળને મૂર્ખ શા સાર આમંત્રણ કરીને તોડાવે છે? છાનોમાનો તું તારે પાદશાહની મહેરબાનીથી પેટ ભરી ખાતે. સાધુરામ બાવાજી તું કોને કહે છે? જરા જીલ સંભાળીને બેલ, નહિ તો પરિણામ ખરાબ આવશે અને તારી મૂર્ખાઈ માટે તારે પરતાવું પડશે.”

રાયસિંહનાં શિખનાં વચનો સાંભળીને કામળ એકઠો ઉશ્કેરાયો, અને ગર્વમાં જ તોછડાઈથી તે બોલ્યો કે:-“હવે જાણી જાણી તારી બહાદુરી તારા જેવા સાધુરામથી શું બનવાનું હતું કે મને પરિણામનો વિચાર કરવાનું કહે છે?”

આ વચનો સાંભળીને રાયસિંહજી લોહી ઉકળ્યું, અને તેઓ મોટેથી બોલ્યા કે, “ખાધ પીને જાડા પાડા મદદ થવામાં હુશિયારી નથી. જે આપણે હાથોહાથ લડીએ ત્યારે જ ખબર પડે, ને તારી ખાત્રી થાય કે મારા જેવા સાધુરામ રાજથી શું બની શકે.”

રાયસિંહજીનું આમ કહેવું સાંભળી જેમ વેશ્યા સ્ત્રી ક્રોધ ધની (વેશ્યા-લંપટ) ગ્રાહકને જોઈ પોતાના વસ્ત્રાલંકારો સજે છે, તેમ ક્રામળ એકાએ પોતાના હાથના અંગરખાની ખાંચ ચડાવી તલવાર કહાડવા સાર મુઠમાં હાથ નાખ્યો. એટલે રાયસિંહજીએ વિચાર કર્યો કે:—“જે હવે આને કંઈ શિખામણ આપવામાં નહીં આવે તો આ દુષ્ટ હથવાસો કરી જશે.” તેથી તેમણે ઉભા થઈ એકકો તલવાર મ્યાનમાંથી કહાડે તે દરમ્યાન તો તેને બોચીમાંથી પકડી, સામે ભીંત હતી તે ભીંત સામે એવો પછાડ્યો કે જેથી એકકો તો ભીંત સાથે લુગદી જ થયો; એટલું જ નહીં પણ જે ઠેકાણે ભીંતમાં તેને પછાડવામાં આવ્યો હતો તે ભીંતમાંથી એક મોટો પથર તેના શરીર સાથે લઇને જ ભીંતથી નીચે પડ્યો અને એકા મલ્લના પ્રાણુ રમી ગયા. આ સર્વ બનાવ વિજળીના ચમકારાની માફક બની ગયો.

આ દૃશ્ય જોઈ સમગ્ર સભા આશ્ચર્યમાં ગરક થઈ ગઈ. પાદશાહ તથા અન્ય સભાજનો રાયસિંહજીની વીરતાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. આ રાયસિંહજીએ એકાને પછાડવાથી જે પથર ઉખડી ગયો હતો તે જોઈ પાદશાહે સ્મરણ તરિકે તેમજ રાખવા ફરમાવ્યું. પાછળથી ક્રોધ કવિએ જ્યારે શાહજહાનના સમયમાં અમરસિંહજીની કટારનું ચિહ્ન સ્તંભમાં થયું અને વીર તોગાજીની તલવારનાં ચિહ્ન સ્તંભમાં થયાં ત્યારે આ દોહરો કહ્યો કે:

કટારી અમરેશરી, તોગારી તલવાર;
હથલરાયાં સંધરી, દિલ્હીરા દરબાર.

અર્થાત્ કે અમરસિંહજીની કટારીનાં, અને વીર તોગાજીની તલવારનાં તથા રાયસિંહજીની હથેળીનાં ચિન્હો દિલ્હીના દરબારમાં સંધરી રાખવામાં આવ્યાં છે.^૧

૧ કેટલાક દંતકથાકારોના કહેવા મુજબ રાયસિંહજીએ એકાને તેના મસ્તકપર હથેલી મારી અને તેથી તેનું શિર તેના ધડમાં ખેસી ગયું હતું. અને કેટલાક, અમોએ હપર વર્ણવ્યું તે મુજબ, ભીંતમાં પછાડવાની હકીકત કહે છે. આ બંનેમાંથી અમને અમોએ વર્ણવેલી હકીકત વળુદવાળી લાગવાથી ગ્રહણ કરવામાં આવી છે.

અકરણ ૭ મું

ઉપસંહાર

રાજા રાયસિંહે ગાદીએ આવ્યા પછી પોતાના બાહુબળથી હળવદના રાજ્યની સીમા વધારી દીધી હતી. તેથી આસપાસના બગીચા-દારો એકત્ર થયા, અને દેદા નામના ગરાશિયાઓએ તેની આગેવાની લીધી. તેઓ હળવદ ઉપર ચઢી જવાને તૈયાર થઈ નીકળ્યા તેની ખબર રાયસિંહને પડી. એટલે તે પોતાના ભાયાતો અને સૈનિકો સાથે સજ્જ થઈને તેઓને સામે મળવા હળવદથી નીકળ્યો, અને શુકલ પક્ષની એક અજવાળી રાતે ઘાટીલા આગળ મળ્યો. દેદાઓ તેને અચાનક આવી પોહોચેલો જોઈને ગભરાયા, અને તેઓને લાગ્યું કે, એક વાર રાયસિંહ સાથે ખાંડા ખેડ્યા કે મર્યે જ છૂટકા. તેથી તેઓએ છેતરપીંડી કરવાનો વિચાર કર્યો, અને રાયસિંહની ઉદારતાનો ખોટો લાભ લેવાનું નક્કી કરી તેની તરફ દૂત મોકલી કહાવ્યું કે, રાતની વખતે રાયસિંહજી સાચા હોય તો કદિ હુમલો કરશે નહિ, એવી તેમને ખાત્રી છે. શત્રુ ઉપર કદિ વિશ્વાસ મૂકવો નહિ, એ સૂત્ર રાયસિંહજી જૂલી ગયા, અને ઉદારતાથી રાતને માટે લડાઈ બંધ રાખી, અને વિશ્વાસે રહી નીરાંતે સુઈ ગયા. શત્રુઓએ આ તકનો લાભ લઈ આખી રાત લડાઈની તૈયારી કરી સાવધ રહ્યા અને પહેા ફાટતા જ દગાથી તેને અને તેના માણસોને ઘેરી લઈ તૂટી પડ્યા. તેની સાથે માત્ર ૮૦ માણસો હતા અને બધા જ પગપાળા હતા. તેઓ કેસરીયાં કરી દેદાઓ સાથે ખૂબ લડ્યા અને ઘણા માણસોને ઠાર મારી નાંખ્યા, પણ સંખ્યા બળ આગળ તેઓ સર્વ હતાશ થયા અને બધાઓ વીરની ગતિને પામ્યા. આ બનાવ ઇ. સ. ૧૫૮૪ માં બન્યો.

રાજા સાહેબ રાયસિંહજી સાહસિક, વીર અને દાનેશ્વરી ક્ષાત્ર રાજા હતા. તેમની બહાદુરીનાં ઘણાં વર્ણનો દંતકથા કરનાર “રાવ” અને “ચારણ” કવિઓ કરે છે.

રાયસિંહની પછી કેટલીક પેઢીઓ હળવદની ગાદી ઉપર થઈ, તેમાં ઇ. સ. ૧૭૩૦ માં ખીખ રાયસિંહજી હળવદની ગાદી ઉપર થયા. તેમણે “ધ્રાંગધરા”નો કિલ્લો બંધાવ્યો અને વરસમાં કેટલોક વખત ત્યાં પણ રહેવા લાગ્યા. તેમણે “રાયસિંહનર” નામનું એક ગામ પણ પોતાના નામ ઉપર વસાવ્યું હતું. આ રાયસિંહજી ઇ. સ. ૧૭૪૫ માં મરણ પામ્યા હતા.

રાજરાયસિંહજી પછી તેમના કુંવર ગજસિંહજી ગાદીએ બેઠા અને ગજસિંહજી પછી તેમના પાટવી કુંવર જસવંતસિંહજી ઇ. સ. ૧૭૮૧ માં ગાદી ઉપર આવ્યા. તેમણે “હળવદ”થી ગાદી બદલી “ધ્રાંગધરા”માં કરી જે અત્યારે હાલ પણ ત્યાં જ છે. તે પછીનો ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે.

કાઠીઆવાડ દેશમાં ઝાલાઓનાં ધ્રાંગધરા, વાંકાનેર, લીંબડી અને વઢવાણ એ મોટાં રાજ્યો અને ચૂડા વિગેરે નાની નાની ઠકરાતો પણ ધણી છે. રાજપૂતાના એજન્સીમાં “ઝાલાવાડ” કરીને એક મોટો પ્રદેશ ઝાલાઓના હવાલામાં છે. અનુમાન થઈ શકે છે કે આ કાઠીઆવાડી ઝાલા પણ રાજપૂતાના એજન્સીમાંથી અહીં આવેલા હોવા ભ્રમ્યે.

શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ-સમાપ્ત

સાચી શક્તિનો સંગ્રહ કેમ કરશો ?

આંતરડાનો સડો અટકાવી

પાચનશક્તિને ખુબ ખીલવી

સંગીનમાં સંગીન ખોરાક પચાવી

જ્ઞાનતંતુની નખખાઈ

સાધારણ નખખાઈ

ગમે તે નખખાઈ મટાડી

તનદુરસ્તી-તાકતની

જમાવટ કરનાર

બધી મોસમમાં વાપરવા લાયક

ઝંડુ ની-સુવર્ણમિશ્રિત—

મકરધ્વજ ગુટી

સ્વસ્થ્યવંદ્રોદય મકરધ્વજ-લપળચરનાવલી ધ્વજ

પૂણ્યવંદ્રોદય, સોનું તથા ચંદ્રોદયનું અનુપાન

મેળવી બનાવેલી સોનેરી પડવાળી

સુંદર ગોળીઓ વાપરી

સાચી શક્તિનો સંગ્રહ કરો

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટીકલ વર્કસ લીમીટેડ—મુંબઈ નં. ૧૪

મુંબઈની મુખ્ય દુકાન:—બૂતી ભાટિયા

મહાબળવાદી, કાલ્યાણદેવી

તોલા એકના રૂપીઆ આઠ: મકરધ્વજનું માહિતીપત્ર મારો

હુનીઆસરના તમામ દેશોમાંથી લેઈ, બંધીસો
ને સંખ્યાબંધ પ્રમાણપત્રો મળ્યાં છે.

મહારૂં શું થશે ?

જન્મકુંડળી=અથ-
વા પુરૂષે જમણા ને
સ્ત્રીએ ડાબા હાથ-
ની ત્રણ કેપી સાથે
૩. ૫) મોકલવાથી
હંદગીનો ખાસ
અહેવાલ મોકલવા-
માં આવશે. પરદેશ
માટે સિલ્કીંગ અ-
ગીઆર.

તે સંબંધી;
હંદગીનો અહેવાલ

—માત્ર પત્ર લખવાના ટાઇમ સાથે
ચાલુ ઉમ્મર અને સવા રૂપીઆની
ટીકીટા રજીસ્ટર પોષ્ટથી મોકલવી:
સંખ્યાબંધ કવરો શુભ ચતાં હોવાથી
જમે તેવા સંલેખોમાં પણ કવર
રજીસ્ટર વગર મોકલવું નહિ. જેની
ખાસ નોંધ લેશો. પરદેશ માટે
સિલ્કીંગ ત્રણ:

પવિત્ર જન્મ તાવીજ
ચાંદીનું
આર્થિક સ્ત્રી સંતતિ,
પરદેશ ગમન, મુસા-
ફરીમાં લાભિક જે
એકજ વર્ષ માટે ઉપ-
યાગી જેથી દોઢો બે
ગણો લાભ થાય છે.
કિ. રૂ. ૫-૪ પરદેશ
માટે સિલ્કીંગ અગી-
આર.

જ્યોતિષી પી. શર્મા,
(Predict Astrologer.)
સુરત (જી. એસ. બી.) ઈન્ડિયા.

ચરતી જીવાનીમાં થતી ભયંકર ભૂલોથી બચવા માટે
પ્રખ્યાત પુસ્તક

કામશાસ્ત્ર

— અવશ્ય વાંચવા લાયક છે. —

તેણે લાખો જીવાનોની હંદગીને પાચમાલ ચતી અટકાવી છે.
કિંમત કે પોસ્ટ ખર્ચ કાંઈપણ નહિ.

...માત્ર તમારૂં સરનામું મોકલી મંગાવી લ્યો...

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવીંદજી.

જામનગર—કાઠીયાવાડ:

કબજઆત માટે ચમકારક

‘ઝબક પીલસ’

ઝાડાના બંધકોષને લીધે ચતાં તમામ
દર્દો નાબુદ કરી ખોરાક પચાવી
ખુલાસેથી જરાપણ તકલીફ વિના
સાફ ઝાડો લાવે છે. ડૉ. રૂ. એક
વી. પી. સાથે આજેજ મંગાવો.

‘ઝાડેક્ષ’

ગમે તેવી લાલ યા કાળી દરાજ
સુકું યા લીલું હરીલું ચેપી ખરજવું
નહી રૂઝાતાં ગડગુમડ ખસખુજલી
તથા સાંધાના સખ્ત, દુઃખાવાપર
રામબાણ છે. ડૉ. રૂ. એક વી. પી. સાથે

સોલ એજન્ટ

પી. બી. પટેલ, સ્વામીનારાણના મંદિર પાસે ટીંખાપોળ, અમદાવાદ.

“ગુજરાતી” ટ્રિનિટી પ્રેસ,

વાર્તા-નવલકથા

કથાસરિત્સાગર-ભાગ ૧ લો અને ૨ જો.

નામ પ્રમાણે આ ગ્રંથ સુંદર, મનોવેધક કથાઓનો સંગ્રહ છે. આ કથાઓ ઉપર તો પ્રો. બેઇન જેવા પણ મુગ્ધ યથા હતા અને ટોની તથા પેન્જર, જેવાઓએ લેખાલેખે તેનું અંગ્રેજીમાં પણ ભાષાંતર કર્યું છે. પ્રો. બેઇને તો અનુકરણ પણ કર્યું છે. આ કથાઓ ઉપરથી સેંકડો બહેન હૃદયે કથાઓ-વાર્તાઓનાં પુસ્તકો રચાયાં છે. દરેક કથા બાધમદ અને સુંદર ભાવવાળી છે. હલકી વાર્તાનાં ગ્રંથો વાંચવા કરતાં આવાં પુસ્તકો વાંચવાં ફાયદાકારક છે.

પહેલા ભાગમાં ૧ થી ૯ સુધીનાં લંબકો છે. અને બીજા ભાગમાં ૧૦ થી ૧૮ સુધીનાં લંબકો (પ્રકરણો) છે. દિવ્ય સૃષ્ટિમાં આપણે ભ્રમણ કરતા નહિ હોઈએ તેવા જ ભાસ આ કથાઓ વાંચતાં થાય છે. જૃહતકથા નામક ગ્રંથ બે હજાર વર્ષ પૂર્વે, શકદર્તા શ્રીધાતિવાહન મહારાજના રાજકવિ શુભાદ્ય જે મહાકવિના પદને પાંચો હોતો તેણે ભૂતભાષામાં ૧,૦૦,૦૦૦ શ્લોકોમાં રચ્યો હતો. તેપરથી કાફીરવાસી સોમદેવ મહાકવિએ, તેનો સંસ્કૃતમાં ૨૪,૦૦૦ શ્લોકોમાં અનુવાદ કર્યો હતો. તેપરથી આ ભાષાંતર કરવામાં આવ્યું છે. એમાં ૬૦૦ અતિ અદ્ભુતાદ્યર્થથી ભરેલી વાર્તાઓ છે, અને આ ગ્રંથ એવાં તો સર્વોત્તમ છે કે, એમાંથી વસ્તુ (Plot) લઈને ઘણા કવિઓએ મોટાં મોટાં કાવ્યો, વાર્તાઓ ને નાટકો રચ્યાં છે. જેમ મહાભારત પરમ પવિત્ર ગણાય છે, તેમજ આ ગ્રંથ પણ માન્ય ગણાયો છે. મહાભારત પેઠે એમાં ૧૮ લંબકો છે. મહાભારતમાં જનમેજય 'સુધીની કથા છે, તે પછીની કથા આ ગ્રંથમાંથી ગળી આવે છે. નરવાહનદત્ત નામનો ચન્દ્રવંશી રાજા, જે પોતાના દિવ્ય બળથી વિદ્વાધર થયો હતો તેની કથા આ ગ્રંથમાં છે. એ ગ્રંથ ખરેખરે કથાઓ અર્થાત્ વાર્તાઓનો મોટો સમુદ્ર જ છે. કાદમ્બરી, પંચતંત્ર, હિતોપદેશ, દશ કુમારચરિત્ર, વૈતાલપચ્ચાસી, વિક્રમચરિત્ર, સુદારાક્ષસ, માલતીમાધવ વગેરે કથા તથા નાટકોનાં વસ્તુ (Plot) એમાં સમાવેલાં છે. બે ભાગમાં આ ગ્રંથ છે. પુઠાં પાઠાં છપાઈ ને કાગળ હત્તમ છે. આ ગ્રંથ હિન્દુઓની ઝાઝેબિયન નાઈટ્સ જ છે, રસમાં બહેન તેથી પણ વધિયાતો છે. કથાસરિત્સાગર ભાગ ૧ લો ક્રિ. ૩-૦-૦ અને કથાસરિત્સાગર ભાગ ૨ જો ૩-૦-૦.

સામુન બિર્ડીંગ, એલફીન્સ્ટન સર્કલ, કોલ્ટ, સુંબર્થ નં. ૧.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

શકુન્તલાની વાર્તા કિં. રૂ. ૦-૩-૦.

આ વાર્તા અંગ્રેજીમાં શેક્સપિયરનાં નાટકોની ઢબે લખાયેલી વાર્તાઓની જેવીજ ખાસ તૈયાર કરવામાં આવી છે. બાળકોને અને સ્ત્રીઓને કવિ કાલિદાસની અદ્ભુત કૃતિઓનો રસ આપવા માટે આના જેવી નિર્દોષ વાર્તા એક પણ ગુજરાતી ભાષામાં નથી. દરેકની કિંમત ત્રણ આના.

દશકુમાર ચરિત્ર

સંસ્કૃત ભાષામાં વાર્તા સાહિત્યમાં આ ગ્રંથ હંચ કોટીનો છે. તે મહાકવિ દંડીની કૃતિ તરીકે વખણાયેલો છે. તેનું આ સપ્રમાણ હંચ અને સાદી રસમય ગુજરાતીમાં ભાષાંતર છે. ગ્રંથ વાર્તા કરતાં પણ રસીક છે. કૌલેજના વિદ્યાર્થીઓને ઘણો ઉપયોગી છે, અને સામાન્ય વાંચનારાઓને પણ ઘણો બોધમદ અને આનંદ આપે તેવો ગ્રંથ છે. કિંમત રૂ. ૨-૦-૦.

જનનાખાનાની બીબીઓ

આ પુસ્તકમાં તુર્કીના મહારાજ્યની રાજધાની ઇસ્ટંબુલના સુલતાનના રાજ્યમાં જનનાખાનામાં રહેલી સ્ત્રીઓ કેવા કુછંદોમાં પડી જાય છે, અને રાજ્ય ખટપટામાં ઉતરે છે, તથા પાદશાહ પણ કેવો એક પછી એક સ્ત્રીઓનો-બિગમોનો નાશ કરે છે, તે વગેરે બનાવોનું કરપીણ વૃત્તાંત ફંવાડાં ઉભાં કરે તેવું છે. કી. ૧-૮-૦.

મુક્તમાળા

આ પુસ્તકમાં નાના જુવાન છોકરા છોકરીઓને માટે બોધદાયક વાર્તા અને સુંદર ઉપદેશ આપેલો છે, વાતા ધણી રસિક છે, અને દરેક માળાપે પોતાની સંતતિને વંચાવવા જોગ છે. કિંમત રૂ. ૦-૮-૦.

હાથનાં કર્યાં હૈયે વાગ્યાં

પોતે હાથે વગર સમજે કેવાં કામ માણસો કરે છે અને તેનાં કેવાં ફળો ભોગવવાં પડે છે તે આ રસિક વાર્તામાં સમજાવેલું છે. સંસારી રેડમાળમાં પડેલાઓએ અવશ્ય વાચવા જેવી છે. કિંમત ૧-૪-૦

નકલી શિલાજીતથી સાવધાન રહો.

શુદ્ધ સૂર્યતાપી શિલાજીત

(રજીસ્ટર્ડ નં. ૪૫૦૨)

શુદ્ધ સૂર્યતાપી શિલાજીત પાણી જેવી પાતળી મલીન ધાતુને સફેદ અને ઘટ બનાવી વાંસે પ્રકારના પ્રમેહને નાબૂદ કરવા માટે આશીર્વાદ સમાન છે. પેસાળની પહેલાં અથવા પછીથી ધાતુના જવા ઉપર તે તરત જ અસર કરે છે અને ગુમ લાગેલી હીલી પડી ગયેલી નસોને મજબુત કરી પુરબોસ પેદા કરે છે. શુદ્ધ માણસ જીવાન અને જીવાન બળવાન બને છે અને નામદને મદદ બતાવે છે. કી. રૂબી ૧ ના રૂ. ૨) પો. અલગ.

શિલાજીત ડીપોઃ—પ્રો. ચંદુલાલ છોટલાલ ખત્રી.

ઈ. કાલુપુર, ટાપીવાળાની પોળ, અમદાવાદ.

પુરુષત્વ પ્રાપ્તિ માટે અકસીર શુદ્ધ સ્વદેશી

અનંગ પ્રભા યાકુતી

કેશર, કસ્તૂરી તથા બીજી કેટલીક કીમતી વસ્તુઓનાં બી બનાવવામાં આવતી આ દિવ્ય યાકુતી ગમે તે કારણથી આવેલી નબળાઈ દુર કરે છે, હીલી પડેલ નસોમાં તાકાત આપે છે, સ્થંભન શક્તિ વધારે છે તથા કોઈપણ કારણથી ગયેલ મરદાઈ તરત પાછી મેળવી આપી નવું જીવન બક્ષી સંસા સુખ લોગવવા યોગ્ય બતાવે છે. કી. ગોળી ૩૦ ની શીશીના રૂ. ૧૦

રમણવિલાસિની વટિકા

વીર્ય સ્થંભન કરનાર અકસીર દવા કિં. રૂબી ૧ નો રૂ. ૧)

રાજવૈદ્ય નારાયણજી કેશવજી,

હુડ ઓફીસ-જામનગર (કાઠીયાવાડ)

મુખ્ય ધ્યાન:—૩૯૩ કાલખાદેવીરોડ, ભાદીઆ મહાજનવાડી સામે.

“ક્રાંસનો સન્દેશો.”

ક્ષય, કફ, સરદી, શળેખમ, દમ તેમજ છાતી અને ફેફસાંના તમામ દર્દો માટે

“પોટોબર્ન સોલ્યુશન”

તેજ ઇન્ટરનેશનલ ખ્યાતી પ્રાપ્તિ આવીશ વર્ષની જુની અને અકસીર દવા છે. ફરોડો ખાટલીઓ યુરોપ અમેરીકામાં પ્રીસ્ક્રાઇબ થઈ છે માટે નીરાય થયેલા દરદીઓને એક વખત અજમાયશ કરવા ખાસ સલામણ છે.

કી. ૧૨ આઉંસની ખાટલીના રૂ. ૨-૮-૦ પોસ્ટલ પેકીંગ ખર્ચ જુડું.

વધુ માટે લખો:—ધી ડ્રેગ મીડીકલ ડીપો.

અથવા બીલ્ડીંગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, પો. બો. દયપ—મુખ્યધ.

મોહોટામાં મોહોટા શહેરોથી લઈ નાહાનામાં નાહાનાં ગામડાઓમાં
પણ પહોંચી પોતાના ચમત્કારિક ગુણોથી ખીમારને તંદુરસ્ત કરી
તથા નબળાઓને બળવાન બનાવી લાખો દરદીઓના આશી-
ર્વાદોથી વધતી જતી ફતેહ અને કીર્તિને પામેલી

પ્રખ્યાત

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ

હસ્તની અટકાયત દૂર કરે છે, ખોરાક પર રુચિ કરાવે છે,
લોહીમાં ખરો રંગ લાવે છે, વધારે પડતી ચરબીને ઓછી
કરે છે, હાડકાંની અંદરની કળતરને મટાડે છે, આંતરડાંની
નબળાઇનો નાશ કરે છે, જ્ઞાનતંતુઓને મજબુત કરે છે, ધાતુ
વિકારના કાષ્ઠ પણ પ્રકારને મારી હટાવે છે, ચેહેરા પર ઉત્સાહ
અને તેજ લાવી દે છે અને આંખોમાં તંદુરસ્તીનો પ્રકાશ પ્રક-
ટાવે છે. સવાર સાંજ ખોરાક લીધા પછી એક એક ખાતા રહો.

કિંમત-ગોળી ૩૨ ની ૩ખી ૧ ના રૂ. ૧.

(એક સાથે પાંચ ૩ખી ખરીદતાં કિંમત-રૂ. ૪)

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી,

મુંબઈ બ્રાન્ચ
કાલખાદેવી રોડ.

} આતંકનિગ્રહ ઔષધાલય,
જામનગર-કાઠિયાવાડ.

સુગંધીના વેપારીઓ માટે અમૂલ્ય તક.

માયાના સુગંધી તેલ, સાબુ, ઓટા, સેંટા, (કરચીફસ પરફ્યુમ્સ)
કોલ્ડન તથા લવન્ડર વોટર, જશ્દો, સુધવાની નાસ, ચોમેટ, હેરકીમ,
સ્મેલિંગ સોલ્ટ, બ્રીલીઅનગ્રાઇન, લોશન અને એવીજ બીજી હજારો તરેહવાર
સુગંધી મોજશોખની ચીજો તૈયાર કરવાને લગતા અસલ સ્વદેશી
ઘોડા છાપ એસેંસો અરક, પરફ્યુમ રસાયનો, કાચા તથા પાકારેજ
અને મસાલા, કીફાયતથી મળશે. ઘોડા છાપના દરેક એસેંસો સ્પીરીટ
વગરનો હોય છે, કારખાનાવાળાઓને જરૂરજોગી સલાહ મફત આપવામાં
આવશે. ટે. ફો. નં. 20909.

લખો:-ડી. જી. ગોરે,

૩૧ મંગળદાસ રોડ, મારકેટ, મુંબઈ ૨.

હિન્ડોઆની વખણાયલી શક્તિની દવા

રેતરથંભક માત્રા.

(૨૭૨૬૬)

ચોક્કા સોનાના વરખ અસલ નેપાળી કસ્તુરી કેસર પૂર્ણ ચેદ્રાદ્ય રસ અને ળીલ અનેક મૂલ્યવાન વસાણાઓ મિશ્રિત આ ગોળાઓ લોહી તથા ધાતુને સુધારી શરીરમાંથી ખોટી ગરમીને દૂર કરી ખરી ગરમી ને તાકાત લાવે છે. શરીર તેજસ્વી લોહીયાળ અને સત્તાવાળું બનાવે છે, નસોનસ-માં નવી તાકાત આપે છે, કેવળ શુષ્ક શરીરના હાડપીંજર જેવા મનુષ્યને પણ લોહા જેવા મજબુત બાંધાના બનાવે છે. બળવીર્ય વધારી જઠરાગ્ની સુધારે છે. આ દવાના સેવનથી ૨૦૦ તોલા દુધ અને ૨૦ તોલા ધી સહેલાઈથી પચાવી શકાય છે. કિંમત ગોળા ૨૪ ની ડબીના રૂ. ૧૦ નમુનાની ૧૦ ગોળાના રૂ. ૫.

હિન્ડોઆ ફાર્મસી કાલખાદેવી રોડ, સુંબઈ ૨.
લાંગવાડી સામે.

ખડોળા વપરાશથી

વિખ્યાત થએલી અમારી

પ્રદર વિનાશક દવા.

વનિતા વર્ગનું જીવન છે.

કેમકે

તે સ્ત્રીઓના હરેક રોગ દૂર કરે છે.

૨૭૨૬૬ નં. ૭૧૭

આ દવા સર્વ પ્રકારના પ્રદરો (નબળાઈનું જીવું) અનિયમિત રૂતુ-આવ, રક્તપ્રદર, કસુવાવડ, છોડ, હીસ્તરીઆ, પેડુનો દુખાવો, છાતીમાં દાહ, જીજીવર, હાયપેગની બળતરા, ગર્ભાશયના સોજા, સુવારોગ તેમજ ગર્ભાશયના તમામ બીજા હાલીલાં દરદો મટાડી ગર્ભાશયને સુધારી શરીરને શક્તિ આપે છે, અને ગર્ભ ધારણ કરવા યોગ્ય બનાવે છે. બાકસ-૧ ની કિંમત રૂ. ૨-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૪-૦. પુરુષક મફત મંગાવો.

મેનેજર:—પ્રદરવિનાશક ઑફીસ,

અ'લાત—(૧૦૬) (Cambay.)

ફેબ્રુઆરી ૨૦૨૦ રોજ અમદાવાદ સુદ ૧૭ પદ્મવતી સુદ જન્મના મહિના અક્ષા
 ૩૬ ગુજરાતીમાં જાહેર કરેલા આજના તમામ રોજના આખા ઉપાય

ખાખરાના મુખનો ઓડ

સુરમે આજવાની સળી વડે આંખમાં આંજવાથી ઝાંખ, ખીલ, પડળ, ફૂલ,
 છાશી વળવી, મોતીઓ, આમરત્રા વગેરે આંખની તમામ રોગ ચોક્કસ મટે છે.
 ૩. ૫. જાહેર પેપરમાં છપાયેલા અભિપ્રાય તથા ખીલ દવાઓનું
 સૂચીપત્ર મફત ભંગાવો.

ચંદ્ર પ્રકાશ પટેલ ફાર્મસી, લેવાનીગળ. (ખી. બ્લોક) (ઝાલાવાર.)

કાળી ન થનારી રોડ ગોડ

સોનાનાં ઘરેણાં

ખમીસાં બરેના ૩. ૩, ચંદ્રહાર ૩. ૫, મગમાળા ૩. ૩, હોરકઠી ૩. ૫, વીડી
 ૩. ૧, મોહનમંળા ૩. ૫, ધડાયાળનો છેલ્લો ૩. ૩, હોરના ધડાયાળનો મપટ
 ૩. ૪, બંગેશીઓ લેડી ૩. ૨, પોંચી ૩. ૫, અરોગ લેડી ૩. ૩, લવીયાઓ
 મોતીનાં લેડી ૩. ૩, બંગેશીઓ મોતીનાં લેડી ૩. ૩

વાળ કાળા કરવાને ખીજખી સુખ

આ સાખુથી વાળ કાળા થઈ હું મેશાં રહે છે. ત્રણ ડબીનું બેકેસ રૂ. ૧-૮-૦.

વજ્રદારની હા, અમરવાડી સ્ત્રીઓ, મુખઈ

રાજવૈવ જીવરામ કાળીદાસ શાસ્ત્રી, (ગોંડલ સ્ટેટના રાજવૈવ)
 એમની દખરેખ અને માલેદી નીચે ચાલતું

રસશાળા: ઔષધાશ્રમ, ગોંડલ, કીડીઆવાડ

આ કારખાનું કાઠીઆવાડના ગોંડલ શહેર બાહ્ય એક લાખ, દશ હજાર ફુટ જમીનમાં
 લાખા રૂપીયાને ખર્ચે બંધાયેલું છે ઔષધોની શાસ્ત્રીય બનાવટ અને એછિ નફે વેચવાની
 શ્રેષ્ઠતિથી દુનિયા આખીમાં પ્રસિદ્ધિ પ્રાપ્ત છે. લગભગ ૧૦૦ અગીઆર સો પ્રકારનાં
 શાસ્ત્રીય ઔષધો હમેશાં મોટા જથ્થામાં તૈયાર રહે છે. ગોંડલ કારખાનામાં, શાખાઓમાં
 અને એન્ટો પાસે છુટક અને જથ્થાબંધ ઔષધો મળે છે. બધી લાખાનાં નવાં સૂચીપત્રો
 તથા દરદની સંપૂર્ણ હકીકત લખ્યે ચોખ્ખું સંલગ્ન દૃષ્ટિથી વિનંત મફત આપાય છે.

કારખાનાનું ઠેકાણું—ગોંડલ-કાઠીઆવાડ-૩૦-૭-૭૩

મુખઈ-શાખા-ગોંડલ મહા પ્રીલડીંગ, મુખઈનાં: ૩. કિડીઆવાડનાં: ૮. મેમીયર રોડ
 મધ્યપ્રાંત અને ખરાડની સોલ એન્ડર્સી-નાગપુર, ધર્તવાડી રોડ. મધ્ય હિંદુસ્થાનની
 સોલ એન્ડર્સી-ઈદાર, ખજૂરી બજાર. સુરત જીલ્લાની-સો. એ. મહાધરપુરા, કસા
 શેરી. સુરત. અમદાવાદ જીલ્લાની-સો. એ. રીયોરાડ, બાદાહતુમાન પાસે અમદાવાદ.
 ભરૂચ જીલ્લાની-સો. એ. મુ. ધાત્રસંગ પો. દયાદરા, જ. ભરૂચ. હિંદુસ્થાનના ખીજ જીલ્લા
 પ્રાંત અને રાજેશમાં સોલ એન્ડર્સીએ બોધવાની છે. ગોંડલ ખાખરાનાં કારખાનું

અમૃતબિંદુ ઓફીસની જગપ્રસિદ્ધ દવાઓ.

આરતરતુ' અમૃતબિંદુ

આખા દિંદુસ્તાન, ખરમા, સીડોન, આફ્રિકા વગેરે દેશોમાં આ દવા સહી વપરાય છે. વિલાયતી દવાવાળાની બધી દુકાને વેચાય છે. ઝડો, મરડો, સંઘડણી, કોસરા, ચુંક, ઉલટી, પેટમાં પવનનું ધુંધાણું, મ્હોં-માંથી દુર્ગંધ છુટતી, સંધિવા, માયાનો દુખાવો, શરીરમાં કળતર, હાથ પગની તોડ, દાંતમાં થતી પીડા, બીજાનો ઝેરી ડંખ વગેરે ઉપર આ દવા આખાદ ગુણુ કરે છે.

કીમત ૧ બાટલીનો વી. પી. ખર્ચ સાથે રૂ. ૧૧૦૦ ત્રણ શીશીના રૂ. ૪૦ અને છ શીશીના રૂ. ૮૦૦ ડહન અને ઓસના સાવ માટે પવત્યવહાર કરવો.

જસમાઇનનો સાસાંપરિલા

વિરફેટક, પ્રમેદ, માંદી, ખસ, ખરજવાં, ગડગુમડ, સંધીવા, હાથ પગમાં કળતર, શરીર ઉપર કાળા ડાઘ પડવા, લોહીનું કમી ચર્બું, કંક-માળ અને શરીરની સામાન્ય નબળાઈમાં જસમાઇનનો સાસાંપરિલા અમલદારક દવા છે.

કીમત રૂ. ૧૧, વી. પી. સાથે ૧૧૦૦, ત્રણ શીશીના વી. પી. ખર્ચ સાથે રૂ. ૫૫૦

સ્ત્રીઓ માટે સારામાં સારી શક્તિની દવા.

જજરમાન

અનિયમિત અટકાવ, અને તેથી થતાં પેટમાં દર્દને મટાડે છે. શરીર ધોવાતું હોય ત્યારે તો ખાસ વાપરવા લાયક દવા છે. ગર્ભાશયના દરદ ઉપર ઘણાજ ફાયદો કરે છે. એક સ્ત્રી વાપરે છે ને સેકંડો સ્ત્રીઓ પાસે તેનાં વખાણુ કરે છે.

કીમત રૂ. ૨) વી. પી. થી રૂ. ૨૧૧ ત્રણ શીશીના વી. પી. થી રૂ. ૬૧૧ દરેક દવાનું સૂચીપત્ર તેમજ કેથેન્ડર મફત.

લખો:—અમૃતબિંદુ ઓફીસ,

અ. પો. નડીઆદ (ગુજરાત).

સુરેશ્વર રાજ રાજા અમરનાથ સુરેશ્વર પરીશરિ સુરેશ્વરના પ્રસિદ્ધ અક્ષર
 શિક ગુજરાતીમાં જાહેર કરેલા આખના તમામ રાજના આખા ઉપાય

ખાખરાના મુખનો અર્ક

સુરેશ્વર આખવાની સળી વડે આખમાં આખવાથી આખ, ખીલ, પડળ, કુલ,
 છાત્રી, વળવી, મોતીઓ, અમરનાથ વગેરે આખની તમામ રાજ ચાકસ મટે છે.
 કી. ર. ૩. ૫. જાહેર પેપરમાં છપાયેલા અભિપ્રાય તથા ખીલ દર્શાવતું
 સૂચીપત્ર મફત મંગાવો.

ચંદ્રપ્રકાશ પટેલ ફાર્મસી, ભવાનીગંજ. (ખી. ૫-લોક) (ઝાલાવાર.)

કાળા ન થનારાં રોલ્ડ ગોલ્ડ

સોનાનાં ઘરેણાં

અમીરી અટનો રૂ. ૩, ચંદ્રહાર રૂ. ૫૫, મગમાળા રૂ. ૩૦, હીરાકરી રૂ. ૫૫, વીડી
 રૂ. ૧, મોહનમંજી રૂ. ૫, ધરીઆળનો છેદો રૂ. ૩૦, હાથના ધરીયાળનો પટો
 રૂ. ૪, બંગીઓ જોડી રૂ. ૨૦, પોંચી રૂ. ૫, ચિરંગ જોડી રૂ. ૨, લાંબીઓ
 મોતીનાં જોડી રૂ. ૨, બંગીઓ મોતીની જોડી રૂ. ૨.

વાળ કાળા કરવાને ખીજખી સાથુ

આ સાથુથી વાળ કાળા થઈ હંમેશાં રહે છે. ત્રણ રૂબીનું બોક્સ રૂ. ૧-૮-૦.

વજ્રહારની કા, અમરનાથ રીઝાસ, મુંબઈ

રાજવૈદ્ય હવરામ કાળીદાસ શાસ્ત્રી, (ગોંડલ સ્ટેટના રાજવૈદ્ય)
 એમની દખરેખ અને માલેદી નીચે ચાલતું

રસશાળા ઔષધાશ્રમ, ગોંડલ, કીમીઆવાડ

આ કારખાનું કાઠીઆવાડના ગોંડલ શહેર બહાર એક લાખ, દશ હજાર ફુટ જમીનને
 લાખા રૂપિયાને ખર્ચે બંધાયેલું છે ઔષધોની શાસ્ત્રીય બનાવટ અને એછી નફે વેચવાને
 પ્રેક્ષિતી દુનિયા આખીમાં પ્રસિદ્ધિ પામ્યું છે. દરજીયુદ્ધ સુગીઆર સો પ્રકાર
 શાસ્ત્રીય ઔષધો હંમેશાં મોટા જથ્થામાં તૈયાર રહે છે. ગોંડલ કારખાનામાં, શાખાઓ
 અને એન્ટો પાસે છુટક અને જથ્થાબંધ ઔષધો મળે છે. બધી લાખાનાં નવાં સૂચીપત્ર
 તથા દરદની સંપૂર્ણ હકીકત લખ્યે ચોખ્ખું સલાહ દેવાલે બધે લીધા વિના મફત અપાયેલું

કારખાનાનું ઠેકાણું—ગોંડલ-કાઠીઆવાડ

મુંબઈ-શાખા-ગ્રેહમલ પ્રીલ્ડીંગ, મુંબઈ. ડ. કિશોરીલાલખાન. દરજીયુદ્ધ રાજ
 મધ્યપ્રાંત અને ખરાડની સોલ એનન્સી-નાગપુર, કર્તવારી પોંડ. મધ્ય હિંદુસ્થાનની
 સોલ એનન્સી-ઈદાર, ખજુરી બનર. સુરેશ હલ્દીની-સો. એ. મહીધરપુરા, કંસા
 શેરી-સુરત. અમદાવાદ હલ્દીની-સો. એ. રીચીરોડ, ખાલાહનુમાન પાસે અમદાવાદ
 ભરૂચ હલ્દીની-સો. એ. મુ. ધાકસા, પો. દયાદરા, જ. ભરૂચ. હિંદુસ્થાનના ખીજ હલ્દી
 પ્રાંત અને શહેરોમાં સોલ એનન્સીએ ખોલવાની છે. ગોંડલ અમરનાથ રાજવૈદ્ય

અમૃતખિંદુ ઓફીસની જગમસિદ્ધ દવાઓ.

આરતરતુ અમૃતખિંદુ

આખા હિંદુસ્તાન, ખરમા, સીયાન, આફ્રિકા વગેરે દેશોમાં આ દવા ઘણી વપરાય છે. વિલાયતી દવાવાળાની બધી દુકાને વેચાય છે. ઝાડો, મરડો, સંગ્રહણી, કોલેરા, ચુંક, ઉલટી, પેટમાં પવનનું ધુંગાણું, મ્હોં-માંથી દુર્ગંધ છુટવી, સંધિવા, માયાનો દુખાવો, શરીરમાં કળતર, હાથ પગની તોડ, દાંતમાં થતી પીડા, વીંછીનો ઝેરી ડંખ વગેરે ઉપર આ દવા આબાદ ગુણુ કરે છે.

કીમત ૧ બાટલીનો વી. પી. ખર્ચ સાથે રૂ. ૧૧૮૦ ગ્રાણુ શીશીના રૂ. ૪૮ અને ૬ શીશીના રૂ. ૮૦૦ ડહન અને ઓસના સાવ માટે મનવ્યવહાર કરવો.

જસમાઈનનો સાર્સાપરિલા

વિરકોટક, પ્રમેહ, ચાંદી, ખસ, ખરજવાં, ગડગુમડ, સંધીવા, હાથ પગમાં કળતર, શરીર ઉપર કાળા ડાઘ પડવા, લોહીનું કમી થવું, કંક-માળ અને શરીરની સામાન્ય નબળાઈમાં જસમાઈનનો સાર્સાપરિલા અમલકારિક દવા છે.

કીમત રૂ. ૧૧, વી. પી. સાથે ૧૧૮૦, ગ્રાણુ શીશીના વી. પી. ખર્ચ સાથે રૂ. ૫૦૦

સ્ત્રીઓ માટે સારામાં સારી શક્તિની દવા.

જજરમાન

અનિયમિત અટકાવ, અને તેથી થતાં પેટમાં દર્દને મટાડે છે. શરીર ધોવાતું હોય ત્યારે તે ખાસ વાપરવા લાયક દવા છે. ખાસ કરીને દરેક ઉપર ઘણો જ ફાયદો કરે છે. એક સ્ત્રી વાપરે છે ને સેકન્ડ પાસે તેનાં વખાણુ કરે છે.

કીમત રૂ. ૨) વી. પી. થી રૂ. ૨૫૦ ગ્રાણુ શીશીના વી. પી. થી રૂ. ૬૦૦ દરેક દવાનું સૂચીપત્ર તેમજ કેલેન્ડર મફત.

લાખો:—અમૃતખિંદુ ઓફીસ
મુ. પો. નડીઆદ (ગુજરાત)

જીવન રસાયન દવાઓ

વ્યાધિ હુમર પણ
ઓપધ બાર,

જીવન રસાયન શાસ્ત્ર નવી આવૃત્તિ

અધિકારનો ફેટો તથા જીવનચરિત્ર સહિત રૂ. ૧-૪-૦ જીવન રસાયનનું

તારણુ રૂ. ૦-૬-૦ Manual of Biochemistry રૂ. ૦-૮-૦

ને આધારે હરેક માણસ વાપરી શકે તેવા ૨ પાવરથી ૪૦૦ x સુધીના ૧૫
ક્ષારો ભુક્ષા તથા ટીકડી રૂપે અમારે ત્યાં શુદ્ધ મળે છે. ૩ x અથવા ૬ x શીશી
૧૨ ઓંસની રૂ. ૭-૮-૦ દવા રાખવાની સાગની પેટી રૂ. ૨-૮-૦

મગનલાલ તાપીદાસ ભાવનગર.

અત્યાર સુધી અમે ચંપકલાલ મગનલાલની કુંઠના નામથી વ્યવહાર કરતા હતા.
સુખદ-બુદ્ધિસેવક એન. એમ. ત્રિપાઠી. સુરત-વિશ્વન્યાતિ કાર્યાલય-ભાગાતળાવ.

વીસમી સદીની નવીન શોધ સંગ્રહણી (ગળતી) માટે અમૃતમય ઉપાય

પ્રતિષ્ઠિત અને વિદ્વાન વૈદ્ય દાકતરોની દવા ખાઇ કંટાળેલા

સંગ્રહણી (ગળતી); મુંઝવના ઝાડા, અતિસાર અને

આંતરડાના ક્ષયથી પીડાતા નિરાશાજનક દર્દીને

આશીર્વાદરૂપ થઈ પડેલી પાત્રીસ વર્ષના અનુભવની

રામબાણુ દવા માટે રૂપરૂ મળે

યા સ્વાલ પત્ર મંગાવો.

પત્રવ્યવાર નીચેના શિરનામે કરવો.

માણુસાવાળા માસ્તર કે. જે. પટેલ એન્ડ સન્સ,

રમુરપેશીઆલાસ્ટસ:

ટેકાણું:—કાલુપુર, દાંડીગરાની પોળમાં, તંબુરાગરાની ખડકીમાં

ધર નંબર ૩૫૬, અમદાવાદ.

અમારું બાલાનંદ ખચ્યાંઓને રૂપરૂ, આનંદી

અને મુંદર બનાવે છે. કીં. ૦-૧૨-૦.

મફત ? ઘડીઆલ ? મફત

દેશી માલના પ્રચાર માટે જર્મન ઘડીઆળ લેટ

અમારી દાદરની દવા તેમજ અપાતા

ઈનામો માટે અસંખ્ય સર્ટીફિકેટસ

વજર માંગે મળ્યા છે. ખાત્રી માટે

મંગાવતાં મફત મોકલી આપશું.

દુદુવિનાશક

દાદરગરબરેલી ઉપર આ દેશી મલમ ૨૪ કલાકમાં જ કાયદો કરે છે,

ખાત્રી માટે નીચેના પ્રમાણ વાસ પણ નથી. કીં. ૩૫૦ના આના ૪. એક ડાઝન

સામગ્રી લેવાથી જર્મન દાદર પીસ, ૨૪ લેવાથી રીપરવાર મફત.

અમદાવાદ કીંગ્ડોમ કોરોનેશન કું. મુંબઈ નં. ૪

નવીન

નવીન

નવીન

તૈયાર છે.

આયુર્વેદનો અપૂર્વ ગ્રન્થ

તૈયાર છે.

કિંમત

શ્રી સુશ્રુત સંહિતા

૬. ખ.

૦-૮-૦

૩. ૩

સૂત્રસ્થાન

મૂળ સહિત ગુજરાતી ભાષાંતર

આયુર્વેદનો આ એક અપૂર્વ ગ્રન્થ લગભગ વેદના સમય જેટલો પ્રાચીન છે. તેનું અમે મોટા ખર્ચે મૂળ શ્લોક સહિત સરળ, શુદ્ધ અને ક્ષિપ્ર રચણા ઉપર ટીકા ટીપ્પણી સહિત ભાષાંતર કરાવ્યું છે. આ વૈદિક ગ્રન્થની રચના અને ભાષાંતર એટલા સુંદર છે કે અમે હિમતથી કહી શકીએ છીએ કે ગુજરાતી ભાષામાં આવા પ્રકારનું પુસ્તક થયું નથી. આરોગ્યશાસ્ત્રની એક કુંચીરૂપ આ ગ્રન્થ છે. માત્ર થોડી જ નકલો છાપી છે. સાઈઝ ૧૧x૭ના ઈંચ, પાનાં લગભગ ૩૦૦ ઉંચા કાગળ ઉપર સુંદર છપાઈ.

પાકું પુકું ઉપયુક્ત અનુક્રમણિકા, ભાષાંતરકર્તાની છબી અને જીવનચરિત્ર સહિતની.

સુમતિ પ્રકાશ

પ્રકાશનંદ સ્વામીકૃત-

કિંમત ૦-૬-૦. ૬. ખ. ૦-૧-૦

પ્રેમાનંદ કાવ્ય

પ્રેમસંખીના નામથી પ્રખ્યાત થયેલા આ કવિનાં અપૂર્વ કૃષ્ણભક્તિનાં દોનો સંગ્રહ આમાં છે. વિરહ વિલાસ. કિંમત ૪-૦-૦ કિંમત ૨-૦-૦

“ ગુજરાતી ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

સાસુન બિલ્ડિંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ નં. ૧, ૧૦ કુ-ગુજરાતીનો ગ્રાહક નંબર જરૂર જણાવવો.

રજીસ્ટર્ડ] ફક્ત પાંચ જ દીપાં !! [નં. ૧૨૬૪

ગુમાની અમી-કુપી

ફક્ત પાંચ જ દીપાં અમી-કુપી લેવાથી ઉલટી, ઝાડો, કોલેરા, સરદી, સળેખમ, ચુંક, આંકડી, પેટનો દુખાવો, અજીર્ણ, વાયુ, ખાટી, બદહજમી, શુળ, હીસ્ટીરીઆ, ઉઝાંટીયું, દાંત કે દાઢતું કળતર વિગેરે તુરત નાશુદ કરે છે.

ફક્ત એક જ શીશી ગુમાની અમી-કુપી ઘરમાં તથા મુસાફરીમાં પાસે રાખો તે તમને તાત્કાલિક યથા આવતાં ઉપર જણાવેલાં દરદેમાં કીમતી મદદગાર થઈ પડશે. માટે સ્નેહી મિત્રોમાં ઉપકાર કરવા એક શીશી જરૂર પાસે રાખો.

અમી-કુપીની ઉત્તમતા માટે પ્રદર્શનોમાંથી મેડલ મળેલ છે.
ડી. શીશી ૧ નો રૂ. ૧૫૦. ત્રણ શીશી રૂ. ૪) પો. અલગ.

રાજશાહી ગોનારીઆ સ્પેશીશીક

રજીસ્ટર્ડ] પ્રમેહારી રસ [નં. ૧૨૬૪

જીનો કે ગમે તેવો પ્રમેહ હોય માત્ર ચોવીશ કલાકમાં જ નાસવા માંડે છે. જાણે જીનો અમકાર ? એક ડોઝ પેટમાં ગયો કે એ આની આરામ થયો છે એમ સમજો. પ્રમેહ માટે આવી ફતેહમંદ દવા ખીજ કોઈ નથી. સોએ સો દરદી સારા થયા છે. હજી સુધી કોઈ નિષ્ફળ થયો જ નથી.

ડી. શીશી એકના રૂ. ૨) ત્રણ શીશીના રૂ. ૫૫૦. પોસ્ટેજ અલગ.

૨જ. રાજશાહી અસ્થમા ક્યોર નં. ૧૨૬૪

(સર્વે પ્રકારના શ્વાસ રોગ યાને દમની દવા)

જીના અને હઠીલા દમથી હેરાન હેરાન થઈ ગયેલા દર્દીઓને હમો ખાત્રીપૂર્વક સલાહ આપીએ છીએ કે તેમણે “રાજશાહી અસ્થમા ક્યોર” પહેલી વકે વાપરવાનું શરૂ કરી તેમાં રહેલા અન્ય ગુણોનો લાભ લેવો. આ દવા હાંફા, ઠંસો, ખાંસી, ઉધરસ વગેરે દરદેને જડમુળથી નાશુદ કરે છે.

ડી. ખાટલી ૧ ના રૂ. ૨૫૦. ત્રણ ખાટલીના રૂ. ૭) પો. અલગ.

સોલ એજન્ટ:—

સી. સી. ગુમા એન્ડ કુંપની,

મુ. પો. નહીઆદ (ગુજરાત)

૧૫ દિવસ : આ પુસ્તક વધુમાં વધુ ૧૫ દિવસ
માટે રાખી શકાશે.

25 NOV 1993

9 DEC 1993

30 DEC 1993

18 JAN 1994

381

2959

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય

અમદાવાદ - ૯

૩૬૩.૩૩

૨૭૫૭

પ્રાદેશ

(અમ)

ખમરેશરી કટારી/ વગાજલાલ

નં. પ્રાદેશી

25 NOV 1983

૪૬૩-૩૩

પ્રાદેશ

(અમ)

૨૭૫૭

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય

અમદાવાદ - ૯